CHARLES DE BEAUPOIL DE SAINT-AULAIRE (1866 – 1954), descendent al unei vechi familii din aristocraţia franceză, originară din Bretania. A avut o strălucită carieră diplomatică în nordul Africii (Tunisia, Maroc), America Latină (Perú, Chile, Brazilia), precum şi în câteva ţări europene (Austro-Ungaria, România, Anglia). A fost director al prestigioasei publicaţii Revue d'histoire diplomatique, semnând şi cronici politice în cotidianul conservator Le Figaro. Autor al mai multor volume, între care: Richelieu (1930), Talley-rand (1936), François-Joseph (1945), Mazarin (1946), precum şi al culegerilor de articole Mythologie de la Paix (1930), Genève contre lapaix (1937) şi Renaissance de l'Espagne (1938).

CONTELE DE SAINT-AULAIRE
CONFESIUNILE UNUI BĂTRÂN DIPLOMAT
Traducere din franceză de ILEANA STURDZA
Introducere şi note de MIHAI D. STURDZA
HUMANITAS
BUCUREŞTI
Coperta
IOANA DRAGOMIRESCU MARDARE
Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
SAINT-AULAIRE, CHARLES DE BEAUPOIL, conte de
Confesiunile unui bătrân diplomat / contele de Saint-Aulaire; trad.: Ileana Sturdza; introducere şi note: Mihai D. Sturdza.
— Bucureşti: Humanitas, 2003
264 p.; 20 cm. (Memorii/Jurnale/Convorbiri)
ISBN: 973 – 50 – 0142-X
I. Sturdza, Ileana (trad.)
II. Sturdza, Mihai D. Pref.)
821.133.1 – 94 = 135.1
COMTE DE SAINT-AULAIRE CONFESSIONS D'UN VIEUX DIPLOMATE Flaminarion, 1953 e Moştenitorii contelui de Saint-Aulaire

© HUMANITAS, 2002, pentru prezenta versiune românească ISBN 973 – 50 – 0142-X

INTRODUCERE

Publicate la Paris în 1953 de către cunoscuta casă de editură Flaminarion, Confesiunile unui bătrân diplomat, ale contelui Charles de Saint-Aulaire, ministru plenipotenţiar al Franţei pe lângă regele Ferdinand al României în vremea primului război mondial, reprezintă una dintre cele mai însemnate surse memorialistice asupra vremurilor de mare încleştare care s-au încheiat cu naşterea României Mari.

Deoarece volumul de faţă cuprinde doar traducerea capitolelor din amintiri care se referă la activitatea lui Saint-Aulaire la Bucureşti şi Iaşi, am socotit necesar să prezentăm în introducere personalitatea şi cariera acestui mare şi iubitor prieten al ţării noastre. Un prieten astăzi uitat, dar al cărui rol, aşa cum se va vedea, a fost deosebit de important în recunoaşterea drepturilor româneşti de către puternicii aliaţi ai ţării noastre, aliaţi care, după o victorie foarte greu obţinută, au avut tendinţa, la masa negocierilor de pace, să uite promisiunile şi obligaţiile faţă de ţările mai mici, de al căror ajutor avuseseră nevoie în cursul războiului.

Charles-Auguste-Philippe de Beaupoil, conte de Saint-Aulaire, s-a născut în 1866, într-o veche familie din aristocraţia franceză, originară din Bretania. Primul strămoş cunoscut, un cavaler trăitor la finele secolului al XV-lea, purta frumoase plete de pe urma cărora porecla de „beau poil” s-a transformat în nume de familie. Genealogia neamului1 arată că urmaşii pletosului nobil

1 „Nouvelle Biographie Generale depuis les temps les plus recules jusqu’a nos jours, 1850 – 1860”, vol. 43, Paris 1864, pp. 130 – 137.

s-au mutat mai apoi în provincia Perigord, din centrul Franţei, unde, fără a se număra printre familiile cele mai de frunte ale regatului, s-au înrudit cu neamuri mari, printre care cel al conţilor de Talleyrand, au stăpânit castele (urmaşii direcţi ai ministrului la Bucureşti trăiesc şi azi într-unul din ele), au ocupat funcţii însemnate în administraţie şi în armată, până în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea, au dat ţării lor ofiţeri de rang înalt, muşchetari ai

regelui, un episcop, membri ai Academiei franceze, un Mare Maestru al Ordinului Suveran de Malta şi câţiva ambasadori, în vremea Revoluţiei din 1789 – 1793, doi reprezentanţi ai familiei de Saint-Aulaire au căzut victime execuţiilor, alţii au emigrat.

Astfel colonelul Jean-Yrieix de Beaupoil, marchiz de Saint-Aulaire, născut în 1745, a luptat împotriva Revoluţiei în rândurile populaţiei răsculate din Vendée, apoi, după înfrângerea insurecţiei, a fugit tocmai în Rusia, unde a intrat în serviciul împăratului Alexandru I, care i-a acordat rangul de colonel. În 1806, a plecat la Bucureşti în slujba lui Constantin Ipsilanti, domnul Ţării româneşti apoi al Moldovei.2 în calitate de secretar domnesc, Saint-Aulaire s-a ocupat cu redactarea corespondenţei diplomatice a domnitorului filorus, fiind socotit autorul unui memoriu nesemnat, trimis ţarului, unde se proiectau tendinţele de unire a Principatelor care nu-şi ziceau încă române – sub întruchiparea unui ipotetic regat al Daciei, înlăturarea domniilor fanariote în sensul ieşirii lor de sub tutela turcească, schema unei constituţii şi luminarea claselor de jos ale societăţii.3

Acest prim episod românesc din analele familiei Saint-Aulaire a rămas neînregistrat de cronicarii ei, nefiind scos la iveală decât în 1932 – 1933 de istorici români, cercetători ai arhivelor ruseşti din Basarabia şi Polonia. Astfel încât ministrul plenipo

2 Toma G. Bulat, „Din corespondenţa marchizului de Saint-Aulaire cu Sergiu Cuşnicov, preşedintele divanurilor domneşti”, Arhivele Basarabiei, IV, 1932, pp. 118 – 142; Sever Zotta, „Un marchiz Saint-Aulaire în Ţara românească la începutul secolului al XIX-lea”, Lumea (Iaşi) 5 iunie 1930.

3 P.P. Panaitescu, Corespondenţa lui Constantin Ipsilanti cu guvernul rusesc, Bucureşti 1933; Vasile Mihordea, „Un precursor al revoluţiei din 1821”, Cuvântul, 19 august 1933.

tenţiar în România anilor 1916 – 1920 nu ştia nimic despre activitatea pe aceleaşi meleaguri ale rudei sale,

activitate pe care ar fi dezaprobat-o desigur, deoarece contele din vremea primului război mondial devenise un critic neînduplecat al Rusiei imperiale, al cărei susţinător, dimpotrivă, fusese marchizul din vremea războaielor napoleoniene.

Charles de Beaupoil de Saint-Aulaire, viitorul ministru plenipotenţiar în România, a urmat cursurile unui liceu catolic condus de iezuiţi. A primit acolo o educaţie clasică foarte solidă, constând din studierea marilor scriitori francezi şi a literaturilor elină şi latină, la care s-a adăugat sentimentul ostilităţii profunde faţă de relaţiile guvernelor anticlericale ale Republicii franceze („republica francmasonilor”) şi Biserica catolică, supusă la numeroase persecuţii, printre care închiderea unor cunoscute instituţii de învăţământ religios şi expulzarea mai multor ordine călugăreşti.

După educaţia temeinică primită în liceu, care includea, după cum am spus, puternicul factor personal, detestarea francmasoneriei, considerată ca un pericol pentru tradiţiile patriei sale, Saint-Aulaire a fost admis la concursul de intrare la École Naţionale des Sciences Politiques, prestigioasă şcoală de învăţământ superior de la Paris, pe care a absolvit-o printre primii, trecând apoi cu mare succes concursul de admitere la Ministerul Afacerilor Externe de pe Quai d’Orsay. Un alt element pasional care a marcat viaţa lui Saint-Aulaire a fost antipatia faţă de Germania şi dorinţa de a contribui cu toate puterile sale la revanşa franceză după înfrângerea din 1871.

În tot cursul carierei sale a ţinut un jurnal, scris cu erudiţie şi talent, plin de evocări pitoreşti despre vremuri astăzi cu totul apuse. Descrierile etichetei cvasifeudale impusă diplomaţilor la audienţele imperiale de la Viena sau regale de la Madrid, portrete admirative sau câteodată uşor ironice ale colegilor săi de breaslă, relatările foarte vii cu privire la comportamentul nerea-list al Preşedintelui american Wilson, în cursul unor negocieri mai mult sau mai puţin secrete, pot fi incluse într-o antologie a vieţii diplomatice a acelor vremi. Acestor însemnări, Saint-

Aulaire le-a adăugat fragmente din rapoartele sale oficiale, spre a constitui în cele din urmă volumul de memorii publicat de el la adânci bătrâneţi, cu puţin înainte de moarte.

Saint-Aulaire a fost ataşat diplomatic la Tunis în 1893, apoi însărcinat cu afaceri în mai multe capitale din America Latină (Lima, Santiago, Rio de Janeiro), după aceea la Viena, în sfârşit din 1912 până în 1916, ministru delegat pe lângă Rezidenţa Generală a Franţei în Maroc, sultanatul Marocului fiind atunci protectorat (colonial) al Franţei sub conducerea generalului Lyautey. Între timp, în 1899, Saint-Aulaire se căsătorise cu o domnişoară de Balny d'Avricourt, care-i dărui mai mulţi copii.

Limba universală a diplomaţiei dinaintea primului război mondial era franceza. De aceea Saint-Aulaire, care învăţase bine spaniola în cursul carierei sale din tinereţe, nu a mai făcut alte eforturi spre a se familiariza mai temeinic cu engleza, româna sau germana cu atât mai mult cu cât, aşa cum se vede din memoriile sale, îi detesta pe germani, şi nu-i prea avea la inimă nici pe austrieci sau pe englezi. Unul dintre biografii lui menţionează rolul avut în postul său, atunci secundar, la ambasada Franţei din Viena, unde reuşise să obţină înlocuirea şefului său, ambasadorul Crozier, care încercase să introducă pe piaţa bursieră a Parisului, acţiuni austro-ungare de al căror curs financiar ar fi putut profita indirect Germania, aliata Austro-Ungariei.

În mai 1916, Saint-Aulaire a fost numit ministru plenipotenţiar la Bucureşti, unde l-a înlocuit cu multe menajamente pe Camille Blondei, vinovat, după opinia Parisului, de a nu fi reuşit să obţină din partea românilor un angajament ferm alături de Antantă şi împotriva Puterilor Centrale. Blondei, om fără personalitate, a cărui unică fiică se căsătorise cu un român, a rămas în ţară în calitate de simplu particular, păstrând cu Saint-Aulaire relaţii de vie prietenie.

Saint-Aulaire a reuşit în câteva săptămâni să încheie tratatul dintre Paris şi Bucureşti, devenind de atunci un

susţinător înfocat al României. El a însoţit familia regală şi autorităţile ţării în refugiul de la Iaşi, unde s-a dovedit motorul neobosit al rezistenţei, mai întâi împotriva austro-germanilor, apoi împotriva „aliatului" rus. „Saint-Aulaire, rece, nepăsător şi cam ironic, se

8

dovedea a avea în mijlocul nenorocirilor o inimă caldă şi un suflet de elită", consemna atunci un om politic contemporan.4

Cititorii vor aprecia desigur calitatea amintirilor reprezentantului oficial al Franţei în ţara noastră, în vremuri de îngrozitoare restrişte, vremuri în care foametea, molimele, frigul, lipsurile de tot felul erau folosite deopotrivă de inamicul austro-german cât şi de „aliatul" rus spre a încerca să îngenuncheze România şi să o împartă între ei. Saint-Aulaire scrie pagini de neţărmurită admiraţie pentru Regina Maria, pentru Ionel Bră-tianu (socotit de el om politic de mai mare anvergură decât Clemenceau sau Lloyd George), precum şi pentru poporul român. Aprecierile acordate de lumea politică românească reprezentantului Franţei au fost nu mai puţin elogioase. Astfel, printre alţii, Vintilă Brătianu evoca, în 1930, figura lui Saint-Aulaire în legătură cu revoluţia comunistă din Rusia şi cu cea bolşevică din Ungaria lui Béla Kun:

„Astăzi, după zece ani, se poate judeca mai bine ce mare primejdie ar fi însemnat pentru civilizaţia apuseană, unirea mişcării bolşevice de dincolo de Nistru cu aceea din Budapesta [...] Este sigur că limpezimea de vederi a contelui de Saint-Aulaire n-a contribuit cu puţin spre a face pe aliaţi să înţeleagă primejdia care-i ameninţa împiedicând România să-şi îndeplinească misiunea. Această acţiune va rămâne desigur în istorie ca unul din evenimentele cele mai însemnate pentru consolidarea rezultatelor războiului". 5

* * *

Confesiunile unui bătrân diplomat ale lui Saint-Aulaire, publicate în 1953, fuseseră precedate de

amintirile altor francezi, care au trăit şi ei în România în aceeaşi epocă, şi au împărtăşit aceeaşi pasiune pentru ţara noastră.

Imediat după primul război, dramaturgul şi publicistul, celebru atunci, Robert de Flers publica la Paris, în 1919, Sur Ies

4 I.G. Duca, Amintiri politice, vol. II, München 1982, p. 133.

5 Vintilă Brătianu, „Un diplomat francez în România, contele de Saint-Aulaire”, Viitorul, 31 mai 1930.

chemins de la victoire, un reportaj plin de vervă, filoromân de la primul la ultimul rând, dar al cărui stil scânteietor şi superficial şi-a pierdut, cu vremea, interesul documentar istoric. Zece ani mai târziu, Emmanuel Chaumie, alt francez mobilizat pentru a-l însoţi pe Robert de Flers din Franţa, prin Scandinavia şi Rusia în România, publica tot la Paris o broşură fără pretenţii literare, dar mai interesantă totuşi, La belle aventura de Robert de Flers – Russie-Roumanie, fevrier-mars 1918, cu o prefaţă a cunoscutului dramaturg Jean Giraudoux.

În 1932, un alt membru al misiunii franceze din România, generalul Petin, îşi publica la rândul său memoriile.6

Mult mai târziu, Ia 30 de ani după apariţia memoriilor lui Saint-Aulaire, istoricul american Glenn Torrey publica în Statele Unite textul original, în franceză al scrisorilor adresate de generalul Berthelot soţiei sale rămasă în Franţa, precum şi al rapoartelor adresate de general superiorilor săi de la Ministerul de Război, însoţită de un bogat şi temeinic aparat critic, cartea profesorului Torrey reprezintă o serioasă lucrare de referinţă.7

Nu acelaşi lucru se poate spune despre amintirile generalului René Chambe8, care, în calitatea sa de locotenent în cadrul misiunii franceze dirijate de Berthelot, descrie cu nostalgie viaţa sa în România. Valoarea cărţii, mult redusă datorită intercalării unor întâmplări romanţate, sentimentale, de domeniul cel mai intim, este notabilă, printre altele, prin evocarea întâlnirilor la o masă

anuală, organizată după 1950 până prin anii 1980 într-un restaurant român din Paris de către supravieţuitorii, din ce în ce mai puţini şi din ce în ce mai bătrâni, ai epopeii franco-române din 1916 – 1919. Aceşti supravieţuitori, reuniţi în cadrul asociaţiei „Poftim", păstrau vie amintirea prietenilor români ce trăiau sub regimul comunist, cărora le trimiteau ajutoare. Prilej pentru Securitatea română de a-i spiona, ba chiar de a-i pofti să viziteze România. Astfel, fostul locotenent Chambe, acum general la pensie, a fost găzduit cu alţi câţiva colegi, la Hotelul Athénée Palace din Bucureşti la invitaţia lui Ceauşescu.

6 General V. Petin, Le drame roumain 1916 – 1918. Cu o prefaţă a generalului Weygand, Paris 1932.

7 Glenn Torrey, General Henri-Mathieu Berthelot and România, East European Monographies, Boulder, Colorado 1987.

8 General René Chambe, Rotite sans horizon, Les caux sanglantes du beau Danube bleu, Paris 1981.

* * *

La încheierea misiunii sale în România, Saint-Aulaire a fost numit ambasador la Madrid, post de prestigiu, dar mai mult onorific, relaţiile cu Spania neprezentând dificultăţi majore. Totuşi, ele nu erau neglijabile, dată fiind, pe de o parte, vecinătatea celor două state şi, pe de altă parte, problema influenţei lor asupra Marocului, pe care şi-l împărţiseră. Or, datorită experienţei sale foarte temeinice câştigată în cursul misiunii din Maroc şi colaborării cu Lyautey, Saint-Aulaire era un excelent cunoscător al problemelor marocane.9

El nu era sortit să stea mai mult de câteva luni la Madrid, împlinind vârsta retragerii, ambasadorul Franţei la Londra, Paul Cambon, una din cele mai marcante personalităţi ale diplomaţiei franceze, negociatorul Antantei Cordiale cu Marea Britanie, ieşea la pensie. Trebuia să i se găsească un înlocuitor capabil şi energic, cu atât mai energic cu cât, după victoria comună asupra

Puterilor Centrale, relaţiile dintre Anglia şi Franţa deveneau tot mai puţin cordiale.

Aşa cum se poate vedea chiar din memoriile sale, Saint-Aulaire fusese menţinut în post la Iaşi datorită intervenţiei perso

9 România revine mereu în amintirea ambasadorului. Astfel, la Madrid, cu ocazia audienţei protocolare de prezentare la regina-mamă, născută arhiducesă Maria-Cristina de Habsburg, care, precizează Saint-Aulaire: „a dat dovadă de mult tact evitând să vorbească despre tema impusă în asemenea împrejurare, adică despre ultimul post diplomatic ocupat de noul ambasador ce-i era prezentat: într-adevăr, România îşi dublase teritoriul cu provincii care aparţinuseră Austro-Ungariei. Regina-mamă detesta scumpa mea Românie şi ştiam că vorbea fără bunăvoinţă, mai ales, despre rolul suveranilor români pe care eu îi admiram atât. Dat fiind că asupra acestei teme nu-mi puteam permite să o contrazic, dar nici nu doream să o aprob, i-am fost recunoscător reginei-mamă că a trecut subiectul sub tăcere”. Saint-Aulaire, Confessions, op. cit., p. 511.

11

nale a regelui Angliei (solicitat de regina Maria) pe lângă guvernul francez. Doi ani mai târziu, Saint-Aulaire era mutat de la legaţia din Bucureşti în urma intervenţiei discrete a guvernului englez, care acum nu agrea poziţia privilegiată asigurată de Saint-Aulaire intereselor franceze în România. Puţin mai târziu, tot în 1920, Parisul îl transfera pe Saint-Aulaire la Londra, tocmai pentru a face faţă în modul cel mai hotărât presiunilor britanice asupra Franţei.

În decembrie 1920, numit ambasador pe lângă regele George al V-lea, Saint-Aulaire se văzu confruntat din prima oră cu multiplele dificultăţi legate de tradiţionala opoziţie britanică faţă de modificarea echilibrului european în favoarea unei singure puteri continentale, în anul 1920, în ochii Londrei, Franţa devenise prea puternică prin înfiinţarea sistemului de state clientelare, membre ale

Micii înţelegeri, prin sprijinul militar acordat Poloniei victorioase împotriva atacului armatei roşii, prin ocuparea militară a teritoriilor germane de la stânga Rinului, prin pretenţiile ei asupra unor zone coloniale cât mai întinse create după dezmembrarea Imperiului otoman în Orientul Mijlociu. Aşa cum îi spusese Paul Cambon lui Saint-Aulaire: „Veţi vedea ca englezii încă mai cred în existenţa lui Napoleon”.

Antipatia primului ministru Lloyd George faţă de „planurile hegemonice” ale Franţei în Europa mergea până la a încuraja Germania pe ascuns să nu îndeplinească obligaţiile tratatului de pace de la Versailles, tratat descris de presa engleză drept „dictat francez”. Aşa cum făcuse şi la Iaşi, Saint-Aulaire reuşi să procedeze astfel încât, cel puţin formal, antanta franco-engleză să apară în continuare cât mai cordială cu putinţă. Cariera sa avea totuşi să se încheie brusc, şi în modul cel mai furtunos în urma victoriei electorale care, în mai 1924, aduse la cârma Franţei „cartelul stângilor”, coaliţia partidelor de stânga condusă de noul prim-ministru Édouard Herriot10, care prelua şi portofoliul Afa

10 Édouard Herriot (1872 – 1957) ministru în mai multe guverne, Preşedinte al Camerei 1936 – 1940. Viaţa sa a fost o lungă colaborare, neremunerată, cu Uniunea Sovietică, al cărei mare agent de influenţa a fost. Sub ministeriatul său au fost stabilite relaţiile diplomatice dintre Paris şi Moscova (1924). Tot Herriot, sosit în URSS în fruntea unei misiuni parlamentare

12

erilor Externe, în ochii catolicului Saint-Aulaire, francmasonul Herriot reprezenta, în pofida unei remarcabile culturi generale şi a unei energii politice ieşite din comun, chintesenţa răului. Socialist radical, ateu, prieten al generalului Sarrail pe care-l protejase cu toate puterile, Herriot era considerat de toate grupările conservatoare drept urmaşul francmasonului radical Emile Combes, primul-ministru (francmason), care câştigase bătălia împotriva învăţământului religios catolic şi

expulzase din ţară o seamă de congregaţii catolice. Mai mult, descris de presa străină drept internaţionalist" (în opoziţie cu „naţionaliştii" Clemenceau şi Poincaré al căror loc îl luase), Herriot era un simpatizant notoriu al Uniunii Sovietice, pe care o vizitase încă din 1922, în fruntea uneia din primele delegaţii occidentale primite oficial la Moscova de către bolşevici, şi declarase la întoarcere că, de-acum înainte, regimul sovietic fiind stabilizat, Franţa va trebui să desfiinţeze „cordonul sanitar", creat cu sprijinul Poloniei şi României. Poziţie cu totul opusă aceleia preconizate nu numai de Clemenceau, dar şi de grupările conservatoare şi naţionaliste11. Mai mult, trimise să ancheteze asupra organizării, de către autorităţile comuniste, a foametei în Ucraina (1933), un adevărat genocid în urma căruia au fost exterminaţi peste 6 milioane de ucraineni, a declarat în cadrul unei conferinţe de presă că foametea nu există. A fost mereu unul dintre intimii tuturor ambasadorilor sovietici care s-au succedat la Paris, ajungând, după încheierea celui de al doilea război mondial, preşedintele Adunării Naţionale (1947), propunând apoi mereu, la sugestia sovieticilor, diferite moţiuni parlamentare menite să împiedice integrarea europeană sau desfăşurarea cooperării dintre statele membre ale NATO. Cercetarea arhivelor sovietice de către istoricul Thierry Wolton a scos la iveală multe aspecte ale relaţiilor oculte ale lui Herriot cu Moscova, inclusiv confirmarea rolului de spion sovietic al unuia dintre colaboratorii săi, ministrul Aerului, Pierre Cot. Vezi David Caute, The Fellow Tmvellers (Tovarăşii de drum); Thierry Wolton, Le grand recrutement (Marea recrutare), Paris 1994, şi La France sous influence, Paris-Moscou, 30 ans de relations secretes (Franţa sub influenţă. Paris-Moscova, 30 de ani de legături secrete), Paris 1997.

„De exemplu, de istoricul Jacques Bainville, membru al Academiei franceze, care va publica în 1934 o culegere de articole apărute anterior în presa de dreapta. Culegerea era intitulată La France et la barrière de l'Est, o apologie a „cordonului sanitar" instituit de Franţa împotriva Uniunii Sovietice. Autorul prefeţei la acest volum nu era altul

decât Saint-Aulaire.

13

Herriot îl readuse în scena politică pe prietenul său, compromisul general Sarrail, numindu-l comisar general al Franţei în Siria. La fel de incompetent ca pe vremea comandamentului său în Balcani, Sarrail fu destituit după câteva luni. Astfel încât, de la bun început, relaţiile dintre noul guvern francez şi ambasadorul acestuia la Londra se găsiră aşezate sub zodia celui mai profund antagonism. Instrucţiunilor primite de la Herriot, Saint-Aulaire le răspunse mai întâi pe un ton dezinvolt; apoi, tonul lui Herriot devenind mai acru, răspunse prin insolenţă. Saint-Aulaire fu sfătuit, zadarnic, să demisioneze, în cele din urmă el fu rechemat la Paris şi înlocuit în postul de la Londra, fără să i se încredinţeze vreo altă misiune. Cariera lui Saint-Aulaire era distrusă, în mare parte datorită firii lui de neînduplecat. De acum înainte, eliberat de orice obligaţii oficiale, rămas oricum o figură dintre cele mai marcante ale cercurilor diplomatice de la Paris, şi dispunând de suficiente mijloace de trai, Saint-Aulaire se va consacra obligaţiilor sale de director al prestigioasei publicaţii Revue d'histoire diplomatique12, post pe care-l va ocupa până în 1946 – precum şi comentariilor politice semnate cu pseudonimul Ulysse în cotidianul conservator Le Figaro al cărui director era prietenul său Robert de Flers. După 1930, textele lui Saint-Aulaire vor apărea în volume, în două categorii deosebite: biografii istorice şi culegeri ale unora dintre articolele apărute anterior în Le Figaro. Citărm în treacăt biografiile: Richelieu în 1930, Talleyrand în 1936, François-Joseph în 1945, Mazarin în 1946. În schimb, cronicile politice, scrise cu patimă, deseori cu o vehemenţă care surprinde din partea unui diplomat, câteodată din cale afară de prolixe, sunt notabile prin faptul că, încă de atunci, Saint-Aulaire, lucid, stabilise o paralelă între nazism şi comunism, aşezând cele două totalitarisme pe acelaşi plan al regimurilor prevestitoare de noi catastrofe pentru omenire. Nu era de altfel singurul ce făcea acea paralelă, pe care istoricii şi opinia publică nu

au acceptat-o decât în zilele noastre, cu o jumătate de veac mai târziu.

12 Revue d'histoire diplomatique a făcut loc în paginile sale mai multor diplomaţi aparţinând emigraţiei române de la Paris: Raoul Bossy, Emil Ciurea şi alţii.

14

Aceste cronici politice, Mythologie de la Paix (Mitologia păcii) (1930), Genève contre lapaix (Geneva împotriva păcii) (1937) şi Renaissance de l'Espagne (Renaşterea Spaniei) (1938), constituie în esenţă atacuri împotriva „masonicei" Societăţi a Naţiunilor, a Germaniei naziste şi a bolşevismului sovietic. Cu rare excepţii, ele nu cuprind şi articolele publicate în presă de Saint-Aulaire împotriva diplomaţilor străini pe care nu-i agrea sau împotriva oamenilor politici de stânga, articole care au creat autorului lor duşmănii durabile.'3

Pe planul politicii interne, atacurile lui Saint-Aulaire sunt îndreptate împotriva Cartelului stângilor, adică mai ales împotriva lui Édouard Herriot, pe care însă nu-l numeşte, „în cursul alegerilor din 1924, Cartelul ne promisese «pacea adevărată» (prin recunoaşterea Uniunii Sovietice). El a introdus Sovietele în Franţa, stabilind astfel un focar de război civil; şi, prefăcându-se că nu vede reînarmarea Germaniei, a slăbit garanţiile unei păci generale". 14

Pe planul politicii externe, Saint-Aulaire n-a încetat să denunţe „moara de vorbe goale", „fabrica de tratate inoperante", pe care o reprezenta, după opinia lui, Societatea Naţiunilor cu sediul la Geneva, pe malul lacului Leman, templu totodată al pacifismului şi al Internaţionalei Comuniste, care prin nenumă

13 Una din consecinţele antipatiei anumitor cercuri diplomatice faţă de Saint-Aulaire a apărut în 1953, în monumentalul Dictionnaire diplomatique, rod al unei munci de peste douăzeci de ani sub coordonarea diplomatului grec H. Frangoulis, întemeietorul Academiei Diplomatice de la Paris, care fiinţează şi astăzi. Comoară de informaţii pentru istorici, dicţionarul a fost redactat de

o echipă internaţională, formată din mulţi diplomaţi cunoscuţi, printre colaboratori figurând Saint-Aulaire însuşi, ca autor al câtorva articole, de exemplu acela consacrat cardinalului de Richelieu. Lucrarea, de format mare, tipărită pe două coloane de aproape 100 de rânduri fiecare, îi consacră lui Saint-Aulaire exact nouă rânduri: anii vieţii, ăsta funcţiilor ocupate în cursul carierei şi titlurile volumelor publicate. Frangoulis, Beneş, Titulescu, „divinităţile pacifismului" de la Geneva, şi-au rezervat circa 20 de coloane fiecare, Titulescu, de exemplu, ocupând un spaţiu de 100 de ori mai mare decât acela acordat lui Saint-Aulaire.

14 Saint-Aulaire, La mythologie de lapaix, p. 178.

15

ratele sale moţiuni nu făcea altceva, afirma Saint-Aulaire, decât să încurajeze indirect ţelurile agresive ale dictatorilor de la Berlin şi Moscova. Fără a-i numi pe Aristide Briand, pe Eduard Beneş sau pe Nicolae Titulescu, marii corifei ai Ligii Naţiunilor, Saint-Aulaire nu o dată i-a criticat, afirmând, de exemplu: „nu mă minunez în faţa divinităţilor lacustre de la Geneva, în faţa pontifilor noii şcoli pacifiste care afirmă că pentru a asigura pacea este de ajuns să proclamăm iarăşi marile principii ale Revoluţiei franceze; [...] zelul neo-pacifiştilor va dezlănţui noi măceluri pe planeta noastră". 15 Tot el spunea că Societatea Naţiunilor este „o impostură", o „organizaţie falimentară", „femeie fără principii", care practică minciuna, „oarbă faţă de ţelurile Berlinului, complezentă faţă de ţelurile Moscovei, care, fiecare îşi făurise armele necesare geniului lor distrugător", unde „delegatul sovietic Litvinov propune şi analizează definiţia agresorului doar pentru a facilita proliferarea celulelor comuniste în cazărmile şi oraşele noastre".16

Ultimul pamflet politic al lui Saint-Aulaire, intitulat Renals-sance de l'Espagne, a apărut în 1938, pe când războiul civil din Spania se apropia de sfârşit. Aşa cum era de aşteptat, autorul este de partea lagărului anticomunist, adică de partea naţionaliştilor conduşi de generalul

Franco. Şocat de „martirologul creştin”, adică de masacrarea miilor de clerici şi de călugăriţe, de care se făcuseră vinovaţi comuniştii, Saint-Aulaire denunţă „ireductibila antinomie dintre bolşevism şi legile morale, individuale şi sociale ale creştinismului. Comunismul reprezintă distrugerea tuturor valorilor spirituale, morale şi intelectuale întruchipate de creştinism”, (p. 95). Lucrare bine documentată, Renaissance de l’Espagne se vrea, după spusele autorului, o contribuţie la „lupta împotriva Antihristului comunist” şi analizează într-un capitol special rolul jucat de Uniunea Sovietică şi de brigăzile

15 Ibidem, p. 6. Beneş afirmase în mai multe rânduri că preferă să vadă Austria ocupată de Hitler decât reocupată de Habsburgi; iar Titulescu, în ceea ce privea România, combătea pretenţiile teritoriale ale Ungariei, dar evita să critice politica Uniunii Sovietice.

16 Ibidem, p. 99.

16

nternaţionale bolşevice în „imensa închisoare”, creată de războiul civil care cuprinsese Spania.

Acesta ar fi portretul intelectual al lui Saint-Aulaire, a cărui amintire va rămâne, scrie mai târziu un coleg al său, fost ambasador al Franţei la Washington, ca imaginea „unui bărbat ferm, nedispus la compromisuri, aşezat de istorie în plină lumină”.17

În termeni foarte asemănători se exprimase întreaga lume politică românească cu ocazia revenirii la Bucureşti şi la Iaşi, în luna mai 1930, a lui Saint-Aulaire întovărăşit de generalul Berthelot. Nu se ştie dacă, în afara emoţiei şi amintirilor legate de evocarea războiului, vizita celor doi înalţi oaspeţi a avut şi un scop politic. Se pare că nu. Saint-Aulaire fusese ales din 1929 membru de onoare al Academiei române. Oricum, momentul convenit pentru sosirea celor doi invitaţi ai autorităţilor române era prost ales.

Ţara fremăta de zvonurile contradictorii legate de iminenta sosire – neconstituţională – a principelui Carol. Opoziţia liberală şi averescană ducea o campanie

înverşunată împotriva guvernului naţional-ţărănist, care negocia în ascuns revenirea fostului principe moştenitor, decăzut din drepturile sale. La fel negocia şi unul din regenţi, prinţul Nicolae, în opoziţie cu regina Maria, care, nemulţumită de rolul pur figurativ ce-i fusese hărăzit de Constituţie şi de Regenţă, se retrăsese la Balcic şi se pregătea să plece ostentativ în străinătate, după ce dăduse publicităţii un mesaj de sprijin comitetului instituit în vederea organizării vizitei celor două personalităţi franceze (v. Anexa). Berthelot, grav bolnav, trăindu-şi ultimele luni din viaţă, va apărea la toate ceremoniile în mare uniformă de general, fără să mai aibă însă puterea de a vorbi în public. Sarcina discursurilor i-a revenit doar lui Saint-Aulaire, care, dintre toţi protagoniştii epopeii de la Iaşi nu-I mai regăsea acum decât pe generalul Averescu. Regele Fer-dinând, Robert de Flers, Ionel Brătianu, Take Ionescu muriseră, în locul revederii, ce ar fi putut fi atât de emoţionantă, cu Regina Maria intenţionat absentă din Bucureşti, Saint-Aulaire trebui

17 René de Saint-Quentin, „Le comte de Saint-Aulaire”, în Revue d’histoire diplomatique, 1954.

să se mulţumească cu un scurt şi searbăd discurs de bun venit rostit de prinţul Nicolae şi cu un dejun în cerc restrâns, oferit de principesa Elena, soţia părăsită a lui Carol şi mama regelui minor, Minai I. E drept, vizitatorii francezi găsiră un motiv de mare mulţumire în căldura cu care fură întâmpinaţi de întreaga lume politica şi intelectuală a Bucureştiului, îmbătată de amintirile legate de contribuţia franceză la făurirea României Mari. Toţi şefii de partide semnară texte entuziaste de bun sosit pe prima pagină a ziarului partidului pe care-l conduceau. Au urmat recepţii oficiale cu dejunuri şi discursuri la Ministerul de Externe şi la legaţia Franţei, altă recepţie în marea aulă a Academiei române, apoi o primire la Parlamentul român în faţa celor două Camere reunite („ovaţii prelungi, aplauze nesfârşite”, relata presa), în sfârşit, conferinţa lui Saint-Aulaire, iarăşi în franceză şi

fără interpret, la Ateneul român, în faţa unei săli arhipline, reunind „tot ce elita politică şi culturală a ţării noastre numără mai ilustru şi mai distins”. Saint-Aulaire avu atunci ocazia să audă că numele şi amintirea sa vor rămâne de-a pururea însemnate în inima poporului român, deşartă promisiune, pe care frământata noastră istorie a uitat-o de mult.

După Bucureşti, generalul Berthelot şi contele de Saint-Aulaire au plecat la Iaşi unde, primiţi de Gheorghe Brătianu, au vizitat mormintele militarilor şi infirmierelor francezi morţi în vremea refugiului din Moldova. La 5 iunie, Saint-Aulaire era proclamat cetăţean de onoare a laşului.18 Cei doi oaspeţi luară apoi trenul de Cernăuţi, îndreptându-se spre Polonia, în ziua de 8 iunie 1930, când ei părăseau, de data aceasta pentru totdeauna, teritoriul românesc, Carol al II-lea ateriza în Ardeal. Timp de 10 ani, 8 iunie va fi „Ziua Restauraţiei”, după care fuga fără glorie a acestui suveran va însemna şi sfârşitul României Mari.

* * *

Sentimentele de ataşament fierbinte ale lui Saint-Aulaire pentru ţara noastră surprind şi astăzi. Nu credem că numeroşii străini

18 Lumea (Iaşi), 6 Iunie 1930.

au trecut sau au trăit pe meleagurile noastre să-şi fi exprimat aceste sentimente mai intens decât membrii misiunii franceze care, între 1916 şi 1918, au împărtăşit la Iaşi durerile şi speranţele poporului român. Solidarităţii în simţiri a generalului Berthelot şi entuziasmului fratern al lui Robert de Flers, li se adaugă dragostea nestrămutată pentru români şi pentru România exprimată de Charles de Saint-Aulaire în amintirile sale publicate tocmai în 1953 – Războiul din 1939 – 1945, apoi căderea cortinei de fier i-au dat prilejul să exprime în memoriile sale o serie de comparaţii istorice, dar l-au împiedicat să menţină legăturile cu România, unde mai trăiau destule dintre cunoştinţele sale de altă dată. Bineînţeles, autorităţile comuniste nu aveau niciun interes să aducă în atenţia

publicului român apariţia unei cărţi care dovedea nu numai talentul, erudiţia, stilul remarcabil al autorului unei cronici atât de vii şi de pătrunzătoare a vremurilor prin care trecuse, dar care explica şi rolul nefast al Rusiei – fie ea imperială sau bolşevică – într-unul din momentele de mare încercare a istoriei noastre. Rolul Franţei, deci al Occidentului, şi, mai rău, rolul unui aristocrat, deci al unui duşman de clasă, în aceste clipe de suferinţă românească nu-şi aveau locul în elaborarea versiunii comuniste a istoriei noastre, aşa cum o confecţiona Mihail Roller la ordinul Moscovei staliniste.

La 24 septembrie 1954, la puţin timp după apariţia amintirilor sale, contele Charles de Beaupoil de Saint-Aulaire înceta din viaţă la castelul său de la Malartrie, din provincia Perigord, în sud-vestul Franţei, în vârstă de 89 de ani, el rămăsese decanul de vârstă al ambasadorilor Franţei.19 Credem că pentru a defini locul pe care l-a ocupat în istoria României moderne, şi pentru a-i reînvia memoria din nedreapta uitare căreia i-a fost ursită, se cuvine să citǎm rândurile pe care i le-a consacrat fruntaşul liberal I.G. Duca, el însuşi autor al unor amintiri despre aceleaşi vremi:

„Pentru noi care am avut cinstea să facem parte din guvernul războiului, domnul de Saint-Aulaire este şi va rămâne de-a pururi marele şi înţelegătorul prieten al zilelor grele. Noi îi suntem

19 Le Figaro, 28 sept. 1954.

recunoscători nu numai pentru ceea ce-i datorăm, dar şi pentru felul cum a înfăptuit ceea ce-i datorăm.

El a făcut-o cu căldură, cu o tragere de inimă, cu o dragoste pentru această ţară în restrişte, cu o înţelegere a durerilor ei trecătoare şi a aspiraţiunilor ei permanente, în aşa fel că misiunea lui va rămâne de-a pururi neuitată.

Cei de pe malurile Senei nu-şi dădeau seama limpede de ceea ce se petrecea în Moldova, nu realizau îndeajuns situaţia acestei insule româneşti rămasă fidelă în mijlocul oceanului bolşevic care o înconjura de pretutindeni şi o

asalta cu valurile lui ameninţătoare.

Instinctul atât de natural care îndemna pe toţi fiii poporului nostru să se unească în hotarele lor etnice, era socotit de puternicii noştri vecini drept o crimă de neiertat, a cărei realizare trebuia împiedicată cu orice preţ. [...] în clipele tragice de la Iaşi, domnul de Saint-Aulaire nu numai a înţeles, dar a simţit splendoarea morală, dreptatea adâncă a acestei mari drame istorice, şi din acel moment a pus tot sufletul său în slujba idealului nostru naţional, cu acel elan şi cu acea generozitate care au aşezat Franţa în fruntea tuturor marilor curente ale omenirii."20

MIHAI DIM. STURDZA

201. G. Duca, „Un mare amic al cauzei româneşti, cetăţean de onoare şi de afecţiune al României întregite", în Viitorul, 29 mai 1930.

Discursurile pronunţate în România de Saint-Aulaire, precum şi acele rostite în onoarea sa cu ocazia vizitei sale din 1930, sunt reunite în volumele următoare:

Cuvinte franco-române. Cuvântări şi articole publicate de un comitet, Bucureşti 1931.

Noi cuvinte franco-române, Adunate şi publicate de un comitet, Bucureşti 1931.

Nouvelles parolesfranco-roumaines. Recueillies et publiées par un comite, Bucarest 1931.

— La morminte de eroi. Patru discursuri pronunţate de generalul Berthelot, dl. de Saint-Aulaire, generalul Prezan şi dl. I.C.C. Brătianu, Iaşi 1917.

— Hommage a M. de Saint-Aulaire, Bucarest, 1930.

20

T

CONFESIUNILE UNUI BĂTRÂN DIPLOMAT

UN SURGHIUN CARE NU ESTE SURGHIUN

Numirea mea în România. – în mai 1916, o telegramă de la Briand, pe atunci preşedinte al Consiliului de Miniştri şi ministru de Externe, îmi aduce la cunoştinţă numirea mea ca ministru plenipotenţiar al Franţei la Bucureşti, cu invitaţia să-mi iau postul în primire cât se poate de repede. „Catastrofă cu neputinţă de evitat! am exclamat eu

întinzându-i telegrama lui Lyau-tey1. Cum să refuzi în timp de război să serveşti în acest avanpost al frontului nostru diplomatic?”

„Asta e o lovitură a lui Berthelot*, îmi spuse Lyautey; nu i-o voi ierta”. „O puteţi numi o lovitură dublă, şi care mă atinge mai rău decât pe dumneavoastră. Nu mă pierdeţi decât pe mine, uşor de înlocuit. Eu vă pierd pe dumneavoastră care sunteţi de neînlocuit. Nu-i acelaşi lucru”. „Nu mă pierdeţi, mă păstraţi şi, ştiu foarte bine, şi eu vă păstrez”. „Desigur, dar de departe: iarăşi nu-i acelaşi lucru”.

Regretului de a-l părăsi pe Lyautey cu care colaboram de patru ani de zile în strânsă intimitate sufletească şi spirituală, i se adăuga regretul de a renunţa la viaţa mea de familie pentru

1 Lyautey, Louis Hubert Gonzalve (1854 – 1934), mareşal al Franţei. Şi-a petrecut cea mai mare parte a carierei în colonii: Algeria, Indochina, Madagascar. Rezident general al Franţei în Maroc (1912), apoi ministru de Război (1916 – 1917). Politica promovată de el în colonii, îndeosebi în Maroc, evita asimilarea şi încerca să promoveze o dezvoltare culturală proprie. A publicat: Despre rolul social al ofiţerului în serviciul militar universal, 1891; Despre rolul colonial al armatei, 1900. Membru al Academiei franceze (1912).

— Pe vremea aceea atotputernic şef de cabinet al lui Briand (n.a.).

un timp nedeterminat. Desigur, soţia mea, care în tinereţe trecuse de două ori Anzii Cordilieri călare pe un catâr, ar fi înfruntat bucuroasă cu mine riscurile unei călătorii, pe care starea de război o complica mult, şi necunoscutul unei vieţi într-un punct atât de nevralgic al Europei. Dar cum puteam să-i expun pe copiii mei, fără a mai pune la socoteală inconvenientul de a le întrerupe studiile? îmi părea rău de asemeni să părăsesc Marocul, o ţară unde aveam numai prieteni, şi pe care doisprezece ani de muncă în vremurile eroice ale instaurării influenţei

franceze o făcuseră să-mi fie o a doua patrie şi unde de abia mă mutasem într-o casă de departe cea mai plăcută dintre toate în care locuisem vreodată, în mijlocul unei grădini întinse, în care prizonierii germani înlocuiau cactuşii cu trandafiri şi doborau smochinii pentru a deschide perspectiva asupra oceanului.

În schimbul sacrificiilor legate de transfer nu întrezăream niciun folos pentru cariera mea. Mă gândeam chiar că România îi va fi mormântul. Nu ştiam nimic despre această ţară decât că făcea parte din Tripla Alianţă, sub sceptrul unui Hohenzollern, în mod logic incapabil să intre în război în tabăra noastră. Părea chiar imposibil să-şi menţină neutralitatea, în cazul când noi succese ale Puterilor Centrale i-ar permite să redobândească Basarabia, pe care Rusia, principalul ei duşman, i-o răpise drept răsplată pentru ajutorul decisiv pe care i-l dăduse la Plevna. Totuşi, pariurile erau deschise în Europa asupra acestei chestiuni: România se va alătura oare Germaniei, sau va merge împotriva ei? Printr-o telegramă de la Londra, capitala mondială a pariurilor, aflam că România ne era oferită acolo ca aliată, cu şanse de l la 5 faţă de alianţa cu Germania. Iată deci, gândeam eu, care era cota viitorului meu diplomatic.

Două zile după această telegramă fatidică, în timp ce-mi grăbeam pregătirile de plecare, am primit prin poştă ecourile transferului meu printre colegii de la Quai d'Orsay2. După prietenii mei, numirea mea la Bucureşti nu era dictată, aşa cum crezusem eu la început, din dorinţa de a ne provoca o neplăcere

2 Sediul Ministerului Afacerilor Externe al Franţei, la Paris, pe malul Senei.

şi lui Lyautey, penalizând astfel buna înţelegere dintre noi, 0 trară dorinţelor birourilor de la Paris. Transferul era, aşa mi °e spunea, rezultatul unei lupte pentru putere între Philippe Berthelot şi Paul Deschanel, preşedintele Camerei, fost coleg de i-ceu prieten şi protector al actualului titular al postului de mi-\stru

plenipotenţiar la Bucureşti, domnul Blondei. Din motive bscure Cel mai probabil fiind o rivalitate de vedete – cei doi prinţi ai Republicii se detestau. Pentru a demonstra că, deşi ocupa o situaţie oficial inferioară, deţinea totuşi o putere mai mare, Philippe Berthelot jurase să obţină capul lui Blondei, principalul favorit al lui Deschanel în diplomaţie. Aşa se explica numirea mea din oficiu la Bucureşti, îndreptată exclusiv împotriva Preşedintelui Camerei, fără a ţine seama de interesul naţional, care cerea menţinerea lui Blondei în acest post. Agent excelent, foarte popular atât el cât şi soţia sa (una din cele mai frumoase femei din cariera diplomatică) în societatea românească, unde reprezenta Franţa de şapte ani, el avea mult mai mulţi sorţi decât un nou-venit să desprindă România de Tripla Alianţă, sau cel puţin s-o menţină în neutralitate. Nu i se reproşa – dar pentru o astfel de sarcină era mai curând un atu – decât că se „românizase" prea mult prin această îndelungată şedere, într-atât încât îşi căsătorise unica fiică cu un român foarte „franţuzit", domnul Cămărăşescu. Prima mea grijă, din respect pentru adevăr dar şi ca titlu preventiv împotriva unei prea fireşti ostilităţi faţă de succesoral său, a fost să-i scriu pentru a-l asigura că, departe de a fi provocat o astfel de măsură, eram ca şi el, victima ei.

Aceiaşi informatori de la Quai d'Orsay adăugau că, înainte să mă numească la Bucureşti, Briand şi Berthelot oferiseră postul la două persoane mai importante decât mine, Leygues şi Tar-dieu, pe care îi presimţeau concurenţi, doi viitori preşedinţi ai Consiliului. Dar acei doi vulpoi şireţi s-au eschivat, ceea ce nu putea să facă un simplu diplomat de carieră ca mine.

În disperarea mea nu am cules cuvinte de îmbărbătare decât pe buzele lui Lyautey. Pe moment le-am atribuit prea mult bunătăţii sale, dorinţei lui de a-mi turna balsam pe rană. „M-am gândit, îmi spuse el în ultima noastră întrevedere, la situaţia dumneavoastră. Cred foarte sincer că sunteţi de felicitat. M-am uitat

pe harta Europei Centrale şi Orientale. Am constatat că România se va extinde mult mai mult prin înfrângerea imperiilor centrale decât prin înfrângerea Rusiei, şi mai ales, se va extinde mai definitiv. Opinia publică românească, destul de puternică pentru a desprinde un Hohenzollern din alianţa cu Germania şi a-l aduce în neutralitate, îl va duce mai uşor din neutralitate la intervenţie. România va urma deci exemplul Italiei. Balanţa va atârna, mai curând sau mai târziu, în favoarea intervenţiei. Aş vrea ca această evoluţie să aştepte venirea dumneavoastră la Bucureşti: astfel meritul va fi al dumneavoastră, chiar dacă nu veţi fi contribuit cu nimic”.

După acest oracol, Lyautey îmi dădu două sfaturi: „1° Când veţi sosi la Paris, mergeţi la Marele Cartier General la Chantilly, înainte de a merge la Quai d’Orsay. Mai ales în timp de război, serviciile sale de informaţii sunt mult mai puternice. Vă va documenta şi informa atât de bine încât veţi şti mai mult ca Briand şi Berthelot. îi voi scrie lui Pelle* să se pună la dispoziţia dumneavoastră. 2° Anticipez probabil asupra a ceea ce vi se va spune la Chantilly. M-am uitat, de asemenea, pe harta frontului oriental. Cheia, aceeaşi ca şi cheia problemei româneşti, este la Salonic, unde o ofensivă puternică ar face mai mult pentru a pune armata română în mişcare, decât toate negocierile diplomatice. Dar această cheie nu va funcţiona, sau va funcţiona chiar împotriva noastră pentru a închide uşa, nu pentru a o deschide, atât timp cât va rămâne în mâinile lui Sarrail3. Este o crimă să-l laşi

— Generalul Pelle, fost ataşat militar la Berlin, şef de stat major al lui Lyautey la Rabat unde l-am cunoscut şi apreciat, subşef de stat-major al generalisimului Joffre în 1916 (n.a.).

3 Sarrail (Maurice-Paul) (1856 – 1929) comandant al armatei din Orient din 1915 în 1917. După afirmaţia biografului său, generalul Maurice Sarrail a fost mult sprijinit în carieră nu atât de competenţa sa militară, cât de prieteniile sale politice, de orientare radicală de stânga. Director al Infanteriei în Ministerul de Război (1907 –

1911), a comandat o aripă a frontului francez în prima bătălie de la Verdun, post din care a fost îndepărtat din cauza insucceselor suferite de unităţile sale, şi numit comandant al forţelor franceze din Macedonia (octombrie 1915), unde nu a reuşit să oprească deruta armatei sârbe prinsă între austrieci şi bulgari. Destituirea sa, cerută de comandamentul britanic, nu a avut loc din cauza sprijinului

26

Io pe acest politician incapabil de iniţiativă, incapabil să-şi 3C na autoritatea unor trape străine, incapabil, mai ales, fiind ea republican din fire, ca să colaboreze cu regi, iar în secto-jij său nu sunt decât regi4. Să repetaţi asta lui Jofire5, lui Briand, lui Poincaré".

Chestiunea Sarrail.

— După câteva zile, sosind la Paris, îl găsesc la gară pe generalul Pelle, alertat de Lyautey. Luând cina cu el la restaurantul Larue, am aflat mai mult despre ceea ce dat de miniştrii francezi de stânga, în frunte cu Clemenceau, care au reuşit să-l scutească şi de controlul superiorului său ierarhic, Joffre. În loc de a pregăti ofensiva contra Bulgariei, mult aşteptată şi de români, Sarrail s-a amestecat în intrigile urzite la Atena în jurul regelui Constantin al Greciei, şi a izbutit pentru a doua oară să scape de sancţiunile preconizate de Jofâre, devenit între timp comandant general al armatelor franceze, în toamna lui 1916, Sarrail a contribuit la abdicarea forţată a regelui Constantin, fiind câteva luni mai târziu numit comandant suprem al armatei din Orient, compusă din unităţi franceze, ruse, britanice, sârbeşti şi greceşti, cu care nu a reuşit totuşi să străpungă frontul inamic ţinut de bulgari, în vara anului 1917, autorităţile engleze, retrăgând în semn de protest două unităţi din Salonic, Sarrail a fost destituit de Clemenceau, după ce s-a aflat că anumite documente secrete franceze ajunseseră prin imprudenţa anturajului său în mâinile Comandamentului austro-german.

Rămas în afara activităţii militare şi ţintă a multor polemici, în urma succesului electoral al partidelor de

stânga, Sarrail a fost numit de către primul ministru Édouard Herriot, înalt Comisar al Franţei în Siria (1924), post din care a fost îndepărtat, tot pentru incompetenţă, câteva luni mai târziu. [Cf. Jan Karl Tannenbaum, General Maurice Sarrail (1856 – 1929): The French Army and Left Wing Politics, Chapel Hill 1974. (Armata franceză şi politica de stânga)]

4 Regele Serbiei, regele Greciei, regele Bulgariei.

5 Joffre, Joseph Jacques Césaire (1852 – 1931), mareşal al Franţei. A fost ofiţer de geniu în colonii (Sudan, Madagascar), promovat general de brigadă (1902), apoi şef de stat-major general al armatei şi vicepreşedinte al Consiliului superior de război (1911). Iniţiator al planului de mobilizare ce prevedea „ofensiva cu orice preţ", a obţinut victoria în bătălia de la Marna (1914) împotriva armatei germane. Comandant suprem al armatei franceze (1915), apoi consilier tehnic al guvernului în probleme de război şi mareşal al Franţei. Membru al Academiei franceze (1918).

27

mă aştepta la Bucureşti, decât dacă mi-aş fi pierdut nopţile studiind dosarele de la Quai d'Orsay. „Totul, îmi spuse el, stă pe loc din cauza inerţiei lui Sarrail, de care statele majore de la Salonic şi Chantilly se învinovăţesc reciproc. Salonicul îi reproşează Marelui Cartier General că-i refuză mijloacele de a începe ofensiva. Chantilly, cu mai multă dreptate, îi reproşează Salonicului, deci lui Sarrail, că nu foloseşte mijloacele de care dispune deja, ceea ce nu este un îndemn să i se trimită altele. Problema este mai mult politică decât militară. Este imposibil să-l critici pe Sarrail fără a provoca în partidele de stânga o reacţie de apărare a acestui general «republican», atât de radical încât Marcel Sembat, principalul său protector, copilul teribil al partidului, pretinde că Sarraut (numele fraţilor Maurice şi Albert, şefi ai partidului radical) este pluralul numelui Sarrail. Dar cum să supui un înalt demnitar al Franţei masonice, controlului unui general, frate cu un iezuit*, el însuşi iezuit în uniformă! Toţi şefii şi-

au acoperit ochii, făcând un gest de neputinţă. De aceea Joffre, despre care cred că a fost francmason, dar care are mai multă încredere în Castelnau6 decât în Sarrail, a trebuit să cedeze”.

M-am înţeles cu generalul Pelle asupra unei date apropiate când să mergem la Chantilly, unde voia să mă poftească la dejun cu Joffre şi Castelnau. Înainte să ne despărţim, m-a pus în gardă împotriva noului nostru ataşat militar la Bucureşti, colonelul D., care tocmai fusese numit acolo. „El ne-a fost impus, spuse Pelle, de legaţia României la Paris, mobilizată de el sub pretext că, fiind camarad de promoţie la Şcoala Politehnică cu generalul Iliescu, şeful Statului Major român, va avea mai multă influenţă asupra acestuia decât ataşatul nostru militar actual, care-i este însă cu

— Aluzie la proiectul unei misiuni a generalului Castelnau la Salonic (n.a.).

6 Castelnau, Édouard de Curieres de (1851 – 1944), general francez. Aparticipat la războiul franco-german (1870 – 1871). Membru al Consiliului superior de război (1911), a deţinut funcţii de comandă în timpul primului război mondial (1914, 1915), contribuind la salvarea oraşului Nancy. Adjunct al lui Joffre, a avut un rol important în bătălia de la Verdun. Ales deputat (1919), a participat la reorganizarea militară a Franţei şi a reprezentat extrema dreaptă catolică.

mult superior. Este un intrigant de care veţi face bine să vă feriţi, în schimb, puteţi avea cea mai mare încredere în agentul Biroului 2 la Bucureşti, căpitanul Cartier.”*

Astfel, în timp de război, Joffre, învingătorul de la Marna, salvatorul Franţei, nu putea obţine nici rechemarea lui Sarrail, nici măcar numirea unui ataşat militar. De aceea, a doua zi, am abordat fără iluzii chestiunea Sarrail.

Philippe Berthelot, pe care l-am vizitat înainte de a mă duce la Briand, m-a primit foarte cordial, vădit preocupat să-mi inspire mai multă recunoştinţă decât

resentiment. „În interesul carierei dumneavoastră, pentru a vă împinge în faţă, v-am pronunţat numele, împotriva dumneavoastră aveţi tocmai acest nume şi lipsa unor prietenii parlamentare. Lipsă care este o calitate în ochii mei (acest favorit al regimului purta regimului cel mai adânc dispreţ), dar nu şi în opinia tuturor mai marilor Republicii. Şi când spun lipsă de prieteni, spun doar o jumătate de adevăr, căci, dacă nu aveţi niciun prieten la Cameră, aveţi însă la extrema stângă câţiva duşmani fideli care, cu sau fără dreptate, vă impută unele campanii de presă împotriva atitudinii lor în acţiunea marocană. Dacă reuşiţi să semnaţi un tratat de alianţă cu România, nu vă puteţi alege decât cu o ambasadă”.

— Căpitanul Cartier fusese trimis la Bucureşti cu mult înaintea mea pentru a evalua mijloacele militare ale României şi, pe cât posibil, ale inamicului, pe frontul din sud-est. După intrarea în război a regelui Fer-dinând, el avea să preia Biroul 2 românesc. Misiunea sa a rămas secretă atâta timp cât a fost necesar pentru a nu atrage atenţia Puterilor Centrale. Preşedintele Consiliului, Brătianu, om de stat foarte secretos într-o ţară prea puţin discretă – iată încă o asemănare cu noi – a apreciat competenţa sa excepţională şi caracterul său integru. I-a acordat o încredere pe care nu o avea în propriile sale servicii „secrete”, i-a înlesnit sarcina şi a făcut din el unul din puţinii săi confidenţi. Căpitanul Cartier a devenit pentru mine un colaborator cu atât mai preţios cu cât nu mă puteam aştepta la acelaşi devotament din partea ataşatului militar, numit împotriva voinţei mele şi foarte invidios pe creditul de care se bucura, pe bună dreptate, acest ofiţer (cu toate că-i era inferior în grad) pe lângă legaţia Franţei şi pe lângă şeful guvernului român. Un exemplu printre multe altele al anarhiei noastre naţionale care domnea chiar în armată, în ciuda războiului, care cerea mai mult ca oricând o unitate de direcţie la toate eşaloanele (n.a.).

29

Nu era nimic nou în ceea ce îmi spunea Berthelot.

După ce i-am mulţumit pentru bunăvoinţă, l-am rugat să mi-o dovedească din nou dându-mi ca ajutor pe unul din vechii mei colaboratori din Maroc, Charles-Arsene Henry*, născut ca şi mine în Peri-gord, deosebit de potrivit pentru a mă însoţi la Bucureşti, unde îşi petrecuse o bună parte din copilărie pe lângă tatăl său, care reprezenta atunci Franţa şi lăsase acolo cele mai bune amintiri. „De acord”, a spus Berthelot şi mi-a întins un plic gros pe care l-a scos dintr-un sertar al biroului său: „Iată bani de drum, până vi se vor plăti spezele de călătorie”. Fără această bunăvoinţă spontană la care nu avusesem de gând să apelez pentru acest capitol, regulamentele Ministerului m-ar fi condamnat să avansez din buzunar sume mai mari pe timp de război decât ar fi fost necesare pentru o călătorie la antipozi, pentru mine, pentru secretarul care mă însoţea şi pentru cei trei servitori devotaţi, care erau în slujba familiei mele încă dinainte de război.

Însă, pentru a face faţă cheltuielilor unui periplu de cel puţin treizeci sau patruzeci de zile (e drept că, în secolul al XVIII-lea, ar fi durat şaizeci de zile), nu-mi revenea niciun sfanţ din salariu. Ministerul, pentru a-mi tăia orice cale de retragere, numise în Maroc un succesor care încasa fostul meu salariu, în timp ce salariul meu de la Bucureşti rămânea plătit predecesorului meu, până în ziua când avea să-mi transmită serviciile legaţiei noastre. Din punct de vedere contabil, mă aflam deci între două posturi. Pe plicul lui Berthelot citeam cifra de 50.000 franci. Franci aur, deci într-o singură zi salariul meu pe un an de zile… Dacă-mi rămâne ceva, spusei eu foarte naiv, voi informa fără greş contabilitatea”. – „Nici gând, fondurile secrete nu o privesc”. De altfel, acest izvor de bogăţie nu curgea numai pentru mine. În timpul vizitei, Berthelot dispăru de câteva ori cu un plic în mână, ca să primească în încăperea alăturată, unul câte unul, ca la spovedanie, pe ziariştii care se înghesuiau în anticameră. „Nu sunt numai bani în plicurile astea, îmi spuse Berthelot, ele conţin şi tema articolului care trebuie scris”.

— Mort după o carieră strălucită ca ambasador în

Japonia în 1945 (n.a.).

30

Ca şi cum mi-ar fi dat o lecţie, tratând rezervele mele aşa cum meritau, Philippe Berthelot spuse: „Dacă, pe drum, rămâneţi fără bani, să-mi telegrafiaţi, vă voi reînnoi imediat muniţiile”. Prin înd curaj faţă de atâta dărnicie, şi cu toate că eram lipsit de muniţii pentru o astfel de luptă, am dat asalt chestiunii Sarrail, folosind fără & – 1 numi, convorbirea mea din ajun cu Pelle. Nu am obţinut decât un răspuns răspicat, exprimat pe un ton de oracol şi cu acea pronunţie dentală cu care Philippe Berthelot îşi sublinia frazele cele mai neînsemnate: „Sarrail este în acelaşi-timp-in-tan-gi-bil-şi-in-cori-gibil. Nu-i nimic-de-fâcut. Mai bine nici nu-i vorbiţi ministrului de el”. Scandând aceste cuvinte, interlocutorul meu, ca şi cum ar fi vrut să-mi bage în cap acest sfat bun, mă ţintuia cu privirea metalică a ochilor săi albaştri.

După ce sună, Philippe Berthelot mă introduse în cabinetul lui Briand, care se scula pe jumătate pentru a mă primi cu un aer obosit, întinzându-mi o mână moale şi fină. îl vedeam prima oară. Am verificat exactitatea acestei definiţii a unuia dintre colaboratorii săi, care nu era Philippe Berthelot: o puşlama aristocratică. Puşlama, într-adevăr, prin neglijenţa ţinutei, prin şuviţele de păr răsfrânte care formau un cârlionţ deasupra urechilor, prin accentul adesea de mahala al celebrului său glas cu inflexiuni de violoncel şi prin mucul de ţigară care-i atârna în colţul gurii; dar aristocrat prin mâinile sale rasate, prin farmecul şi autoritatea privirii şi printr-un aer perfect degajat chiar când nu ştia nimic despre problemele aflate în discuţie. Pe biroul său, biroul lui Vergennes7, lipsa oricărui dosar, chiar a oricărei foi de hârtie, în afară de un pachet de ţigări, ilustra ceea ce ştiam: predilecţia sa pentru oralitate.

Nu mă aşteptam desigur ca Briand să-mi ţină un discurs despre problema intervenţiei româneşti. S-a mulţumit să stăruie ca să plec la Bucureşti fără întârziere. Pentru el, asta era esenţial, câteva ziare de dimineaţă

exprimându-şi mirarea că încă nu eram

7 Vergennes, Charles Gravier, conte de (1719 – 1787), om politic şi diplomat francez. Ambasador în Turcia (1755 – 1768), apoi în Suedia (1771 – 1774), ministru al Afacerilor externe (1774) a contribuit la intrarea Franţei în războiul pentru independenţa Americii.

acolo la cincisprezece zile după ce fusesem numit, cu toate că drumul avea să dureze mai mult de o lună, ceea ce nici Briand nu ştia. Pentru a-mi da o idee înaltă despre misiunea mea, a folosit o imagine sugerată probabil de Berthelot: „Pe frontul din Orient, pârghia lui Arhimede este la Bucureşti. Acolo echilibrul de forţe se va răsturna în favoarea noastră prin intrarea în acţiune a armatei române şi mai ales, mulţumită exemplului şi ajutorului ei, prin menţinerea Rusiei (se născuse deja teama că va părăsi Alianţa) în stare de beligerantă".

Nu am socotit necesar să subliniez acest sofism replicând că intervenţia României subînţelegea încrederea în fidelitatea Rusiei faţă de aliaţi mai mult decât ar fi garantat această intervenţie fidelitatea Rusiei. Dărâm îndrăznit să spun: „Domnule ministru, dacă este vorba de pârghia lui Arhimede, aceasta este în Grecia, la Salonic, dar în mâini care nu se servesc de ea, în loc s-o folosească pentru a ridica România, dacă nu lumea întreagă, şi a sprijini Rusia". Acoperit de Lyautey şi fără să aduc în cauză Marele Cartier General, am enumerat toate argumentele – pe care Briand le cunoştea tot atât de bine ca şi mine, dar se prefăcea că le ignoră – în favoarea rechemării lui Sarrail şi înlocuirii sale printr-un şef mai calificat din punct de vedere atât militar cât şi diplomatic. Am socotit că pot invoca experienţa mea personală cu echipa Lyautey, numind în capul listei pe Franchet d'Espèrey, candidatul lui Jofire, pe generalii Gouraud, Man-gin, Henrys, pe care multă vreme îi văzusem în acţiune în Maroc. Această părere, cu toată înalta autoritate pe care o invoca, nu a întâmpinat decât o dezaprobare tăcută, impregnată parcă de o groază sacră ce însemna:

„Nenorocitule, dai în vileag taine sfinte!” Stingherit de acest atentat inutil împotriva ortodoxiei republicane, m-am grăbit să mă retrag.

După Quai d’Orsay, prima mea vizită în lumea politică a fost la Paul Deschanel. Cu grija de a asigura pe cât posibil bune raporturi cu predecesorul meu, domnul Blondei, mă gândeam să-l rog pe prietenul său, preşedintele Camerei, să-i confirme ceea ce îi scrisesem despre nevinovăţia mea în măsura care-l lovea. „Am şi făcut-o, mi-a spus domnul Deschanel, ştiu foarte bine cum s-au petrecut lucrurile, şi dacă Berthelot, pradă unei ade

32

— Te crize de orgoliu şi de răutate, s-a dedat la această sălba-va* agresiune împotriva lui Blondei, a făcut-o doar pentru că 10 orjetenul meu. De altfel, guvernul procedează mereu la fel. A elaşi guvern refuză schimbarea acolo unde este necesară, la Salonic, unde poate ar scurta războiul cu doi ani”.

A doua zi, o maşină de la Marele Cartier General m-a dus la Chantilly unde, la masa lui Joffre, l-am întâlnit din nou pe Pelle şi, pentru prima oară, pe generalul Castelnau. Nu voi schiţa un portret al acestor doi oameni iluştri. Voi nota numai că în felul lor de a-l judeca de Sarrail, Castelnau era mai moderat, tocmai pentru că, aflat la polul opus al gândirii politice şi religioase, el nu voia să pară părtinitor, pe când Joffre, general republican şi, după unii, francmason, se simţea mai liber să deplângă neputinţa sa faţă de Sarrail, impus de francmasonerie. Castelnau mi-a dat sfatul următor: „Sarrail este foarte îngâmfat; când veţi. sosi la Bucureşti trimiteţi-i o telegramă elogioasă, în care salutaţi viitoarele sale victorii, ceea ce, poate, îl va determina să se bată”. După dejun, Joffre mi-a explicat pe hartă situaţia frontului răsăritean. Am putut constata că generalisimul şi Statul său major cunoşteau mult mai bine aspectele diplomatice ale acestei situaţii decât cabinetul lui Briand. „Dacă este necesar, îmi spuse Joffre, pentru a determina România să intre în război, îi voi da lui Sarrail ordin oficial să pornească ofensiva”.

În ajun luasem masa cu Robert de Flers8 şi ducele de Luy-nes9, desemnaţi de Philippe Berthelot, la cererea mea, să mă însoţească la Bucureşti – primul mobilizat ca locotenent de infanterie în funcţia, în care va fi inegalabil, de „ataşat cultural” cum se spune acum, sau la Propagandă, cuvânt care, în interesul cauzei, ar fi mai bine să nu-l pronunţăm; cel de-al doilea mobi

8 Flers, Robert Pelleve de la Motte-Ango, marchiz de (1872 – 1927), autor dramatic francez, în colaborare cu G.A. de Caillavet, apoi cu F. de Croisset, a scris comedii uşoare: Le Roi (1908), La Belle aventure (1913), Les Vignes du Seigneur (1923). Academia franceză (1920).

9 Luynes, d’Albert de familie nobilă, de origine toscană, din sudul Franţei. A dat numeroşi literaţi, oameni politici, dintre care cel mai cunoscut este Charles (1578 – 1621), conetabil al Franţei pe timpul lui Ludovic al XIII-lea.

l J1

lizat drept căpitan de cavalerie pentru legătura cu palatul regal din România unde, prin relaţiile sale cu toate familiile suverane din Europa, va deveni foarte curând „persona gratissima”. În timpul mesei, Robert de Flers ne-a povestit, între alte amintiri din lumea teatrului, discuţiile sale cu Jules Claretie, îngăduitorul administrator al Comediei franceze, om conciliant şi din această cauză cu atât mai inamovibil, supranumit „Guimauve [peltea, în loc de Guillaume n. t.] Cuceritorul”, care nu reuşea să determine o mare vedetă, Cecile Sorel, să accepte rolul care-i era destinat de un autor într-una din piesele sale. La insistenţele autorului, Jules Claretie a spus în cele din urmă: „Vă promit că-i voi da ordin. Dar o să vrea?” Ca o vedetă de teatru, Sarrail îşi măsura şi el prestigiul prin independenţa sa, şi de aceea mă gândeam: „Joffre îi va da ordin, dar va voi el oare?”

A doua zi după vizita mea la Chantilly, am fost primit de Poincaré10. Nu m-am mirat să constat că el cunoştea dosarul României şi al frontului oriental mai bine decât Quai d’Orsay şi tot atât de bine ca Marele Cartier General.

Am reluat în faţa şefului Starului procesul lui Sarrail, cu aceeaşi lipsă de succes, cu deosebirea că tăcerea, dezaprobatoare la Briand, era mai curând resemnată la Poincaré. Să fi fost oare numele lui Sarrail care-i inspira acest pesimism? Şi-a luat rămas bun cu aceste cuvinte deloc încurajatoare: „Vă doresc noroc, dar tare m-aş mira ca România să intre în război". Înainte de a-l părăsi, ştiind de la Chantilly că Rusia se împotrivea din toate puterile intrării României în război, şi că în timpul călătoriei sale la Sankt-Pe-tersburg în ajunul războiului el câştigase un mare ascendent asupra slabului şi lealului Nicolae al II-lea, l-am întrebat dacă puteam să sugerez în telegramele mele oportunitatea unor demersuri personale din partea sa pe lângă ţar. „Puteţi să încercaţi", mi-a spus el după un moment de ezitare şi pe un ton reticent, explicabile, desigur, la acest om al legii.

Două muze pariziene ale României: Anna de Noailles şi Elena Văcărescu. – înainte de a părăsi Parisul am fost prezentat

10 Poincaré, Raymond (1860 – 1934), om politic francez, preşedinte al Republicii (1913 – 1920).

două muze pariziene ale României: Anna de Noailles şi Văcărescu, dintre care ultima era şi prezicătoare, ina de Noailles era totodată şi o muză a Republicii, ea e-un foarte parfumat „săpun pentru ţopârlani" tenorilor stân-°cărora le flata vanitatea, fără a le ofensa conştiinţa, deoarece hora drapelul lor. Unul dintre ei, Joseph Reinach11, a poftit-o Tmasă împreună cu Edmond Rostand12, Căpuş13 şi cu mine. jr ră să fi intervenit o înţelegere prealabilă între umila mea perană şi puternicul ginere al baronului de Reinach, mare coru-ător al Parlamentului în afacerea Canalului de Panama14, unde părinţii mei şi-au pierdut o parte din avere, făcusem cunoştinţă cu el şi mă duceam să-l văd de fiecare dată când veneam la Paris în timpul celor patru ani de colaborare cu Lyautey, pentru a discuta articolele foarte utile pe care, sub semnătura Polybe, le

publica în ziarul Le Figaro în favoarea politicii noastre marocane.

11 Reinach, Joseph (1856 – 1921), publicist şi om politic francez. Şef de cabinet al lui Gambetta, redactor şef al ziarului La Republiquefranţaise, a fost deputat (1889 – 1898), i-a luat apărarea căpitanului Dreyfus, denunţând falsul comis de colonelul Henri.

12 Rostand, Edmond (1868 – 1918). Poet şi autor dramatic francez. Autor al pieselor Cyrano de Bergerac, Chantecler, L'Aiglon etc.

13 Căpuş, Vincent Marie Alfred (1858 – 1922), jurnalist şi scriitor francez. Director politic la Figaro, a publicat romane (Quiperd gagne, 1890) şi comedii de moravuri (La Chance, 1902, La Traversee, 1920) astăzi uitate. Membru al Academiei franceze (1914).

14 Canalul Panamá, început în 1881 din iniţiativa lui Ferdinand de Lesseps, terminat de americani în 1914. Modul de finanţare al lucrărilor a dat loc unui mare scandal financiar şi politic în Franţa.

— Joseph Reinach apărase întotdeauna politica noastră marocană, în timpul şederilor mele la Paris, îl întâlneam la dejunurile propagandistice organizate de „Comitetul Africii franceze" la care poftea parlamentari şi ziarişti pentru a-i determina să răspândească ideile noastre. La unul din aceste dejunuri asista marchizul de Segonzac, eroicul explorator al Marocului. El povestea cum, fiind capturat de un trib din Atlasul Mijlociu, fusese eliberat în schimbul unei răscumpărări de 1200 pesetas, sau 750 franci, preţ cu mult inferior valorii prizonierului şi cursului normal, pe când corespondentul ziarului Times la Tanger, Walter Harris, capturat cam în acelaşi timp, dar de un alt trib, fusese eliberat pentru 500.000 franci. „Să nu vă simţiţi umilit, domnule, îi spuse Joseph Reinach lui Segonzac, noi l-am cumpărat pe Cristos cu treizeci de arginţi". (n.a.).

35

Anna de Noailles sosi, ca întotdeauna, cu o jumătate de ceas întârziere; fără a se scuza, se prăbuşi istovită într-

un fotoliu, această fiinţă plină de viaţă pretinzându-se muribundă, ceea ce n-o împiedica să înceapă un monolog strălucitor şi năucitor care reducea la tăcere vorbitori străluciţi cum erau Rostand şi Căpuş. Aşezat lângă ea, primeam primul şoc al acestei femei-torpilă, toată spuma acestui discurs-fluviu sau mai curând a acestui torent care-i îneca pe toţi comesenii, rostogolind în acelaşi timp perle şi deşeuri, ba chiar şi câteva cadavre. În ziua aceea, desigur în onoarea mea, regele şi regina României erau ţinta acestui joc de popice. Era o lipsă de gust şi de îndurare faţă de mine, pentru că ea trăgea concluzia că niciodată România nu va declara război Germaniei şi că misiunea mea va fi un eşec total. Poeţii nu sunt întotdeauna profeţi, în acest pronostic era mai puţină clarviziune decât orgoliu deplasat. Ea îşi calomnia patria de origine, unde nu se ducea niciodată, prefăcându-se că nu cunoaşte altă patrie decât Franţa, sau mai curând umanitatea întreagă, singura demnă de geniul ei universal.

Nu am mai întâlnit-o decât după război, în timpul unei şederi la Paris, la o masă oferită ducesei de Vendôme de marchiza de Belloy, soţia ataşatului meu naval la Bucureşti, născută Bibescu, vară cu Brâncovenii, care era însă tot atât de bună româncă pe cât era de bună franţuzoaică. După obiceiul ei şi în ciuda protocolului, Anna de Noailles se lăsă aşteptată timp de aproape o oră. Departe de a se scuza, „divina contesă” dădu o lecţie de democraţie. Stăpânei casei, vară-sa, care-i spunea: „Hai, Anna, fă o reverenţă Alteţei Sale Regale”, îi răspunse printr-o piruetă cu aceste cuvinte: „Nu fac plecăciuni unor Alteţe, căci eu sunt republicană”, după care, singură, se instala într-un fotoliu.

Cealaltă muză românească de la Paris, Elena Văcărescu, forma cu Anna de Noailles, atât fizic cât şi moral, un diptic violent contrastant. Anna, un suflet despre care te întrebai cum de găsise un trup, un trup firav, un minimum de trup cu maximum de cap ai cărui ochi imenşi şi arzători o făceau să semene cu o libelulă, numai ochi şi aripi; cealaltă, trup opulent care întâlnise un suflet mai

tare decât el, un suflet lucid, pasionat, simpatizând cu toate puterile spirituale, ceea ce, după spusele lui Titulescu.

din ea un „fragment incandescent al cosmosului”. Cu mai tă modestie, ea se definea drept un „monstru sacru”, în sul şi în vorba Li> îmbina lirismul cu umorul, ironia cu emoţia. Frtă a naturii, dar disciplinată de o minte clasică, ea îşi rezerromantismul pentru ştiinţele oculte. Foarte mioapă, ceea ce ounea ochii ei pe jumătate închişi ochilor imenşi, larg deschişi ai Annei de Noailles, devenea astfel mai vizionară, ca şi cum şi-ar fi concentrat toată ascuţimea privirii spre lumea invizibilă, lumea sufletelor, viaţa ei interioară, cea a celorlalţi, spre viitor.

Ştia să citească în liniile palmei şi vru să le cerceteze pe ale mele. „Văd foarte clar, îmi spuse ea, că veţi semna curând tratatul de alianţă între Franţa şi România”. Întrebând-o dacă nu-şi întemeia prezicerea pe altceva decât pe linia norocului, îmi răspunse: „Mă bazez şi pe caracterul regelui Ferdinand. îl cunosc bine, este înainte de toate un om al datoriei, şi la nevoie, al celei mai dureroase datorii. El va declara război Germaniei, patria familiei sale, cu moartea în suflet, dar îl va face din datorie faţă de poporul său, iar Franţa nu va avea un aliat mai credincios”. Acest „îl cunosc bine” era singura aluzie la idila ei din tinereţe, brusc întreruptă de ucazul regelui Carol.

Ea îmi spuse, lucru de care Quai d’Orsay părea să nu aibă habar, că poporul român era atât de conştient de solidaritatea destinului său cu cel francez, încât la Bucureşti, în ziua în care s-a aflat de victoria de la Marna, oameni care nu se cunoşteau se sărutau pe stradă, plângând de bucurie. „Veţi găsi acolo, îmi spuse ea, un focar de dragoste pentru Franţa”. Îmi spuse de asemenea că regele Carol murise de inimă rea constatând cât de neputincios era ca să obţină de la poporul său îndeplinirea angajamentelor pe care şi le asumase faţă de vărul său de la Berlin.

După moartea regelui Carol, Elena Văcărescu s-a întors la Bucureşti în timpul neutralităţii României. A trimis vorbă ministrului Germaniei, von dem Busch şi ministrului Austriei, contele Czernin, rugându-i să nu o recunoască, în caz că s-ar întâlni în societate, căci ea nu le va răspunde la salut „pentru că, spunea ea, eu sunt în război”.

Venind vorba, îmi povesti următoarea anecdotă despre prinţul şi prinţesa von Bülow, pe vremea când acest cuplu reprezenta imperiul german la Bucureşti.

37

Bülow, mare senior dar mojic, era lipsit de tact. Poftită la masă la legaţia germană, Elena Văcărescu nu fusese plasată conform rangului ei de domnişoară de onoare a reginei, contrar voinţei regelui Carol, pe care-l informă. Regele îşi reînnoi observaţia pe un ton atât de aspru încât ea a fost invitată la alt dineu unde, de data aceasta, a ocupat locul din dreapta lui Bülow, care acum o certă din cauza a ceea ce numi indiscreţia ei. „Nu e vina mea, spuse Elena Văcărescu. Când iau masa cu corpul diplomatic, regele pretinde să-i raportez tot, comesenii, conversaţiile, cum sunt plasaţi la masă etc”. „Aceşti Hohenzollern, spuse Bülow, sunt oameni imposibili”. „Şi asta o voi spune regelui”. Regele Carol se considera şeful ramurii mai mari a Hohenzollernilor. La acelaşi dineu, Elena Văcărescu observă, surprinsă, că pe masa acoperită cu flori splendide pentru dineul precedent, acum nu era nimic. Doamna von Bülow, italiancă foarte seducătoare, i-l prefera soţului ei pe consilierul legaţiei şi – succesiv sau simultan, nu se ştie – pe ataşatul militar. Consilierul, un gentilom saxon, îi dăruise o splendidă piesă din porţelan de Saxa şi, în zilele de recepţie, acoperea masa cu flori. Şeful personalului se apleacă şi, foarte discret, spune câteva cuvinte la urechea stăpânei casei care răspunde tare: „Bine”. Aflase că saxonul, informat că ea se arătase amabilă faţă de ataşatul militar, spărsese vasul de porţelan înainte de dineu şi aruncase florile în stradă, întâmplarea a ajuns şi la urechile regelui Carol printr-un valet al lui

Bülow, plătit de el.

Călătoria de la Paris la Bucureşti în 1916. – în 1916, din cauza stării de război, nu puteam trece prin teritoriul Puterilor Centrale, fiind obligat să traversez două mări, Anglia, Suedia, Norvegia şi toată Rusia, schimbând de opt sau nouă ori trenul, în treizeci, patruzeci sau cincizeci de zile.

La Londra, prima etapă, am coborât la Hyde Park Hotel, aproape de Ambasadă, unde mă duceam în fiecare dimineaţă pentru a citi ultimele telegrame şi unde, foarte amabil, Paul Cam-bon15 mă oprea de cele mai multe ori la masă. De la prima vizită

15 Cambon, Paul (1843 – 1924), diplomat francez. Rezident general în Tunisia (1882), apoi ambasador la Madrid (1886), Constantinopol

spusese: „Nu ştiu cât timp veţi rămâne la Londra. Vaporul mi trebuie să vă ducă de la Newcastle la Bergen pleacă în mod f-rte neregulat, totdeauna noaptea, la date şi ore înconjurate a cel mai adânc mister, pentru a dejuca acţiunea submarinelor rmane. Trebuie deci să fiţi gata de plecare la orice oră din zi *° u din noapte, după ce veţi primi un apel telefonic în limbaj edificat de la consulul nostru din Newcastle”. În afară de inconvenientul nesiguranţei, nu puteam decât să mă bucur de această destindere salutară între viaţa febrilă de la Paris în ajunul plecării mele şi viaţa şi mai agitată care mă aştepta în România. La Londra, ecourile războiului nu parveneau decât prin presă şi nu tulburau cu nimic seninătatea locuitorilor. Enorma metropolă a imperiului britanic îşi păstra ţinuta de timp de pace cu acelaşi ritm, aceleaşi plăceri, aceeaşi nepăsare, acelaşi belşug, fără niciun camuflaj noaptea. Iată pentru mine o schimbare după Paris, capitala Franţei cotropite, cu populaţia Parisului redusă prin mobilizare sau exodul în provincie, adâncită în griji şi întuneric. Nu mă voi mira dacă Franţa şi Anglia, suferind în mod foarte inegal de pe urma războiului, nu vor înţelege în acelaşi fel pacea şi garanţiile sale.

Paul Cambon nu-mi ascunse că atât el cât şi Deschanel dezaprobau numirea mea la Bucureşti, şi pentru aceleaşi motive, „în loc să provoace intervenţia României în tăcere, prin mijloace secrete şi eficace, o compromit prin mijloace teatrale. Ca şi cum ai spune nemţilor: «Atenţie! Vom face un efort suprem pentru a desprinde România de Aliaţi. Nu neglijaţi nimic pentru a vă asigura de fidelitatea ei.» Fără a pune la socoteală că agenţii germani nu se vor sfii să exploateze împotriva dumneavoastră trecutul dumneavoastră, mai cu seamă cel marocan. Ei le vor spune românilor că dacă Franţa le trimite un diplomat care vine dintr-o ţară de negri, face aceasta pentru a-i mâna cu biciul pe căile războiului”.

După o săptămână de aşteptări zadarnice mă pregăteam să primesc din moment în moment mesajul care să mă cheme urgent la Newcastle pentru îmbarcare. Paul Cambon mă primi

(1891) şi Londra (1898 – 1920), a contribuit în măsură hotărâtoare la realizarea Antantei Cordiale.

39

Întinzându-mi o hârtie. Nu mă îndoiam că era mesajul pe care-l aşteptam, însă era o telegramă de la Bucureşti, transmisă prin Paris, care informa Ministerul de Externe că tratatul de alianţă cu România, virtual încheiat, va fi semnat peste patruzeci şi opt de ore. „În aceste condiţii, spuse Paul Cambon, inutil să vă continuaţi călătoria. I-am şi telegrafiat lui Briand, adăugând că vă recomand să vă întoarceţi la Paris”. Paul Cambon, ambasador la Londra de nouăsprezece ani, era atunci la apogeul unui binemeritat prestigiu. M-am înclinat în faţa părerii lui, care nu aveam nicio îndoială că va fi ratificată de Quai d’Orsay. Totuşi am adăugat timid: „Ar fi poate mai bine să nu mă înapoiez la Paris decât cu autorizaţia oficială a lui Briand”. Paul Cambon a fost de acord, dar ca o măsură de precauţie inutilă. Eram împărţit între sentimentul de uşurare de a scăpa de un lung exil departe de familia mea şi teama de a rămâne inactiv în timpul războiului între Marocul unde fusesem deja înlocuit şi

România, unde deveneam inutil şi chiar indezirabil. După două zile, o telegramă furioasă, evident redactată de Berthelot, îmi ordona să mă îmbarc urgent spre Bergen. Tonul telegramei însemna că autorul ei bănuia că ministrul nostru la Bucureşti vindea pielea ursului din pădure, pentru a evita intruziunea mea pe terenul său.

În timp ce aşteptam acest răspuns, vaporul de la Newcastle la Bergen ridica ancora, ceea ce a prelungit şederea mea la Londra cu încă zece zile, până la plecarea vaporului următor.

Despre Bergen nu păstrez decât o singură amintire, aceea a vizitei mele la sediul fostei „Ligi hanseatice", casă foarte pitorească din secolul al XV-lea, pe care o vizitarăm cu un „cicerone", în camera directorului instituţiei, el ne atrase atenţia asupra a trei obiecte: un ciomag pentru pedepsirea personalului său, greutăţi trucate pentru a înşela clientul şi un ghişeu prin care servitoarea trecea mâncarea fără a fi văzută, regulamentele instituţiei interzicând orice contact cu femeile. „Aceasta este Germania, ne spuse el: un ciomag adică brutalitatea, greutăţi trucate adică necinstea, un ghişeu adică ipocrizia".

Despre Stockholm, Veneţia rază a nordului, păstrez o amintire încântătoare prin ea însăşi şi, mai ales, prin contrast cu intrarea mea pe teritoriul rusesc. În ţările neutre pe care le traversam.

tătile, văzând paşaportul meu, erau foarte prevenitoare. La atât° a oraş la graniţa Finlandei, la marele nostru aliat, ţarul TOnior Rusiilor, am fost primiţi ca într-o ţară duşmană. Cerce-W a paşapoartelor noastre vizate de ambasadele ruseşti de la Paris şi de la L°ndra trezeau o îndoită suspiciune. Am fost ţinuţi – picioare într-o sală rău mirositoare, timp de mai bine de o a pentru controlarea bagajelor noastre complet răvăşite, iarnitorii mei au fost îndelung percheziţionaţi în ciuda protestelor mele. Cu credinţa ce o avusesem în alianţa rusească, sufeream cumplit. Mă consideram prost răsplătit pentru

serviciile ce-i adusesem, nu fără oarecare risc, în timpul misiunii mele la Viena. Încântătorul meu camarad, Charles Henry, râdea şi triumfa chiar, căci mă prevenise fără să reuşească să mă convingă. Viitorul apropiat îmi rezerva experienţe şi mai concludente.

Plătind „bacşişuri”, am putut pleca cu primul tren de noapte la Sankt-Petersburg. Am fost înghesuiţi pe băncile de lemn ale unui vagon sordid de clasa a treia împreună cu servitorii mei şi cu alţi călători şi călătoare, printre care o institutoare franceză… Rău faceţi că vă plângeţi”, ne spuse ea. Sfânta Rusie, aliata noastră ne trata doar ca duşmani, pe când ea era tratată ca spioană. Servitorii mei erau doar percheziţionaţi, în timp ce ea era despuiată de toate hainele ei pentru cele mai intime cercetări, încălţămintea ei fusese scoasă din uz pentru că i se smulsese căptuşeala unde se pare că se pot ascunde mesaje secrete scrise pe hârtie subţire. La urmă a fost viguros fricţionată din cap până în picioare, fără a omite nicio cută a trupului ei, cu zeamă de lămâie, care are proprietatea să facă să apară pe piele semnele scrise cu cerneală invizibilă.

La gara din Sankt-Petersburg am fost mult mai bine primiţi de un secretar al Ambasadei, domnul Gentil, care ne conduse la hotelul Astoria, unul din cele mai bune ale capitalei, unde ne reţinuse camere. Rechiziţionat de stat, ca toate hotelurile mari, era ticsit de ofiţeri încărcaţi de galoane care în fiecare noapte beau şampanie cu „sistriţe”, infirmiere foarte elegante, câteodată chiar foarte frumoase, care îmi închipui că nu îngrijeau decât răni ale inimii. Am refuzat invitaţiile la seratele lor de dans şi băutură, îmi era teamă să nu compromit prestigiul Republicii.

nu prin lipsă de ţinută, ci prin lipsă de rezistenţă, cu paharul în mână. Mai mulţi dintre ei nu se întorceau în camerele lor decât purtaţi pe braţe de ordonanţele lor.

Dezorganizarea transporturilor şi prioritatea convoaielor militare m-au reţinut cinci sau şase zile în capitală. Ambasadorul nostru, domnul Maurice

Paleologue16, m-a primit în mod cordial şi m-a lămurit în privinţa aspectului rusesc al problemei intervenţiei româneşti. La fel ca şi Marele Cartier General şi ca mine, el considera că soluţia se află la Salonic, unde o ofensivă victorioasă oferea şansa cea mai bună de a ne da un nou aliat şi de a-i încuraja în Rusia pe partizanii războiului total. O clarviziune care nu domnea în toate cercurile aliate din Sankt-Pe-tersburg. Îmi aduc aminte de un dejun la ataşatul nostru militar, generalul de Laguiche, cu colegii săi din Anglia, Italia, Serbia şi cu ofiţeri ruşi. Deodată, prin fereastra deschisă (eram în plină vară) au pătruns accentele unui cor care cânta imnuri religioase; era corul unui regiment care defila pe stradă, împinşi ca de un resort secret sau un elan sacru, mesenii în uniformă s-au sculat ca un singur om pentru a se aduna pe balcon şi a-i aclama pe aceşti vajnici aliaţi care plecau pe front. Ataşatul militar al Marii Britanii exclamă pe un ton inspirat: „Ah! Cu astfel de aliaţi, atât de credincioşi, cum să nu ai încredere în victorie!” Câteva luni mai târziu, aceşti vajnici aliaţi vor părăsi frontul, cântând poate aceleaşi imnuri, şi îşi vor masacra ofiţerii.

Paleologue m-a invitat la dejun cu ministrul Afacerilor externe, domnul Sazonov şi cu adjunctul său, domnul Neratov. Dacă nu aş fi fost prevenit, ce stupoare m-ar fi cuprins auzindu-i vorbind de România cu ură şi dispreţ, fără a-şi ascunde teama că, din simpatie pentru Franţa, ar putea deveni aliata noastră. Guvernul rus, profitând de slăbiciunea Franţei şi Angliei, le smulsese făgăduiala de a i se da Constantinopolul şi se gândea să anexeze România care le stătea în cale. Paleologue se simţea

16 Paleologue, Maurice (1859 – 1944), diplomat francez. De origine română după tată, a fost ambasador la Sofia (1907), director în Ministerul Afacerilor Externe (1912 – 1914), apoi ambasador în Rusia (1914 – 1917). A scris lucrarea La Russie des tsars au temps de la guerre (1921). Membru al Academiei franceze (1928).

jenat de originea sa română ca să combată aceste manevre. P<Tzonov şi Neratov, îmi repeta el, sunt tot ce ne putem dori ” i bun. Cu cei care-i vor înlocui, după această trădare moc

V-ar fi trădare pe faţă şi pace separată. Ţarul Nicolae al II-lea, T I’dar slab, este singurul om cinstit din guvern, dar, cum spune volski, prea este supus unor «influenţe de aşternut». Dominat de împărătească, care la rândul ei este dominată de un călugăr desfrânat şi pe jumătate nebun, Rasputin, cum ar putea el să domine imensul său imperiu şi situaţia îngrozitoare în care l-a adus războiul? Totuşi, nu putem conta decât pe el şi pe unchiul său, Marele Duce Nicolae”.

În privinţa lui Rasputin, îmi destăinui ecouri greu de verificat dar, spunea el, bazate pe mărturii demne de crezare. Se cita acest exemplu: poftit la masă împreună cu cele mai nobile doamne din Sankt-Petersburg, aceea asupra căreia îşi aţintea privirea fixa şi magnetică nu întârzia să se scoale, să îngenuncheze în faţa lui şi să-i lingă drăgăstos degetele pline de sos, căci el se prefăcea că, aidoma cu anahoreţii în deşert, nu se serveşte de tacâmuri.

Iată cum se destrăma toată încrederea ce o aveam în alianţa franco-rusă şi cultul ce-i închinam din fragedă tinereţe. Iată ce dovedea incoerenţa Rusiei, ţară prea întinsă pentru a păstra măsura. Tratat la graniţă, împreună cu tovarăşii mei de drum, ca o cireada de vite, sunt tratat în restul călătoriei mele ca un membru al familiei imperiale. Ambasadei, care cere pentru mine înlesnirile obişnuite, i se răspunde punându-mi-se la dispoziţie vagonul unui mare duce, cu cameră de dormit, cabinet de lucru, salon-sufragerie, baie şi bucătărie. Această călătorie de zece zile cu opriri dese, dintre care patruzeci şi opt de ore la Kiev, impuse de trecerea trenurilor militare, pe o linie care era deseori cu o singură cale, a fost pentru mine o destindere extrem de plăcută. Vagonul meu, cu suspensie pe arcuri, înainta – fără grabă, e adevărat – atât de molcom încât trecerea de la oprire la mişcare se făcea pe

nesimţite. Pe această câmpie imensă, netedă ca o masă de biliard, nu erau nici curbe care să scuture trenul, nici tunele care să-l afunde în beznă. Nu era fum, nici scântei sau mirosuri neplăcute care să strice aerul în această ţară cu păduri

unde locomotivele se încălzeau numai cu lemne. Bucătăria era atât de rafinată, stropită cu vinuri atât de generoase, încât mă cuprindea îngrijorarea gândindu-mă la nota de plată. Voi deveni oare debitorul imperiului rus, care era debitorul meu în virtutea împrumuturilor sale externe, la care subscrisesem la Paris? La sfârşitul călătoriei şeful de tren îmi declară că spezele mesei mele reveneau bugetului Majestăţii Sale ţarul, generozitate pe care am primit-o cu gratitudine temperată de faptul că ştiam care era principala sursă a acestui buget: banii din ciorapul nostru naţional.

Am fost primit în România, ţară oficial membră a Triplei Alianţe, guvernată de un Hohenzollern, ca un aliat, un prieten şi un frate. După o privire aruncată pe paşapoartele noastre, inspectorul de serviciu îmi ceru voie să-mi strângă mâna, după care dispăru pentru a semnala prezenţa mea şefului de gară. În câteva clipe gara era pavoazată cu drapele româneşti şi eram poftit să ciocnesc o cupă de şampanie pentru victoria Franţei, iar cele două fete ale casei cântau Marseieza la patru mâini, la pian. Toată lumea vorbea foarte bine limba franceză, în timp ce la frontiera rusească nu putusem să comunic cu autorităţile decât prin interpret. Compartimentul vagonului de dormit care-mi era rezervat nu avea nimic imperial, dar era plin de flori, aranjate astfel încât să reproducă cele trei culori ale steagului francez, şi nici dulciuri pentru drum nu lipseau. Niciodată, nici la antipozi, nu m-am simţit atât de străin ca în Rusia. Niciodată, nici în Franţa, nu am respirat atâta dragoste pentru Franţa ca în familia acestui şef al unei gări mici din România, al cărei nume nici nu mi-l mai amintesc.

De la „Capsa” la Palatul Regal.

— Euforia unei astfel de primiri s-a risipit a doua zi dimineaţă în gara Bucureşti când consilierul legaţiei Franţei, Maurice Lacombe*, venit să mă întâmpine, îmi spuse: „Ce ghinion aveţi, chiar la înscăunare! Blondei nu vrea să vă predea serviciul legaţiei. Este a doua sau a treia

— De baştină din Perigord ca Charles Henry şi ca mine, Maurice Lacombe a fost unul din acei colaboratori care rămân prieteni (n.a.).

44

„— crede că România va semna alianţa. Dacă nu se înşală, oar3. rgmâne decât să faceţi cale întoarsă la Paris. Nu vom şti nu» t peste câteva zile dacă se înşală şi, între timp, vă veţi afla

«. l’AnL – înztn în stit în î» t j» <”» *>» O» O ăL* Io Vi j-vf în fvî-t-o

— „Tuaţia cea mai echivocă, închis în camera de la hotel, fără – vedeţi pe nimeni”. Lacombe ne duse apoi la „Capsa”, cel mai h n restaurant al oraşului, care avea numai câteva camere reţi-te pentru noi. „Veţi fi mai liniştit aici decât la Athénée Palace, ticsit de agenţi germani”, spuse el.

Câteva clipe mai târziu, el mă prezentă colegului pe care acum şovăiam să-l numesc predecesorul meu, deoarece nu mai eram sigur că-i voi fi succesor. Blondei, pe care-l vedeam pentru prima oară, mă primi curtenitor, chiar cu oarecare cordialitate, nelipsită de un strop de ironie în condoleanţele sale pentru eventuala mea înapoiere la Paris, în caz că previziunile lui s-ar fi realizat. Mă asigură că nu mă învinuia pe mine de urâtele procedee ale Ministerului de Externe, inamicul nostru comun, şi astfel se stabili o fraternitate între noi. „De altfel, adăugă el, în timp de război problemele referitoare la persoane şi la interesul carierei noastre nu contează. Totuşi, daţi-mi voie să vă spun că interesul carierei dumneavoastră cere ca eu să rămân la postul meu, cel puţin provizoriu. Dacă doriţi să-l preluaţi imediat, mă voi supune, dar atunci ori veţi semna tratatul peste două sau trei zile, evident fără să fi avut niciun merit, şi toată lumea va găsi că gestul nu

este elegant; ori negocierile se vor mai prelungi sau poate chiar nu vor reuşi, şi răspunderea va fi a dumneavoastră, cel puţin în aparenţă”.

I-am răspuns: „Fără a şovăi o clipă, mai mult din spirit de dreptate decât de dragul eleganţei morale, sunt hotărât să vă las satisfacţia semnării tratatului pe care l-aţi negociat, dacă această semnare este iminentă. Dacă situaţia se prelungeşte mai mult de o săptămână, o vom supune printr-o telegramă hotărârii Parisului”. Blondei mi-a strâns mâna călduros, având în privire expresia unei recunoştinţe, pe care cele ce au urmat au dovedit-o sinceră. Eu însumi am fost atât de mişcat, încât am răspuns acestui elan printr-o sărutare pe amândoi obrajii.

45

Situaţia mea nu întârzie însă să devină mai echivocă decât mă temeam. Nu ieşeam din camera mea, dar nu puteam să închid uşa şefilor opoziţiei, cei mai înfocaţi campioni ai războiului alături de Franţa, alde Take Ionescu, Filipescu, Cantacuzino etc. După spusele lor, atotputernicul prim-ministru Brătianu îl ducea pe Blondei cu vorba, şi va lăsa să treacă momentul cel mai favorabil pentru a interveni, dacă printr-o presiune energică a Franţei nu se punea capăt acestor amânări. Fără să vreau, camera mea devenea un focar al opoziţiei, ceea ce nu va înlesni primele mele raporturi cu un prim-ministru bănuitor. Aceeaşi cameră a fost pentru mine un post de ascultare a unor informaţii care nu-mi erau destinate. Situată deasupra restaurantului, prin ferestrele deschise în această lună iulie caniculară, ea înregistra ecourile banchetelor de rămas bun oferite lui Blondei de diverse grupuri ale coloniei franceze, banchete de la care eram exclus prin faptul că, oficial, nu existam. La ora toasturilor, auzeam cum oratorii condamnau guvernul nostru, vinovat de periclitarea celor mai importante interese franceze, dând lui Blondei, într-un astfel de moment, un succesor cunoscut doar prin activitatea sa marocană şi prin nimic calificat pentru o misiune atât de delicată. Auzeam, de asemenea, fără surprindere, cum domnul Blondei lăuda nu

guvernul nostru, ci pe mine, amintind că, întrucât condusesem multă vreme ambasada noastră de la Viena, problemele cu care voi fi confruntat în noul meu post nu-mi erau cu totul necunoscute. El le cerea compatrioţilor noştri să-mi arate tot atâta încredere şi devotament cât îi arătaseră lui.

După ce au trecut zece zile, m-am dus la legaţie din nou, pentru a cere, de acord cu domnul Blondei, instrucţiuni de la Paris. A doua zi, o telegramă de la Briand îi ordona să-mi predea serviciul, exceptând cazul când negocierile ar lua sfârşit la patruzeci şi opt de ore după primirea ei. Dar cum aceasta nu s-a întâmplat, domnul Blondei s-a executat, nu fără o strângere de inimă, aşa cum mi-am închipuit, dar fără a lăsa să se vadă ceva.

Desigur, nu neglijasem nimic ca să-l împac, potolind supărarea lui împotriva mea, şi atenuând o lovitură atât de puternică, dacă tot nu o puteam îndepărta. Totuşi, nu mă aşteptam ca el

46

I dea fără rezerve tot concursul experienţei şi prieteniilor S3 i” în timpul acestor patru ani ai misiunii mele în România, unde 83 ’instală la ginerele său, mai întâi la Bucureşti, apoi la Iaşi, după 56 capitala a fost ocupată de inamic. Mai mult decât lui sau mie, Ceerjtul unui astfel de exemplu de adevărată confraternitate, de triotism şi de abnegaţie, revine vechii Cariere diplomatice, înal – a şcoală a acestor virtuţi.

După transmiterea sarcinilor legaţiei, Blondei mă însoţi la primul-ministru care locuia la câţiva paşi de legaţie. Timp de patru ani deosebit de activi cât am fost în România, nici o singură dată nu am pus piciorul la Ministerul Afacerilor Externe. Preşedintele Consiliului nu-i lăsa Ministerului decât chestiunile minore, şi trata direct cu miniştrii străini.

Ion Brătianu, „frumoasa odaliscă”, spuneau duşmanii lui, ca şi cum moliciunea orientală a ochilor săi minunaţi nu ar fi fost luminată deseori de fulgerarea unei voinţe implacabile, m-a primit foarte curtenitor, dar rece. Nu-mi

ascunse că deplângea schimbarea survenită la legaţia Franţei. După aceea, ca o aluzie transparentă la opozanţii pe care-i primisem, mă puse în gardă împotriva „agitaţilor iresponsabili" care, dacă ar fi ascultaţi, ar duce ţara la o catastrofă, fără folos pentru cauza noastră, ci dimpotrivă. „Sunt hotărât, spuse el, să pornesc alături de dumneavoastră, când voi hotărî eu şi cu garanţiile cerute de siguranţa ţării mele. Este o partidă în care ea îşi joacă existenţa. Acei care n-au pregetat să violeze neutralitatea Belgiei vor pregeta şi mai puţin să ocupe o ţară care, juridic vorbind, este aliata lor. Pe de altă parte, Rusia nu şi-a luat încă angajamentele pe care le socotesc indispensabile, cu toate că semnătura ei nu are nicio valoare, dar Franţa le va garanta".

Brătianu, fost elev al şcolii noastre Politehnice şi foarte familiarizat cu literatura noastră, se exprima într-o franceză foarte curată, cu un amestec de supleţe şi autoritate. Partizanii noştri cei mai zeloşi îi reproşau un exces de prudenţă şi prevesteau că, întrucât dorea să aibă toţi sorţii de partea lui, se va hotărî prea târziu. Pe bună dreptate, Blondei îl numea „cămătar de timp". Se pricepea foarte bine să câştige timp fără să-şi sâcâie adversarul. Viitorul apropiat mă va face să descopăr înaltele calităţi care

fac din el unul din cei mai mari oameni de stat ai generaţiei sale, mai mare decât „cei trei mari" Wilson17, Lloyd George18 şi Clemenceau 19. Nimic mai firesc: ţărilor mici, le sunt sortiţi oameni mari. Fără a anticipa asupra atâtor comentarii discordante în jurul viitorului tratat de la Versailles, acest „depozit de explozibile" care curând va arunca lumea într-o catastrofă fără precedent, voi nota numai că acel „Consiliu Suprem", răspunzător de acea gigantică greşeală, ar fi fost bine inspirat dacă ar fi cerut – şi urmat – părerea unui Brătianu sau a unui Venizelos20.

La prima mea întrevedere cu Ion Brătianu, am examinat problema mai urgentă pentru mine, şi totodată mai simplă, a înmânării scrisorilor mele de acreditare.

Acest rit este însoţit în principiu de un schimb de alocuţiuni combinate dinainte, astfel încât suveranul sau şeful statului să reia în răspunsul său tema schiţată de noul venit asupra raporturilor între cele două ţări. În toiul războiului, cum să-l treci cu vederea fără a fi ridicol? Şi cum să vorbeşti de el fără pericol, chiar în termenii cei mai imprecişi? Robert de Flers, recent sosit la Bucureşti, îmi pro

17 Wilson, Theodore Woodrow (1856 – 1924). Om politic american, preşedinte democrat al Statelor Unite în 1912, reales în 1916.

18 Lloyd George, David (1863 – 1945), om de stat englez, şef al partidului liberal, şef al unui guvern de coaliţie (1916 – 1922). A jucat un rol preponderent în negocierile tratatului de la Versailles.

19 Clemenceau, Georges, „Le Tigre” (1841 – 1929). Om politic francez, şef al stângii radicale; a combătut politica colonială. Compromis un timp în scandalul canalului Panamá; în afacerea Dreyfus a fost de partea împricinatului. Preşedinte al Consiliului şi ministru de Interne (1906 – 1909); a creat ministerul Muncii, dar a reprimat violent grevele şi s-a despărţit de socialişti, în 1917, din nou la putere, s-a consacrat războiului total şi a negociat Tratatul de la Versailles. A fost învins în alegerile din 1920. A fost membru al Academiei franceze.

20 Venizelos, Eleftherios (1864 – 1936), om politic grec, eliberatorul Cretei de sub dominaţia otomană; prim-ministru al Greciei (1910 – 1915, 1917 – 1920, 1924, 1928 – 1932), partizan al Antantei, obţine importante avantaje teritoriale în urma războaielor balcanice, după care demisionează, formează la Salonic un guvern disident (1916) şi declară război Puterilor Centrale (1917). Se exilează după o lovitură de Stat a partizanilor săi din Creta (1935).

nunea râzând schema a doua alocuţiuni anodine fără să fie cu totul lipsite de actualitate. Autorul Regelui, unde le pune atât He bine pe mărimile acestei lumi să vorbească

fără a spune nimic, ar fi introdus o scenă de comedie uşoară în marea dramă. El avea însă prea mult bun gust pentru a aproba un amestec de genuri atât de monstruos. Credea, ca şi mine, că mă aflam în faţa unui caz în care lipsa de semnificaţie e semnificativă şi în care nu poţi să te înţelegi decât prin tăcere. Aceasta era şi dorinţa lui Brătianu, pe care am preîntâmpinat-o spunând: „Vom suprima alocuţiunile şi, desigur, mă voi feri de orice aluzie la evenimente. De altfel, protocolul dă Majestăţii Sale privilegiul să conducă discuţia. Mă voi mărgini deci să răspund la întrebările sale”.

Fără întârziere, regele alese o dată foarte apropiată pentru această audienţă solemnă. Brătianu îmi recomandă să o ţin secretă. Totuşi, în apropierea palatului, vecin cu legaţia, o mulţime numeroasă aclamă Franţa atunci când am coborât din prima maşină cu colaboratorii mei diplomatici. Uralele s-au înteţit când, din a doua maşină au descins, în uniforma care era atunci cea mai glorioasă din lume, ataşatul militar, colonelul D… ataşatul naval, căpitanul de vas marchiz de Belloy, foarte popular la Bucureşti prin farmecul său personal şi prin căsătoria sa (soţia sa făcea parte din familia Bibescu), căpitanul duce de Luynes şi locotenentul Robert de Flers.

Regele Ferdinand mă primi cu Ion Brătianu în dreapta sa şi cu numeroasa casă civilă şi militară în spate. Prezenţa lui Brătianu îmi aduse aminte de înţelegerea noastră, iar prezenţa atâtor alţi martori, incompatibilă cu orice conversaţie în aparte, îmi dovedea cât fusese de necesară. Totuşi regele, foarte timid, cum mi se spusese, cu oamenii pe care-i vedea pentru prima oară, chiar în împrejurări obişnuite, era prada unei emoţii atât de violente, încât vedeam cum îi tremurau în mâini scrisorile mele de acreditare, în timp ce, imediat după ce le primise, le trecea unuia din aghiotanţii săi. Necunoscându-mă, şi cu toate asigurările date de mine primului-ministru, se temea desigur să nu rostesc vreun cuvânt menit să-i sondeze intenţiile sau chiar să obţină un fel de angajament. Prezenţa tuturor acelor francezi în uniformă făcea mai

dureros cazul de conştiinţă care-l chinuia. Mă simţeam cu

prins de milă, dar şi de admiraţie pentru acest biet şi mare rege, pe al cărui chip se vedeau urmele unei îngrozitoare lupte interioare.

Protocolul comporta apoi prezentarea noastră la regina Maria, care ne aştepta în salonul vecin, singură cu o doamnă de onoare, ceea ce permitea mai multă familiaritate decât în prezenţa numerosului stat-major regal, fără a mai pune la socoteală că în această pereche, regele era timid pentru amândoi.

Strălucitoarea frumuseţe a reginei Maria, admiratorii ei o calificau bucuros drept „adamantină”. Epitet potrivit, dar slab. Strălucirii şi tăriei diamantului, ea le adăuga transparenţa cristalului, o inimă de aur şi muşchi de oţel. Dacă închid ochii, o evoc mai ales în portretul a cărui reproducere mi-a dat-o, unde pictorul Lászlo o reprezintă mai teatrală decât era, ca împărătească bizantină, în ziua aceea, era Teodora îmbrăcată în rue de la Paix21. Prezenţa lui Robert de Flers a orientat la început discuţia spre teatru. Cum să vorbeşti de teatre de bulevard fără să vorbeşti de modă? Evitând orice aluzie la război, am îndrăznit să aducem reginei complimente pentru rochia ei în culori vii. „După cum vedeţi, spuse ea cu un surâs care-i descoperi dinţii strălucitori, surâs care nu era de circumstanţă, ci din inimă, mie nu-mi plac culorile neutre”.

— „Vom aştepta, am spus eu, pacea generală pentru a face cunoscută vorba Majestăţii Voastre”.

— „Bine veţi face, altfel regele şi Brătianu m-ar dojeni”. Nepoată a reginei Victoria prin tatăl său, ducele de Edinburgh, şi a ţarului Alexandru al III-lea prin mama sa, marea ducesă Maria Alexandrovna, regina Maria este de două ori aliata noastră prin naştere. Dar mai ales prin inimă. Regele Ferdinand deveni şi el aliatul nostru, în ciuda naşterii, prin conştiinţa sa. Acest Hohenzollern catolic este, într-adevăr, cât se poate de latin pentru un german, prin credinţa sa, şi prin unele din înrudirile sale.

21 Rue de la Paix: strada marilor case de modă de la

Paris.

— Străbunica sa, Antoinete-Marie Murat, născută la Cahors la 5 ianuarie 1793, căsătorită la 4 februarie 1808 cu Karl-Anton, prinţ de Hohenzollern, fiica lui André Murat, frate mai mare al lui Ioachim Murat. Bunica ei dinspre tată, Iosefina de Baden, era fiica marelui duce Carol şi

ele şi regina devin aliaţii noştri înainte de toate pentru că – t români, în virtutea legii fireşti şi tutelare care naţionalizează repede dinastiile străine.

Însă nu există patrie mai iubită de copiii săi ca România. Ei iubesc pentru că este dulce, surâzătoare, rodnică, însă o iubesc mai puţin pentru ce le dă decât pentru ce le cere.

România şi Franţa.

— Părăsisem Parisul fără să fi primit instrucţiuni de la guvern şi fără să fi avut noţiuni într-adevăr utile asupra raporturilor dintre Franţa şi România. Acestea nu se găsesc în dosarele ministerului, parcurse în grabă. Puţinul ce-l ştiam îl datoram Elenei Văcărescu, „mare preoteasă”, la Paris, a acestor afinităţi.

Pentru a le completa, m-am dus la şcoala celui mai tânăr din colaboratorii mei, Charles-Arsene Henry, tovarăşul meu de drum şi de la hotelul-restaurant Capsa, unde locuia ca şi mine. Îmi era de două ori superior: mai înainte, locuise la Bucureşti cu tatăl său, unul din predecesorii mei, şi dispunea aici de mai multă libertate. Nefiind ca mine incognito şi claustrat, l-am rugat să-şi completeze de urgenţă documentaţia pe lângă prietenii săi români.

El mă informă că „sora noastră latină”, după expresia consacrată, era în acelaşi timp mai mult şi mai puţin decât soră pentru noi. Din punct de vedere etnic, România este cel mult vara noastră, într-un grad cu neputinţă de controlat, cum este acela al înrudirilor între popoare şi chiar între diferitele familii ale aceluiaşi popor.

Excluzând fricţiunile şi rivalităţile vecinătăţii,

depărtarea fizică întăreşte intimitatea morală, între România şi Franţa nu exisa Stefaniei-Louise-Adrienne de Beauharnais, adoptată de Napoleon I. Tatăl acestei principese, Claude, conte de Beauharnais, era văr cu Alexandru, primul soţ al împărătesei Iosefina; mama ei era o domnişoară de Marnesia. O soră a regelui Ferdinand, principesa Maria, s-a căsătorit cu Philippe, conte de Flandra. Regele Ferdinand era deci văr primar cu regele Albert I al Belgiei; fratele său, principele Carol de Hohenzollern, era căsătorit cu principesa Iosefina, soră a regelui Belgiei. (N. a.)

ta certuri de graniţă comună sau de succesiune, cum avem cu cealaltă soră latină a noastră, Italia, sau cu vara noastră, Spania.

Istoria este în armonie cu geografia în favoarea acestei intimităţi.

Am găsit în România mai mult ca o soră a Franţei, unită cu ea prin identitate, mai mult decât prin simplă fraternitate, dar identitate prin ceea ce este esenţa spiritului nostru, după eliminarea a ceea ce este accesoriu, contingent sau accidental. Oglindă în care contemplam imaginea înfrumuseţată a patriei mele, lipsită de spasmele politicii noastre interne de care nu mi se vorbea niciodată, dar a căror victimă România va fi curând. Robert de Flers exprima foarte plastic această identitate salutând „cele două drapele ale noastre (drapelul românesc este albastru, galben, roşu) atât de asemănătoare încât ajunge o rază de soare asupra unuia sau o picătură de rouă pe celălalt pentru a fi absolut la fel”.

II

ROMÂNIA ÎN RĂZBOI

România la răscruce de drumuri.

— În convorbirile noastre zilnice, domnul Brătianu se arăta indignat de campania de presă din ţările aliate, care îl înfăţişa hotărât să nu intre în război decât în ultima clipă, în sprijinul unei victorii gata câştigate, pentru a-i culege foloasele, fără să-i fi împărtăşit riscurile. „Aliaţii,

spunea el, inversează responsabilităţile şi îmi atribuie propriile lor păcate. Iar Rusia chiar mai mult decât celelalte puteri, pentru că ea este şi mai vinovată. Niciodată nu i-a venit în minte să compenseze măcar în parte, printr-un gest spontan, răpirea Basarabiei. Ar fi provocat astfel, în întreaga noastră ţară, un şoc psihologic destul de puternic pentru a o atrage sub drapelul său. Rusia nu scapă niciun prilej ca să ne sporească neîncrederea, principala cauză a tergiversărilor care mi se reproşează. Ştiţi că nu se pot obţine de la ea garanţiile pe care le socotesc indispensabile şi pe care mi le acordă ceilalţi aliaţi, în frunte cu Franţa. Toată bunăvoinţa o acordă Bulgariei, duşmana noastră. La Sankt-Petersburg nu s-a înţeles niciodată că ultimul război balcanic a lăsat între Bulgaria şi Serbia duşmănii implacabile, care au zădărnicit toate încercările şi toate josniciile ca să o câştige împotriva Puterilor Centrale. Cum vreţi să mă grăbesc să intru în luptă pentru a ajuta Rusia să pună stăpânire pe Constantinopol, adică să ne încercuiască, în timp ce pe noi ne tratează dacă nu ca duşmani, în orice caz ca suspecţi, deoarece reţine armele pe care ni le trimite Franţa”.

Rechizitoriul preşedintelui Consiliului împotriva celorlalţi aliaţi, deşi mai puţin violent, nu-i cruţa nici pe ei. Este adevărat că, dacă edificiul puterii lor oferea o faţadă impunătoare pe fron

tul occidental, frontul lor oriental avea multe fisuri, ba chiar, după eşecul lor lamentabil în Dardanele, pe alocuri se prăbuşea. Acolo, „Antanta” bătea recordul neînţelegerilor, mai ales la Salonic, unde obiectivele opuse ale Angliei care, ca stăpână a mărilor, nu se interesa decât de Grecia, şi cele ale Franţei, singura care avea în vedere planuri mai ample, se concretizau pe acest front printr-o stagnare completă şi deci prin îndrăzneala crescândă a duşmanilor noştri, Bulgaria şi Turcia. Arătându-mi pe hartă poziţiile într-adevăr puţin încurajatoare ale celor două tabere, Brătianu spunea: „Degeaba mă uit în această

direcţie, cea care ne priveşte cel mai mult, dinspre dumneavoastră nu văd decât vidul acolo unde caut puterea, unirea şi clarviziunea. Natura, firea oamenilor şi a lucrurilor, se îngrozeşte de acest vid ce seamănă cu o prăpastie”.

În timp ce vorbea de Franţa cu mai puţină asprime decât de celelalte ţări, Brătianu sublinia la pasivul nostru o greşeală de neiertat, cu urmări incalculabile – o greşeală relevată şi de istoria imparţială. „Unul din ziarele dumneavoastră mă numeşte omul ocaziilor pierdute, pentru că, prin tărăgănelile mele, aş fi lăsat să treacă de mai multe ori clipa când, pusă în cumpănă, ponderea armatei române ar fi fost decisivă. Eu consider că jocul ipotezelor retrospective este înşelător. Dar de fapt, iată o ocazie pierdută care nu este o ipoteză, ci o certitudine, considerată ca atare de toţi criticii militari. De ce oare, în prima săptămână de război, guvernul dumneavoastră a lăsat două crucişătoare germane, Goeben şi Breslau, să ancoreze în linişte în dreptul Constantinopolului, în timp ce escadra dumneavoastră din Mediterana, de douăzeci de ori mai puternică, ar fi putut să le împiedice să intre în Dardanele sau, şi mai bine, să le urmărească şi să le scufunde în Bosfor? Era un mijloc sigur de a menţine neutralitatea Turciei şi Bulgariei, azi aliatele Germaniei, de a salva Serbia menită a fi strivită, de a atrage Grecia şi România împotriva Puterilor Centrale, de a garanta libertatea comunicaţiilor dumneavoastră cu Rusia, trăinicia alianţei dumneavoastră al cărei randament l-aţi fi dublat. Pentru dumneavoastră ar fi însemnat să câştigaţi războiul în şase luni”.

54

Nu am putut să nu mă simt stingherit faţă de această problemă pe care o discutasem deseori cu Lyautey, fără să descopăr vreodată o explicaţie plauzibilă. Ştiam numai, şi constatam la Bucureşti, că această slăbiciune iniţială constituia o ipotecă apăătoare pentru acţiunea noastră în Orient. Ataşatul meu naval, comandantul de Belloy, fost ataşat naval la Sankt-Petersburg, căruia îi destăinuisem

această convorbire, mi-a dat cheia enigmei: „Este o ruşine, o îndoită ruşine: faptul că un mare comandant a comis o astfel de trădare comparabilă cu cea a lui Bazaine1 la Metz, şi acela că nu a fost pedepsit, când ar fi trebuit condamnat de un consiliu de război şi împuşcat. Acest şef, amiralul Lapeyrere, comandantul escadrei din Mediterana, sau mai curând al escadrelor, pentru că cea engleză, deşi sub comanda amiralului Townbridge, era plasată ierarhic tot sub ordinele sale, dispunea de cea mai formidabilă armată navală din lume şi de crucişătoare mai rapide şi mai puternice decât Goeben şi Breslau, ai căror comandanţi erau aşa de siguri că vor pieri, încât au trimis lumii pe calea undelor testamentul lor. El se pretinde constrâns de instrucţiuni care-i dau sarcina să apere transportul corpului 19 din Algeria în Franţa, ca şi cum n-ar fi avut mijloacele să distrugă crucişătoarele germane şi să-şi îndeplinească şi această misiune, şi ca şi cum calea cea mai bună de a o îndeplini nu era să dea un exemplu. El cere sfatul amiralilor săi, care cer sfatul contraamiralilor lor. Prietenul meu, contraamiralul Lacaze şi-a dat sfatul fără înconjur, cu argumente fără replică. A fost răsplătit cu trei săptămâni de arest la Marsilia, în timp ce Lapeyrere devenea ministru al marinei. Este un politician: un fel de Sarrail al marinei, popular în Cameră pentru manierele sale de băiat bun şi amabilităţile sale pentru deputaţii de stânga. Avea drept principiu să evite degradarea şi îi datorăm multe măceluri, fără a le mai pomeni pe cele din viitor”. La pasivul acestui viitor trebuie să mai înscriem sovietizarea Rusiei şi a unei jumătăţi a Europei.

1 Bazaine, Achille (1811 – 1888), mareşal al Franţei; a capitulat în 1870 la Metz.

De atunci, amiralul Lacaze, care la sfârşitul războiului va fi cel mai bun ministru al marinei, mi-a confirmat această versiune. La Sankt-Petersburg, comandantul de Belloy a fost martorul stupefacţiei şi supărării aliaţilor noştri, în sprijinul inerţiei sale, amiralul Lapeyrere invoca impedimente juridice. Cum să comită un

act de război în apele teritoriale ale Turciei neutre? Aceste impedimente nu sunt însă legitime, decât dacă sunt împărtăşite. Or, comandanţii crucişătoarelor germane nu se încurcau cu ele. De altfel, Goeben şi Breslau, semnalate la 8 august în dreptul Greciei, ajung la Dardanele la 10 august seara, trecând apoi liniştit prin Strâmtori pentru a ancora la 11 august în faţa Constantinopolului. Acolo ridică pavilionul otoman şi se transformă în vase turceşti, dând astfel în vileag alianţa germano-turcă faţă de toţi cei ce nu o cunoşteau.

Toate acestea le-am aflat prin domnul Brătianu, ceea ce nu-mi înlesnea replica la acuzaţia adusă „Triplei înţelegeri" a cărei încetineală şi ale cărei divergenţe le opunea promptitudinii de execuţie şi unităţii de direcţie a „Duplicei". Această neconcor-danţă se explica mai puţin prin neglijenţa oamenilor, cât prin poziţia diferită a celor doi adversari. Pe de o parte, guvernele şi statele majore interesate nefiind pregătite pentru un război de coaliţie, fiecare (exceptând cazuri rare, ca de exemplu bătălia de pe Marna) îşi conducea jocul separat şi era hipnotizat de propriul său sector. Desigur, nu se putea prevedea ca Franţa, Anglia şi Rusia, despărţite prin teritorii întinse, aliate pe picior de egalitate, obligate să ţină seama de o opinie publică mai mult sau mai puţin disciplinată, să aibă coeziunea pe care blocul omogen al Duplicei germano-austro-ungare o găsea în învecinarea teritoriilor sale, în subordonarea unuia din membrii săi celuilalt (fericită simbioză, se spunea la Berlin) şi în absolutismul instituţiilor lor.

„Eu înţeleg, îmi spunea Brătianu, cât de greu este să fii unit la nivel interaliat, în comanda coaliţiei şi în ansamblul fronturilor răspândite în toate părţile Europei. Dar noi suntem bine plasaţi ca să constatăm că anarhia domneşte la dumneavoastră pe acelaşi front, ieri la Dardanele, azi la Salonic unde, toată lumea ştie, francezii şi englezii nu se înţeleg. Mai mult, nu vă înţelegeţi

— Tre' dumneavoastră. Astfel, toată lumea ştie că

Sarrail, co

101 Cantul vostru, nu se bucură de încrederea statului vostru mă

111311 refuză orice întărire. Asta nu prea ne încurajează. Mai

J°r jf anarhia domneşte chiar în propria dumneavoastră legaţie”.

„Deoarece nu puteam să-mi ascund surprinderea, pentru că mi terul îmi dăduse colaboratori desemnaţi de mine, toţi prieteni 10 mei, Brătianu continuă: „Da, ataşatul dumneavoastră militar 3 numai că nu vă spune nimic despre convorbirile lui cu mine, dar nici nu ţine seama de cererile pe care-l rog să le transmită la Paris, în vederea intrării noastre în război”.

Deschizând un dosar, Brătianu îmi comunică telegramele schimbate cu legaţia sa şi cu ataşatul său militar de la Paris, în legătura cu un proiect de misiune militară franceză pe care dorea să o vadă sosind în România imediat după mobilizare, pentru a-i aduce concursul experienţei sale tehnice. „De acord cu regele, sunt chiar gata, îmi spuse el, să-l numesc şef de stat major pe generalul care va comanda această misiune. Dar ataşatul dumneavoastră militar nu susţine această cerere, ba am motive să cred că o combate chiar”.

Aici trebuie să-mi recunosc vina. Într-adevăr, mi-a fost teamă să nu-i indispun pe cei de la Quai d’Orsay cu pretenţiile mele dacă, după ce obţinusem colaboratorii diplomatici aleşi de mine, nu aş fi acceptat ataşatul militar numit recent la cererea legaţiei României de la Paris. Totuşi, la Chantilly mi s-a spus deschis că acolo ei ar fi fost de acord să numească un alt ataşat militar dacă aş fi vrut. Dar încă obişnuit cu „spiritul de echipă” în cei patru ani petrecuţi în Maroc pe lângă Lyautey, nu-mi închipuiam ca, mai ales în timp de război şi în străinătate, toţi bunii francezi să nu fie însufleţiţi de acelaşi spirit.

Ataşatul meu naval, comandantul de Belloy, care merita tot atâta încredere câtă neîncredere îmi inspira ataşatul militar, mi-a spus, după ce i-am relatat

convorbirea mea cu Brătianu: „Foarte simplu: cu o misiune militară comandată de un general, ataşatul nostru militar, până acum singurul reprezentant al Marelui Cartier general în România, nu va mai fi decât un colonel ca toţi ceilalţi şi va fi probabil chiar mai puţin bine văzut decât ceilalţi, aleşi de şeful misiunii. Şi atunci, el face obstrucţie. Nu este

elegant, dar este omenesc. „Aceeaşi părere o avea şi reprezentantul Biroului 22, căpitanul Cartier, căruia ataşatul militar nu „ierta nici autonomia serviciului lui, nici încrederea mai mar pe care, pe bună dreptate, i-o arătam. A vrut chiar să mă convingă să cer să fie rechemat, invocând un fapt care, dimpotrivă nu era decât un nou motiv să-i fiu recunoscător.

„Acest căpitan Cartier este nebun, îmi spuse într-o zi colonelul D… La el, deformarea profesională a «Biroului 2» degenerează în mania persecuţiei şi în obsesie. E pe cale să dărâme legaţia, care, dacă nu-l opriţi, vă va cădea într-o bună zi în cap. Sub cuvânt că un serviciu german, un inofensiv serviciu pentru cumpărarea cerealelor româneşti, este instalat în casa de peste drum, el ne şubrezeşte aici fundaţiile clădirii cu o echipă de lucrători care sapă un tunel pentru a verifica dacă, la rândul lor, vecinii noştri nu sapă alt tunel pe care să-l mineze ca să ne arunce în aer”.

Eram mai puţin sceptic, fără să-mi pot închipui însă ce-mi raportă căpitanul Cartier când, în termeni mai măsuraţi, i-am adus la cunoştinţă spusele colonelului D… „Iată ce am descoperit, îmi spuse el, un tunel ce traversează strada şi care, până una alta, le-a permis să ajungă la firele telefonice ale centralei noastre şi să le lege cu ale lor, astfel încât să prindă toate comunicaţiile noastre. Le-am deconectat imediat. Nu cred că au avut timp să facă ceva. Lucrările lor erau abia terminate când le-am început pe ale mele, care nu au durat decât două zile”.

Vecinul meu, domnul Brătianu, când l-am informat despre această muncă de cârtiţă, pentru cazul când aceşti

cinstiţi negustori de cereale ar întreprinde-o în direcţia casei sale, mă întâmpină cu următoarele cuvinte: „Ştiam că acest serviciu, ca toate serviciile germane, este un cuib de spioni, mai mult sau mai puţin camuflat. De altfel, degeaba s-au străduit, pentru că nu numai v-aţi deconectat centrala, ci pentru că acum au un mijloc gratuit de a se informa asupra corespondenţei telefonice: directorul meu de la PTT este plătit de ei. Nemţii ştiu că eu ştiu. Mie îmi pare bine, pentru că ei trag concluzia că nu au nevoie să se ferească

2 Biroul 2: Serviciul de informaţii.

58

Dar ei nu ştiu că eu sunt la curent chiar prin directorul minejorizat de mine să primească banii lor şi care-mi spune 3 u despre ei decât le spune lor despre mine sau despre e de Stat”.

n cureştiul mişuna de spioni de ambele sexe care, în afară rmăriri, foloseau printre metodele lor încercări de intimidare de meaţ sau de seducere a personalului meu şi de corupere asUnitorilor mei. Primeam scrisori anonime în care eram ame-a.se t cu moartea dacă România ieşea din neutralitate. Domnul Bătianu, căruia i-am arătat aceste scrisori scrise în limba ger-ană sau franceză germanică, mi-a arătat altele, în acelaşi stil cu acelaşi scris, în care i se aduceau aceleaşi ameninţări, dacă România nu se va alătura Germaniei împotriva Rusiei. El mai primea şi scrisori anonime din partea unor compatrioţi români, care-l ameninţau că va fi asasinat dacă până la sfârşitul lunii nu devenea aliatul Franţei. „După cum vedeţi, sunt cu totul liber să mă hotărăsc, deoarece orice aş alege, aceeaşi soartă îmi este hărăzită şi de unii, şi de alţii”.

Împotriva tinerilor mei colaboratori, spionajul german îşi mobiliza seducătoarele sirene, destul de nebune pentru a se aşeza mereu, la restaurant sau la cafenea, la masa vecină, provocându-i astfel într-un mod prea deschis pentru a fi eficace.

Mă felicitam de faptul că recrutasem în Franţa foşti servitori ai familiei mele. Spionajul domestic nu se exercita

neapărat în sens unic, şi funcţiona în folosul Franţei mai mult decât în favoarea Germaniei, mulţumită bucătarului meu, un alsacian foarte patriot care se bucură foarte repede de un mare prestigiu printre colegii săi de la Bucureşti, în deplasările mele prin lume, am găsit în corporaţia bucătarilor francezi un auxiliar preţios al diplomaţiei noastre, datorită devotamentului lor faţă de patria-mamă, ca şi prin superioritatea lor profesională. Bucătarul meu se împrieteni cu cel al unuia dintre politicienii români, care era în acelaşi timp cel mai parizian şi cel mai puţin francez dintre toţi, domnul Alexandru Marghiloman, foarte apreciat în micile teatre de bulevard şi pe hipodromurile noastre, unde culorile grajdului său de cai de curse triumfau mai des decât ideile sale în Consiliile de Coroană. La masa lui, pe drept cuvânt reputată, îi

primea cel puţin o dată pe săptămână pe ministrul Germaniei şi pe cel al Austro-Ungariei. Aceştia nu aveau secrete pentru el şi, prin urmare, nici pentru bucătarul său, care, păstrând câteva bunătăţi pentru feciorii care serveau la masă, obţinea pentru el o dare de seamă a celor vorbite interpocula, între stăpânul casei şi musafirii săi. Seara următoare, pe înnoptate, bucătarul meu urca până la mansarda lui din casa Marghiloman şi îmi aducea note de obicei mai folositoare decât telegramele de la Quai d’Or-say. Niciodată scara de serviciu nu şi-a îndeplinit rolul în chip mai nobil. Pe această cale, am putut confirma şi ceea ce resimţea domnul Brătianu, anume că miniştrii puterilor centrale, amăgiţi până în ultima clipă, n-au aflat nimic despre bunele sale intenţii faţă de noi.

Dacă, din acest punct de vedere, informaţiile culese prin această sursă mă linişteau, în schimb eram neliniştit pentru că ele îmi demonstrau că inamicul cunoştea mult mai bine ca mine toate punctele slabe ale situaţiei noastre diplomatice sau militare. De exemplu, el afirma categoric – şi viitorul îi va da curând dreptate – că la Salonic, Sarrail era incapabil să pornească ofensiva.

Căpitanul Cartier, căruia mă plângeam de această superioritate a inamicului, nu se mira. „În ceea ce priveşte informaţiile, faţă de Germania suntem aproape dezarmaţi. De când cu afacerea Dreyfiisă, armata franceză este legată la ochi, serviciul nostru de informaţii fiind luat drept ţap ispăşitor şi suprimat, înainte, noi cunoşteam mai bine armamentul Germaniei decât îl cunoştea ea pe al nostru, înainte de război, în timpul unei lungi şederi la Berlin, mă miram cât de bine cunoşteau ofiţerii germani ceea ce credeam eu că Franţa ţinea ascuns. „Daţi-mi voie să vă întreb, l-am întrebat eu pe unul din ei, cât vă costă asta?

— Preţul, răspunse el, unui abonament la Journal Officiel al dumneavoastră.

3 Dreyfus (afacerea): scandal judiciar şi politic care a divizat opinia franceză din 1894 până în 1906 în urma unui proces intentat unui ofiţer evreu de origine alsaciană (Alfred Dreyfus, 1859 – 1935) din armata franceză condamnat la deportare în 1894, graţiat în 1899 şi reabilitat în 1906. O afacere cu răsunet considerabil în viaţa socială şi politică franceză.

60

Acolo găsim aproape tot ceea ce, la noi, face parte din informaţiile care nu se publică”.

În cursul vizitelor mele la Preşedintele Consiliului, nu mă mulţumeam bineînţeles să-i transmit numai notele bucătarului meu-Examinam cu el toate aspectele şi toate antecedentele problemei puse de rolul României în război.

De la primele mele contacte cu mediile politice de la Bucureşti şi cu colegii mei, ceilalţi reprezentanţi ai Antantei, am simţit cât de inutilă era numirea mea, şi pentru ca ea să nu devină mai mult decât inutilă, trebuia să adopt atitudinea ireproşabilă a predecesorului meu. Am făcut deci în toate exact contrariul, nu al instrucţiunilor pe care oricum nu le primeam niciodată, ci al sfaturilor lui Berthelot şi ale lui Briand. Pomenesc pe şeful de cabinet înaintea Preşedintelui de Consiliu pentru că, dintre cei doi, subalternul era cel ce conducea. Şi unul şi altul îmi repetaseră: „Nu vă lăsaţi dus de nas ca Blondei de

Brătianu: sprijiniţi-vă pe opoziţie, acolo sunt prietenii noştri cei mai siguri; nu pregetaţi să provocaţi manifestaţii în favoarea intervenţiei, pentru a forţa mâna guvernului". Dar de ce să devin ridicol şi nesuferit forţând cu multă zarvă uşi pe care le simţeam deschise? Aş fi riscat, dimpotrivă, să le închid micşorând marea forţă a Franţei: încrederea pe care o inspira.

Constatând imediat atotputernicia lui Brătianu, adevărat dictator al ţării, şi înţelegând că decizia finală depindea mai ales de el, încercam să risipesc ostilitatea pe care propaganda germană se străduia să o trezească împotriva mea. Amintind şi dena-turând lunga mea luptă în Maroc împotriva uneltirilor Berlinului, această propagandă mă prezenta ca pe un diplomat colonial, necunoscător al problemelor europene, obişnuit cu acţiunea mai mult decât cu negocierile, un diplomat „dinamită" care, nesupravegheat, ar arunca obstacolele în aer, prin toate mijloacele şi fără niciun scrupul. Portret mai mult măgulitor decât asemănător, schiţat după idealul diplomatului german. Predecesorul meu făcuse unele retuşuri, nu mai puţin măgulitoare, dar în alt sens, pe care mă străduiam acum să nu le dezmint prea mult. îl luasem cu mine în primele mele vizite la Preşedintele Consiliului pentru a da impresia continuităţii în politica noastră şi din con

sideraţia pe care domnul Blondei o merita. Ceea ce nu-l împiedică pe Brătianu să-mi reproşeze că-i vedeam prea mult pe membrii opoziţiei. Foarte grijuliu cu autoritatea sa, multă vreme el a privit cu suspiciune intimitatea mea inevitabilă cu campionii cei mai înfocaţi ai alianţei franco-române. „Ei nu o doresc mai sincer ca mine, dar sunt mai liberi să o spună, zicea el. În locul meu nu s-ar grăbi mai mult ca mine". Câteva luni mai târziu, după ce România a fost strivită, exprimându-mi părerea personală că pentru a se face faţă unei situaţii tragice, se impunea un cabinet de uniune sacră, prin asocierea cu unii membri ai opoziţiei, Brătianu, urmând totuşi acest sfat, s-a arătat

supărat, sau s-a prefăcut că este supărat, destul ca să se plângă la Paris de imixtiunea mea în politica internă a ţării. Spun „s-a prefăcut” pentru că, plângându-mă la rândul meu de această plângere, el îmi răspunse: „Este nota cea mai bună pe care v-o puteam da pentru Quai d’Orsay, unde se pretinde că v-am dus cu vorba ca pe Blondei”.

El nu putea uita că prietenia mea cu şefii opoziţiei i-a servit la Bucureşti înainte ca plângerea sa să-mi fi servit mie la Paris, când mă invita să arbitrez dezbaterea unde se înfruntau calculele prudenţei sale cu elanurile patriotismului. Manifestaţiile în favoarea războiului, organizate de adversarii săi şi mai ales de refugiaţii transilvăneni, nerăbdători să se întoarcă la căminele lor în urma armatei române, îi stârneau lui mai multă îngrijorare decât stârneau speranţă în Franţa. Le încurajase mai întâi în secret, pentru a da valoare neutralităţii sale în ochii Puterilor Centrale, atâta timp cât crezuse că le putea controla frecvenţa şi amploarea. De exemplu, manifestaţiile unei mulţimi numeroase şi entuziaste în februarie 1915, când trecuse prin Bucureşti generalul Pau, în fruntea unei misiuni militare în drum spre Sankt-Petersburg. Dar el nu avea de gând să se lase copleşit de un curent de opinie destul de puternic pentru a-l duce cu sine prea devreme, sau socotit destul de primejdios la Berlin pentru a-l expune să i se ceară – lucru cu care fusese deja ameninţat – „garanţii ale neutralităţii sale”, anume ocuparea unor puncte strategice în regiunea graniţei. Mi-a explicat că pentru a evita astfel de exigenţe, acceptase ca armele germane destinate Tur

62

Iei să treacă prin România. De asemenea, el mai câştiga timp – îşi ascundea acţiunile prin acorduri comerciale care livrau Germaniei cea mai mare parte a cerealelor româneşti.

Departe de a „provoca” noi manifestaţii, luându-mă după sfaturile naive ale Ministerului de Externe, ca şi cum toată valoarea lor nu ar fi provenit din spontaneitate şi ca şi cum un guvern s-ar fi putut înşela asupra veritabilului

lor caracter, dimpotrivă, la cererea lui Brătianu, am intervenit pe lângă şefii opoziţiei pentru a-i sfătui să nu le provoace, fiind inutile şi chiar periculoase. Bineînţeles, garantam asigurările sale că va intra foarte curând în război numai dacă se realizau efectiv condiţiile cerute de el (anume insistenţele sale pentru trimiterea unei misiuni militare franceze), precum şi altă promisiune, nu mai puţin valabilă chiar dacă nu era burgheză4, a reginei Maria, aliata noastră cea mai bună.

Ea mi-a confirmat în termenii cei mai categorici hotărârea regelui şi a lui Brătianu de a intra în război înainte de sfârşitul lui august, în cursul unei audienţe pe care o solicitasem sub pretextul că-i aduc de la Paris scrisori care exprimau tot atâta admiraţie pentru ea, cât şi simpatie pentru România. „Ceea ce-mi aduceţi îmi este mai plăcut decât ce a adus colegul dumneavoastră, ambasadorul Germaniei, ultima oară când l-am primit, şi sper că a fost într-adevăr ultima. Ce credeţi că mi-a arătat mie, principesă engleză: gloanţe dum-dum care, pretindea el, au fost folosite de armata engleză pe frontul din Franţa! A trebuit să fac apel la tot calmul meu ca să nu-l dau afară. Rabd, spunându-mi că foarte curând i se va da paşaportul”. În aceeaşi audienţă, regina mi-a spus: „Deoarece îmi arătaţi scrisori amabile, iată una amabilă pentru Franţa”. Mi-a citit copia unei scrisori adresată de ea recent vărului ei, regele Angliei, pentru a-i anunţa sfârşitul apropiat al neutralităţii, motivând-o astfel: „Românii nu au în inima lor decât o singură dragoste, Franţa, şi un singur ideal, Transilvania”. Cer iertare astăzi amintirii reginei Maria pentru că, atunci, am crezut că improvizase acest post-scriptum ca să-mi facă plăcere. Dar în amintirile ei (Povestea vieţii mele)

4 Aluzie la proverbul: „Promettre c’est noble, tenir c’est bourgeois”.

ea reproduce această scrisoare, numai că, pentru mine, tradusese cuvântul „simpatie” prin „dragoste”.

Monopolul acestui sentiment, dragoste sau simpatie,

conferea reprezentantului Franţei, fără voia lui, monopolul singurei intervenţii care putea fi utilă pe lângă guvernul român. Pentru diverse motive, colegii mei din Antantă se resemnau şi chiar se felicitau pentru tot ce le uşura responsabilitatea, chiar în dauna importanţei lor. Rusia, care de doi ani hărţuia România pentru a o face să intre în război, fără însă a-i acorda garanţiile cele mai indispensabile şi care, până atunci, se arăta foarte geloasă de rolul ei diriguitor în Orient şi în Balcani, renunţă în parte la el în faţa intransigenţei ireductibile a domnului Brătianu. Prins între această intransigenţă şi cea a propriului său guvern, reprezentantul Rusiei la Bucureşti, ca să-şi amelioreze o situaţie prea puţin plăcută, accentua bucuros această semirenunţare. Cât se poate de puţin rus, polonez catolic, domnul Poklevski5 era mai bine văzut în capitala României decât la Sankt-Petersburg. El rămase până când, după foarte puţin timp, a fost înlocuit. Relaţiile mele cu el s-au desfăşurat deci mai uşor decât cele ale guvernului meu cu cel al Rusiei.

De ministrul Italiei, baronul Fascioti, diplomat format la şcoala lui Nigra, românii spuneau că avea tot atâta fler cât avea nas, un nas enorm în formă de trompă, care, combinat cu statura lui foarte mică, o făcuse pe regina Maria să-i dea porecla de „Bebe elefant”. Era prea fin ca să nu-şi dea seama că era încă

5 Poklevski-Koziell (Stanislas) (1868 – 1937), diplomat rus, născut la Taliţa în munţii Urali, într-o familie catolică din mica nobilime poloneză. Studii la Colegiul Imperial Alexandru din St. Petersburg; intră în 1886 în serviciul Ministerului rus al Afacerilor Externe. Consilier de ambasadă la Londra, ministru plenipotenţiar al Rusiei la Teheran (1909 – 1913), apoi în România (1913 – 1918), cu titlul onorific de şambelan imperial. A contribuit la încheierea convenţiilor politice şi militare ale României cu puterile Antantei. După război, s-a ocupat de interesele refugiaţilor ruşi (albi) din România, bucurându-se din partea guvernului de la Bucureşti de un statut neoficial de protecţie diplomatică, între 1932 şi 1937 a fost

reprezentant onorific la Bucureşti al Oficiului Nansen pentru refugiaţi de sub autoritatea Societăţii Naţiunilor, cu sediul la Geneva.

64

«abil să învingă rezistenţa domnului Brătianu, mai ales în urma răcirii raporturilor italo-române, după decepţia resimţită de Cabinetul de la Roma în aprilie 1915. Într-adevăr, atunci când aderase la Antantă, Italia se lăudase că o va aduce drept zestre pe sora latină", România, pentru a obţine astfel promisiuni mai 0 iari de extindere. Deoarece împrejurarea dovedise că România nu cunoştea altă „soră latină" decât pe Franţa, ministrul Italiei la Bucureşti resimţea faţă de reprezentantul Republicii noastre un sentiment de solidaritate interaliată, temperat de oarecare gelozie naţională.

Cu spirit sportiv, ministrul Angliei, Sir George Barclay, declara că Franţa trebuie să conducă jocul. „Doar dumneavoastră aveţi întreaga iubire. Deci, dumneavoastră trebuie să ademeniţi România pentru cauza cea bună". În acest joc, odată cu dragostea, Franţa mai avea un atu: un credit, desigur prea slab, totuşi superior celui al tuturor asociaţilor săi la un loc, asupra Rusiei, pentru care era în acelaşi timp cea mai veche şi cea mai generoasă aliată. Or, problema intervenţiei româneşti se rezuma la problema căilor şi mijloacelor de a învinge obstrucţia rusească.

La începutul lui iulie, situaţia militară îndeamnă Antanta să-i adreseze Domnului Brătianu o somaţie în care i se pune în vedere că, pentru a fi utilă, intervenţia României trebuie să fie imediată şi că, amânând-o, riscă să-şi vadă compromise avantajele obţinute.

Dar, ca întotdeauna, atunci când Rusia înainta din punct de vedere militar, ea dădea înapoi din punct de vedere diplomatic în tratativele cu România al cărei concurs, spunea generalul Alexeev, va fi mai mult costisitor decât util, cu cei 750 km de front nou, care va trebui apărat, în acelaşi timp, Rusia punea România în imposibilitate de a apăra acest front, reţinând armamentul pe care i-l trimitea Franţa şi făcându-i greutăţi în legătură

cu condiţiile cărora Brătianu le subordona aderarea sa la Antantă, condiţii socotite din ce în ce mai exagerate, pe măsură ce insistenţele la care era supus îl făceau să supraliciteze.

„Ştiu foarte bine, îmi spunea el, că în lagărul aliaţilor sunt acuzat de şantaj, când cer garanţii care totuşi sunt vitale pentru noi. În termeni mai amabili, sunt comparat cu un vânzător de

covoare. Ce vreţi? Ca descoperindu-mă prea devreme, să-l poftesc pe inamic să-mi spargă casa şi s-o ocupe ca stăpân, în timp ce mi se refuză arme ca s-o apăr? întâi să accepte condiţiile în lipsa cărora nu-mi pot angaja ţara în război fără s-o trădez, şi veţi vedea apoi pe cine înşel".

Pentru început, Brătianu cere să se respecte un secret total asupra convorbirilor în curs, pentru a-şi putea ascunde adevăratele intenţii până la îndeplinirea lor. Ceea ce se obţine uşor de la Rusia, imperiul misterului şi al tăcerii, ca şi de la ceilalţi aliaţi. Să notăm că nimic nu ar fi fost mai lesne pentru Brătianu decât să provoace, după cum i s-a atribuit intenţia, o indiscreţie imputabilă în aparenţă altora, dar care nu l-ar fi dezlegat mai puţin de promisiunile făcute. De fapt, contrar oricărei aşteptări, într-o ţară ca România în care totul se află, miniştrii Puterilor Centrale şi-au păstrat iluziile până în ultimul moment, şi chiar mai târziu, căci la 19 august ei mai credeau în menţinerea neutralităţii României, care la 17 august încheiase înţelegerea cu Antanta. Brătianu, într-adevăr, nu i-a păcălit decât pe ei.

Pe de altă parte, Brătianu revendica pentru România dreptul de a fi admisă în comunitatea naţiunilor aliate pe picior de completă egalitate, la fel cum fusese Italia în anul precedent. Cabinetul de la Sankt-Petersburg a refuzat, pretextând că acest avantaj acordat României ar fi o anomalie, deoarece Belgia şi Serbia, intrate în război cu doi ani mai devreme, nu-l aveau. Fără să răspundă la o altă obiecţie antijuridică şi antidemocratică bazată pe distincţia

între marile puteri şi celelalte, Brătianu a replicat invocând doar precedentul Italiei şi deosebirea mai logică, după părerea lui, care trebuie stabilită între naţiunile supuse războiului în urma unei agresiuni şi cele care, înfruntându-l de bunăvoie, formulează garanţii.

În sfârşit, pentru a acoperi graniţa meridională, Brătianu cere ca intrarea României în război să fie precedată de o ofensivă a armatei de la Salonic. Briand îi acordă satisfacţie în acest punct, fără să consulte Rusia care nu participă la expediţia franco-en-gleză în Orient. Dar Cabinetul de la Sankt-Petersburg se arată inflexibil atunci când Brătianu pretinde, în ceea ce priveşte teritoriile pe care le revendică, un angajament necondiţionat, în

66

t'fflP ce proiectul de tratat specifica faptul că acestea vor fi ce –, te (Jupă cum vor permite rezultatele generale ale războiului". Brătianu vede în această restricţie un focar de procese sau unul din acele subterfugii în care el însuşi excelează. El ameninţă cu demisia dacă aliaţii o menţin. Asupra acestui punct, şefii opoţiei ([aprobă declarând că, dacă vor prelua puterea, ei se vor arăta la fel de intransigenţi. Parisul vrea să încheie tratatul cu orice preţ, fără altă aminare: Marele Cartier General, pentru ca intervenţia României să poată produce efectul dorit, anume să rupă echilibrul în favoarea noastră în timpul bătăliei de pe Somme, ce trebuia să aibă loc înainte de sfârşitul verii; Briand, ceea ce era şi mai important, pentru că avea nevoie de un succes diplomatic în vederea consolidării unei situaţii parlamentare ameninţate. Astfel încât, arunci când Poincaré a propus, după cum îi cerusem când mă despărţisem de el, să se adreseze direct ţarului pentru a grăbi deznodământul, Preşedintele său de Consiliu, care în vremuri normale ar fi considerat acest demers personal de la un şef de stat la altul ca o uzurpare, a găsit acum ideea excelentă. La 4 august, Poincaré i-a scris deci împăratului Nicolae o scrisoare în care îi semnala, în termenii cei mai stăruitori, necesitatea de a

atrage România în tabăra noastră fără altă armnare. Această scrisoare dovedeşte câtă speranţă îşi punea Franţa în intervenţia României, fără să facă însă, cum vom vedea curând, ceea ce era esenţial pentru a o realiza. „Generalul Joffre şi statul major francez socotesc că ne aflăm în faţa unei ocazii care nu trebuie lăsată să scape. Intervenţia română imediată ar permite să rupem definitiv echilibrul în folosul nostru. Peste câteva săptămâni când va ninge în Carpaţi, iar trecătorile vor fi păzite, momentul prielnic va fi trecut". Acest mesaj l-a determinat pe Nicolae al II-lea să treacă peste obiecţiile ministerului şi ale statului său major. El i-a răspuns lui Poincaré că va da ordin ca semnarea convenţiei să fie făcută cât mai curând, aşa cum o cerea Brătianu.

Poincaré, destul de puternic la Sankt-Petersburg pentru ca, mobilizându-l pe ţar să încheie alianţa cu România, nu era destul de puternic la Paris pentru a face alianţa mai rodnică, fie mobilizându-l pe Sarrail, fie demiţându-l.

67

În dimineaţa zilei de 17 august, domnul Brătianu semna cu reprezentanţii celor patru puteri ale Antantei un tratat de alianţa a cărui substanţă era următoarea: în schimbul garantării integrităţii sale şi al libertăţii de a anexa Transilvania, Bucovina şi Banatul, România se angaja să declare război Austro-Ungariei cu toate forţele de care dispunea, până cel mai târziu la 28 august puterile aliate se angajau să nu încheie pace separată mai înainte ca România să fi obţinut satisfacţie, şi să o admită pe picior de egalitate în toate negocierile de pace.

Conform convenţiei militare semnate în aceeaşi zi, România va intra în război la 28 august; începerea ostilităţilor va fi precedată cu o săptămână de o ofensivă pornită de la Salonic; Rusia se angaja să-şi continue ofensiva pe tot frontul şi să trimită trupe în Dobrogea, pentru a o apăra împotriva bulgarilor; România va trebui să primească lunar fără întrerupere cel puţin trei sute de tone de material de război.

Toate aceste clauze, în afară de cele care impuneau obligaţii României, vor fi încălcate.

Într-o ţară în care evenimentele politice sunt cel mai adesea cunoscute şi comentate înainte să fi avut loc, încheierea alianţei a rămas tot atât de secretă ca negocierea ei. Puterile Centrale au crezut în neutralitatea României până în ziua mobilizării. Iată ceea ce face mai multă cinste autorităţii lui Brătianu decât clarviziunii reprezentanţilor lor la Bucureşti, domnul von dem Bussche şi contele Czernin, consideraţi totuşi cei mai buni diplomaţi ai ţărilor lor. Curând, amândoi vor deveni miniştri ai Afacerilor Externe.

Bucureştiul sub bombe.

— Cuvântul „Germania" nu se găseşte în tratatul nostru de alianţă cu România. Neangajându-se să-i declare război în acelaşi timp ca Austro-Ungariei, Brătianu nu spera să-l evite, căci reprezentantul Germaniei la Bucureşti repetase deseori că un atac împotriva Austro-Ungariei ar provoca imediat un contraatac din partea Germaniei şi a Bulgariei. Preşedintele Consiliului ţinea cu atât mai mult să imite în acest punct de importanţă secundară atitudinea Italiei, care nici ea nu declarase război decât Austro-Ungariei, cu cât, în ciuda semiproisiunilor asupra punctului esenţial, nu o urmase, aşteptând mai nit de un an pentru a ieşi din neutralitate. El ţinea de aseme-ea să cruţe pe cât posibil sentimentele regelui Ferdinand, lăsând Hohenzollernului de la Berlin responsabilitatea unei agresiuni are ar forţa mâna Hohenzollernului de la Bucureşti. Acesta era atât de tulburat, încât la 25 august, de ziua sa, când primul ministru, felicitându-l, a făcut o aluzie, totuşi foarte discretă, la gravitatea împrejurărilor, a izbucnit în plâns. Hotărârea sa era luată, irevocabilă, el alesese, dar încă nu se resemnase. Pentru ca să adopte hotărârea, el trebuise, într-o groaznică luptă interioară, să impună tăcere amintirilor din tinereţe, tradiţiilor neamului său şi să uite ce făgăduise unchiului său, regele Carol, apoi mătuşii sale, regina Carmen Sylva. După moartea unchiului, moartea

mătuşii sale, în aprilie 1916, mai rupea încă o legătură între Ferdinand şi ţara sa natală. Foarte bună germană, Carmen Sylva se luptase pentru a determina România să urmeze Berlinul împotriva Franţei, cu toate că plângea gândindu-se că-l întrista astfel pe unul din cei mai dragi corespondenţi ai ei, Pierre Loti6. Regele Ferdinand îşi va opri curând lacrimile, nu de remuşcare – conştiinţa se împăca la el mai repede decât inima – ci de părere de rău, gândindu-se la Germania. Este adevărat că, prin comportarea sa faţă de el şi de poporul său, Germania va grăbi această evoluţie. Câteva zile după începerea ostilităţilor, în timpul raidurilor aeriene asupra capitalei sale, cum mă străduiam într-o convorbire cu dânsul să vorbesc de germani numindu-i mereu astfel, acest Hohenzollern mi-a răspuns condamnând „la barbarie des boches".

Între timp, el aprobă fără a şovăi angajamentele luate de Brătianu în numele său şi exprimă voinţa ca ele să fie consfinţite de reprezentanţii tuturor partidelor, în acest scop, el întruni un Consiliu de Coroană la 27 august, adică la sfârşitul termenului prevăzut pentru intrarea în război, pentru a prelungi cât mai mult iluziile inamicului. După o discretă aluzie la criza de conştiinţă pe care o învinsese din dragoste pentru patria sa română, declară

6 Loti, Jules Viaud, zis Pierre Loti (1850 – 1923). Ofiţer de marină şi romancier francez. Academician în 1891.

că acceptă necesitatea războiului pentru a asigura viitorul naţiunii şi ceru atât concursul tuturor fără deosebire de opinie, cât şi păstrarea secretului, ca la spovedanie. Toţi îl aclamară cu entuziasm, în afară de domnii Marghiloman şi Carp. Domnul Carp cu o violenţă socotită cam senilă, exclamă: „Vreau să fiţi învinşi căci victoria voastră ar fi ruina ţării". Brătianu îl sfătui să-i cheme înapoi pe fiii săi deja mobilizaţi şi să-i angajeze în armata germană. „I-am sacrificat, răspunse domnul Carp, dar vreau să fiţi învinşi".

În aceeaşi zi, la ora 9 seara, ministrul României la Viena7 înmânează contelui Burian declaraţia de război. A doua zi, mobilizarea, ţinută până arunci secretă, se desfăşoară la lumina zilei. Regele trimite şefilor de stat ai Antantei telegrame prin care îi anunţă hotărârea sa, iar aceştia îi exprimă urările lor în termenii cei mai călduroşi.

Tot în ziua de 28, o mulţime entuziastă a defilat timp de mai multe ore în faţa legaţiei, cutând Marseieza şi arborând steaguri româneşti şi franceze. A trebuit să apar de mai multe ori la balcon şi să răspund la câteva discursuri, împărtăşind cu oratorii certitudinea victoriei, nu fără să-mi înăbuş un sentiment de îngrijorare pe care eram aproape singurul ce-l resimţea, România având în Franţa o încredere mai mare decât a mea. La 28 august, nu venise încă nicio ştire despre ofensiva armatei de la Salonic, care, potrivit termenilor tratatului, ar fi trebuit să înceapă cu câteva zile mai înainte de mobilizarea română. Se produsese totuşi o ofensivă pe acest front, ba chiar una victorioasă, dar era ofensiva bulgarilor care, la 17 august, chiar în ziua semnării tratatului, cuceriseră Florina de la sârbi, fără a provoca nici urmă de reacţie din partea lui Sarrail. Îngrijorarea mea sporea şi prin faptul că tot mai aşteptam un răspuns la telegrama mea pe care, urmând sfatul lui Joffre, i-o adresasem imediat după semnare, pentru a-l informa, declarându-mă fericit să colaborez cu un şef ca el şi să mă bucur gândindu-mă că voi aclama curând, împreună cu poporul român, armata sa victorioasă la Bucureşti.

7 Edgar, Constantin (1857 – 1934), diplomat român, Ministru plenipotenţiar la Belgrad, Haga, Viena (1911 – 1916), Tokio.

j «tiu dacă a primit vreodată această telegramă, dar mai aştept sustăzi răspuns la ea.

După manifestaţiile mulţimii, am fost nevoit să primesc până aptea târziu vizita a numeroase personalităţi româneşti, oameni politici, ziarişti, profesori, care, fără să prevadă cât de mari vor fi sacrificiile pe care le va impune

viitorul apropiat, mă asigurau cu toţii de fidelitatea lor de nezdruncinat pentru cauza comuna, fidelitate faţă de noi înşine, spuneau ei, într-atât această cauză ne este comună. „Destinele noastre, îmi spuse un profesor sunt atât de înfrăţite încât, începând cu cruciadele, noi învăţam istoria noastră învăţând istoria Franţei. Şi de un secol, istoria noastră se desfăşoară ca o consecinţă a istoriei voastre". Totuşi, ardoarea speranţei şi fermitatea hotărârilor se exprimau pe un ton gâav, cu un sentiment înăbuşit de „dor", îmi spunea poetul transilvănean Octavian Goga. „Dor", cuvânt aproape imposibil de tradus şi sentiment specific românesc, sentimentul unui popor care în decursul veacurilor a suferit prea mult pentru a se lăsa cuprins de o bucurie fără margini, dar care nu pierde niciodată speranţa, sentiment de nostalgie în durere, de voluptuoasă tristeţe în iubire şi, în entuziasmul patriotic, aşteptare resemnată dar neînfricată a unor noi încercări în care el presimte preţul unui viitor mai bun.

România primi pe rând declaraţiile de război ale Germaniei (29 august), ale Turciei (30 august) şi ale Bulgariei (l septembrie). Primul atac al unui zepelin german, în noaptea de 4 spre 5 noiembrie, se repetă în nopţile următoare. Pe de altă parte, ziua, când vremea bună scotea lumea la plimbare, o escadrilă de avioane bombarda cartierele mai populate. Aviatorii germani nu riscau nimic, aviaţia şi apărarea antiaeriană fiind inexistente în România. Din lipsă de sirenă şi de observatori, poliţia dădea alarma prin fluierături stridente numai atunci când bombardamentul începuse deja la o altitudine prea mică pentru a nu nimeri ţinta. De aceea, în timpul războiului din 1914 – 1918, Bucureştiul a fost capitala cea mai încercată de aviaţia inamică. Admiram cu atât mai mult stoicismul populaţiei, cu cât Bucureştiul trecea fără tranziţie de la bucuria de a trăi la un apocalips sângeros. Fiecare raid al avioanelor se solda cu un număr mare de morţi

şi răniţi. Oroarea se prelungea prin băltoace sau

pâraie de sânge pe străzi, cai zbătându-se în agonie, trăsuri distruse după ce-şi pierduseră vizitiul. Noaptea era rezervată raidurilor unui zepe-lin care, cu toate luminile aprinse, plutea deasupra oraşului asemenea unei balene luminoase gigantice sau unei ţigări de foi arzând la ambele capete. Lansa bombe mai puternice decât cele ale avioanelor asupra unor clădiri reperate în prealabil. Avea grijă îndeosebi de cartierul legaţiei, nu din consideraţie pentru umila mea persoană, ci pentru a distruge casele vecine, a Preşedintelui Consiliului şi a domnului Take Ionescu, şeful opoziţiei intervenţioniste încă din 1914. Pentru mine şi personalul meu riscul era foarte limitat mulţumită spionajului german. Am relatat mai sus cum acesta săpase sub stradă un tunel, dacă nu pentru a-mi arunca în aer casă, cel puţin pentru a lega firele telefoanelor noastre de firele centralei sale. După această descoperire, pentru a evita prăbuşirea străzii, tunelul fusese transformat într-o boltă destul de solid zidită pentru a constitui adăpostul cel mai bun din cartier. Imediat ce apărea zepelinul, vecinii mei soseau în număr mare. Într-o noapte, s-au întâlnit Preşedintele Consiliului şi cu principalul său adversar politic. „Iată uniunea sacră sub egida Franţei”, exclamară ei. Totuşi au socotit mai prudent să petreacă noaptea în grădina vecină. Legaţia a scăpat cu toate geamurile sparte de o bombă care distrusese în parte locuinţa alăturată a ataşatului militar englez, şi-l rănise, orgoliul insular nepermiţându-i să recunoască, prin prezenţa sa la mine, superioritatea adăpostului francez.

În timpul primei luni de război, duşmanul ar fi avut de două ori ocazia să termine cu România cu pierderi puţine: la înmormântarea celui mai tânăr copil al suveranilor, prinţul Mircea; şi la înmormântarea domnului Nicolae Filipescu, fost ministru de Război, care, împreună cu Take Ionescu, era campionul cel mai pasionat al alianţei cu Franţa. La ambele ceremonii, toate oficialităţile României, Curtea, ministerele, parlamentul, corpul diplomatic, înalţii demnitari, statul major, erau adunaţi sub acoperişul aceleiaşi biserici, la discreţia aviaţiei germane.

Totuşi, în ambele cazuri, avioanele germane nu au ieşit, se spune că din ordinul

al II-lea. Credeţi oare că, în locul lui, Hitler sau fi purtat la fel?

Dar Franţa? Ce face Franţa?” – Sub bombe, Bucureştiul – păstrează surâsul, dar pierde o parte din încrederea sa în noi! spunea – nu mie, căci eu eram primul care o spuneam şi mânii au mult prea mult tact ca să se plângă de Franţa repreentantului ei: „Statul major francez ştia foarte bine cât de săraci eram în privinţa aviaţiei şi în absolută imposibilitate să ne procurăm avioane, fără să afle spionajul german, înainte de declaraţia de război. Pentru a-l împiedica pe duşman să ne distrugă fără vreun risc pentru el, câteva avioane detaşate de la Salonic ar fi fost de ajuns. Şi Rusia ar fi putut să ne apere, dar noi n-am contat niciodată pe ea”.

Se mai spunea: „Constatând că Franţa ne-a lăsat fără apărare împotriva bombelor germane, ne resemnam, presupunând că armata de la Salonic îşi păstra toate mijloacele pentru o ofensivă fulgerătoare împotriva germano-bulgarilor, dar nu mai auzim nimic despre această ofensivă”.

În protestele lui îndreptăţite împotriva unei asemenea neîndepliniri a promisiunilor, Brătianu subînţelegea că era vorba doar de o întârziere a ofensivei de la Salonic, pentru care era nevoie de concursul Angliei. Preşedintele Consiliului va schimba tonul când, după amânarea indefinită a acestei ofensive, va constata că a fost abandonată fără cuvinte de prisos şi chiar fără nicio explicaţie.

În România, sufletele erau mai pregătite pentru război decât armele, fără ca guvernul să poată fi acuzat de lipsă de prevedere, imobilizat fiind între necesitatea de a-şi disimula pregătirile faţă de spionajul german şi ostilitatea mocnită a ruşilor, care nu predau armamentul trimis de Franţa prin teritoriul lor, singura cale utilizabilă, în cursul deplasărilor pe care le făceam pe front, automobilul meu

depăşea, la dus şi la întors, piese de artilerie grea trase de vaci mânate de ostaşi plugari cântând. Admiraţia mea pentru eroismul unui popor care, astfel echipat, înfrunta cu voioşie armatele puterilor centrale, era amestecată cu o vie îngrijorare.

73

Totuşi, trupele româneşti au cucerit repede o parte a Tra vaniei, unde s-au menţinut atâta timp cât nu au întâlnit dec tmata austriacă. Dar, grăbit să sară în ajutorul „strălucituhi cund”, statul major german a trimis pe doi dintre cei mai hgenerali ai săi, pe Falkenhayn în Transilvania şi pe Macken la Dunăre. n în ciuda altor acţiuni eroice, armata română nu a putut să menţină multă vreme în Transilvania. Respinsă de forţele şi perioare şi mult mai bine echipate ale lui Falkenhayn, ea evacir ce cucerise pentru a organiza defensiva pe graniţele vechiului regat.

Pornind în luptă, soldaţii români cântau refrenul:

Of, Sarrail, Sarrail, Sarrail, Noi ne batem şi tu stai.

Bătând în retragere, românii tot mai cântau, pentru că, la nenorocire, acest popor muzical cântă.

La Bucureşti, manifestanţii defilau în faţa legaţiei, dar nu în sunetele Marseiezei şi aclamând Franţa, ci în tăcere, ca şi cum ar fi purtat doliul speranţelor lor, sau ca într-o mută şi fierbinte rugăciune, la care nu puteam să răspund decât oferind Parisului demisia mea, atât pentru a respinge cu mare vâlvă orice responsabilitate în neexecutarea angajamentelor noastre, cât şi pentru a pune capăt unei situaţii de nesuferit pentru mine. M-am hotărât să-mi dau demisia după ce am primit vizita celor mai buni prieteni ai noştri care mă întâmpinau cu lacrimi în ochi întrebând: „Dar Franţa? Ce face Franţa?”

La telegrama mea, Briand, sau mai curând Berthelot, răspunse rece că, mai ales în timp de război, diplomaţii Republicii erau datori să rămână în postul lor şi să o apere de orice critică. Desigur, aşa este, însă numai dacă poate fi apărată. Or, nu mi se dădea nicio explicaţie în legătură cu inerţia noastră şi nici nu mi se preciza când avea să ia

sfârşit. Deşi nu mai eram destul de tânăr ca să fi păstrat mari iluzii asupra „bunei credinţe a tratatelor”, dădeam însă importanţă celui pe care tocmai îl semnasem, tratat într-adevăr prea recent pentru a fi încălcat de la bun început... *.

74

— ««««ta şi Brătianu când i-am destăinuit că cerusem Asta în l El era deja informat, fie prin colaboratom mei 4 fi° r<retusem să păstreze secretul, dimpotrivă fie prin iora»”! SS» mele cifrată înadins cu codul cel mai dar teX ic Brătianu folosi prilejul pentru a mă asigura ca puţin erme mai mică responsabilitate în ceea. tni «oputmă. mare încercare a vieţii şi a ţăni sale. „Ştiu ce numea ei e binele României şi pentru

Preab-mnăturii dumneavoastră”. Se simţea cu atât mai în °n0 Ti, i pentru a înfiera „trădarea” Antantei cu o violenţa de largU credeam capabil un om atât de stăpân pe sine. „Mă aş-care nu or Rus.e. mă aşteptam la ceva mai bun, laitate şi chiar generozitate din partea celorlalte puei, şi mai ales din partea Franţei. Totul se petrece nanan, d cum Antanta ne-ar atrage într-o cursă premeditata, unde prezerva României rolul calului picadorului, lăsat să fie spintecat cu sânge rece pentru a obosi taurul”.

Cu un surâs amar, Brătianu îmi arătă o telegramă recentă de la Paris în care era rezumat discursul pronunţat de Pomcare la 15 septembrie în galeriile subterane ale fortăreţei de la Verdun El adresa omagiul şi urările sale armatei din Orient „care-şi concentrează diversele elemente pentru a aduce noilor noştri aliaţi, românii, un ajutor frăţesc (!) împotriva germano-bulgarilor”...

Din politeţe şi, poate, şi din simpatie, Brătianu se făcea ca pune acest „ajutor frăţesc” la pasivul celorlalte puteri ale Antantei, a particularismului lor, a egoismului şi a orbim, şi învinuia cu precădere Anglia, ostilă de la început expediţiei de la

Salonic.

Totuşi, pentru marele public mai simplist, toată răspunderea apăsa asupra Franţei, care întruchipa

întreaga Antantă. Expediţia de la Salonic era considerată ca fiind de resortul ei, deoarece ea o conducea şi ea suporta principalul efort.

La drept vorbind, inacţiunea scandaloasă şi nefasta a lui Sarrail rămâne în parte, pentru mine, o enigmă.

Românii se mirau că nu li se dădea cel puţin o satisfacţie relativă prin rechemarea lui. Nu eram atât de naiv să propun eu

această sancţiune, ştiind că Sarrail era „tabu” până la noi ne. El nu va fi rechemat decât în iunie 1917, de Ribot8 la cererea lui Lloyd George care declarase că englezii nu vor face nimic la Salonic, atâta timp cât vor fi sub ordinele lui Sarrail. Doar voinţa Angliei putea să treacă peste aceea a Lojilor masonice. De fapt, aceste două forţe sunt una şi aceeaşi: legea supremă a regimului nostru, întuetatea electoralului asupra naţionalului, cavaleria Simţului Gheorghe jucând la noi un mare rol în bătălia urnelor şi mereu în aceeaşi tabără ca Lojile masonice.

România, în ciuda dificultăţilor groaznice pe care le trage după sine amânarea timp de doi ani a ofensivei de la Salonic ne rămâne totuşi la fel de credincioasă.

O nobilă doamnă română, ea însăşi principesă, a spus despre România: „Această ţară unde sunt atâţia prinţi şi aşa de puţini gentlemeni”. S-a mai spus despre români că „învaţă nobleţea călătorind”. Nu subscriu la niciuna din aceste judecăţi sumare. Poporul român este un adevărat gentleman colectiv. Când spun popor, nu exclud guvernul şi clasele suprapuse. Dacă a fi gentleman este o chestiune de onoare, şi mai ales de a-ţi respecta cuvântul dat, guvernul român este un super-gentleman, căci s-a ţinut de cuvânt la 28 august 1916 şi, mai mult decât atât, a rămas singur după ce a fost părăsit de aliaţii săi. El aparţine înaltei nobilimi, dacă nobleţea constă în a avea mai multe obligaţii decât drepturi.

8 Ribot, Alexandre Felix Joseph (1842 – 1923), om politic francez. Deputat republican moderat (1878 – 1885),

ministru al Afacerilor externe (1890 – 1893), calitate în care a pregătit alianţa franco-rusă, preşedinte al Consiliului (1892 – 1893), a demisionat împreună cu întregul cabinet cu prilejul afacerii Canalului de Panamá. Rechemat în fruntea guvernului (1895), a pus bazele apropierii de Germania. Senator (1909), apoi ministru de Finanţe (1914 – 1917), a fost din nou preşedinte al Consiliului într-o perioadă deosebit de critică a primului război mondial (mar. -sept. 1917). Membru al Academiei franceze (1906).

76

III

CATASTROFA

România cotropită.

— Părăsită de aliaţi, înconjurată de duşmani, România nu putea rezista multă vreme împătritei strânsori austro-germano-turco-bulgare. Frontul ei a cedat în toate părţile, la nord şi la sud, pe Carpaţi şi în Dobrogea.

La Bucureşti, ca la Paris, dezastrul de la Turtucaia' a fost socotit un „Charleroi" românesc, după beţia vremelnicei ocupări a Transilvaniei, reeditare a celei care a urmat în Franţa, după nu mai puţin vremelnica intrare a trupelor noastre în Alsacia, în primele zile ale războiului. Când o să avem şi noi „Marna" noastră? se întreba lumea.

Cum nu putea să împrumute de la francezi măcar o parte din armata sa, statul major român împrumuta vocabularul din august 1914, înainte de Marna, un camuflaj transparent al înfrângerii pentru a susţine moralul din spatele frontului. Beţie de cuvinte, dezminţită de un jalnic spectacol: mii de refugiaţi transilvăneni, bărbaţi, femei, copii, din care o mare parte nu se vor mai întoarce acasă niciodată, jigăriţi şi zdrenţuiţi, cu picioarele goale şi însângerate, cu jalnica lor legăturică.

Prin similitudinea cuvântului, evocarea acestei tragice retrageri îmi aduce aminte cât de necăjit eram că nu puteam constrânge ministerul să-mi dea un succesor. Nu îndrăzneam să sugerez să-l numească în persoana predecesorului meu rămas la faţa locului, ceea ce ar fi

înlăturat obiecţia motivată de in ce

1 Turtucaia (24 august-6 septembrie 1916). Bătălie în cursul căreia trupele române, încercuite de nemţi pe Dunăre, au fost anihilate. Charleroi: localitate în nordul Franţei unde aliaţii au fost învinşi, nemţii invadând nordul Franţei (august 1914).

ţineala şi dificultăţile crescânde ale călătoriei. Philippe BertheW a cărui politică românească se rezumase la a-l „revoca" pe Blon del pentru a-l „necăji" pe protectorul său, Deschanel2, ar fi gădesigur că ideea mea era o glumă de prost gust. Deci nu exista o a treia soluţie la această alternativă: ori să-mi aştept revocarea ori să beau cupa amărăciunilor până la fund. Am căutat într-o „retragere" o relativă alinare. M-am închis deci în legaţie făcându-mi un examen de conştiinţă şi pretextând o boală imaginară pentru a nu primi pe nimeni timp de o săptămână. Contactele cu cei mai buni prieteni ai Franţei, fireşte cei mai îndureraţi de nerespectarea promisiunilor ei – cuvântul „trădare" era rezervat ruşilor – îmi erau de nesuferit.

În timpul acestei retrageri propice meditaţiei, sub această dublă lovitură: umilirea din ajun şi grija pentru ziua de mâine, retrăiam din nou cele trei luni de când fusesem numit la Bucureşti, cercetând dacă făcusem tot ce-mi stătuse în putinţă pentru a imprima evenimentelor un curs mai puţin nefast.

Câţiva buni colegi ai mei, din care niciunul în locul meu nu ar fi urmat acest sfat, mi-au reproşat atunci că nu am subordonat plecarea mea în România rechemării lui Sarrail şi trimiterii unor întăriri suficiente pentru a permite succesorului său să pornească ofensiva. Mă mulţumisem să respect cuvântul dat lui Lyautey, insistând în acest sens pe lângă Briand şi Poincaré, de acord cu statul major neputincios să rezolve de unul singur această problemă mai mult politică decât militară. Rezultatul negativ al insistenţelor mele, şi aşa destul de îndrăzneţe din partea unui simplu diplomat, demonstrau că, dacă aş fi

mers şi mai departe, provocam nu „concedierea” lui Sarrail, ci pe a mea.

Mă gândisem la o soluţie intermediară, mai puţin jignitoare şi la fel de utopică: desemnarea unui înalt comisar interaliat, trimis în misiune la Salonic cu puteri depline. Acest înalt comisar nu putea fi decât un om politic de prim-plan, cât se poate de

2 Deschanel, Paul Louis Eugene (1855 – 1922), om politic francez. Preşedinte al Camerei deputaţilor (1898 – 1902 şi 1912 – 1920), a fost ales de Blocul Naţional preşedinte al celei de-a Treia Republici, împotriva lui Clemenceau (februarie 1920), dar a trebuit să demisioneze din motive de sănătate (septembrie 1920). Membru al Academiei franceze (1899).

azut de aliaţii noştri. Delcasse3 mi se părea cel mai potri-in elevaţia ideilor şi hotărârea lui, precum şi datorită credi-vi.

— LQ care se bucura mai mult ca oricine la Londra – el era ’ntele Antantei cordiale –, la Roma – el era autorul aprop3 fii franco-italiene – şi la Sankt-Petersburg, unde fusese ambasadorul nostru şi se ştia că e foarte legat de alianţă.

În timpul şederii mele la Londra, m-am destăinuit lui Paul raffibon. „Ideea este excelentă, îmi spuse el, atât de bună încât avut-o şi eu”. „Aveţi mai mult merit decât mine. Orizontul dumneavoastră cuprinde toate fronturile diplomatice şi implică numeroase probleme, pe când eu sunt hipnotizat de sectorul meu. Aş fi de neiertat dacă nu l-aş explora tot atât de bine ca şi dumneavoastră”. „Da, ideea este excelentă, dar desemnarea lui Delcasse ca înalt comisar interaliat ar atrage neapărat după ea rechemarea lui Sarrail, acceptabilă la Londra, dar inacceptabilă la Paris în momentul de faţă, pentru motive de politică internă pe care le cunoaşteţi tot atât de bine ca şi mine. Cu toate acestea, aplicarea ei ar spori autoritatea noastră în conducerea războiului, redu-când-o pe cea a Angliei. Ceea ce este paradoxal în planul interesului general, devine

logic în plan electoral”.

Va trebui să treacă aproape un an pentru ca puterile aliate (în iunie 1917), depăşind o divergenţă de vederi incompatibilă cu o comunitate de acţiune, să delege un mandatar unic tocmai la Salonic, având un obiectiv limitat doar la rezolvarea crizei greceşti. Acest mandatar, domnul Jonnart, parlamentar experimentat, aşa cum se cuvenea, se va folosi din plin de libertatea de acţiune pe care i-o lăsa domnul Ribot, devenit Preşedinte al Consiliului.

În 1916, mai retrogradă decât fosta Austrie, pe frontul din Orient Franţa se află în întârziere cu o idee, cu o armată şi cu doi ani.

3 Delcasse, Théophile (1852 – 1923), om politic francez. Deputat radical (1889), ministru al Coloniilor (1894 – 1895), al Afacerilor Externe (1898 – 1905), a contribuit la apropierea Franţei de Italia şi Rusia; împreună cu Paul Cambon, a fost iniţiatorul Antantei cordiale cu Anglia. Ministru al Marinei (1911 – 1913), ambasador în Rusia (1913 – 1914) şi din nou ministru al Afacerilor Externe la raportul primului război mondial.

79

Dar iată că, în toiul acestei furtuni interioare şi al acest – scufundări într-un ocean de amărăciune, am ieşit subit la simr faţă ca un om gata să se înece care deodată respiră liber şi Ved” iar cerul. O telegramă de la Sankt-Petersburg mă anunţă că & două zi va sosi la Bucureşti misiunea noastră militară pe car o aşteptam cu cea mai vie nerăbdare, în sfârşit, Franţa dădea R0 mâniei un semn viu al solicitudinii sale. Dacă Sarrail îmi înşelase cumplit speranţele, generalul Berthelot le depăşea. Pentru o astfel de misiune, într-o asemenea situaţie, era imposibil să se facă o alegere mai bună. Colaborator al lui Joffre în bătălia (de pe Marna, el va pregăti o Marna românească, întârziind astfel cu şase luni prăbuşirea frontului rusesc, ţinând pe loc o mare parte din armata germană, şi aducând deci Antantei un serviciu poate vital.

La 15 octombrie, ieşind pentru prima oară din casă după mai mult de o săptămână, m-am dus la gara

Bucureşti pentru a-l întâmpina pe generalul Berthelot şi misiunea sa compusă din 1 200 de combatanţi, dintre care 400 ofiţeri, între ei 12 loco-tenenţi-colonei, toţi cu o înaltă calificare pentru a fi detaşaţi pe lângă marile unităţi româneşti ca agenţi de informaţie şi de legătură, apoi de execuţie.

Într-un elan spontan şi reciproc, generalul Berthelot şi cu mine ne-am îmbrăţişat. Deşi diplomat, eram cel mai emoţionat. El păstra un sânge rece imperturbabil şi un optimism de neclintit în împrejurările cele mai tragice. Ştiind prin prietenul nostru comun, generalul Pelle, alt colaborator apropiat al lui Joffre, că eram – şi o spuse în faţa ofiţerilor săi – „cel mai militar dintre diplomaţi" prin lunga mea şedere în Maroc, „mă felicit, îmi spuse el, să vă întâlnesc în postul devenit şi mai militar prin prezenţa noastră, statul nostru major fiind mai bine reprezentat aici decât în orice altă ţară". Preîntâmpinându-mi dorinţa, a anunţat că-l va trimite pe ataşatul militar, colonelul D… înapoi în Franţa şi că va detaşa pe lângă mine, ca agent de legătură, un ofiţer din statul său major, căpitanul Martin, secretar de ambasadă pe timp de pace, coleg cu mine timp de mai mulţi ani în Maroc, la Tanger, apoi la Rabat, şi unul din prietenii mei cei mai buni. Inauguram astfel o fraternitate care va deveni din ce

80

ai puternică timp de optsprezece luni de încercări şi până f moartea sa în ianuarie 1931.

În ceea ce priveşte instrucţiunile mele, îmi spuse generalul rthelot, îmi închipui că sunt aceleaşi ca şi ale dumneavoastră.

ce a vi s-au dat, căci se pare că Quai d'Orsay nu prea face risipă

A aşa ceva. Iată ultimele cuvinte ale generalului Joffre când m-am egpârţit de el: «Rusia nu e prea bucuroasă că veniţi. Să vă feriţi

În privinţa românilor, rolul de consilier este totdeauna f arte delicat; mai întâi de toate trebuie să le câştigaţi încrederea şi inima.»".

Le-a câştigat atât de bine chiar de la primul contact, încât a doua zi, după ce chiar în ziua sosirii îi vizitase pe rege şi pe Bră-tianu, la Marele Cartier general, la 15 km de Bucureşti, a venit să-mi ceară părerea: ce urmare să dea propunerii lor de a-i încredinţa comanda armatei române? Pe peronul gării, Preşedintele Consiliului îl întâmpinase cu următoarele cuvinte: „Fiţi binevenit, domnule general. Salut în persoana dumneavoastră, dacă sunteţi de acord, pe şeful de stat major general al armatei române". Câteva clipe mai târziu, regele Ferdinand reînnoi propunerea într-o formă şi mai stăruitoare.

Mulţumind pentru onoarea care se făcea armatei franceze în persoana sa, generalul îşi amână răspunsul. Mai militar decât el, în sensul strict al cuvântului, înclinam pentru acceptarea unei poziţii oficiale. Mai diplomat decât mine, generalul socotea, pe drept cuvânt, că departe de a-şi garanta autoritatea printr-un titlu zadarnic, el risca să o compromită acceptând responsabilitatea unor eşecuri datorate unor cauze anterioare venirii sale. De acord cu mine, el răspunse regelui: „Prefer să rămân lângă dumneavoastră fără niciun titlu, numai cu bunăvoinţa mea". Minunea, spre cinstea românilor şi a francezilor, a fost că armonia nu a încetat să domnească între ei ca şi la nivelul superior, între rege şi generalul francez.

Desigur, situaţia era prea compromisă ca să poată fi imediat şi integral îndreptată.

Generalul Berthelot, care asista în fiecare dimineaţă la raportul asupra operaţiilor în faţa regelui la Marele Cartier general, a fost de părere ca, la sfârşitul lui octombrie, să se profite

de prima ninsoare care favoriza apărarea pe munte, pentru a împiedica pe duşman, prin contraofensive energice, să ocupe defileurile. Conform mărturiilor ofiţerilor noştri detaşaţi în punctele cele mai sensibile ale frontului, soldaţii români, „ţintuiţi pe munţii lor aspri", cheltuiesc, fără a le istovi vreodată, „comori de curaj şi de fidelitate". Peste tot, ei opresc atacurile germane, iau

numeroşi prizonieri şi mult armament.

În ceea ce mă priveşte, insistam pe lângă guvernul francez ca misiunea noastră, a cărei acţiune o admiram, să primească din belşug personalul şi creditele necesare pentru a o dezvolta la maximum. I s-a adăugat astfel un personal medical numeros, recrutat cu cea mai mare grijă, care cuprindea tineri savanţi deveniţi apoi iluştri în Franţa după război, cei ce-au supravieţuit groaznicelor epidemii pe care le vor combate cu o abnegaţie de care România îşi mai aminteşte şi astăzi cu recunoştinţă. Prevăzând, ca toată lumea, că misiunea noastră se va prelungi în timp după război, şi că va depăşi, ca influenţă, spaţiul ocupat de armata noastră, care va deveni echivalentul unei armate franceze pe malurile Dunării, eu scriam la Quai d'Orsay:

„Rezultatele misiunii militare vor depăşi cu mult obiectivul ei imediat şi se vor dezvolta timp îndelungat în evoluţia României. Prin numeroşii săi ofiţeri, Franţa, pentru prima oară, lua direct contact cu toate clasele populaţiei româneşti şi pătrundea în ele cu sufletul ei propriu".

Influenţa luminoasă a generalului Berthelot şi a misiunii noastre militare vor spori necontenit, contrar celor ce se observaseră în alte cazuri asemănătoare. Pentru că generalul Berthelot şi ofiţerii săi au folosit mijlocul cel mai bun spre a inspira devotament: dând exemplu, la nevoie până la sacrificiu.

Pe lângă regele Ferdinand, generalul Berthelot, fără să ridice vreodată tonul, va exercita asupra armatei române un fel de dictatură a competenţei, a sângelui rece, a optimismului, a surâsului şi chiar a gastronomiei. Burgund cu temperament sangvin, foarte echilibrat, mai înalt şi mai corpolent decât Joffre, tot atât de calm dar mai puţin tăcut, mai jovial dar tot atât de senin, înzestrat cu poftă zdravănă de mâncare, cu un gust ales, sociabil şi generos, el ţinea masă deschisă, îmbelşugată, de prim ordin.

e [a (lestul de bine organizat pentru a mă ajuta

deseori în aceas-forivinţă, mulţumită automobilelor misiunii şi legăturilor sale cu partea neocupată a ţării.

În vremurile grele, generalul Berthelot m-a îndatorat cu un jutor care nu era numai moral. Când îl anunţam pe excelentul meu bucătar alsacian că voi avea câteva persoane la masă, dar că sub un regim strict raţionat, nu ştiam ce să le dau de mâncare, el răspundea fără să se tulbure „am să cer un «pont» colegului de la general". Talleyrand spunea că, în ambasade, „cratiţele sunt mai utile decât secretarii".

„Concursul" Rusiei.

— Generalul Berthelot, uriaş bun, blând şi indulgent, ca toţi oamenii voinici, deţinea fără îndoială, în toată România ca şi în tot înaltul stat major francez, recordul de grosime a taliei. Regina Maria, pe care generalul Berthelot o îmbrăţişa când îşi lua rămas bun de la ea, spunea: „Niciodată nu m-am simţit strânsă la un piept atât de lat". Robert de Flers, uluit de extraordinara lui capacitate de a încasa lovituri grele, spunea: „Are un pântece atât de mare ca să-i poată încăpea stomacul uriaş, căci cutia toracică nu-i ajunge". 4 Duşmanul personal al şefului misiunii noastre militare, cel cu care ar fi trebuit să aibă cea mai statornică frăţie de arme, era generalul Belaev, şeful misiunii militare ruse, trimisă în mare grabă după ce a venit a noastră, misiune însă mai puţin numeroasă, mult mai puţin bine alcătuită şi mai ales, pe bună dreptate, mult mai puţin bine primită. Despre colegul său francez, generalul Belaev spunea: „Generalul Berthelot are o burtă atât de mare pentru ca să poată încasa toate loviturile de picior pe care i le voi da eu în spate".

Aceste amabile cuvinte, care au fost raportate comandantului de Belloy, ataşatul meu naval, de un ofiţer de marină rus pe care-l cunoscuse la Sankt-Petersburg, m-au lămurit asupra valorii „colaborării" pe care o puteam aştepta de la marii noştri aliaţi. Comportându-se ca şi cum ne-ar fi fost duşman, nu mă îndoiesc că acest „aliat" îşi trăda atât suveranul care era mai leal

4 Joc de cuvinte: estomac în franceză înseamnă atât

stomac, cât şi curaj, tărie.

83

faţă de noi decât miniştrii şi generalii săi, cât şi cauza inter r dar el însuşi era trădat de propriii săi ofiţeri care, mă I

O spun, ne informau fără a cere nimic în schimb asupra ni lor sale rău-voitoare. Chiar a doua zi după sosirea sa, informat comandantului de Belloy îl punea la curent cu aceste instţiuni date ofiţerilor superiori ai misiunii sale: „Să nu uitaţi °” obiectivul principal al misiunii noastre este să împiedicăm r sita misiunii franceze”.

Nimic nu putea contribui mai mult la popularitatea misiuni noastre decât duşmănia rusească. Generalul Berthelot, care vedea imediat partea bună a lucrurilor, se bucura şi nu se mira. Când i-am repetat spusele generalului Belaev despre utilitatea taliei sale atât de cuprinzătoare, el izbucni într-un râs care-i scutură pântecele, obiect al acestor afirmaţii, „îl voi pofti la masă, zise el îi voi da cele mai bune vinuri şi cea mai bună şampanie. In vino veritas, mai ales pentru aceşti oameni, care nu spun adevărul decât atunci când sunt beţi. Poate voi afla astfel ce-i în capul lui, dacă are aşa ceva”. Generalul Belaev, de o slăbiciune ascetică, pământiu la faţă, învenina antipatia pe care o avea pentru şeful misiunii noastre prin gelozia omului bolnăvicios faţă de un aliat atât de sănătos.

Generalul Berthelot îmi împărtăşi impresiile culese în Rusia în timpul diverselor sale contacte la Sankt-Petersburg şi la Moghilev, reşedinţa ţarului Nicolae al II-lea şi a Marelui Cartier general, „în această ţară ciudată, Republica franceză nu poate conta decât pe suveranul ei absolut, absolut în teorie, din păcate, căci bunele sale intenţii sunt din ce în ce mai neputincioase. Ţarul mi-a vorbit cu o admiraţie care m-a mişcat, căci era vădit sinceră, despre armata franceză. La sfârşitul dejunului pe care ni l-a oferit, a ridicat paharul în cinstea succesului misiunii mele şi pentru victorie. A adăugat, insistând să

scriu asta la Paris: «Când vom fi câştigat războiul şi vom semna pacea la Berlin, generalii voştri şi ai noştri vor trebui să dicteze condiţii care să împiedice pe veci războiul. Nu trebuie să mai poată reîncepe, mai ales că a devenit mai cumplit de când aceşti porci de nemţi l-au dezonorat.»" Vocabular mai liber decât cel al lui Ferdinand de Hohenzollern, care se mulţumea să-i numească „boches" în faţa mea.

84

priveşte România, ţarul se exprimase astfel: „Spuneţi-i jjj ceea perdinând că mă aflu alături de el cu armatele mele, cu re8 elurrnatele, şi că-l voi sprijini până la ultimul om şi ultima ce deosebire faţă de cei care deţineau în realitate pupolitică şi puterea militară! „La Sankt-Petersburg, îmi sputerneralul Berthelot, preşedintele Consiliului, Sturmer5, căruia 52 prezentat Paleologue, nu şi-a dat osteneala să-mi ascundă defetismul lui".

Vorbele sale, spuse generalul Berthelot, sună a trădare şi a pace separată".

În ceea ce-l priveşte pe generalul Alexeev, şeful de stat major al armatei ruse, mai brutal ca Sturmer, el mi-ar fi răpit orice iluzii dacă aş mai fi avut unele. De abia politicos, mi-a spus la revedere după câteva minute. Nu m-a invitat să stau jos şi nici nu m-a întrebat de Joffre şi de frontul francez. Nu mi-a vorbit de România decât ca să-mi spună pe un ton foarte neplăcut: «Dacă românii ţin atât de mult să vă aibă, noroc bun, dar mai ales fă-ceţi-i să înţeleagă că România nu se apără pe Carpaţi, ci pe Siret.» Şi îmi arătă pe hartă, lovind mereu cu rigla, tăietura dintre Muntenia, care trebuia evacuată, şi Moldova care trebuia apărată, ca zonă protectoare a Sudului Rusiei".

Mai târziu, în lumina altor spuse asemănătoare şi a unor decizii conforme cu ele, am întrezărit primul indiciu al unui plan secret de împărţire a României, negociat în plin război între statele majore rus şi german.

Pentru transportul armamentului, România era cu totul la discreţia Rusiei, dat fiind că nu-şi putea pune la

dispoziţie vagoanele, inutilizabile de cealaltă parte a graniţei unde lăţimea căii ferate era mai mare. Fiind din această cauză arbitri ai destinului României, ruşii hotărau totul şi pentru că numai ei erau capabili să livreze unităţi mari pe care le puteau lesne retrage de pe alte fronturi, unde anotimpul rece avea să le facă disponibile.

5 Sturmer, Boris Vladimirovici (1848 – 1917), om politic rus. Ministru al Afacerilor Externe în 1917.

85

La sfârşitul lui octombrie, trupele ruseşti concentrate în M dova numărau peste 500.000 de oameni. De acord cu gener l Berthelot, statul major român voia să le atribuie rolul de zerve generale pentru înlocuirea trupelor româneşti în punct! „unde frontul devenea vulnerabil din cauza stării de epuizare 6 acestora. Dar statul major rus, pretextând că trupele românest care luptau eroic singure, nu erau sigure, a refuzat să-şi interca leze unităţile pe un front pe care nu-l ocupau în întregime. Se pierdea un timp preţios în negocieri pentru a-l face să accepte în principiu, comanda unei părţi a frontului pe care nu o va ocupa niciodată, în timpul acestor tergiversări, inamicul trecea prin trecătorile Carpaţilor.

La 22 noiembrie, la raportul zilnic în faţa regelui, generalul Belaev preconiza retragerea generală în Moldova, adică abandonarea unor imense bogăţii inamicului şi demoralizarea armatei, în cea mai mare parte originară din Muntenia, unde familiile şi bunurile combatanţilor aveau să cadă în mâinile cotropitorilor. „Retragere în debandadă, fără luptă”, spuse generalul Berthelot care-l determină pe rege şi statul major să accepte un proiect de ofensivă al cărei succes, este adevărat, presupunea intervenţia armatei ruse. Generalul Alexeev, hărţuit cu telegrame zilnice şi patetice de Joffre şi Berthelot, îi răspunde prin următoarea telegramă reprezentantului său Belaev: „Niciun om, niciun tun!”

Colonelul de Roince, care ştia ce înseamnă vitejia întrucât comandase un regiment de infanterie în bătălia de pe Somme, detaşat acum pe lângă un corp de armată

român, scria în carnetul său: „Lupte care au durat patru zile au redus mult efectivele. Soldaţii sunt admirabili. De trei zile nu se poate distribui nimic. Oamenii luptau în fiecare zi în condiţiile cele mai demoralizatoare, dar niciodată nu am văzut vreunul care să rămână în urmă şi niciodată nu am auzit vreo plângere”.

În timpul acestei bătălii care a ţinut zece zile, în toiul acţiunii, generalul Berthelot trimise pe unul din ofiţerii săi, căpitanul de Nicolai, la comandantul unui corp de armată rus, pentru a-l implora să intervină. Indignat de primul refuz, căpitanul de Nicolai invocă Waterloo şi-l întrebă pe rus dacă este cumva

86

olul jucat de Grouchy6. Generalul Rasvoi răspunse gelos ce acojQ pentru a primi lecţii de istorie de la un simplu că nu esncez „Cum nu voiam să ajung cu el la o încăierare

căpitanofiterilor săi, mi-a spus căpitanul de Nicolai, m-am reţi-i° faţf răspund că nu era vorba de istorie, ci de onoare”. °UtTSA acelaşi timp, sub comanda lui Mackensen, o altă armatăă sporită cu contingente turceşti şi bulgăreşti, trecea Duunde ruşii îi abandonau pe români aşa cum îi abandona-narf – pe Carpaţi, şi opera joncţiunea cu armata lui Falkenhayn. Armatele române, tăiate în două, lipsite de aprovizionare, stâniţe de refugiaţi terorizaţi, băteau în retragere. La 6 decembrie, mianii intrau în Bucureşti, declarat oraş deschis, cu toate că era înconjurat cu o centură de forturi construite în 1880 de inginerul belgian Brialmont, tot atât de inutile cum au fost în 1914 forturile construite în jurul oraşului Liège de acelaşi inginer.

După ce a prezentat acordul care stabilea condiţiile ocupaţiei, un ziar german adaugă: „Când s-au terminat negocierile, delegaţii germani s-au despărţit de ofiţerii români care au răspuns foarte corect salutului lor. Numai un colonel francez mic de statură, care ascultase fără să spună nimic, întoarse hotărât spatele vârându-şi adânc

mâinile în buzunarele mantalei vechi şi uzate pe care o purta. Şi am văzut cum îi curgeau lacrimi pe mustaţa blondă”.

Nu sunt prea îndrăzneţ dacă-mi închipui că, la rândul său, generalul Belaev îşi freca mâinile gândindu-se la laudele pe care le va primi de la generalul Alexeev pentru că îşi îndeplinise misiunea atât de bine.

Trădare militară a generalului Alexeev, căci atitudinea reprezentantului său generalul Belaev nu se putea explica decât prin ordine date de autoritatea superioară. Ordine care erau de altfel conforme cu declaraţia făcută de şeful de stat major rus generalului Berthelot, despre necesitatea de a părăsi Muntenia şi de a stabili pe linia Siretului un baraj în pragul Moldovei.

6 Grouchy, Emanuel, marchiz de (1766 – 1847). Mareşal al Franţei, renumit fiindcă nu a venit la timp în ajutorul lui Napoleon în bătălia de la Waterloo (1815).

87

Dar şi trădare politică a lui Sturmer, hotărât, de cum prelu puterea, să încheie pace separată, furios pe intervenţia Român care îngreuna, faţă de un aliat, realizarea planului său de! părţire cu puterile centrale: Moldova Rusiei, Muntenia Austri – drept compensare pentru Galiţia cedată Germaniei pentru ar constitui Polonia sub sceptrul lui Wilhelm al II-lea.

În afară de faptul că niciun document nu aduce vreo dovadă irecuzabilă a acestui plan, care a fost cu siguranţă nutrit, dar care nu a fost consfinţit probabil nici măcar printr-un acord secret, explicaţia este prea simplă pentru complexitatea problemelor ruseşti la acea vreme.

În tulburile gânduri ascunse ale lui Alexeev şi ale lui Sturmer se amestecau fapte foarte clare: invidia faţă de misiunea franceză care intervenea pe un teren considerat de comandamentul rusesc ca al său, precum şi duşmănia sporită împotriva comandamentului românesc, care prefera concursul ofiţerilor noştri. Mai era, îndeosebi, uzura armatei ruse. După doi ani de război nimicitor şi măcelărirea celor mai buni ofiţeri şi subofiţeri, nu se

puteau reface, prin improvizaţie, cadre bune într-o ţară atât de incultă. Uzură militară complicată prin uzura morală a acestei ţări, prin eforturile conjugate ale războiului, abuzurilor, mizeriei în păturile de jos, slăbiciunii sau corupţiei în cele de sus şi, înlesnită prin acestea, ale propagandei germane. Dacă armata rusă nu se mişca, lucrul acesta era determinat în mare măsură de faptul că revoluţia era în mişcare.

Însă faptele vor demonstra curând că, pentru Rusia, cel puţin pentru Rusia ţaristă, „trădarea" echivala pe termen scurt cu o sinucidere.

La Bucureşti, în decembrie 1916, catastrofa locală şi imediată ne ascundea urmările ei universale şi îndepărtate, trezind totodată o îngrijorare mai justificată pentru viitor decât credeam noi atunci. Mai pătrunzători decât majoritatea oamenilor de stat contemporani cu ei, Brătianu şi adversarul său Take Ionescu erau de acord să prezică mari nenorociri pentru Europa şi întreaga lume. Take Ionescu îmi spunea: „Rusia ne lasă să fim asasinaţi, dar ea îşi inoculează un virus care, dacă n-o va ucide, va infecta universul". La rândul său, Brătianu îmi spunea: „În Rusia, des

88

nerea armatei se transmite întregii ţări. Revoluţia este inţnp Q revoluţia în Rusia va fi cazanul vrăjitoarelor sau le pandorei cu toate relele, dar fără ca speranţa să se afle la tlH " Şi totuşi, în mijlocul unor vitregii ale sorţii care depă-o tenierile cele mai pesimiste, speranţa dăinuie în inima Ro

S

103 Astăzi, când prezicerile cele mai sumbre au fost depăşite – d după al doilea război mondial am ajuns să-l regretăm pe 01 mul, mă întreb – dorind totuşi să mă înşel – dacă nu cump Jeest sfârşit de decembrie 1916, nu asistam fără să-mi dau seama, la Crăciunul Anticristului.

Exod la Iaşi. – în ajunul ocupării Bucureştiului de către germani, guvernul român evacua în mare grabă capitala cu Parlamentul – cu excepţia unei minorităţi de

„colaboratori” –, corpul diplomatic şi statul major, care concentra în Moldova rămăşiţele armatei.

Din lipsă de timp şi de mijloace de transport, am fost nevoit, după ce am incinerat arhivele legaţiei, să iau cu mine dosarele cele mai recente. Am încredinţat ceea ce a rămas, îndeosebi o mare parte din biblioteca mea, imprudent aventurată în această învălmăşeală, solicitudinii colegului meu, ministrul Olandei, singurul care rămânea la Bucureşti, dar care era reprezentantul ţării neutre socotite atunci drept cea mai favorabilă Germaniei. El a acceptat această misiune cu politeţe, şi cu intenţia să o îndeplinească cu fermitate, însă nu a reuşit. Voi anticipa asupra evenimentelor pentru a nota că, după înapoierea mea de la Iaşi împreună cu guvernul român, doi ani mai târziu, la sfârşitul anului 1918, am constatat, când am vrut să mă reinstalez în legaţie, că nemţii, în pofida imunităţilor diplomatice cele mai sacre, o violaseră, spărgând nu numai sigiliile pe care le pusesem, dar şi pe cele ale colegului meu din Ţările de Jos, fără să ţină seama de protestele sale indignate. Ei instalaseră în legaţie unul din serviciile lor şi scoseseră, printre altele, toate cărţile mele, înlocuite cu un stoc de broşuri de propagandă despre „atrocităţile franceze”. Dat fiind că aceşti ocupanţi indezirabili, după o seamă de alte fărădelegi, aduseseră clădirea în stare de nelocuit.

89

Brătianu, care era tot Preşedinte al Consiliului, mă pofti instalez la alegere, fie în legaţia Germaniei, fie în cea Ungariei. La început am ales-o pe prima pentru că avea na şi, mai ales, pentru că această luare în posesie simboliza ” bine victoria noastră, conformându-se totodată legii talionul însă, după o inspecţie temeinică a locurilor, prefectul pojjţi. domnul Corbescu, unul din cei mai buni prieteni ai Franţei nr. informă că, în urma unor cercetări în acea grădină, s-au descoperit, expediate desigur prin valiză diplomatică pentru a le sustrage controlului vamal, nişte lăzi conţinând tuburi de culturi patogene în cantitate suficientă pentru a infecta puţurile ţării cu scopul de a

extermina şeptelul, inclusiv cel uman [sic]. După ce stătuseră în pământul umed mai mult de doi ani, închizătorile tuburilor nu mai erau destul de ermetice pentru a garanta salubritatea acestei reşedinţe fără o dezinfecţie care, din punct de vedere olfactiv, ar fi infectat-o pentru câtva timp. Astfel, expulzat de inamic din legaţia Franţei, m-am instalat în legaţia Austro-Ungariei în dreptul căreia Brătianu mobilizase un regiment care-mi prezentă onorurile, în timp ce fanfara cânta Marseieza şi imnul românesc.

La Iaşi, deocamdată, mă aştepta o locuinţă mai puţin diplomatică, dar mai pitorească. Autorităţile rechiziţionaseră pentru legaţia Franţei Conservatorul de muzică, fără să schimbe acolo nimic. Sala de concerte unde se instalase cancelaria mea era ticsită cu viori, violoncele, tromboane, saxofoane, tobe etc. în biroul meu nu se afla nicio masă, în schimb erau trei piane dintre care unul cu coadă scurtă ce putea fi folosit drept birou cu ajutorul unui scaun înălţat cu caiete de muzică. Alături de această clădire mare care nu conţinea niciun pat, se afla o construcţie de lemn, anexă a „Conservatorului" aparţinând aceluiaşi proprietar, prinţul Albert Ghika, care îmi oferi o ospitalitate regească. De fapt, îmi oferi drept cameră de culcare încăperea cea mai mare, denumită „sala tronului", un simplu jeţ aşezat pe o estradă deasupra căreia era un portret al prinţului ce-l înfăţişa în picioare purtând marele cordon al Ordinului creat de el în calitate de pretendent la tronul Albaniei. A vrut neapărat să aşeze patul meu în locul tronului. Acest rege, prinţ cumsecade, nu-şi lua

prea în serios. Văr prin alianţă cu Liane de Pougy, el coroa? a mai bine viaţa amoroasă a Parisului decât pseudore-CUnifsău Cunoştea, de asemenea, resursele regiunii, ceea ce, cu ga h rărea bucătarului meu alsacian, îi permise să purceadă colad° din belşug la aprovizionarea noastră, între timp, luam Pe – din cele două hoteluri ale oraşului. Serviciul neorganizat pentru o afluenţă atât de mare, clienţii făceau coarrnultă vreme până să poată sta

jos. Doamnele şi domnişoarele utau la bucătărie, domnii rămâneau după plecarea lor, ca să spele vasele.

Nu am rămas multă vreme oaspetele pretendentului la tronul Albaniei. Autorităţile, desigur la cererea lui Brătianu, prea discret să mi-o mărturisească, au rechiziţionat pentru mine o mică vilă vecină cu a sa, cu o portiţă între cele două grădini. Ca vecini îi mai aveam pe generalul Berthelot, pe predecesorul meu domnul Blondei, precum şi legaţia Angliei, astfel încât în acest surghiun îndepărtat, eram mai bine înconjurat decât în toate celelalte posturi ale mele.

Îmi făceam mai multe griji pentru instalarea şi aprovizionarea numeroşilor mei compatrioţi, refugiaţi ca şi mine la Iaşi. Fiindcă ministerul, căruia îi semnalasem condiţiile lor precare de trai, nu mi-a răspuns, unul din colaboratorii mei, André lager-schmidt, fost reporter la ziarul Le Matin, delegat pentru raporturile cu presa, îmi propuse să fac apel în numele său la domnul Zaharoff, nabab de origine misterioasă, grec sau evreu de la Odessa, devenit miliardar, după cum se spunea, cu fabricarea mitralierelor. Sir Basil Zaharoff, a doua zi, îmi deschise telegrafic la o bancă din Iaşi un credit larg, cu posibilitate de reînnoire, spunea el. El remedia astfel carenţa guvernului meu care – aşa cred – s-a achitat ulterior de datorie decorându-l cu Legiunea de onoare, în acelaşi timp, el punea milioane la dispoziţia cauzei lui Venizelos din Grecia. Plasament excelent atât la Londra, cât şi la Atena.

Călătoria noastră de la Bucureşti la Iaşi s-a desfăşurat fără incidente, pe calea cea mai înceată şi cea mai inconfortabilă, dar şi cea mai sigură: trenul. Am fost bine inspirat adoptând-o pentru a nu mă despărţi de personalul meu, prea numeros pentru

a încăpea în singura maşină de care dispuneam. Mai multe maşini cu refugiaţi, care se aglomerau mai ales în timpul zilei în dreptul barierelor de cale ferată, erau o ţintă uşoară pentru avioane. Pe trenul, care părea şi mai

expus, nu a căzut nicio bombă, cu toate că înainta încet, noaptea, dar la lumina lunii care deveni repede o auroră boreală. Trenul intra într-o regiune petroliferă, unde o echipă de soldaţi români condusă de un inginer englez incendia puţurile pentru a nu le lăsa în mâna ocupantului, în vagonul nostru, la un ştiu câţi kilometri de imensele flăcări care se ridicau spre cer, puteam citi ca ziua în amiaza mare. Mai mult ca pământul pârjolit, ardea subsolul. „Parcă ar fi incendiul Moscovei” 7, spunea funcţionarul Ministerului Afacerilor Externe ataşat corpului diplomatic în timpul călătoriei. Şi adăugă: „Ruinându-ne, pentru moment ne salvăm pielea, pentru că nu doar lipsim aviaţia germană de petrolul nostru, ci o şi împiedicăm să ne bombardeze trenul. Deasupra flăcărilor, un ecran opac de fum negricios ne face invizibili, şi avioanele care ar încerca să treacă peste acest ecran şi-ar arde imediat aripile”. Dincolo de această zonă eram în afara posibilităţii lor de zbor, foarte limitată în regiunea lipsită de aerodromuri. Deşi escadrilele inamice din Dobrogea bombardau zilnic Bucureştiul, n-au venit niciodată la Iaşi în timpul celor doi ani cât am stat acolo.

Puţin înainte de evacuarea Bucureştiului, principesa Martha Bibescu mă convocase la proprietatea ei de la Mogoşoaia pentru a-mi remite o valiză care conţinea lucruri la care ţinea mai mult ca la orice, rugându-mă s-o trimit prin unul din curierii cei mai siguri de care dispuneam ambasadorului nostru la Sankt-Petersburg, domnul Paleologue. Deschizând-o în faţa mea, ea îmi arătă îndeosebi sceptrul ultimului Bibescu care a domnit şi tunica sa sfâşiată şi însângerată în timpul revoluţiei de la 1848, de focul tras de un „patriot”, cuvânt la modă la Bucureşti ca şi la Paris.

Coborând la Iaşi, am fost salutat pe peronul gării de prefect, care-mi înmână o telegramă de la Sankt-Petersburg „în clar”.

7 Incendiul Moscovei, provocat de ruşi, a marcat începutul înfrângerii lui Napoleon în campania din Rusia (sept. 1812).

poate fi, am spus eu, decât o veste foarte bună, care trebuie

— Cândită în public pentru a-i ridica moralul în mijlocul acestei H banda de Cine ştie? Poate ne anunţă o ofensivă tardivă dar uternică a ruşilor? Telegrama reprezenta, în termeni lirici, conf urmarea primirii valizei. Paleologue, pios depozitar, nu va şti jeiodată că valiza conţinea tunica princiară însmgerată de pistolul tatălui său, revoluţionar român de la 1848, emigrat în urma acestei isprăvi în Franţa, unde naturalizat curând după aceea, va deveni tatăl micului Maurice, mare prieten cu Poincaré şi ambasador al Franţei în Rusia în 1916.

Nicio altă ţară beligerantă nu a cunoscut în acelaşi timp, ca România, foamea, frigul, tifosul, ocupaţia-dublă ocupaţie, aceea a duşmanului, neamţul, şi aceea mai înfricoşătoare a falsului aliat, rusul. Pentru a nu cădea sub povara acestei împătrite sau încincite cruci, României îi trebuia un curaj care sporea odată cu nenorocirea ei. Ea însăşi se înălţa odată cu nenorocirea. „Să nu-i dea Dumnezeu românului cât poate duce”. Această zicală pe care o auzeam în 1917, România o repetă azi fără să-şi fi aflat încă limita suferinţei sau a credinţei sale. Dar în 1917, această credinţă înflorea odată cu speranţa unei eliberări apropiate, pentru că era o credinţă în Franţa, care-şi vărsa sângele cel mai generos pentru mântuirea ei şi mântuirea lumii.

IV ROMÂNIA MARTIRĂ

Iarna anului 1917. – Dacă aş încerca, schiţând-o numai, să evoc icoana suferinţelor care copleşeau România, spre a-i găsi un loc într-un imaginar muzeu al frumuseţilor morale, ar trebui să aşez în sala capodoperelor această ţară ale cărei virtuţi se ridică la înălţimea suferinţelor şi chiar mai sus, pentru că o depăşesc.

Ca printr-o conspiraţie între natură şi oameni, iarna anului 1917 a fost deosebit de aspră. La Iaşi, termometrul cobora la – 20°, la – 30° şi chiar la – 40°. Pe frontul

francez, atunci când ploaia inunda tranşeele şi încetinea convoaiele cu aprovizionarea pe pământul îmbibat de apă şi prin bălţoacele de noroi, soldaţii se consolau spunând: „Şi la nemţi plouă”. În România nu se putea spune: „Este tot atât de frig şi pentru nemţi şi pentru ruşi”. Acolo, duşmanul – adică neamţul – în cele două treimi ale ţarii pe care le ocupa, şi „aliaţii”, adică ruşii, şi mai brutali decât duşmanul, în Moldova, pe care de asemenea o ocupau, erau înfofoliţi în şubele lor, ocupaseră clădirile cele mai bune, din care îi goniseră pe locatari şi puseseră mâna pe lemnele de foc; lor nu le păsa de frigul ce se abătuse şi mai năprasnic peste nenumăraţii români în zdrenţe, fără case sau înghesuiţi în locuinţe neîncălzite.

Chiar pentru mine, care eram atât de privilegiat, ca reprezentant al aliatului cel mai popular, încât îmi era şi ruşine, încălzitul reprezenta o problemă. Graţie prestigiului pe care proprietarul nostru, prinţul Albert Ghika, îl avea în calitatea sa de pretendent la tronul Albaniei, sau, mai curând, în onoarea de a adăposti legaţia Franţei, birourile mele dispuneau de o rezervă de lemne.

94

această rezervă s-ar fi terminat înainte de sfârşitul iernii.

putru ca să ţină mai mult, nu o foloseam pentru încălzirea locu tei mele Persona-e-Dar când bucătarul meu disperat îmi spu

1. Nu mai am niciun buştean ca să încălzesc plita mâine şi

S’dinăcar pentru soba din biroul dumneavoastră (nu-mi încă! în cabinetul de lucru pentru a economisi preţiosul combustibil) i-am dat ordin să facă rost de lemne prin propriile mele mijloace şi cu orice preţ. Presupuneam că va reuşi.

A doua zi dimineaţă am fost trezit de zarva produsă de mai multe camioane care intrau pe poarta grădiniţei mele. După câteva clipe, am auzit focul trosnind în soba din biroul meu şi, sunat de mine, servitorul meu intra în cameră cu un coş de lemne care, pentru prima oară anul

acela, mi-au oferit luxul să ies din pat fără a dârdâi şi a clănţăni din dinţi. Trăgând perdelele, am văzut prin fereastra dublă trei camioane pline cu trunchiuri uriaşe de copaci.

Mai întreprinzători decât mine, oamenii mei rechiziţionaseră odată cu aceste camioane o echipă făcând parte din secţia de geniu a misiunii noastre militare şi tăiaseră copaci din pădurea de pe Copou, un „Bois de Boulogne" al laşului. Prima mea grijă a fost să trimit urgent o scrisoare primarului oraşului, în care mă scuzam, oferindu-i o despăgubire şi punându-i la dispoziţie rodul acestui furt, exprimându-mi dorinţa, justificată prin faptul că eu procurasem mâna de lucru, ca spitalul francez să beneficieze de el într-o oarecare măsură. După o jumătate de ceas, mi se anunţă vizita domnului primar, îşi ceru scuze pentru că nu înţelesese că, din discreţie, nu mă adresasem lui sau ministrului Aprovizionării. Credea că lemnele pentru birourile mele serveau atât pentru încălzirea mea proprie, cât şi pentru bucătărie. „Nu sunteţi primul care tăiaţi copacii din parcurile noastre publice. Membrii guvernului au procedat la fel înaintea dumneavoastră. Acum avem cu ce să-i încălzim, atât pe ei, cât şi corpul diplomatic, cu preţul unei raţionalizări drastice, dar dumneavoastră veţi fi servit primul".

Dimineaţa, ducându-mă la birou, întâlneam tomberoane care ridicau cadavrele nenorociţilor morţi de frig pe trotuar. Deseori se afla printre ele cadavrul unei mame cu copilul ei nou-născut.

95

Din lipsă de adăpost, un nou val de refugiaţi depunea pe acele trotuare epave umane care a doua zi aveau să fie un nou lot H cadavre îngropate, ca şi cei din ajun, într-o groapă comună Cuf tul morţilor, atât de viu în România, era acum redus la o oper " ţie de salubritate.

În această Moldovă suprapopulată, subalimentată, devastată mizeria şi foametea, din care ia naştere tifosul exantematic, fa ce-au mai multe victime decât focul inamicului, în spitalele car refuzau să mai primească lume,

lipsea totul în afară de devotament. Lipseau lemnele, rufăria, pansamentele, instrumentele chirurgicale, lipseau anestezicele. Răniţii şi bolnavii le implorau pe infirmiere să pună capăt suferinţelor lor, să-i ucidă. Urletele de durere acopereau gemetele muribunzilor. Materialul sanitar expediat de Franţa – neglijenţă sau sadism? – era reţinut tot de Rusia, care, după ce dezlănţuise toate aceste suferinţe, nu preda leacurile furnizate de alţii. Acestea nu vor începe să sosească la Iaşi decât în trenuri însoţite de ofiţeri francezi, detaşaţi din misiunea noastră militară care, condamnată la inactivitate de statul major rus, va deveni un fel de soră şefă a acestui imens spital sau a acestei grădini a supliciilor. Grădini funebre erau aceste săli de spital, unde în timpul iernii crengi de brad şi ramuri de merişor sau flori în primele zile ale primăverii împlinesc cum pot această dragoste pentru natură care, la români, nu se stinge decât odată cu ei. În mijlocul acestei vegetaţii, lumânările aprinse la căpătâiul morţilor şi muribunzilor aminteau de un altar tulburat de strigăte de durere.

În fiecare dimineaţă, regina, în ţinută de infirmieră, însoţită de o doamnă de onoare şi de o echipă de brancardieri voluntari, se ducea la gară pentru a primi răniţii. Câteodată, când se deschidea uşa unui vagon, se constata că niciunul dintre călători nu mai mişca: cei doisprezece soldaţi sau refugiaţi bolnavi muriseră de frig. Într-o zi, îmi povesteşte una din doamnele de onoare, intrând în spital, simţise cum se mişcă podeaua sub paşi. Cutremur de pământ? Nu, un covor gros de păduchi, purtători de tifos. Regina şi femeile cele mai elegante ale societăţii româneşti înfruntau moartea şi, ceea ce este desigur mai greu, înfrângeau oboseala nu a unei zile de opt ore, ci a unor zile care

prelungeau până noaptea, cu şaisprezece sau optsprezece ore muncă, pe cât de respingătoare, pe atât de primejdioasă în jilocul miasmelor fetide degajate de gangrena gazoasă. Cât, despre regina Maria, să nu vorbim despre curajul ei. Curajul supune gea şi energia de a o

învinge. Sentiment necunoscut de suverană a cărei îndrăzneală pare invulnerabilitate prin optimismul pe care-l emană, şi un miracol permanent. „Regina este protectoarea noastră, spunea una dintre infirmierele ei. Prezenţa ei ne imunizează mai bine decât toate vaccinurile”. Încă în 1913, în timpul campaniei împotriva Bulgariei, o epidemie de holeră i-a permis să arate ce poate. A înfruntat nepedepsită tifosul, mult mai ucigător, şi atât de contagios încât medicii le dădeau infirmierelor următoarele sfaturi: „Nu vă scoateţi mănuşile, nu vorbiţi decât dacă e neapărată nevoie, reţineţi-vă pe cât posibil respiraţia!” în timpul uneia din vizitele sale la spitalul condus de medici francezi, ceea ce explică prezenţa mea ca s-o întâmpin, regina lăsă multă vreme mâinile ei fără mănuşi între mâinile sau pe buzele bolnavilor şi le vorbi întruna. Doamna ei de onoare o implora să-şi pună mănuşile de cauciuc (care, împreună cu cizmele tot de cauciuc, constituia un scut deseori iluzoriu împotriva păduchilor). „Nu credeţi, răspunse ea, că le face mai multă plăcere să-mi sărute mâna neacoperită?”

Spitalul francez, instalat în liceul călugăriţelor de la Notre Dame de Sion, unde adăpostea 400 de răniţi sau bolnavi, era un spital modern graţie devotamentului călugăriţelor noastre, ştiinţei şi abnegaţiei medicilor noştri militari sau civili mobilizaţi, şi oarecum favorizat în repartiţia medicamentelor care tranzitau prin Rusia, sub oblăduirea ofiţerilor noştri.

Echipe de medici şi de infirmiere franceze sosiseră din Franţa într-un mare elan de solidaritate interaliată, sau de caritate creştină faţă de suferinţe atât de cumplite, comentate însă foarte discret de presa noastră din consideraţie pentru „aliatul” rus, principalul vinovat. „Ah, mi se spunea, dacă Sarrail s-ar fi mobilizat ca Crucea Roşie a voastră şi dacă ruşii ar ucide la fel de mulţi nemţi câţi ucid români, noi am fi la Bucureşti, sau deja la Budapesta, sau poate la Berlin!” Societatea noastră de ajutorare a răniţilor delegase la Iaşi pe vicepreşedintele ei, vicontele

Emmanuel d'Harcourt, care, în pofida celor şaptezeci şi de ani ai săi, s-a dedicat zi şi noapte misiunii sale, cu un dispreţ total pentru oboseală şi primejdie, până când s-a îmbolnăvit grav Imediat ce, contrar tuturor prevederilor, starea lui s-a îmbunătăţit, a vrut din nou să se expună contagiunii şi mi-a fost foarte greu să-l determin să se întoarcă în Franţa.

Un alt grup de infirmiere ne-a sosit condus de unul din contemporanii săi, amiralul Fournier, fost comandant al escadrei noastre din Mediterana, pe atunci şeful cel mai ilustru al armatei noastre navale, desemnat pentru această misiune mai ales pentru că era persana gratissima la Sankt-Petersburg. Acceptat ca arbitru de Marea Britanie şi Rusia în 1904, pentru lichidarea incidentului militar de la Hull, care la începutul războiului din Extremul Orient fusese pe punctul să provoace războiul între cele două puteri, sentinţa pe care o pronunţase atunci a adus aliaţilor noştri, care i-au rămas foarte recunoscători, imensul serviciu al unei soluţii paşnice. Nicolae al II-lea I-a primit cu foarte multă consideraţie. Intervenţia sa de acum venise însă prea târziu. Întorcându-se de la Sankt-Petersburg, unde, aşa cum îmi ceruseră suveranii României, îl rugasem să se ducă pentru a încerca să amelioreze raporturile între cele două ţări, mi-a spus: „În Rusia există un tifos politic mai periculos decât exantematicul aici, ţarul a ajuns un Ludovic al XVI-lea rus".

La oroarea invaziei, a tifosului, a foametei, a frigului năprasnic, s-a adăugat, în ianuarie 1917, un groaznic accident de cale ferată: deraierea la Ciurea a unui tren care mergea la Iaşi, unde cele trei sute de victime (cea mai mare parte erau elevi trimişi acasă de liceele lor) arse toate de vii, se întorceau la părinţii lor; unii dintre aceştia au înnebunit de disperare, alţii, deja copleşiţi de nenorocirile publice, s-au sinucis.

Totuşi, laşul de atunci nu era decât primul cerc al infernului. Mortalitatea creştea odată cu mizeria pe măsură ce se apropia frontul, unde rămăşiţele trupelor

româneşti şi populaţia erau mai mult decât decimate, în cursul unei inspecţii, unul din ofiţerii noştri a constatat că în februarie 1917, un regiment cu un efectiv de 2 200 oameni numără 1 800 bolnavi, dintre care numai câţiva mai aveau să se vindece. Trupele trăiau – şi mu

98

— În bordeie de pământ şi crengi, năpădite de păduchi.

T cuitorii satelor învecinate, şi mai prost aprovizionate, dădeau mai multe jertfe tifosului.

Aliaţii" ruşi.

— Această mizerie şi această pacoste contrastau cu opulenţa în care hălăduiau ruşii, din care foarte puţini mureau: ei nu se băteau, ceea ce îi imuniza aproape complet împotriva tifosului. Chiar în unităţile lor sanitare, pe care m-am crezut dator să le vizitez şi unde nu era admis niciun român, domnea bucuria de a trăi. Se aflau mai ales din acei bolnavi „condamnaţi de Venera la tratament cu mercur" şi convalescenţi care cântau şi dansau în sunetele acordeonului în jurul unui samovar imens şi fumegând, idol al cărui foc sacru îl întreţineau.

Toată iarna anului 1917, tăvălugul rusesc s-a revărsat pe străzile laşului pentru a îneca toată Moldova. Acest torent a dus cu sine mai multe armate cu un efectiv total de un milion de oameni. Nu-i calific drept combatanţi pentru că s-au retras pe linia Siretului fără a schiţa niciodată nici cea mai mică ofensivă împotriva unui „inamic" de cinci ori mai puţin numeros, dar care le inspira mai multă simpatie decât „aliatul". De altfel, numai jumătate din oameni erau înarmaţi. Se vedeau defilând alternativ un batalion cu puşcă pe umăr şi altul cu bâta în mână, destinat, aşa se spunea, să înlocuiască pe cel dintâi folosind puştile acestuia când va fi scos din luptă – eventualitate puţin probabilă, pentru că nu erau lupte. Inegale prin armament, toate batalioanele se asemănau prin bogăţia echipamentului, oricare soldat având, dacă nu puşcă, o şubă îmblănită – şi prin lipsa totală de ofiţeri, trupa nefiind încadrată decât de subofiţeri. Ofiţerii, în

fruntea trupelor în alte armate, îi urmau în automobile sclipitoare, cu nevestele sau amantele lor în uniforme de „sistriţe” sau infirmiere, având şi camioane pline cu lăzi de şampanie, cu merinde şi, pentru statele majore, cu veselă de argint. Mă grăbesc să adaug că majoritatea ofiţerilor şi subofiţerilor de carieră, căzând eroic în primii ani de război, această armată din 1917 nu era decât o hoardă. Rusia, din lipsă de clasă mijlocie şi de sentiment naţional solidar, era incapabilă să-i înlocuiască cu ofiţeri

de rezervă: fie şi pentru acest singur motiv, Rusia nu putea r prezenta un aliat util decât în cazul unui război de scurtă durată

Val nesecat de lăcuste fără aripi, se spunea la Iaşi. Aşteptân (j ca prin neînfrânta atracţie a Revoluţiei, „noroiul” să se întoarcă la obârşie, „puhoiul”, „stepa” în marş zămislea acest noroi în trecerea ei, făcând tabula rasa, din fericire fără proiectile, câc acestea ar fi fost mai periculoase pentru „aliat” decât pentru „inamic”.

Confruntată cu această avalanşă, misiunea noastră militară redusă la neputinţă pe tărâm militar, se lupta mai mult ca oricând pe frontul epidemiilor, pregătind discret reconstituirea armatei române.

Din clipa sosirii sale în România, generalul Berthelot ceruse generalului Joffre să trimită puternice întăriri în ofiţeri şi tehnicieni. El considera, pe bună dreptate, că nu va putea acţiona în mod eficace asupra armatei române, fie pentru a o folosi cât mai bine, fie, în caz de înfrângeri, pentru a o reconstitui, decât printr-o colaborare care să se exercite în toate serviciile şi în toate eşaloanele sale, de la comandamentul suprem până la unităţile mici. Un nou convoi cu doisprezece ofiţeri superiori, două sute de ofiţeri subalterni, opt escadrile cu echipajele lor de aviatori, tehnicieni şi mecanici, şi şaizeci de medici, debarcaseră la Arhanghelsk în cursul lunii noiembrie, dar sosiră la Iaşi abia în ianuarie, pentru că dezorganizarea transporturilor făcuse progrese de la călătoria mea, cu câteva luni înainte. Sosirea acestui contingent, după dezastru, ce coincidea cu

oprirea operaţiilor militare şi cu recrudescenţa unor îngrozitoare epidemii, aducea României mai ales un sprijin moral şi, din punct de vedere sanitar, cadre care, cu preţul a dureroase sacrificii, au salvat tot ce mai putea fi salvat.

Şi tocmai în momentul când, din iniţiativa generalului Berthelot, Franţa îşi dovedea astfel solicitudinea faţă de România, şeful misiunii noastre militare – împotriva voinţei regelui, a guvernului şi a statului major român – era supus unei diminutio capitis în avantajul comandamentului rus, răspunzător de atâtea nenorociri, care, după ultimele rapoarte, erau mai multe chiar decât crezusem la început. Aceste rapoarte stabileau într-adevăr

100

— Dacă ar fi beneficiat de ajutorul măcar a unei părţi a trupelor

C şti bătălia de la Bucureşti, condusă de generalul Berthelot, îl fost o mare victorie. Rapoartele afirmau de asemenea că

H na pierderea Bucureştiului, pe frontul care acoperea calea f rata de la Galaţi, anume legătura pe mare cu Odessa, retraerea fără luptă a trupelor ruseşti obligase diviziile româneşti, coleşite de inamic, să-şi părăsească tunurile pentru a scăpa de încercuire.

Ruşii triumfau de pe urma acestei noi înfrângeri româneşti. Deoarece armata română, spuneau ei, şi-a pierdut cea mai mare parte din valoarea ei combativă şi apărarea Moldovei cădea exclusiv în sarcina lor, mai ales acum când dispuneau aici de două armate noi, ei trebuiau să exercite comandamentul suprem, sub autoritatea nominală a regelui Ferdinand. Însă generalul rus Saharov, adjunctul nominal al regelui, deţinea de fapt toate puterile, în timp ce generalul Berthelot, decăzut din rolul său oficial de consilier întotdeauna ascultat, se afla retrogradat în funcţia de „inspector al trupelor române în reconstituire”. Regele îi spuse îmbrăţişându-l: „În inimile noastre urcaţi în grad”. Berthelot îşi va lua curând o revanşă strălucită.

Cu totul stăpân pe situaţie, generalul Saharov aplică principiul esenţial al strategiei ruseşti: retragere fără

luptă, definită prin eufemism, scurtarea frontului. Astfel evacua Dobrogea, unde forţele ruseşti erau mult superioare celor ale inamicului şi unde importante unităţi de geniu ruseşti organizaseră timp de trei luni poziţii defensive care păreau invincibile. Fără să tragă o singură lovitură de tun, el părăsi aceste poziţii apărate prin trei rânduri de tranşee succesive şi cincisprezece rânduri de sârmă ghimpată. El părăsea în acelaşi timp calea de aprovizionare a Dunării, vitală pentru Moldova înfometată şi bântuită de epidemii. Această abandonare care agrava tifosul şi foametea provocă o violentă indignare, care-l făcu pe generalul Saharov să surâdă. Trupele sale, admirabil aprovizionate, primeau raţii uriaşe ale căror fărâmituri ar fi fost de ajuns să-i împiedice pe soldaţii români să moară de foame, spunea generalul Berthelot. Unii, românii, se luptau nemâncaţi, alţii, ruşii, mâncau fără să lupte, în ciuda strădaniilor sale, generalul Berthelot nu obţinu de la „aliatul” rus

sprijin nici alimentar, nici militar, însă generoasa lui intervenţi ce nu ţinea seama de situaţia sa personală, curând compromis – prin învinuirile comandamentului rus, care va cere să fie re chemat, înduioşa adânc inima românilor. Popularitatea îi spore” pe măsură ce puterea îi scădea.

Părăsirea Dobrogei fără să se tragă niciun foc, cu toate angajamentele solemne de a o apăra, corespundea cu strategia politică şi militară a Rusiei.

„Sfânta Rusie” persistă totuşi să trateze pe inamic ca pe un aliat şi pe aliat ca pe un inamic, să îmbrăţişeze Bulgaria care profită ca să înjunghie România pe la spate, să încerce să o sugrume sau să o facă să piară de inaniţie. Ea vede Bulgaria ca o punte spre visul ei, Constantinopolul, şi priveşte România ca pe un obstacol.

Puterile întunericului, aflate în acţiune în marele imperiu vecin şi al căror agent în România era generalul Saharov, nu se mulţumeau să o trădeze şi să o înfometeze, în decursul secolelor, România a trecut peste atâtea

încercări încât nu poate fi învinsă dacă nu este distrusă. Chiar din luna ianuarie, generalul Saharov, pe un ton când amenințător când viclean, insistă pe lângă rege ca toate unitățile românești pe cale de refacere de sub controlul generalului Berthelot să treacă Prutul pentru a se cantona pe teritoriul rusesc. „Vor trăi acolo mult mai bine, spuse el, fără să stânjenească prin prezența lor în Moldova mișcările armatelor ruseşti şi fără pericolul de contaminare fizica şi morală din partea unei populații pradă tifosului şi defetismului, acest tifos al sufletului”. El nu putea totuşi să nu ştie că sufletul românilor muribunzi şi înfometați era mai sănătos decât cel al statului său major supraalimentat. La această cerere, regele opuse un refuz categoric. El declară că nu se va despărți de armata sa şi că preferă să moară de foame pe pământ românesc decât să se pună la îngrăşat în Rusia, îl lăsă pe generalul Saharov să înțeleagă că solicitudinea sa prefăcută pentru armata română masca fără succes acest gând ascuns: să suprime martori supărători şi să acapareze pentru armata rusă marile cantități de armament expediate de Franța în România, via Arhanghelsk. La rândul nostru, generalul Berthelot şi cu mine, mai ales prin mijloace indi

te campanii de presă şi intervenția statului major francez la re Lj (statul major rus), combăteam un plan îndreptat de ruşi 5 t împotriva Franței, pentru a o lipsi de un puternic mijloc de totiufle în ve (ierea încheierii păcii ca şi a continuării războiului: a urmată ronrână de 500.000 de oameni, reorganizată prin ofi-o rii săi într-o parte a Europei, unde marea noastră „aliată” revendica supremația militară şi politică.

planul rusesc a provocat revolta unanimă a sentimentului național românesc, în rândurile poporului ca şi la suverani, la membrii guvernului şi la membrii Parlamentului, întruniți la Iaşi încă din luna decembrie.

Conferința de la Sankt-Petersburg.

— România, generalul Berthelot şi cu mine am fost confruntați cu o dificultate şi mai mare, survenită dintr-o

direcţie şi într-un moment pe care le-aş fi prevăzut cel mai puţin, şi anume de la Paris, unde Lyautey era acum ministru de Război. El nu putuse nici măcar să-l recheme pe Sarrail de pe frontul din Orient, ceea ce totuşi fusese primul punct din programul său. Mai mult, cei de la Paris au vrut să-l oblige să-l recheme pe Berthelot, şi aceasta ar fi implicat propria mea rechemare, îmi pare rău că nu mai posed scrisorile pe care mi le-a scris în timpul acelei dureroase perioade, scrisori în care freamătă mânia sacră a unui Prometeu înlănţuit. Era cuprins acolo, la un diapazon mai ridicat, într-un vocabular mai mult militar decât parlamentar, violentul rechizitoriu care, prin răzbunarea acelei Nemesis democratice ce plătea oalele sparte, a fost epilogul şi nu, după cum regret şi acum pentru Franţa şi pentru civilizaţie, începutul carierei sale ministeriale. Robert de Flers, căruia îi arătam scrisorile acestui supraom atât de uman, îl definea pe bună dreptate drept un nietzscheean creştin. Dorinţă de putere avea într-adevăr, dar nu pentru puterea în sine, nu ca scop, ci ca un mijloc de a sluji umanitatea, începând cu umanitatea franceză.

Nu pot să scriu numele lui Robert de Flers fără emoţie şi fără un elan de recunoştinţă pentru acest camarad de zi cu zi, din vremurile eroice când zâmbetul era, fără îndoială, forma cea mai grea şi cea mai necesară a eroismului, ceea ce nu-l împiedica

pe colegul meu să-i cultive şi celelalte forme, aşa cum voi avea prilejul să relatez, încadrat în serviciul impropriu numit de propagandă, el propaga mai ales unde de optimism. Nu prin faptul că, pentru el, o situaţie disperată nefiind gravă nu mai era disperată: căci acest autor vesel avea prea multă minte şi inimă pentru a nu vorbi serios de lucruri grave. Dar acest spirit, prea autentic francez pentru a nu fi totodată căldură şi lumină, însufleţea tot atât cât lumina, iar spiritul lui era prea inimos pentru ca să nu se dea la o parte şi să lase inimii cuvântul, atunci când era nevoie. Prin amabilitate şi simplitate, el părea să-şi uite

celebritatea pe atunci fără seamăn pe bulevarde şi în saloanele literare ale Parisului. Toţi interlocutorii îi deveneau prieteni. Stingea sau îşi modera sclipirile duhului, departe de a întrece măsura, ca alţii care uimesc fără să seducă şi chiar fără să placă: „Mă plictiseşte, spunea el, să fiu considerat drept o maşină de fabricat vorbe de duh. Dacă nu le rostesc, oamenii mă iau drept un imbecil sau cred că-i iau pe ei drept imbecili”. Şi completa: „Dar nu aici. Românii şi româncele au prea multă fineţe ca să nu simtă că nimica nu este mai idiot decât vorbele de duh în jet continuu”. Şi totuşi, îşi încheia observaţia asupra fabricanţilor de vorbe de duh, prin aceste cuvinte: „După război, dacă mai sunt în viaţă, mă voi distra devenind serios”.

Între timp, la începutul lunii februarie, ne aflam într-unul din momentele cele mai grave ale războiului, deoarece la Sankt-Petersburg a început o conferinţă interaliată despre care ne întrebam dacă nu va fi ultima lovitură dată alianţei.

Motivul oficial al acestei conferinţe era coordonarea, pentru anul 1917, a operaţiunilor de pe frontul oriental între ele şi cu cele de pe frontul occidental, însă, pe marginea discuţiilor asupra mijloacelor de remediere a unui dezacord, care nu se putea prelungi fără a compromite rezultatul final al conflictului, instrucţiunile secrete date delegaţilor noştri, domnul Doumergue1

1 Doumergue, Gaston (1863 – 1937), om politic francez. Deputat radical (1893), ministru de mai multe ori (1902 – 1917), îndeosebi al Coloniilor şi al Afacerilor Externe, apoi preşedinte al Consiliului (1913 – 1914). Ales preşedinte al Republicii după demisia lui Millerand (1924), s-a retras din politică după expirarea mandatului (1931), dar, rechemat în 1934, a format

ci generalul de Castelnau, le recomandau acestora să abordeze cu guvernul rus problema păcii viitoare.

La Iaşi, unde raporturile comandamentului rus cu guvernul român erau mai încordate ca niciodată de când

acesta refuzase să-şi evacueze armata la marea sa „aliată”, nu aveam nicio îndoială că guvernanţii de la Sankt-Petersburg se vor strădui să obţină de la delegaţii noştri asentimentul pentru rechemarea misiunii noastre militare sau cel puţin a şefului ei, a cărui prezenţă la Iaşi constituia principalul obstacol în calea mutării în Rusia a tot ce mai dăinuia din România şi care acolo ar fi absorbit rapid. La această conferinţă se jucau deci destinele solidare ale României şi ale situaţiei noastre pe frontul oriental. La cererea sa, generalul Berthelot, mai direct ameninţat decât mine, a fost convocat de generalul de Castelnau. Domnul Brătianu, fără să fie invitat, a hotărât să se ducă şi el şi m-a rugat să-l însoţesc. După o matură chibzuinţă – iar el a fost de acord cu mine – am considerat că era mai cuminte să mă abţin: mă temeam că, ducându-mă la Sankt-Petersburg fără instrucţiuni de la guvernul meu, nu numai că voi compromite cauza noastră printr-un exces de zel, dar voi părea că mă îndoiesc de zelul ambasadorului nostru, domnul Paleologue, în apărarea ei. Mă gândeam că voi apăra mai bine poziţia Franţei limitând-o, prin doar prezenţa generalului Berthelot, la terenul militar care, în cazul de faţă, îl domina pe cel politic. Ştiam, de altfel, că şeful misiunii noastre militare, în deplină înţelegere cu mine, o va apăra cu tot atâta fermitate câtă pricepere.

El o apără atât de bine în cursul unor discuţii pasionate, încât reprezentantul statului major rus, generalul Gurko, îi reproşa că „era mai român decât românii”. „Nu, replică generalul Berthelot, dar sunt francez, şi în această chestiune interesele ţării mele sunt aceleaşi ca ale României”. Adăugă surâzând: „Mă întreb chiar dacă nu sunt mai rus decât dumneavoastră, căci interesele tuturor aliaţilor, deci şi cele ale Rusiei, sunt aceleaşi ca ale României”.

un guvern de uniune naţională cu intenţia de a reforma constituţia, ceea ce i-a atras opoziţia stângii. S-a retras de la guvernare în noiembrie 1934.

105

Berthelot obţinu deocamdată câştig de cauză, anume

menţiner armatei române pe teritoriul naţional.

Această conferinţă din februarie 1917 a reprezentat de la cântecul lebedei pentru vechea Rusie şi ultima manifestare alianţei franco-ruse. Am trăit această alianţă tot timpul cât a du rât, de la naştere până la moarte, din ziua când, tânăr student cu alţi colegi îmbătaţi de entuziasm ca şi mine, purtam în triumf cazaci beţi de-a binelea la balul care se dăduse în onoarea lor la Primăria Parisului şi unde apoi, tânăr ataşat la Quai d'Orsay asistam la unul din banchetele care, într-un delir reciproc, sărbătoreau începuturile fraternităţii celor două ţări până la ultimele ei convulsiuni, şi chiar până la descompunerea ei, mai înceată ca în alte părţi pe frontul ruso-român.

România în pericol de moarte.

— Revoluţia înseamnă dangătul clopotelor de moarte ale alianţei franco-ruse. Mă întreb dacă nu reprezintă şi sfârşitul carierei mele şi acel al României.

Colegul meu cel mai apropiat, singurul cu care comunicam, Paleologue, părăsea de-acum Sankt-Petersburg – Petrograd după stilul cel nou, Sfânta Rusie lepădându-se de sfinţii ei-unde guvernul nostru îl înlocuia cu Albert Thomas, ministru socialist al Armamentului. La Iaşi, capitala sărmanei Moldove muribunde, înecată în puhoiul rusesc, unde, cu concursul misiunii noastre militare în rândurile căreia se găseau aproape toţi ofiţerii francezi care vorbeau ruseşte, eu reprezentam de fapt Republica pe lângă Rusia Meridională, inclusiv Ucraina, de la Kiev la Odessa, după cum, de drept, o reprezentam pe lângă regele Ferdinand. Faptul trecând înaintea dreptului în acest caz, mai ales în starea de neputinţă la care Rusia adusese ceea ce rămăsese din România, partea rusească a rolului meu împingea partea românească pe planul al doilea. Mă aşteptam deci să fiu supus aceleiaşi sorţi ca Paleologue, cu atât mai mult cu cât eram mai „cunoscut ca om de dreapta". Totuşi, Quai d'Orsay nu mă înlocui cu un alt Albert Thomas: poate pentru că laşul, care era pe atunci postul cel mai ingrat din diplomaţie, era mai puţin râvnit decât Petrogradul, devenit postul cel mai avantajos

de când revoluţia adăuga

tiu enorme cheltuieli de reprezentare, devenite de-acum fără obiect.

„Însă revoluţia rusă expunea cariera mea unui sfârşit prematur. jt motiv. Eram mai mult ca oricând ameninţat cu rechearea generalului Berthelot, smulsă, în ciuda protestelor mele, lâbiciunii guvernului nostru de aroganţa neruşinată a statului maior rus. Cu toate că regretam, mă resemnam atât timp cât, bună dreptate sau nu, această rechemare apărea ca o contrapartidă a unor angajamente ruseşti de o importanţă vitală pentru noi, îndeosebi în ceea ce privea malul stâng al Rinului; aceste angajamente căzdeau însă odată cu guvernul care le contractase şi cu venirea la putere a unei alte echipe care nu le mai recunoştea. Rechemarea pe de-a întregul gratuită a generalului Berthelot, împotriva voinţei regelui Ferdinand şi a mea, devenea scandaloasă. Dacă ea era menţinută fără umbra unui pretext, în timp ce acei care o ceruseră, îndeosebi generalul Belaev, erau acum întemniţaţi, prea mă făceam de râs la Iaşi ca să-mi pot păstra postul. Nu am ascuns la Quai d'Orsay faptul că voi cere să fiu rechemat dacă se va menţine rechemarea generalului Berthelot. În această eventualitate, care ar fi dovedit neputinţa mea de a obţine pentru regele Ferdinand o satisfacţie pe care el punea cel mai mare preţ, ce nu ne costa nimic şi era conformă cu interesele noastre şi cu interesul comun al aliaţilor, nu voi avea autoritatea necesară ca să reprezint Republica cu folos. În aceste vremuri, când reprezentanţii Franţei în străinătate puneau onoarea şi demnitatea mai presus de orice, Paleologue îmi dăduse exemplul declarând lui Poincaré, în 1914, că îşi va părăsi postul dacă nu va fi restabilită în scurt timp durata de trei ani a serviciului militar, cerută de Nicolae al II-lea. Menţinerea generalului Berthelot era mai uşor de obţinut. Oficial nu mi se răspunse niciodată. Unele scrisori cu caracter personal mă avertizau însă că atitudinea mea producea impresia cea mai defavorabilă şi că, dacă perseveram în acest sens, nu

voi mai obţine alt post.

Dacă plecarea generalului Berthelot aducea după ea, aşa cum cereau ruşii, cei din noul şi din vechiul regim, plecarea întregii noastre misiuni, în ciuda rugăminţilor regelui şi alor mele, însemna că mă făceam de râs şi mai mult. Totuşi, dacă era doar

Înlocuit, situaţia mea risca să devină prea echivocă şi prea îi dicolă ca s-o pot accepta. Guvernul neglijase să reglementez prin instrucţiuni raporturile misiunii militare cu legaţia. O misiune atât de importantă, fiind fără precedent, nu cunoştea nicio lege, mai ales la Quai d'Orsay, unde precedentele creează legea. Această anarhie de principiu nu prezenta niciun inconvenient de fapt, atâta timp cât şeful misiunii era prietenul meu şi prietenul prietenilor mei de la Marele Cartier general.

Pentru ca acest haos să fie pe cât posibil limitat în sectorul meu, am fost nevoit să insist de mai multe ori asupra necesităţii reglementării raporturilor mele cu viitorul şef al misiunii noastre militare care, din lipsa unor instrucţiuni ce-i recomandau să mă ţină la curent şi să-mi ceară părerea, aşa cum procedase întotdeauna generalul Berthelot, s-ar putea considera autorizat să nu ţină seama de reprezentantul guvernului Republicii.

Dacă şeful misiunii noastre militare nu întreţine cu reprezentantul guvernului nostru decât raporturi de curtoazie, acesta va fi redus la un rol pur formal, cu influenţă redusă, cu un personal diminuat şi mijloace modeste, pe lângă o misiune condusă de un şef militar cu grad înalt, aflat, prin funcţia sa, în contact zilnic cu suveranul, dispunând de credite practic nelimitate şi de un personal numărând 1 200 de subordonaţi, dintre care 500 de ofiţeri, majoritatea din cadrele de rezervă reprezentând toate profesiile, toate aptitudinile, toate competenţele, ceea ce îi pune la îndemână toate organele unui cabinet de război: stat major, materiale, transporturi, aprovizionare, serviciu sanitar, siguranţă, informaţii etc. Dacă îl ignoră pe reprezentantul diplomatic al Franţei, atunci care vor fi

puterile acestui „plenipotenţiar”?

Statul nostru major, exceptând desemnarea atât de fericită a generalului Berthelot şi componenţa foarte larg înţeleasă a misiunii noastre militare, înfăptuise atâtea greşeli în Orient şi mai ales în România, încât îmi era mereu teamă să nu facă altele, înainte să fiu numit, nu rechemase oare pe ataşatul nostru militar, la cererea statului major rus pentru a-l pedepsi pentru clarviziunea de care făcuse dovadă declarând că, pentru a proteja frontiera de sud a României şi a asigura libertatea ei de mişcare împotriva Austriei, ar fi nevoie de o armată de 200.000 de oameni în Do

108

a? Nu-l înlocuise, la cererea legaţiei României de la Paris, kf° tr-un camarad al generalului Iliescu, acelaşi general Iliescu P11 f; jsese trimis de atunci în misiune în Franţa unde, suspectat, C upravegheat se siguranţă? în sfârşit, dintr-un exces de resera faţi de puterea civilă, într-o chestiune în care interesul miliavea întâietate faţă de interesul politic şi de care depindea, a nu soarta, cel puţin durata războiului, nu-l menţinuse pe qarrail la Salonic, refuzându-i însă mijloacele de a începe ofensiva?

Guvernul sau statul nostru major – departajarea responsabilităţilor între ele este greu de făcut – şi-ar fi bătut propriile recorduri de incoerenţă sau de slăbiciune în cazul în care, complexul lor de inferioritate faţă de ţarism supravieţuind ţarismului succesorii lui, noii stăpâni ai Rusiei, în timp ce respingeau angajamentele anterioare, ar fi obţinut de la noi concesii la care nimic nu ne silea şi pe care totul ne poruncea să le refuzăm. Cel mai grav lucru ar fi fost rechemarea misiunii noastre, sau – soluţie pe punctul de a fi adoptată – mutarea ei în Rusia, sub autoritatea reprezentantului statului nostru major.

Cu două treimi din teritoriu ocupate de inamic şi cu a treia parte copleşită de armate ruseşti, lăsată pradă dublei şi concertatei propagande revoluţionare şi germane, România vedea în legaţia Franţei, sprijinită de o misiune militară mai numeroasă şi mai activă decât la oricare alt

aliat, salvgardarea a tot ce-i rămânea ca autonomie, legătura ei cea mai puternică cu Antanta, garanţia cea mai sigură a speranţelor sale în reparaţiile viitorului. „Sunteţi, ne spuse într-o zi regele Ferdinand generalului Berthelot şi mie, colacul nostru de salvare”. Dacă acest colac ce nu-i insubmersibil pare gata de a fi înghiţit de furtună, atunci România se consideră pierdută. Stările de alarmă s-au succedat până în luna mai, de fiecare dată când se răspândea vestea rechemării noastre, fie pentru a da o dovadă de încredere noii Rusii (!), fie pentru a evita ca numeroşii noştri ofiţeri, de care frontul francez ducea lipsă, să fie „prinşi ca într-o cursă de şoareci”, invazia Moldovei fiind considerată inevitabilă din cauza anarhiei ruseşti.

109

Doar după l mai am fost în măsură să-l asigur pe re „guvernul meu, de neclintit ca şi el în fidelitatea sa faţă de alia6 menţinea misiunea noastră la Iaşi, în frunte cu generalul B thelot. Suveranul era atât de emoţionat încât i-au dat lacrim / „Este ca şi cum aţi anunţa unui condamnat la moarte că a f & graţiat!” El simţise într-adevăr cum a trecut vântul morţii pentru ţara şi tronul său, în această zi de l mai, sărbătoarea munc” „Delegaţii” frontului ruso-român au sărbătorit-o la Iaşi printr-manifestaţie revoluţionară cu concursul trupelor din regiune, numeroşi ofiţeri din statul major al comandantului, generalul să-harov şi a agitatorului român de origine bulgară, Rakovski2 socialist germanofil, după ce asaltaseră, pentru a-l elibera, închisoarea unde era deţinut. După câţiva ani, îl voi regăsi pe acest Rakovski ca ambasador al Sovietelor la Londra şi mare prieten

2 Cristian (Hristo) Rakovski (1873 – 1941), om politic bulgar. Reprezentant al Bulgariei la Congresul de la Zürich al celei de a Doua Internaţionale Socialiste, apoi cetăţean român şi unul din conducătorii Partidului Social-Democrat român până în 1916. Arestat de mai multe ori, apoi expulzat din ţară, în 1909, de către Ion I.C. Brătianu, în ciuda protestelor ziarelor Adevărul şi Dimineaţa. Arestat

apoi în Rusia ca agent al serviciilor secrete germane, iar după 1916, arestat din nou în România, ca organizator al propagandei pacifiste în favoarea Germaniei. Eliberat cu forţa de soldaţi ruşi la Iaşi la 17 aprilie/1 mai 1917, a fugit în Rusia, unde s-a înscris în Partidul Comunist, conducând apoi guvernul Ucrainei Sovietice şi organizând atacuri armate împotriva României şi în calitate de responsabil al Cominternului (Internaţionala a III-a) pentru Europa de Sud-Est. A fost unul din semnatarii apelului, împreună cu Lenin şi Troţki, pentru convocarea primului congres al Cominternului de la Moscova. Numit ambasador la Londra (1923 – 1925) şi la Paris (1925 – 1927), a inspirat o campanie de presă necontenită împotriva „regimului de teroare impus României de către Brătieni". Intrat în conflict cu Stalin, a fost eliminat mai întâi din CC al PCUS (b) în 1925, şi apoi din partid şi deportat în 1928 în Asia Centrală, în pofida unei scrisori autocritice în care recunoştea justeţea tezelor lui Stalin, Rakovski a apărut ca acuzat la una din marile înscenări judiciare implicând trădătorii partidului şi a fost condamnat la temniţă grea în 1938. A murit în închisoare în 1941. (Cf. Jean Maitron, Dictionnaire biographique du mouvement ouvrierfranţais, vol. XIV, partea a 3-a, Paris 1976 p. 338; G. Haupt, J.Y. Marie, Les bolchevikspeintspar eux-memes, Paris 1969).

110

noştri de stânga. Pentru a evita un conflict inegal,» tătile române, dispunând numai de poliţie, au lăsat deplină 3U rtate acestei manifestaţii. De acord cu mine, generalul Ber

1 t consemnase întregul personal al misiunii noastre, a cărui 1 Htudine a fost mereu exemplară. a Terna dezvoltată de vorbitori la manifestaţie, în aplauzele înmir compusă exclusiv din soldaţi şi ofiţeri ruşi, a fost urâtoarea: războiul trebuie purtat mai departe pe frontul ruso-român cu două condiţii: el va rămâne pur defensiv, Muntenia ne

nteresând deloc Rusia, iar Moldova nemeritând să fie apărată decât dacă-l alungă pe regele Ferdinand.

Această manifestaţie a provocat cea mai vie alarmă la palat, parcă dovedind că soarta dinastiei era la discreţia unei lovituri a soldăţimii ruseşti, nu toţi „ambuscaţii" 3 şi trădătorii fiind în spatele armatelor; informatorii noştri ne semnalau lipsa oricărui spirit combativ în prima linie, unde ofiţerii ruşi benchetuiau cu camarazii lor din armata germană.

În armata română, redusă la 250.000 oameni, tifosul a făcut 80.000 victime. În populaţia civilă, mai prost hrănită decât armata, procentul era desigur mai mare, dar nu poate fi precizat din lipsă de statistici, în Germania, în lagărele de prizonieri, mortalitatea atingea 40%. Numai Franţa, la cererea mea, a ameliorat oarecum soarta lor, provocând o inspecţie a Crucii Roşii şi organizând trimiterea de colete.

La Iaşi, ziua de l mai nu a fost singura alertă. La 5 mai, domnul Take Ionescu, ministru ad-interim al Afacerilor Externe în timpul unei călătorii a domnului Brătianu în Rusia, mă convocă împreună cu reprezentanţii celorlalte ţări aliate pentru a ne exprima temerile sale asupra urmărilor eventuale ale unei noi manifestaţii proiectate pentru a doua zi. Instigaţi de comitetul muncitoresc de la Petrograd, extremiştii ruşi de la Iaşi voiau să înconjoare palatul şi să aresteze sau să măcelărească familia regală. „Regele şi prinţul moştenitor, ne spuse el, se duc azi pe frontul românesc. Regina cu ceilalţi copii ai ei vor petrece ziua

3, Ambuscaţi" erau numiţi cei repartizaţi prin protecţie în unităţi necombatante, în spatele frontului.

111

Într-un adăpost sigur. Dintre membrii guvernului, eu şi rul la curent cu aceste deplasări, unii dintre colegii mei ne destul de discreţi. Familia regală nici n-ar putea să părăsească" oraşul dacă intenţiile sale ar fi divulgate. Ţin nu numai să o salvez, dar şi să evit între trupele româneşti şi cele ruseşti un conflict ale cărui consecinţe ar fi incalculabile. Atitudinea ruşilor inspiră armatei române o atare ură, încât ar trece de partea nemţilor mai curând

decât să se asocieze cu ei pentru a răsturna regimul actual. Ar începe prin a ucide bucuros o bună parte dintre ruşi, dar ce se va întâmpla după aceasta?”

La cererea domnului Take Ionescu ne-am dus la generalul Şcerbacev, noul comandant şef pe acest front, pentru a-l face să înţeleagă toată responsabilitatea care-i revenea dacă, după ce lăsase România pradă invaziei şi foametei, armata rusă răsturna ceea ce mai rămăsese şi crea o situaţie ameninţătoare pentru Rusia însăşi, în aparenţă plin de bunăvoinţă, dar depăşit de situaţie şi nu destul de sigur pe colaboratorii săi, generalul Şcerbacev ne înfăţişă un plan judicios, dar prea tardiv pentru a comporta măsura cea mai eficace, anume scoaterea de pe front a unor unităţi pe care şefii lor le mai ţineau îndeajuns în mână pentru a restabili ordinea la spatele frontului şi, la nevoie, pentru a se interpune între ruşi şi români – dacă aceste unităţi mai existau.

În starea de neputinţă în care se afla, generalul Şcerbacev acceptă imediat oferta noastră de a-i pune la dispoziţie toţi ofiţerii aliaţi prezenţi la Iaşi, îndeosebi membrii de toate gradele ai misiunii noastre militare, ofiţeri, subofiţeri, simpli soldaţi, cu o echipă de interpreţi, în vederea unei acţiuni morale care, susţinută de câteva cadouri bine plasate, ar face ca manifestaţia să devină inofensivă, localizând-o la periferia oraşului. Aşa s-a şi întâmplat.

Totuşi, orizontul nu era mai puţin întunecat, încărcat cum era, înspre Rusia, cu nori ideologici vestitori de furtună. La Iaşi, eram prea aproape ca să ne lăsăm pradă iluziilor răspândite de revoluţia rusă în Franţa, şi încă mai mult în Anglia, care o finanţa din două motive contradictorii, sau poate necontradictorii doar pentru ilogismul britanic: pe de o parte pentru a obţine ridicarea în masă a poporului rus împotriva inamicului comun

112

[Germania] sau, dacă nu, ridicarea ipotecii acordate cu părere de rău vechiului regim rus asupra Constantinopolului.

La Iaşi, post de observare a Rusiei mai bun decât Parisul sau Londra, prietenii noştri români vedeau în comunism Anticristul sau fiara Apocalipsului. Şi totuşi, grozăviile viitorului vor depăşi aceste viziuni de groază.

v

ÎNVIEREA ROMÂNIEI

Noul curs al istoriei şi luna de miere afrontului ruso-român cu revoluţia. – în cursul iernii din 1917, şi după ce trecuse prin încercări din ce în ce mai cumplite, România părea să fie pe moarte lângă uriaşa Rusie, aflată în plină anarhie, între cele două blocuri inamice, unul triumfător, celălalt nimicit. Totuşi, ea conta, ca şi Franţa, pe ponderea decisivă a intervenţiei americane, a cărei importanţă sporea în fiecare zi, de pe acum superioară din punct de vedere moral, până când avea să fie şi din punct de vedere material, faţă de intervenţia Rusiei, mereu nesigură şi în curând istovită. Guvernul român nu împărtăşea iluziile guvernelor de la Paris şi Londra asupra înnoirii Rusiei prin revoluţie, dar era foarte atent la campania care se desfăşura acolo pentru revizuirea angajamentelor luate de vechiul regim. Campanie mai periculoasă pentru România vecină decât pentru oricare alt aliat, cu atât mai mult cu cât Rusia, chiar şi mai ales în haos, rămânea mai redutabilă ca oricând. Ea nu putea decât să pună în prima linie a angajamentelor de revizuit pe cele smulse de Franţa în favoarea României, pe care o trăda mereu, angajamente impuse la cererea noastră de către ţarul detronat guvernului său şi care, cum se spunea deja la Petrograd, căzeau odată cu el.

Pe de altă parte, înlocuirea militară a Rusiei prin Statele Unite nu se aplică şi domeniului diplomatic, în timp ce Rusia vorbea de revizuirea angajamentelor sale, înainte de a le renega, Statele Unite erau libere de orice angajament faţă de noii săi aliaţi. Or, în virtutea nedreptăţii inevitabile a forţei în ceea ce se chema războiul Dreptului, cei din urmă la război vor fi

I la pace, până într-atât încât s-o dicteze. Nedreptate

fatală – logică, întrucât aceia care suferă mai puţin în timpul războiului ni cei mai puternici după război, în democraţiile noastre, sus e legii numărului, morţii nu votează. Altfel, ai noştri, la Verailles ar fi acordat Franţei vocea precumpănitoare. România e temea de vocea Statelor Unite de-acum încolo precumpănitoare. Prin altă nedreptate, de altfel ca şi Rusia ţarilor şi pentru acelaşi motiv, România era prost văzută de Statele Unite. Sub aceeaşi anatemă cu vechea Rusie, America cuprindea nevinovata România, unde evreii, mult mai uman trataţi decât în Rusia, rămâneau totuşi supuşi unui regim de excepţie, ce-i drept imputabil tot Rusiei, un regim fără de care milioanele de evrei ar fi copleşit ţara vecină, refugiindu-se acolo.

Fără să prevadă mai mult decât alţii consecinţele incalculabile ale înlocuirii Rusiei cu Statele Unite în tabăra noastră, oamenii de stat români se întrebau cu îngrijorare dacă patria lor şi Franţa, identificate de ei în temerile sau speranţele lor, vor avea până la urmă de câştigat. Pe de o parte, ei se bucurau de prăbuşirea unui regim, oficial aliat cu România, dar în realitate cel mai mare duşman al ei. Pe de altă parte, ei presimţeau că, dacă nu va fi repede stăpânită, revoluţia va dezlănţui o nesecată forţă de distrugere, imposibil de controlat.

Cu toate că ghicea că revoluţia de la Petrograd ascundea o tragică necunoscută, elita românească, deşi mai clarvăzătoare sau mai bine plasată ca marii aliaţi ca să observe criza rusească, nu îşi dădea seama mai mult ca aceea din alte ţări de urmările ei în timp şi în spaţiu. Aceste sumbre prognoze nu întunecau lumina pe care telegramele de la Paris şi Washington o răspândeau asupra viitorului apropiat: lumina unei victorii a cărei certitudine îi ascundea fragilitatea.

În ceea ce priveşte poporul român, în ciuda unor suferinţe inexprimabile şi a unui holocaust evaluat la un milion de victime pe altarul acestui triplu moloh: războiul, tifosul, foametea, credinţa sa în victorie era mai emoţionantă pentru că era mai puţin chibzuită. Parcurgând

Moldova la sfârşitul iernii 1917, am văzut peste tot femei şi copii care, de cum se topise zăpada, înlocuiau bărbaţii morţi sau mobilizaţi pentru a pregăti noua re

colţă. Ofiţerii noştri, care-i observau mai îndeaproape decât mine mi-au spus că au văzut deseori femei-plugari născând pe ogor încredinţând nou-născutul bunicii şi întorcându-se la brazdă la rândul lor, bărbaţii pregăteau o recoltă de altă natură, în pofida bolilor, lipsurilor, aprovizionării insuficiente, armata română, încadrată de misiunea noastră, se reconstituia. Din amânare în amânare, obţinusem de la Paris ca generalul Berthelot să fie menţinut în România până la căderea regimului rusesc căruia guvernul nostru fusese destul de slab spre a-i promite rechemarea. Cum se putea persevera în această aberaţie, atunci când duşmanii misiunii noastre militare, generalul Alexeev, delegatul său în România, generalul Belaev şi fostul prim-ministru Sturmer, se aflau în dizgraţie, sub acuzare, sau chiar în închisoare? într-o zi când, în ciuda protestelor mele, ale regelui Ferdinand şi ale guvernului său, ordinul notificat generalului Berthelot să se înapoieze în Franţa nu era încă anulat, domnul Brătianu îmi arătă, nu fără un strop de ironie, un articol publicat în marele nostru ziar oficios, Le Temps din 3 aprilie, al cărui autor îl considera pe Sturmer trădător şi insinua că primul ministru român i-ar fi fost poate complice, după ce se lăsase înşelat printr-o ciudată orbire. Dar domnul Brătianu fusese primul care denunţase trădarea lui Sturmer care (potrivit altor extrase din ziarele noastre) complotase cu generalul Alexeev zdrobirea României, pentru a justifica o pace separată. „Ciudată orbire” era aceea a guvernului nostru şi a statului nostru major care, în virtutea unui vechi complex de inferioritate faţă de Rusia, semnalat de mine mai sus, deveneau complicii ei inconştienţi sacrificând pretenţiilor unui aliat perfid interesele vitale ale unui aliat credincios. Un asemenea paradox nu se mai putea susţine după revoluţia din martie. Generalul Berthelot, în teorie rechemat la

Paris, conducea efectiv formarea unei armate române noi şi reînarmarea acesteia cu armament francez, tranzitat prin Rusia sub controlul ofiţerilor noştri. Reînnoit şi întinerit, comandamentul românesc colabora frăţeşte cu misiunea noastră şi privea cu încredere viitoarele operaţiuni. Printr-o coincidenţă ce pare simbolică, în toiul sărbătorilor Paştelui, de 10 mai, sărbătoarea naţională a României, o paradă a diviziilor reconstituite a căror înfăţişare mar

„În ţinută de campanie a stârnit aclamaţiile publicului, a scos i lumină reînvierea armatei române. Curând, o lege specială, tată în unanimitate, conferea generalului Berthelot, care ofi – mai era jertfa răzbunării germanofililor ruşi, titlul de cetăţean de onoare al României.

Câteva zile după sărbătoarea naţională, acest sentiment de elnviere militară şi speranţa într-o eliberare naţională au fost întărite prin defilarea la Iaşi a primelor eşaloane ale unui corp de armată recrutat prin voluntariat printre prizonierii transilvăneni din Rusia. Acest corp de armată, cu un efectiv de 40.000 de oameni, era, după cum se spunea, avangarda unui al doilea eşalon, poate al unui al treilea şi chiar al unui al patrulea, ce urmau să fie recrutate printre nenumăraţii prizonieri transilvăneni sau cehi. Toţi aceşti soldaţi, admirabil antrenaţi, echipaţi şi hrăniţi, erau o dovadă în favoarea regimului care le fusese aplicat în Rusia şi a bunăvoinţei cu care noul guvern înlesnea încorporarea lor în armata română.

Înainte de a se distinge pe frontul din Moldova, aceste unităţi câştigau prima lor bătălie pe frontul revoluţiei printr-o influenţă foarte favorabilă asupra stării de spirit a armatelor ruseşti. „Comitetele de soldaţi”, sau soviete militare, au înţeles că aceşti voluntari, nerăbdători să se bată în rândurile armatei române împotriva foştilor lor stăpâni pentru a le smulge propriile lor pământuri, erau, de acum înainte, sub ordinele regelui Ferdinand, nu unelte ale unui proiect imperialist, ci ale unei opere de

eliberare. Această bruscă schimbare de atitudine a „Sovietelor” s-a accentuat când i-au văzut pe membrii guvernului şi ai aristocraţiei, aceşti „reacţionari”, dansând în piaţa publică hora naţională, ţinându-se de mână cu simpli soldaţi.

Fraternitatea democratică a claselor sociale, împreună cu influenţa ofiţerilor noştri şi cu ţinuta admirabilă a trupelor româneşti, explică un alt paradox: faptul că armatele ruseşti din Moldova, singurele care, aflându-se pe teritoriu străin şi lipsite de sentimentul de a apăra pământul patriei, ar fi putut să fie primele care să se descompună, au fost dimpotrivă ultimele care şi-au părăsit poziţiile.

117

Deocamdată, formidabilul seism care avea să zdruncine lumea şi să răstoarne atâtea lucruri repunea altele la locul lor la Iaşi. De exemplu, generalul Şcerbacev, departe de a-i imita pe predecesorii săi care îl tratau de sus, în public, pe generalul Berthelot şi purtau cu el din umbră un război la cuţite, îi manifesta cu atât mai mult respect şi încredere cu cât vedea în înalta lui autoritate cea mai bună garanţie pentru puţina autoritate pe care o mai păstra el însuşi în mijlocul anarhiei crescânde. El îi solicita concursul binevoitor pentru a menţine un rest de disciplină cu ajutorul numeroşilor noştri ofiţeri „rusofoni”, care vorbeau Sovietelor militare pe tema democratică a „războiului pentru drept şi libertate” şi au redactat chiar o fiţuică, menită să aprindă în inima mujicului rus o flacără din focul sacru care-i însufleţise pe voluntarii noştri din 1792. Prestigiul fără seamăn al Franţei, eroină sublimă a primului război mondial şi pe deasupra ţară a Revoluţiei, le asigura ofiţerilor noştri atenţia conducătorilor ruşi, până în clipa când a devenit prea evident că revoluţia lor nu se inspira din revoluţia noastră, cel puţin nu din punct de vedere militar. Deseori, generalul Şcerbacev, instalat într-o vilă vecină cu a mea, venea foarte smerit să mă roage să prezint generalului Berthelot cereri cu care se temea să nu-l plictisească, sau să insist la Paris, în numele său, să nu

fie înlocuit Berthelot din fruntea misiunii noastre militare. Revoluţia îl făcea atât de mlădios, încât între el şi şeful misiunii noastre, pe care-l trata odinioară aproape ca pe un subaltern, rolurile erau inversate.

Am crezut deci de datoria mea, la cererea regelui Ferdinand, să supun telegrafic guvernului meu următoarea sugestie, fiind totuşi conştient că era pe cât de bine cumpănită, pe atât de irealizabilă: „Dacă unitatea frontului ar fi o realitate şi dacă Rusia ar înţelege, dacă nu interesele generale ale coaliţiei, măcar interesele ei particulare, atunci generalul Berthelot, sub autoritatea regelui României, comandant suprem al armatelor ruso-române, ar trebui să fie cel care să exercite comanda cu un adjunct rus şi un adjunct român. Ar trebui cel puţin să fie însărcinat cu comanda unei mari părţi a acestor armate, de exemplu a celor care trebuie angajate pe frontul din sud împotriva Bulgariei în cooperare cu armata de la Salonic, rămânând sub comandamentul ru

118

se trupele exclusiv ruseşti chemate să opereze în legătură cu – matele din Galiţia şi din Bucovina". Recunoscând oficial o şi-atie de fapt, o înţelegere pe acest temei ar oferi şansa cea mai bună de a imobiliza în Orient o parte însemnată a armatelor germane, însă, chiar dacă ar fi fost uşor de aplicat la Iaşi, sugestia u era acceptabilă nici la Petrograd şi nici chiar la Paris, pentru că nu era acceptabilă la Salonic, căci ar fi implicat subordonarea generalului Sarrail (în ajunul rechemării sale la cererea Angliei) generalului Berthelot. Telegrama mea nu a primit niciun ras

&

puns.

Vârsta de aur a revoluţiei ruseşti.

— La faţa locului, cel puţin, cooperarea franco-româno-rusă, imposibilă sub vechiul regim, se dezvolta pe tărâm militar pentru a accelera reconstituirea şi fuziunea armatelor în vederea viitoarei ofensive, şi pe tărâm politic pentru a frâna progresul revoluţiei. Dublu obiectiv, care de

fapt era unul singur.

Pentru generalul Şcerbacev, steaua care trebuia consultată la Iaşi pentru a evita prăpastia era steaua – sau stelele – generalului Berthelot. îi adunam deseori la masa mea cu generalul Prezan, şeful statului major românesc. Cu tot atâta fineţe câtă sinceritate, generalul Berthelot, fără să pară, prezida acest consiliu de război unde, dând doar simple sfaturi, îşi convingea interlocutorii să-i adopte opiniile, prezentându-le ca fiind ale lor. Termenul de interlocutori este impropriu, căci argumentele generalului Berthelot erau întotdeauna atât de bune, încât nimeni nu le discuta. Generalul Şcerbacev le discuta chiar mai puţin decât colegul său român, care de altfel nu le comenta decât cu intenţia de a le da mai multă pondere. Comandantul armatelor ruseşti, înalt, subţire, foarte distins, tipul desăvârşit al ofiţerului de cavalerie, vorbea puţin şi bea mult. Cu toate că se exprima ca toţi ruşii din mediul lui într-o franceză foarte elegantă, care, lipsită de argou şi de neologisme, reînvia vocabularul secolului al XVIII-lea, se mulţumea să asculte, să aprobe dând din cap, şi nu râdea niciodată, ceea ce contrasta puternic cu jovialitatea generalului Berthelot. Atâta distincţie, muţenie şi gravitate constituiau aproape toată autoritatea lui, care se impunea tuturor, cu excepţia lui

119

Robert de Flers. La una dintre aceste agape, unde era aşezat în stânga mea, generalul Berthelot fiind în dreapta, iar comandantul şef al armatelor ruseşti în faţa mea, autorul atâtor vorbe de duh cunoscute şi citate, se aplecă spre mine şi-mi spuse pe şoptite „Dacă Şcerbacev nu vorbeşte şi nu râde, asta nu înseamnă că este mut sau trist, ci că se teme să nu-i cadă dinţii în farfurie Proteza lui e rusească, aşa că e ca şi frontul lui: nu rezistă”. Suflul revoluţiei ameliora raporturile mele cu diplomaţii ruşi, ca şi raporturile generalului Berthelot cu comandantul armatelor ruse. După dizgraţia lui Sazonov, reprezentantul acestuia la Iaşi, Poklevski, socotit prea favorabil cauzei româneşti, fusese înlocuit cu generalul Molosov, directorul

cancelariei imperiale, din clanul germanofil, protejat de noul prim-ministru Sturmer şi, după cum se spunea, de Rasputin. Bucurându-se de mare încredere la Curtea Rusiei, precum şi de credite nelimitate la Iaşi, el făcea aici figură de satrap sau de vice-rege. Relaţiile mele cu el s-au stabilit imediat pe picior de curtoazie extremă şi de neîncredere pe măsură, îmi arăta însă mai multă consideraţie decât tuturor colegilor săi la un loc. Umila mea persoană şi epopeea Franţei în război nu aveau niciun amestec aici. Datoram acest privilegiu siguranţei şi regularităţii curierilor noştri laşi-Paris, via Sankt-Petersburg. Îmi ceruse autorizaţia să le încredinţeze săptămânal corespondenţa lui particulară, serviciul poştal, spunea el, nefiind bine organizat în imperiul rus, pe când cenzura funcţiona prea bine. De fapt, cum nimeni nu scăpa spionajului reciproc, cei mai înalţi în grad fiind şi cei mai vizaţi, el avea mai mare încredere în discreţia mea decât în cea a colaboratorilor lui cei mai intimi, în ziua în care curierul nostru pleca, el se prezenta dimineaţa la locuinţa mea, pentru a nu atrage atenţia printr-o vizită la biroul meu oficial, şi îmi înmâna, cu „titlu confidenţial”, două plicuri, unul foarte subţire adresat doamnei general Molosov, rămasă la Sankt-Petersburg, celălalt foarte gros – desigur o scrisoare recomandată – adresată drei X... fostă actriţă la Comedia Franceză, acum vedetă la Teatrul Michel, teatrul francez din Sankt-Petersburg, „o femeie delicioasă”, repeta el pe un ton, cu un zâmbet şi o privire în care nostalgia se întrecea cu recunoştinţa.

prea legat de vechiul regim pentru a nu se prăbuşi odată cu l Molosov a fost revocat brutal încă din luna martie, în ciuda demersurilor unite pe care ne-a cerut să le facem, mie şi domnului Brătianu, pentru menţinerea lui, noi scontând în schimb e recunoştinţa şi complezenţa sa. Expulzat din cea mai frumoasă vilă din Iaşi şi aruncat de la o zi la alta în stradă, fără niciun mijloc de trai, el a preferat totuşi să nu se mai întoarcă în Rusia, unde avea mari averi. Potrivit expresiei actuale, devenită tot atât de banală ca

evadarea din paradisul sovietic, „a ales libertatea”. Ca pe vremea măririi lui, Molosov îmi aducea în fiecare săptămână corespondenţa, compusă acum doar dintr-o singură scrisoare pentru soţie, îl reţineam la masă, spre a-i da posibilitatea să mănânce o dată pe săptămână pe săturate. M-a rugat să intervin pe lângă guvernul român ca să-i asigure subzistenţa, plasând-o pe fiica lui ca dactilografă, şi s-a adaptat noii sale condiţii cu un stoicism surâzător.

Brătianu şi cu mine am avut mai mult noroc intervenind la Petrograd prin mijlocirea legaţiei române şi a ambasadei noastre, pentru a rezerva succesiunea generalului Molosov predecesorului său, Poklevski, rămas la Iaşi unde, cu toate că era în dizgraţia vechiului regim, nu avea încredere în cel nou, şi alesese şi el libertatea, în cele câteva săptămâni care s-au scurs între revocarea generalului Molosov şi reintegrarea predecesorului şi succesorului său, interimatul legaţiei ruseşti era asigurat de consilier, prinţul Gagarin, diplomat de carieră pe care-l cunoscusem la Viena şi care prin nimic nu merita încrederea noului regim. Din această cauză, era cu atât mai plin de zel. Când se apropia vreo manifestaţie revoluţionară de legaţia sa, el deschidea fereastra şi se repezea la pian apăsând cu nădejde pe pedala forte ca să execute Marseieza, imnul nostru naţional fiind în acele vremuri îndepărtate şi imnul Internaţionalei. Neprimind nicio comunicare de la guvernul său, neîndrăznind să se informeze nici prin comandantul şef, nici prin preşedintele Sovietului soldaţilor, de teamă să nu se compromită faţă de unul prin contactele sale cu celălalt, îl trimitea pe portarul legaţiei să asiste la adunările publice şi să-i facă raportul. Dar întrucât acest servitor cinstit a fost odată pe punctul de a fi linşat drept răsplată pentru

fidelitatea sa, prinţul Gagarin, îndatorat Franţei ca şi generalul Şcerbacev, mă rugă să-i comunic informaţiile culese de agenţii de legătură de care dispunea misiunea noastră militară pe lângă cercurile revoluţionare.

În această fază a revoluţiei, mai mult efemeră decât idilică aceste informaţii îndreptăţeau oarecare speranţă. Informatorii noştri constatau lipsa oricărui fanatism revoluţionar în masa soldaţilor ruşi. Niciodată foarte numeroşi la mitingurile organizate de agitatori, care erau plătiţi probabil de Germania, ei aplaudau în egală măsură tezele cele mai contradictorii, războiul până la capăt avându-şi avocaţii lui (inspiraţi de misiunea noastră militară), ca şi defetismul. Oratorul cel mai aplaudat era cel care răcnea mai tare. Lăsaţi în voia lor, dezertorii nu se dedau la niciun act de violenţă, nu se gândeau decât să se întoarcă în Rusia, sau să se organizeze pentru a trăi confortabil în România. Aşa se face că la Iaşi, în piaţa mare a oraşului, goală de mult din lipsă de aprovizionare, ei instalaseră numeroase tarabe încărcate cu alimente, rufărie, cearşafuri, blănuri, parfumuri, tutun etc., toate provenind din nesecatele stocuri ale intendenţei ruseşti, jefuită cu conştiinţa împăcată, potrivit principiului etimologic al comunismului: totul aparţine tuturor. Eu însumi eram un client al acestei pieţe în persoana bucătarului meu care, în calitatea lui, îmi procura lucruri alese la preţuri de favoare, Franţa, ţara revoluţiei, fiind mai bine servită decât România, considerată ca ţara reacţiunii. Este singura împrejurare când, după ce mi-a ruinat familia, revoluţia mi-a adus un folos. Treceam adesea prin această piaţă militară rusească, atunci când mă duceam dimineaţa pe jos la biroul meu de la legaţie. Ordinea era menţinută de santinele cu baioneta la puşcă, singurii care mai purtau arme. În spatele tarabelor erau soldaţi care îşi prinseseră cu toţii pe tunică o fundă de panglică roşie, ca un accesoriu de cotilion pe fracul dansatorilor din vremea tinereţii mele. Printre cumpărători erau mulţi ofiţeri ruşi, purtând acelaşi însemn de civism, în locul vechilor decoraţii ţariste.

Această acalmie şi cuminţenia relativă a soldaţilor ruşi, eliberaţi de orice disciplină, impun altă constatare: groaznica teroare care va decima curând opoziţia în chinuri, fără însă a scandaliza

lumea „civilizată”, nu este un produs spontan al poporului rus. Este un viciu rafinat sau o armă ştiinţifică a viitorilor lui stăpâni, semiintelectuali sadici, mai curând asiatizaţi decât europenizaţi, până acolo încât au recurs la concursul tehnic al călăilor chinezi, virtuozi în ale torturii.

Parcurgând Moldova în primăvara anului 1917, am trecut prin multe sate, unde soldaţii ruşi, încartiruiţi în casele sătenilor, se împăcau foarte bine cu ei. îi puteai vedea jucându-se cu copiii, ajutând bătrânii şi femeile la muncile câmpului şi cedându-le, în loc să le vândă în oraşul vecin, prisosul raţiilor lor sau al prăzii luate din magaziile intendenţei. Personal, m-am înţeles foarte bine cu ei şi am apreciat spiritul lor evanghelic în timpul unei scurte şederi într-o casă de odihnă, unde mă trimiseseră doctorii noştri, în această casă, atribuită de curând misiunii noastre, după ce fusese ocupată de ofiţeri ruşi care dezertaseră înaintea ostaşilor, ordonanţele lor asigurau serviciul nostru. Nu laud evanghelismul lor după atenţia, plătită, pe care mi-o acordau, însă, într-un pavilion vecin, rezervat subofiţerilor noştri bolnavi, infirmierii ruşi îi îngrijeau cu un devotament pe cât de dezinteresat, pe atât de părintesc. Desigur, ei nu practicau principiile economiei casnice a gospodinelor noastre. Pentru a-mi aprinde focul în sobă, cazacul din serviciul meu folosea balustrada unei scări sau câteva scânduri smulse din podeaua unei camere vecine. Pentru a-mi înveseli camera, el nu se mulţumea cu primele viorele, ci rupea din albumul familiei – această casă era o vilă rechiziţionată de autoritatea militară – fotografiile celor mai frumoase femei şi le aşeza pe biroul meu, lângă cele ale soţiei şi copiilor mei.

Această vilegiatură coincidea cu Pastele. Mă aşteptam la o revărsare de misticism slav. Dar biserica vecină n-a fost frecventată decât de români. Niciunul din numeroşii soldaţi ai Sfintei Rusii, cantonaţi în parohie, nu a sărbătorit Pastele, cu toată prezenţa printre ei a unor popi de aceeaşi naţionalitate. Cu câteva zile înainte, printr-un comunicat la postul de radio, modalitate pe care o folosea

pentru ukazurile sale, Sovietul suprem de la Petrograd aducea la cunoştinţă armatelor noua lege care le acorda libertatea să ţină sau nu sărbătorile Paştelui, potrivit rânduielilor

123

tradiţionale. Nu ştiu dacă acest comunicat a fost interpretat ca un ordin să se abţină, în orice caz, după rapoartele ofiţerilor noştri, soldaţii ruşi care sărbătoreau Pastele reprezentau doar o infimă minoritate.

Mitropolitul român al regiunii, informat de prezenţa mea a venit să-mi facă o vizită, în termeni prea stăruitori ca să-i pot refuza invitaţia, a insistat să-mi închei cura într-una din mânăs-urile lui. Acest sfânt personaj, patriarhal prin maiestate, prin barba lungă şi, se spunea, prin poligamie, a vrut să mă însoţească el însuşi într-una din aceste mănăstiri (sau harem, dacă ar fi să credem ce spuneau unii din enoriaşii săi), în Grecia, femeilor le este interzis accesul în mănăstirile de la Muntele Athos. În România, mai puţin austeră, accesul bărbaţilor nu este interzis în mănăstirile de femei. Totuşi, în cea în care am fost găzduit, nu am constatat nimic echivoc. Scriu acest ultim cuvânt amintindu-mi de replica unui prieten român, faţă de care îmi justificam prin acest exemplu părerea mai favorabilă decât a lui asupra castităţii acestui prinţ al Bisericii: „Pentru a nu şoca prejudecăţile dumneavoastră catolice în această privinţă, v-a dus într-una din mănăstirile unde nu sunt decât bătrâne”.

Am profitat de această cucernică vilegiatură – o retragere în sensul că mă scosese cu totul dintr-o lume mai neliniştită ca oricând – pentru a vizita mai multe mănăstiri. Aveam impresia că eram transportat pe altă planetă, ca pe covorul fermecat din o mie şi una de nopţi. Niciun ecou din lumea exterioară nu putea fi perceput, nici măcar cel al tunului, care trăgea totuşi aproape, dar a cărui voce era înăbuşită de dealurile înalte şi pădurile dese interpuse. Aceste mănăstiri, văruite proaspăt în fiecare an, în alb sau în diverse tonuri, care se detaşau atât de luminoase şi micuţe de tot pe fondul întunecat al imenselor păduri de

brad, semănau cu jucării nou-nouţe inventate pentru a trezi vocaţia unor fetiţe. Compuse din mai multe pavilioane grupate înjurai bisericii, cu un acoperiş conic ca o căciulă, străluceau ca nişte flori uriaşe de culoarea trandafirului sălbatic, albastra de şi-neală sau de albeaţa crinului, în mijlocul unor flori adevărate, unde printre trandafiri şi begonii dominau muşcatele. Chiliile erau legate prin ghirlande de viţă de-a lungul pridvoarelor de

Nimic nu evoca abnegaţia creştinului care, după ce a păl – it totul se părăseşte pe sine pentru a nu mai aparţine decât mnezeului său. Totuşi, cu ochii credinţei, în mijlocul acestor?! Umădiri de flori, când în biserică se înălţau datările liturghiei, uteai crede în faţa unui loc de popas, cu soarele de pe cer te P t chiuvet. Când se opreau cântările, simfonia olfactivă fiind t atât de bogată şi de suavă ca aceea a culorilor – ozon, terebentină, tămâie, trandafiri, tuberoze, iasomie –, soarele deveea cădelniţă în loc de chivot. Interiorul mirosea mai ales a ceară, cu podeaua lui ceruită cu grijă şi, la vorbitor, domnea o mireasmă de dulceţuri, dulceaţă de trădafiri şi şerbeturi diverse, pe care stareţa le oferea tuturor musafirilor, într-adevăr, mănăstirea a fost pentru mine un loc de popas, atât ziua cât şi noaptea, căci stareţa a avut grijă să-mi dea ghemotoace de vată de pus în urechi, mulţumită cărora bătăile toacei nu-mi întrerupeau somnul.

Încă o trăsătură care trebuie trecută la activul poporului rus şi la pasivul „eliberatorilor" săi. În timp ce aceştia din urmă aveau să transforme în curând bisericile în săli de cinematograf şi de baluri populare, soldaţii ruşi, în România, au respectat întotdeauna bisericile şi mănăstirile.

Albert Thomas1, apărătorul monarhiei. – înapoindu-mă la Iaşi în primele zile ale lunii mai, nu mă aşteptam să regăsesc Albert Thomas (1878 – 1932), om politic francez. Profesor de istorie, autor al unui studiu referitor la Sindicalismul german (1903), a colaborat cu Jean Jaurès la ziarul l'Humanité. A fost influenţat de şcoala reformismului

social şi a sindicalismului muncitoresc, „cu condiţia ca acestea să se manifeste într-o societate fără clase, în afară de influenţa bisericii, a statului şi a partidelor”. Orator talentat (deşi, după părerea lui I.G. Duca, „mai mult demagog”) şi de o neobosită energie, ziarist, deputat, în mai 1915 subsecretar de stat pentru furniturile de artilerie şi de echipamente militare, din decembrie 1916 până în septembrie 1917 ministru al Armamentului, obţine acordul premierului englez Lloyd George pentru expediţia franco-engleză de la Salonic, sub comanda generalului Sarrail. În august 1917 a fost numit ambasador la Petrograd pentru a întări legătura cu autorităţile revoluţionare ruse tentate de pacea separată cu Germania, cu atât mai mult cu cât la Paris se conta pe influenţa francmasonului Thomas asupra francmasonului Kerenski. În pofida insuccesului misiunii sale, care

seninătatea mănăstirească. Totuşi, situaţia, dominată tot de evenimentele din Rusia, se prezenta relativ favorabil.

Revoluţia rusă, care avea să sară rapid etapele, trecând direct de la faza 1789 la faza 1793, era acum în faza zisă „liberală” adică a iluziilor.

Antanta a recunoscut fără greutate noul guvern, şi l-a încurajat chiar în mod mai semnificativ. Astfel, Cabinetul Ribot a trimis în misiune pe lângă el, ca o „marcă de afecţiune şi de curtoazie”, pe membrul său cel mai de vază, Albert Thomas, ministru al Armamentului şi lider al partidului socialist.

se încheiase cu vizitarea frontului românesc, Thomas a fost numit apoi Comisar al Guvernului cu o funcţie puţin precisă legată de problemele efectivelor militare, şi a reluat colaborarea cu ministerul Apărării, ceea ce a contribuit în mare măsură la slăbirea prestigiului de care se bucura în rândurile stângii franceze, rămasă pacifistă. Dezamăgit de modul sângeros în care se desfăşura revoluţia rusă, Albert Thomas a devenit apărătorul tezelor reformiste în dauna tacticii revoluţionare, în coloanele

periodicului întemeiat de el în 1918, L'Information ouvrière. A refuzat să asiste la congresul partidelor socialist şi comunist de la Tours în 1920, pentru aderarea la a III-a Internaţională, Cominternul. Albert Thomas şi-a sfârşit cariera ca preşedinte al Biroului Internaţional al Muncii ce urmărea formularea şi aplicarea unei noi legislaţii internaţionale a muncii. Succesul lucrărilor acestei organizaţii nu a fost pe măsura marilor eforturi ale lui Albert Thomas, datorită şi faptului că, faţă de propaganda comunistă, el susţinea teza „eficienţei economice prin armonie socială". După război, Albert Thomas a revenit în România cel puţin o dată, pentru o scurtă vizită, şi a fost la rândul său vizitat în Biroul său de la Geneva, printre alţii, în mai 1927, de către ministrul român al Muncii, Grigore Trancu-Iaşi. În 1932, acesta a organizat o şedinţă comemorativă la sediul Academiei de înalte Studii Comerciale din Bucureşti, după ce s-a aflat de moartea la Paris a marelui lider sindicalist francez. Ceea ce reiese din amintirile evocate cu acel prilej de către Trancu-Iaşi este modul oarecum dezamăgitor cu care Thomas primea oaspeţii străini, oricare le-ar fi fost părerile şi ţara de origine, cu discursuri avântate, deseori fără substanţă, potrivite pentru oricine şi pentru orice împrejurare. (Cf. Grigore Trancu-Iaşi, „Albert Thomas şi România", îndreptarea 13 mai 1932, pp. l, 2; „Comemorarea lui Albert Thomas", îndreptarea, 18 mai 1932, p. 3; Madeleine Reberieux, P. Fridenson, „Albert Thomas, pivot du reformisme français", Le Mouvement social, no. 87, Paris 1974; Martin Fine, „Albert Thomas", The Journal of Contemporary History, 12 (1977), pp. 545 – 564; Nina Berberova, Les francmaçons russes du XX-e siècle. Des hommes et des Loges, Paris 1990).

126

Pe de altă parte, Anglia, ce suferea mai puţin ca noi de pe războiului, şi considera intervenţia americană drept garanţia unei victorii sigure, privea cu bunăvoinţă o revoluţie pe care o socotea ca fiind opera sa – ambasadorul Sir George guchanan o ajutase cât putuse – şi ca un

omagiu adus instituţiilor sale. Pe deasupra, ea se resemna uşor „la pacea fără cuceriri" sau la „revizuirea ţelurilor războiului", cerute în egală măsură şi de „Comitetul muncitorilor şi soldaţilor", cea mai bună şansă după opinia ei pentru a-anula promisiunea făcută Rusiei cu privire la Constantinopol prin acordurile din februarie 1915.

La Iaşi, unde nu ştiam nimic de această cârdăşie secretă anglo-rusă, ne linişteam citind declaraţiile prieteneşti ale lui Mi-liukov, care promitea României o aprovizionare mai bună şi un sprijin fără rezerve pentru realizarea aspiraţiilor ei naţionale.

Totuşi, cei care cunoşteau mai bine sufletul slav insinuau că ursul moscovit nu este niciodată atât de periculos ca atunci când pare blând. Periculos în planul politicii externe, el devenea periculos în România în planul politicii interne, prin încurajările neprecupeţite date revoluţiei nu atât de guvernul francez, cât de presa noastră de stânga. Domnul Take Ionescu însărcinat ad interim cu preşedinţia Consiliului şi cu Afacerile Externe în timpul călătoriei lui Brătianu în Rusia, a fost destul de neliniştit pentru a mă convoca şi a-mi împărtăşi îngrijorarea sa. El se bizuia nu numai pe anumite articole din ziarele noastre, ci şi pe rapoartele generalului Iliescu, însărcinat cu o misiune de propagandă la Paris. Astfel, el trăgea concluzia că partea cea mai „dinamică" a opiniei noastre publice dorea proclamarea republicii în România, ca în Rusia, pentru că vedea în ea nu doar o victorie a democraţiei, ci şi condiţia unei alte victorii pe acest front, printr-o cooperare mai sigură a celor două ţări, unite de-acum prin fraternitatea instituţiilor şi aspiraţiilor lor.

De la bun început, mi-a arătat o telegramă pe care generalul Iliescu i-o adresase domnului Brătianu, fără să prevadă că, în lipsa acestuia, vicepreşedintele Consiliului însărcinat cu interimatul va afla ce cuprinde. Telegrama se încheia cu aceste cuvinte, precedate de menţiunea: foarte confidenţial: „În urma recomandărilor dumneavoastră, voi avea grijă să nu se vorbească

prea mult de Take Ionescu”. În România, ca şi în Franţa, războiul nu reprezintă un armistiţiu între partide şi Uniunea sacră nu implică întotdeauna solidaritatea ministerială.

Asupra fondului acestei chestiuni, Take Ionescu îmi spuse următoarele: „Aş putea, de acord cu altă personalitate, să fac ca Republica să fie proclamată în cincisprezece zile. Moldova este ocupată de un milion de ruşi, care au aclamat cu toţii noul regim de la ei. Influenţa unui focar atât de vast şi de puternic ca Rusia, mai ales în situaţia prezentă care ne pune la discreţia ei este irezistibilă asupra unei ţări vecine mici, redusă la o treime din teritoriul ei şi devenită, de fapt, zonă militară rusească. Supravieţuirea absolutismului este cu atât mai paradoxală cu cât, sub acoperirea unei dinastii străine, este absolutismul unei familii burgheze, familia Brătianu, în folosul membrilor şi clientelei ei”.

Take Ionescu nu-mi ascunse că al doilea personaj al cărui concurs i-ar fi indispensabil era generalul Averescu, comandantul şef al singurei armate organizate din România şi care, fiu de ţăran şi înţelegător cu soldaţii, se bucura în toată ţara de o popularitate fără seamăn.

„Am, i-am spus lui Take Ionescu, o primă obiecţiune. Dacă Averescu este generalul cel mai popular în România, dumneavoastră sunteţi omul de stat cel mai important. Nu ştiu dacă sunteţi de acord cu el asupra distribuirii rolurilor într-o Republică pe care nu mi-o închipui cu doi preşedinţi”.

Însă interlocutorul meu, pe care-l ştiam prea patriot pentru a sacrifica interesul ţării sale unei ambiţii personale, îmi confirmă acest sentiment asigurându-mă că acest proiect nu va fi luat în serios decât dacă ar fi încurajat de Franţa. „Republica, am spus eu, ca şi anticlericalismul, nu este un articol de export pentru noi, şi mai ales nu aici”.

În raportul meu oficial asupra acestei convorbiri, am adăugat:

„I-am declarat domnului Take Ionescu în mod clar că

orice tentativă antidinastică ar fi în momentul de faţă o greşeală gravă, chiar o crimă faţă de România şi o trădare faţă de aliaţi.

De la începutul războiului, atitudinea suveranilor a fost ireproşabilă, dar aici nu este vorba de dreptate, nici de recunoştinţă.

Este vorba de interesele comune ale aliaţilor. Iar regele şi regina, angajaţi profund în aceeaşi cauză, ne oferă garanţii al căror echivalent nu ni l-ar da niciun partid. Nu trebuie să le compromitem având în vedere nesiguranţa certurilor interne al căror arbitru este regele. Aceste certuri ar putea chiar să trezească germanofilia care, orice-ar fi, dormitează în anumite cercuri româneşti, şi acest element, combinându-se cu anarhia care frământă trupele ruseşti, ar risca să provoace reacţiile şi surprizele cele mai supărătoare. Chiar dacă lucrurile n-ar ajunge până acolo, prăbuşirea dinastiei, simbol al unităţii naţionale, ar oferi Germaniei un pretext foarte bun pentru a constitui la Bucureşti un nou guvern cu care ar trata şi cu concursul căruia, exploatând ura poporului pentru Rusia, ar mobiliza o armată română.

Domnul Take Ionescu m-a asigurat că bat la uşi deschise şi că, într-adevăr, chestiunea nu se putea pune înainte de sfârşitul războiului. «Nu sunt preocupat, mi-a spus el, decât de binele ţării şi sunt hotărât să mă comport cu o lealitate absolută faţă de rege. îl voi sfătui să ia iniţitiva unor reforme democratice atât din punct de vedere agrar, cât şi electoral.»

Regele a şi urmat aceste sfaturi într-un punct esenţial, ducându-se pe front unde a pronunţat un discurs răsunător, promiţând ţăranilor care au apărat glia naţională «pământ şi o largă participare la treburile publice». Menţinerea monarhiei va fi oare asigurată după război prin îndeplinirea acestor promisiuni? Trebuie să o dorim, având însă grijă ca originea germană a regelui să nu-l desprindă niciodată din blocul franco-englez.

Acest pericol este foarte puţin probabil. Este în orice

caz mai puţin sigur decât acela ca România, devenită republicană, să fie absorbită de Rusia, unde ar fi instalat acelaşi regim. Marele val democratic rusesc ar îneca în acest caz România. Este foarte important ca această ţară să-şi păstreze independenţa şi să-şi afirme individualitatea pentru care, în raport cu republica rusă, monarhia va fi, chiar după război, cea mai bună chezăşie. Socotesc deci că trebuie să evităm cu grijă, atât la Paris cât şi aici, să creăm impresia că încurajăm direct sau indirect aspiraţii poate conforme intereselor noastre viitoare, dar cu siguranţă contrare intereselor noastre prezente”.

129

Departe de a-mi atribui un merit cât de neînsemnat dând fel guvernului meu lecţii asupra punctului esenţial al ere T” său, cu riscul să-mi atrag cenzura sau poate chiar răzbun” sa, m-aş acuza mai curând de timiditate dacă aş compara toobiectiv al pledoariei mele pentru monarhia română cu tonul A tirambic pe care-l va adopta curând, pentru gloria acesteia mult mai multă autoritate decât mine, domnul Albert Thom U membrul cel mai progresist al acestui guvern, lider pe atunci al socialismului francez. Nu am fost deloc surprins. Provocând vizita sa la Iaşi, mă aşteptam la acest ajutor decisiv în virtutea unei legi deseori verificată în cursul carierei mele: în străinătate, printre parlamentarii noştri în misiune şi diplomaţii noştri se produce un schimb reciproc între dreapta şi stânga; cei mai violenţi anti-clericalişti sunt cei mai hotărâţi susţinători ai altarului şi ai congregaţiilor noastre, iar cei care au convingerile cele mai republicane devin cei mai înfocaţi apărători ai tronului.

Ştiam că, la Petrograd, Albert Thomas provocase indignarea unora şi încântarea altora prin entuziasmul sacru pe care-l manifesta faţă de primele bâjbâieli ale noii Rusii, dar trăgeam concluzia că, pentru ca acest entuziasm să-i fie iertat la curtea de la Iaşi, el se va strădui cu atât mai mult să afişeze convingeri nobiliare în locul celor republicane. Vedeam o garanţie sinceră şi momentană a acestei convertiri în patriotismul, inteligenţa şi vanitatea

lui de orator, adică de actor, atent înainte de toate să atragă aplauzele oricărui public, în orice rol.

Pentru a-l pune pe Albert Thomas în stare de graţie monarhică, am insistat, în numele suveranilor, ca să nu uite frontul ruso-român în programul său de deplasări. Comportarea lui mi-a întrecut toate aşteptările. Poftit la Curte într-o intimitate măgulitoare, de acord cu mine în lipsa mea, a cucerit imediat familia regală şi, aşa cum se întâmplă deseori, a fost cucerit de cucerirea sa. A înveselit-o foarte mult pe regina Maria prin verva lui, a inspirat încredere regelui Ferdinand prin bonomia şi prin luciditatea mai mult latină decât socialistă cu care îi judeca pe ruşi, în sfârşit, prin jovialitate şi anecdote, i-a sedus pe copiii regali, dintre care cei mai mici i se urcau pe genunchi numindu-l „oncle Albert”. Cum îl felicitam de acest succes: „Nu e nicio scofală.

130

l

el, pe aceşti oameni trebuie să ştii să-i faci să se îl*11 „ia largul lor. Şi cum în meseria lor ei nu văd decât oameni Siroticoşi-”» Da>u întrerupsei, ca diplomaţii, dacă-i faci să râdă, obţii de la ei tot ce vrei”.

Mai cu seamă de la el am obţinut tot ce am vrut. În telegrale lui la Paris, el aproba şi depăşea „românofilia” care mi se roşa şi pleda mai energic ca mine cauza monarhiei, fără nici din rezervele pe care le socoteam oportune. El o consolida, consolidându-mi şi situaţia la Quai d’Orsay. Consolida totodată şi frontul românesc, intensificând şi accelerând livrarea armamentului, în calitatea sa de ministru al Armamentului pe care o cumula cu misiunea sa temporară în Rusia.

Întocmai ca şi Curţii, Albert Thomas a plăcut oraşului. Sărbătorit de toate clasele societăţii ieşene, el a fost aclamat la marele teatru, unde Parlamentul a fost convocat în onoarea lui. A rostit pe scenă un discurs strălucit, din al cărui lirism tactul nu lipsea, ridicând în slavă virtuţile sublime pe care întreaga Românie „începând cu Palatul şi până la cea mai umilă colibă” le înfăţişa lumii,

precum şi înalta înţelepciune şi vitejie a regelui care, prin reformele iniţiate, se situa în avangarda progresului social. Ceea ce, pentru regele Ferdinand, reprezenta consfinţirea democraţiei de către unul din fruntaşii ei.

Ciudat însă, acest ambasador al Republicii pe lângă revoluţie a avut cel mai puţin succes pe frontul armatelor ruseşti. Eu reprezentam pentru el cel mai bun public, pentru că îi aduceam sincere felicitări pentru tonul convins cu care se adresa acestor soldaţi necombatanţi în vederea unei viitoare şi fulgerătoare ofensive, imbolduri vădit lipsite de orice sinceritate. Când vorbea franţuzeşte, era deseori aplaudat călduros de un auditoriu care nu înţelegea niciun cuvânt. Traducerea în ruseşte prin interpretul lui, a cărei exactitate, este adevărat, nu o puteam controla, era primită cu o tăcere de gheaţă. Între două opriri în cursul acestui circuit, Albert Thomas îmi spunea: „Ei aplaudă când nu înţeleg şi nu mai aplaudă când înţeleg. Este foarte firesc. După cum vedeţi, eu spun peste tot acelaşi lucru şi, cu excepţia unor variante potrivite cu împrejurările, le spun mereu acelaşi lucru, le servesc aceleaşi clişee ca alegătorilor mei din suburbia pari

ziană care, dacă înţeleg sau nu, aplaudă aceleaşi pasaje, deoare în tonul, în gestul, în privirea unui orator ce îşi cunoaşte mes na există un fluid care, independent de cuvinte, comandă aplau” zele. Elocvenţa este ceva fizic, sau mai curând ceva fiziologi fără legătură cu materia cenuşie”. El îmi mai mărturisi acest „truc” oratoric: „Pe frontul rusesc, ca şi la mitingurile socialiste mă adresez de la începutul până la sfârşitul discursului auditoriului ce mi se pare cel mai receptiv, pentru a stabili curentul care prin el, se propagă mai mult sau mai puţin în toată sala. Într-o zi, la un miting în suburbia Menilmontant, l-am întrebat pe preşedintele biroului: «Cine-i activistul din cutare rând, care, în timp ce vorbeam, mă urmărea cu o privire atât de pătrunzătoare?»

«Este, îmi răspunse el, cel mai prost dintre noi

toţi.»”.

Albert Thomas îmi vorbea astfel foarte liber în fundul maşinii, fără să fie auzit de ofiţerul său de ordonanţă-interpret, aşezat lângă şofer, şi care, cu toate că era revoluţionar, sau poate din această cauză, îi inspira mai puţină încredere decât mine. Acest „ofiţer”, comandantul R... fost comandant, spunea el, în Legiunea străină, cu pieptul plin de decoraţii, vorbind la fel de bine franceza şi rusa, fusese plasat pe lângă el de Sovietul Suprem de la Retrograd în calitate de înger păzitor. Serviciul nostru de informaţii a descoperit că acest spion era un fals ofiţer, că purta decoraţii false şi un nume de împrumut. Evreu rus în solda revoluţiei, el nu se dezlipea de ambasadorul nostru, ministrul Armamentului la Paris. I-am adus la cunoştinţă această descoperire, de care nu se arătă mirat, dar care nu puse capăt colaborării lor, făcând-o, sper, mai puţin periculoasă.

Misiunea lui Albert Thomas în Rusia se apropia, este adevărat, de sfârşit. Câteva zile după plecarea sa din România, el se înapoie la Paris, dezamăgit, cred, de o revoluţie care fusese mai uşor de dezlănţuit decât de stăpânit şi de condus în interesul aliaţilor, „îmi voi servi mai bine ţara, îmi spuse el, la Ministerul Armamentului”, unde, efectiv, a fost, după cum mi s-a spus, un bun artizan al victoriei.

Albert Thomas a condus timp de câteva luni Ambasada noastră în Rusia fără a stârni criticile tagmei diplomaţilor de carieră, într-o vreme când aceasta socotea că guvernul Republicii încre

ţa prea des misiuni diplomatice unor outsideri, parlamentari –siţi de strălucire, a delegat pe unul din decanii săi pe lângă inistru pentru a-i spune: „Domnule ministru, dacă numiţi oanei superiori din afara tagmei noastre, ne supunem, dar dacă veţi nevoie doar de oameni mediocri, suntem aici”. Albert Tho-s nu intra în această ultimă categorie. Era superior prin cultură, elocvenţă, putere de muncă şi, aşa cum dovedeşte vizita la Iaşi, prin

realismul şi rapiditatea cu care se adapta unor situaţii noi. Era calificat, după opinia mea, pentru o misiune pe lângă revoluţia rusa abia născută, nu atât prin părerile lui oficiale cât prin calităţile sale personale pe care le întregea prin fizicul său de mujic, cu barba încâlcită şi părul care-i atârna pe ceafă. „Seamănă cu un popă, mai curat şi mai inteligent decât ceilalţi”, îmi spunea necredinciosul de Take Ionescu. Fizicul a contribuit la popularitatea lui mai mult decât elocvenţa, în timpul raitei noastre pe frontul rusesc, după fiecare din cuvântările sale, şeful Unităţii, apoi preşedintele Sovietului local îl sărutau îndelung pe gură, în timp ce eu, din respect şi de scârbă, mă îndepărtam cu câţiva paşi pentru a-i lăsa monopolul acestui rit.

Acest „oropsit al vieţii” 2 era tot numai aur: ochelari de aur, dinţi de aur, un lanţ gros de aur la jiletcă. El se va acoperi şi mai mult cu aur când, ca mare favorit al socialismului internaţional, va deveni titularul celei mai mănoase sinecuri din lume, direcţia Biroului Internaţional al Muncii de la Geneva.

În România, îi spusesem acestui apostol bărbos, care propovăduia războiul total unei armate ruse în descompunere: „Sunteţi un misionar in partibus infidelium, la canibali. Să dorim să se mănânce între ei şi să ne lase în pace”. Pe el nu l-au mâncat. A plecat din Rusia mai gras decât venise şi bun de pus la îngrăşat intensiv la Geneva, din care cauză a şi murit, încă tânăr. L-am regretat sincer, nu numai pentru că mi-a dat un ajutor preţios şi mi-a arătat până la sfârşit o simpatie înduioşătoare, dar şi pentru că, în statul major al Republicii şi al partidului său, îl consi

2 „Oropsit al vieţii”: vers al Internaţionalei care desemna proletariatul mondial („Sculaţi voi oropsiţi ai vieţii”).

der mult superior altora, astăzi mai puţin uitaţi: Jauresă \ Briand5, sunt specimene exclusiv oratorice. 1 Vlani4.

Albert Thomas nu îşi făcea iluzii asupra neputinţei parlamentar în timp de război. Odată, când deplângea 8 lmului zenţa lui slăbiciunile sau ocaziile pierdute pe frontul din Pre” din cauza acestui regim, mi-a spus: „L-aţi judeca şi mai ” dacă l-aţi cunoaşte ca mine şi de atâta vreme. Când am int-VCR

Ul [J-ţ i.

Cameră la vârsta de douăzeci şi cinci de ani, în calitate de d tat de Champigny, unul din deputaţii bătrâni mi-a spus: «Ţin intri azi într-o casă unde îţi trebuie o locomotivă ca să mist scobitoare.»” Unele fenomene se explică prin viteza pe care ating. Sub regimul parlamentar, multe evenimente se explică prin încetineala cu care se mişcă. Când locomotiva trebuie să remorcheze o jumătate din mapamond, să nu ne mirăm că multă vreme scapă trenul victoriei.

3 Jaurès, Jean (1859 – 1914), om politic, filosof şi istoric francez. Deputat socialist (1893), a luptat pentru unitatea mişcării socialiste. A fondat jurnalul L’Humanité (1904), iar ca parlamentar, a acţionat pentru introducerea învăţământului şi s-a împotrivit politicii colonialiste şi războiului. A fost asasinat de un naţionalist în ajunul izbucnirii primului război mondial.

4 Viviani, René (1863 – 1925), om politic francez. Deputat socialist (1893 – 1902), apoi socialist independent (1906 – 1922), fondator al Partidului Republican Socialist. Ministru al Muncii (1906 – 1910), al Instrucţiunii publice (1913 – 1914), preşedinte al Consiliului (iunie 1914). Înlocuit în octombrie 1915 de Aristide Briand, a fost numit ministru al Justiţiei (1915 – 1917). A reprezentat Franţa la Societatea Naţiunilor (1920 – 1921).

5 Briand, Aristide (1862 – 1932), om politic şi jurnalist francez. A fost secretar general al Partidului Socialist (1901) pe care l-a părăsit în 1905. În calitate de deputat (1902), a contribuit la adoptarea legii separării Bisericii de stat. A fost de peste 20 de ori ministru – îndeosebi al Afacerilor Externe – şi de 11 ori preşedinte al Consiliului. A promovat o politică de pace şi de colaborare

internaţională semnând Pactul de la Locarno (1925), Pactul Briand-Kellog (1928) care scotea războiul în afara legii. Laureat al Premiului Nobel pentru pace, 1926, împreună cu Streseman.

134

j – misionari – Vandervelde6, Masaryk1. – Inspec$ lui ruso-român de către Albert Thomas dovedea că ° nu este o colonie rusească şi că Franţa, cea mai dezant n punct de vedere material dintre toate puterile în e Europei, are dreptul să-şi spună cuvântul şi chiar aceasta Pl se ordine în numele interesului general al aliaţisă tat de unul dintre fruntaşii socialismului internaţional, °f cuvânt a avut un răsunet cu atât mai mare. Vizitele noastre pe front subliniau o anomalie stranie: artele ruseşti vizitate de doi civili francezi, de Albert Thomas în g jnjne, nu erau niciodată vizitate de înaltul lor comandament cărui autoritate se exercita exclusiv, sau mai degrabă se volatiliza în întregime, numai prin hârţogărie. Într-una din convorbirile mele cu comandantul şef al ruşilor, generalul Saharov, l-am întrebat, prefăcându-mă că-l credeam în contact personal cu armatele sale, ce impresie a cules din ultima sa vizită pe front. El mi-a răspuns: „Nu mă duc pe front niciodată”. Şi, pentru a-mi da o lecţie şi a mă abate de la intenţia de a-i pune întrebări indiscrete, a adăugat: „La noi, armata se administrează tot atât cât se comandă”. Cum ar putea oare acest „cin”, fără alt mijloc de acţiune decât birocraţia şi fără alt ideal decât plăcerea paşnică a unor chilipiruri imense, să inspire armatelor noii Rusii acelaşi ideal ca al Revoluţiei franceze? Succesorul generalului Saharov, generalul Şcerbacev, fără să se ducă pe front mai mult ca el, ceea ce ar fi însemnat altă revoluţie, apela cel puţin la noi pentru a-l suplini. El îmi ceru să pun pe cineva să comenteze declaraţiile monarhico-belicoase ale lui Albert Thomas în Peţit Journal, destinat trupelor sale, sub formă de scrisori adresate de un soldat francez unui soldat rus. Aceleaşi declaraţii, care cuprindeau un omagiu adus spiritului reformator al regelui Fer-dinând, au fost de asemenea traduse în ruseşte şi

afişate pe ziduri

6 Vandervelde, Emile (1866 – 1938), om politic belgian. Deputat socialist, membru al Internaţionalei a II-a (1900), ministru al Afacerilor Externe (1925 – 1927). A semnat pactul de la Locarno.

7 Masaryk, Thomas (1850 – 1937). Om politic cehoslovac, filosof şi sociolog. Primul preşedinte al Republicii Cehoslovace creată de el în 1918.

135

— Un la Iaşi şi în oraşele unde Sovietele militare aveau un fel, Albert Thomas, revoluţionar în teorie, devenea apostol al contrarevoluţiei. Rezultatul: un ordin de zi l tetului soldaţilor" în favoarea războiului cu scop defen fără anexiuni, însă ofensiv ca mijloace, ceea ce am f suficient, în lipsa ofensivei militare, de care armata rusă capabilă, era cel puţin o defensivă provizorie împotriva sivelor propagandei germane.

Iniţiativa lui Albert Thomas a mai avut avantajul să voace şi alte vizite care au confirmat efectul vizitei sale în? – " revoluţiei sale, Rusia şi, prin extensie, România deveneau ţară de misiune pentru capii mai mult sau mai puţin inspirat ai partidelor socialiste din ţările aliate sau din alte ţări: Anglia Italia, ţările scandinave. Toţi erau părinţii adoptivi ai unei revoluţii în faşă. Până când paternitatea lor avea să fie contestată acest patronaj îi autoriza să-i dea sfaturi bune cu mai mult zel decât a dat ea dovadă pentru a le urma. Printre aceşti missi dominici care au propovăduit neofiţilor ruşi cruciada democraţiilor împotriva imperialismului, nu voi aminti decât pe Vandervelde, şeful socialismului belgian, singurul care prin autoritatea sa personală şi analogia între drama Belgiei cotropite şi drama şi mai mare a României, a fost primit cu aceleaşi onoruri, dar cu mai puţin entuziasm decât Albert Thomas, căruia lumea i se adresa mult mai mult ca reprezentant al Franţei decât ca reprezentant al socialismului. Totuşi, discursul pe care l-a rostit în cursul primirii solemne ce a adunat în jurul său guvernul, Parlamentul şi corpul diplomatic, a fost aplaudat cu

căldură; însă vocea lui a părut ascuţită şi rece celor care ascultaseră vocea răsunătoare şi înflăcărată a lui Albert Thomas. Anumite cuvinte ale sale au fost totuşi folosite de misiunea noastră militară în scopuri de propagandă, prin manifeste, afişe şi articole în ziarul frontului rusesc.

Acelaşi joc în timpul vizitei profesorului Masaryk, preşedintele Comitetului naţional cehoslovac, dar cu mai multă eficacitate, cu toate că el nu arbora steagul socialismului internaţional; acest „frate slav", vorbind în numele unei naţiuni oprimate, era însă

136

r ficat să recunoască în războiul împotriva Germaniei un mă-ca. e ei jberare, deci un război legitim.

răzb° ta lui a coincis cu un incident, care a putut fi rezolvat taiiil României. Domnul Brătianu tocmai ordonase să în au ecutaţi un anumit număr de spioni, majoritatea evrei ruşi.

ti de Germania. „Comitetul soldaţilor" s-a sesizat şi a ame

— T să-i elibereze prin violenţă pe cei care nu fuseseră încă exe

0111 ti Revoluţia rusă, care avea să se dedea celor mai groaznice

C° înri din istorie, neadmiţând pedeapsa cu moartea. Autoritalui Masaryk, combinată cu aceea a misiunii noastre militare, temperat c-a mP acest exces de umanitarism.

prezenţa lui Masaryk coincidea şi cu negocierile întreprinse de împăratul Carol de Habsburg8 în vederea unei păci separate. După părerea lui, dacă s-ar fi aflat la Berlin de aceste negocieri, împăratul Austriei ar fi fost suprimat, cum fusese arhiducele Franz-Ferdinand. Aceste negocieri, spunea el, nu puteau să reuşească, deoarece aliaţii aflaseră de la Praga de un raport secret, venit de la starul major austriac, şi din care reieşea că pacea trebuia neapărat încheiată, dubla monarhie austro-ungară fiind prea sleită pentru a continua războiul. Deci, pentru ce să se mai înceapă tratative cu ea, anume spre a cumpăra prin

concesiuni o pace care-i va fi impusă oricum de forţa împrejurărilor? Profesorul Masaryk părea să regrete acest lucru. El vorbea despre Habsburgi fără patimă, cu nepărtinire şi nu uita că Franz-Iosef, după ce recunoscuse drepturile istorice ale Boemiei, voia să se încoroneze la Praga, lucru pe care doar coaliţia germano-ma-ghiară îl împiedicase să-l facă. De asemenea, nu uita că moştenitorul său, arhiducele Franz-Ferdinand, plătise cu viaţa într-un atentat, provocat, după opinia lui, de pangermanişti, programul său de federaţie în trei, menită să asigure Boemiei aceeaşi autonomie ca Austriei şi Ungariei, sub egida împăratului. El medita la problema viitoarei Europe, desigur ca un patriot ceh, însă ca

8 Carol I (1887 – 1922), împărat al Austriei şi rege al Ungariei, sub numele de Carol IV, i-a urmat la tron unchiului său Franz-Iosef, în 1916. După ce puterile aliate i-au respins ofertele de pace, iar Austria s-a proclamat republică, a abdicat în noiembrie 1918. Refugiat în Elveţia, a încercat o lovitură de stat care a eşuat.

Istoric, nu cu mentalitate de partizan. Preferinţele sale mergeau către o Cehoslovacie independentă, dar în cadrul unei federaţii dunărene, aliată a imperiului habsburgic reînnoit. După destrămarea acestui imperiu, Masaryk, devenit şef al statului, preconiza o uniune vamală între statele succesoare, prefaţă, după opinia lui, a unei colaborări politice.

Aceleaşi vederi mi-au fost expuse de şeful slovacilor, Ştefanik, când, după ce luptase în armata noastră cu grad de general francez, a vizitat şi el frontul românesc. Câteva luni după aceea, a pierit într-o catastrofă aeriană. A fost o mare nenorocire pentru patria sa, pentru Franţa, pentru pacea lumii. Cu aceleaşi vederi largi ca ale lui Masaryk, dar cu mai multă voinţă şi fără nicio iluzie asupra revoluţiei ruseşti, el ar fi făcut, fără îndoială, ca această politică să prevaleze asupra încăpăţânării lui Beneş.9 Amintindu-mi de spusele înţelepte ale preşedintelui Masaryk şi ale generalului Stefanik pe frontul românesc în

1917, nu mă pot împiedica să gândesc că, dacă în locul lui Stefanik ar fi murit Beneş într-un accident aerian, atâtea catastrofe, socotite ulterior inevitabile, ar fi putut fi evitate.

Încă o ocazie pierdută. – întâlnirea mea cu Masaryk îmi aduce aminte de altă ocazie pierdută, printre atâtea altele, de către aliaţi, în programul şederii sale la Iaşi, de acord cu generalul Berthelot, am cerut să se prevadă o vizită pe front, pentru a-i permite să vadă în trupele române o mostră a ceea ce ar fi în stare să facă misiunea noastră militară din contingentele cehe neutilizate în Rusia. Masaryk şi-a dat seama imediat de avantajul considerabil pe care l-ar prezenta pentru cauza cehoslovacă, ca şi pentru interesul general al aliaţilor, încorporarea acestor contingente sub egida misiunii noastre. El şi-a exprimat intenţia să susţină acest proiect din toate puterile pe lângă organizaţiile cehe şi guvernul provizoriu de la Retrograd, unde se ducea. Proiect cu atât mai uşor de realizat cu cât ministrul Statelor Unite

9 Beneş, Edvard (1884 – 1948). Om politic cehoslovac. Era opus oricărei cooperări între Austria şi Cehoslovacia, urmărind distrugerea Austriei cu orice preţ.

la Iaşi» dl Vopicka, de origine cehă, îl adoptase cu entuziasm şi-i asigura concursul financiar al guvernului său. Proiect susceptibil să aducă de partea noastră o armată de cinci sau şase sute de mii de oameni, dacă s-ar extinde şi la prizonierii sârbi şi polonezi, cu concursul reprezentanţilor lor la Iaşi: ministrul Serbiei, care admira opera misiunii noastre, şi ministrul Rusiei, domnul Poklevski, care o admira şi el, deşi mai discret, dar care, faţă de descompunerea patriei sale oficiale, acorda primul loc în inima sa patriei sale de origine.

Pentru recrutarea acestei armate menite să înlocuiască un număr cât mai mare de trupe ruseşti, am obţinut şi sprijinul colegului meu englez. Ca şi mine, el a insistat ca guvernul său să facă din formarea acestei armate una din condiţiile de impus Rusiei în schimbul

sprijinului financiar pe care ni-l cerea. Exigenţă justificată prin argumente fără replică: guvernul de la Petrograd nu putea, fără să dezvăluie gânduri ascunse de trădare, să împiedice – în timp ce armata sa nu se mai bătea – recrutarea unor contingente nerăbdătoare să lupte împotriva duşmanului comun al neamului lor, dar cu condiţia să nu fie puse în subordinea unui comandament rusesc a cărui incapacitate era cunoscută; acest comandament, care nu dispunea nici măcar de un număr suficient de ofiţeri pentru a menţine la datorie o mică parte a trupelor sale, evident nu putea să pună alţi ofiţeri la dispoziţia unor trupe noi ce refuzau să se supună autorităţii sale şi o solicitau pe a noastră. O anchetă condusă de ofiţerii noştri dovedea că, în noua Rusie „liberă", prizonierii cehi, sârbi şi polonezi erau victimele unui adevărat trafic de sclavi, practicat la îndemnul germanilor de către comandanţii lagărelor de concentrare, şi în profitul lor: aceşti prizonieri, în loc să fie încorporaţi, erau închiriaţi, în schimbul unor comisioane, unor întreprinderi industriale şi agricole. Potrivit delegaţilor Crucii Roşii şi ai altor organizaţii de ajutorare a prizonierilor, cărora Rusia nu le interzicea inspecţiile, aşa cum a făcut-o în timpul şi după cel de al doilea război mondial, peste 60.000 cehi, sârbi sau polonezi muriseră de mizerie şi de boli în aceste lagăre. Rusia, oficial „aliată", omora mai mulţi aliaţi la ea acasă decât inamici pe front, înainte ca Antanta să fi încercat ceva pentru a-i folosi pe aceşti

nefericiţi, Germania organiza metodic exterminarea lor în înţelegere cu conducătorii ruşi plătiţi de ea.

Argumentele erau atât de puternice, interesul formării acestei armate noi era atât de evident şi prestigiul misiunii noastre militare atât de strălucit, încât chiar colegul meu, ministrul Italiei cel mai invidios pe poziţia noastră în România, propunea şi el guvernului său, ca toţi ceilalţi reprezentanţi aliaţi, programul pe care l-am rezumat mai sus. Această unanimitate rară i-ar fi asigurat

realizarea, dacă „Antanta” şi-ar fi meritat mai mult numele şi ar fi fost la fel de capabilă de acţiune, precum era de inerţie.

În ceea ce priveşte valoarea acestei viitoare armate, experienţa nu permitea să fie pusă la îndoială. Divizia sârbească angajată în Dobrogea împotriva bulgarilor pe lângă corpul expediţionar rusesc făcuse dovada celor mai strălucite calităţi de disciplină, rezistenţă, instruire, curaj. S-a aflat mereu în linia întâi, numai trei mii de oameni, majoritatea răniţi, dintr-un efectiv de douăzeci de mii de oameni, putând fi aduşi în spatele frontului. Statul major rus, cu toate rugăminţile patetice ale comandamentului local, nu a vrut în niciun chip să scoată din uriaşele lui rezerve întăririle care ar fi ajuns ca să-i pună pe bulgari pe fugă.

În Galiţia, divizia cehă pierise aproape toată în cursul ofensivei generalului Kornilov. Ca şi sârbii în Dobrogea, se sacrificase în zadar, debandada ruşilor aducându-i mult mai încoace de linia frontului de unde plecaseră.

În vreme ce toţi reprezentanţii aliaţi la Iaşi stăruiau pentru crearea unei armate ceho-sârbeşti sub comandament francez, statul major rus sacrifica tot o divizie sârbească în regiunea Galaţi.

Şi astfel faptele demonstrau că trupele sârbeşti şi cehe, recrutate în Rusia, reprezentau o forţă preţioasă, dar irosită fără folos pentru Antantă dacă, la fel ca în trecut, soarta lor depindea de nepriceperea sau de ticăloşia comandamentului rusesc. Dimpotrivă, dacă aceste trupe ar fi luptat sub ordinele unui stat major francez, aşa cum cereau reprezentanţii lor autorizaţi, ele ar fi fost capabile, în mâinile noastre, de cele mai mari eforturi şi ne-ar fi

Is se menţinem frontul oriental în ciuda dezertării ruse, şi, aţe chiar să rupem echilibrul acolo în avantajul nostru.

Chiar dacă valoarea acestor contingente nu ar fi fost verificată prin proba focului, ne-am fi putut bizui pe ele ca pe trupe He elită, toate condiţiile contribuind la aceasta

mai mult ca oriunde. Ele se aflau în condiţii militare, fizice şi morale pe care, fără îndoială, nicio altă armată nu le întrunea în acelaşi grad, la acea dată. Instrucţia lor militară, deosebit de îngrijită, era mult superioară celei a majorităţii trupelor care combăteau în 1917, în ambele tabere, în sfârşit, aceste trupe venind voluntar să ia parte la lupta împotriva imperiilor centrale, se putea spune că încheiau un pact cu victoria sau cu moartea. Ridicând armele împotriva suveranilor cărora fuseseră siliţi să le jure credinţă, aceşti oameni ştiau că nu se vor putea întoarce la căminele lor decât învingători.

Dovada era făcută că astfel de trupe noi, însufleţite de acelaşi gând şi puse sub controlul ofiţerilor noştri, ar fi înlocuit în mod avantajos armatele ruseşti şi ar fi menţinut chiar, prin exemplul lor, o disciplină relativă în alte sectoare ale frontului oriental. După rezultatele obţinute în România, această metodă părea să fie mai uşor de aplicat chiar în Rusia şi în apropiere de Polonia, cu o armată autonomă de 4 la 500.000 de prizonieri polonezi, efectivul lor după preluarea pentru frontul ruso-român a celor circa 100.000 de prizonieri cehi şi polonezi care se găseau în lagărele cele mai apropiate.

Pe aceste baze, ofiţerii noştri considerau că frontul putea fi stabilizat până în momentul prielnic unei ofensive care ar fi avut mari sorţi de reuşită, dacă reînnoirea frontului se producea fără să afle de ea inamicul german care, cunoscând valoarea forţelor ruseşti, nu dispunea în zona aceea de formidabile organizări defensive ca în altă parte. Succesul părea cu atât mai sigur-lucru pe care noi îl ştiam din corespondenţa dintre aceşti prizonieri şi fraţii lor de neam încă înrolaţi în armatele duşmane – cu cât mijlocul cel mai sigur de a provoca dezertarea lor în masă ar fi fost constituirea unei armate sârbo-ceho-poloneze, pregătită să-i Primească şi pe ei.

141

Dar trebuia acţionat repede, pentru a se putea profita de SCUT tul interval de timp între căderea vechiului regim şi bolşevizare celui nou, până într-atât

încât acesta din urmă să devină incompatibil cu orice cooperare interaliată. Principiile vechiului regim se opuneau formării acestei armate: politica sa, dominată de panslavism, plănuia pe ascuns absorbirea naţionalităţilor „surori” şi condamna orice încălcare a unuia dintre principiile sale fundamentale, credinţa faţă de monarhie. Principiu sau sentiment atât de imperios încât, după cum mi s-a povestit, marele duce Nicolae a refuzat să strângă mâna ofiţerilor croaţi care-i aduceau o divizie întreagă să lupte sub ordinele sale.

În schimb, principiile noului regim îi ordonau să respecte dreptul la autodeterminare al popoarelor şi să nu pună piedici eforturilor lor de a-şi cuceri independenţa, de a-şi afirma vitalitatea şi de a-şi crea drepturi, participând la luptă cu armate distincte, sub drapelele lor proprii, însă, dacă principiile noului regim rus favorizau planurile noastre, moravurile sale le vor compromite curând. Agenţii săi nu vor renunţa uşor la „chilipirul” reprezentat de existenţa şi exploatarea a şase sau şapte sute de mii de prizonieri. Sub acţiunea conjugată a pacifismului şi a germanofiliei, idealul se potrivea cu corupţia la cei care şi-ar fi făcut un caz de conştiinţă din faptul de a contribui la victoria noastră sau la prelungirea războiului, procurându-ne noi soldaţi.

De acord cu generalul Berthelot şi cu toţi colegii mei, miniştrii plenipotenţiari aliaţi, un plan foarte amănunţit pentru recrutarea, echiparea, înarmarea, aprovizionarea acestor armate a fost elaborat, apoi supus guvernelor noastre. După refacerea trupelor române, contrar tuturor prevederilor, în pofida foametei, a epidemiilor şi mai ales a ostilităţii comandamentului rus, ofiţerii noştri ar transforma mai uşor o altă materie primă foarte bună în luptători de elită. Aşa cum scriam la Paris: „Superioritatea matriţei franceze care a modelat armata română este recunoscută şi proclamată aici de toţi aliaţii. Dar, după cum în fabricarea tunurilor este mai greu şi durează mai mult să faci o matriţă nouă decât să o foloseşti apoi pentru a obţine piese noi, este mai simplu azi, pentru misiunea

noastră militară, să

anizeze trupe noi, decât să călească această matriţă şi săi, a strictura cea mai potrivită acestui scop”.

Acţiunea admirabilă a misiunii noastre militare făcea ca gagiul ei să se întindă mult dincolo de frontul ruso-român. Peste tot unde erau oameni asupriţi, nerăbdători să se elibereze, în sânul comitetelor naţionale poloneze, cehe, sârbeşti, în lagărele de prizonieri, ea apărea ca un pol de atracţie, o forţă de organizare, o chezăşie a victoriei.

Avantajele politice ale acestui plan le egalau pe cele militare. Condusă de Franţa, dispunând pe frontul oriental de o forţă care nu numai ar fi înlocuit armata rusă ajunsă la capătul puterilor, dar ar fi fost chiar superioară celei pe care vechea armată rusă a avut-o şi ar fi avut-o vreodată fără revoluţie, Antanta ar afla în ea, după victorie, mijlocul să impună şi să organizeze condiţiile unei păci juste şi durabile.

Toţi colegii mei din Antantă îşi invitau guvernele să nu precupeţească nimic pentru a crea, conform legilor justiţiei şi echilibrului, această continuitate de state naţionale şi aliate, care ar deveni una din bazele cele mai puternice ale Europei viitoare, în ceea ce mă priveşte, fără a comunica reprezentanţilor Antantei corespondenţa mea asupra acestei teme, semnalam la Paris imensul avantaj pe care l-ar avea Franţa din această ligă, constituită de ofiţeri ai Antantei, conform dorinţei popoarelor lor, ligă cuprinzând şaizeci-şaptezeci de milioane de suflete (cuvântul „suflete” fiind mai puţin impropriu aici, decât în majoritatea statisticilor), a cărei alianţă ne-ar fi câştigată.

Formarea, datorită nouă, a acestor armate destinate să lupte, ca trupele româneşti, sub un comandament în realitate francez, ar fi deci un eveniment important, care ar scurta războiul, ar orienta pacea pe calea cea bună şi, repercutându-se în favoarea noastră asupra întregii noastre situaţii viitoare în lume, ar constitui, poate, principalul rod al sacrificiilor noastre.

Vis prea înţelept, în sine, pentru a nu fi nesăbuit în

planul acţiunii sau inacţiunii interaliate, întruchipându-l într-un plan elaborat de cei mai buni tehnicieni ai misiunii noastre militare, îndeplineam mai curând un act de credinţă, decât unul de speranţă. După uriaşele greşeli comise de aliaţi pe acest front, nu

mă voi mira văzând acest proiect rămas în stare de nebuloasă cum dispare apoi în dublul haos al Rusiei şi al Antantei.

Degeaba repetam la Paris că, dacă rolurile ar fi inversate între ei şi noi, germanii nu ar fi aşteptat atâta timp ca să folosească trupe cerând să lupte sub ordinele lor, aşa cum cereau cehii sârbii, polonezii să combată sub comandament francez.10 în zadar încheiam raportul scriind: „Dacă s-ar pierde această şansă de succes pe teatrul de război oriental, unde Antanta a comis deja atâtea greşeli atât de grave, atunci Franţa ar purta răspunderea mai mult ca oricare altă putere”.

Istoricii Revoluţiei ruse vor constata că statele democratice, ca Franţa şi Anglia, nu au practicat niciodată în Rusia, şi de altfel nici în altă parte, decât o diplomaţie de cabinet, cea a vechiului regim, în timp ce numai statele autocrate, Germania şi Austro-Ungaria, au excelat în ceea ce numeam o „diplomaţie integrală”, o diplomaţie care, fără a neglija centrele de decizie oficiale, prelucrează clandestin, prin agenţi şi mijloace potrivite, toate mediile care reprezintă sau conduc forţele vii ale ţării, în timp ce statele care se laudă că întruchipează voinţa poporului ignoră popoarele. Aşa se face că duşmanii noştri dobândeau o influenţă considerabilă asupra acelor forţe obscure care domină puterile oficiale şi care aveau totuşi mai puţine afinităţi cu principiile lor decât cu ale noastre. Aşa se face că Germania şi Austro-Ungaria sunt mai puternice în Rusia revoluţionară decât erau în Rusia autocrată, în timp ce Franţa, specialistă în revoluţii, este mai puţin puternică, în ansamblu, Antanta se mulţumeşte, ca barbarul lui Demostene, să încaseze loviturile fără să le pareze sau să răspundă cu aceeaşi monedă.

Vizită pe front cu regina Maria.

— Dintre misionarii care duc vestea cea bună pe front, regina Maria se desprinde mai pregnant şi mai strălucitor decât toţi ceilalţi.

Regina Maria a intrat în război aşa cum se intră în cinul călugăresc. S-a claustrat, renunţând la tot ce era lumesc pentru mân

10 Aluzie, paté, la formarea sub comandament german a unor armate naţionale ucrainene, baltice, finlandeze, deci a unor unităţi militare antiruseşti.

tuirea ţării ei, a dinastiei ei şi a cauzelor sacre care îi uneau atunci pe aliaţi, în timpul acestei claustrări, care nu excludea, ci dimpotrivă, conducerea spitalelor şi drumurile pe front, ea a urmat şi a impus în jurul ei, fără a se odihni nici o singură zi, îndemnurile la stoicism, caritate, devotament şi speranţă, oricare ar fi fost piedicile ce-i stăteau în cale. Până în ziua victoriei, nu am văzut-o niciodată decât în uniformă de infirmieră sau în fruntea regimentului ei, al 4-lea Roşiori, cu dolman albastru cu mântăluţă garnisită cu blană, prins pe umăr şi căciuliţă de blană, cu pană de egretă. Atunci, în galop, această amazoană, înghiţind aerul şi obstacolele, îi obosea şi-i lăsa în urmă pe cei mai îndrăzneţi călăreţi.

Făcând aluzie la frumuseţea ei nordică, asemănătoare unei aurore boreale, doamnele ei de onoare o numeau Frosty morn-ing (dimineaţă cu chiciură). Subînţelegeau astfel şi dimineţile de iarnă, scânteind cu mii de diamante, aprinse de prima rază de soare, aşa cum privirea ei luminoasă făcea să strălucească toate celelalte priviri. Analogia nu se referea însă la temperatură: flacăra reginei Maria era tot atât de arzătoare în interior, pe cât era de luminoasă în afară, frosty, dacă vreţi, spunea una dintre doamne, dar atunci este un vulcan sub un aisberg”. Flacăra aceasta i-a cuprins cu cel mai curat spirit de sacrificiu pe toţi cei şi toate cele care i-au urmat exemplul de-a lungul calvarului României, copleşită în acelaşi timp de invazie, de trădarea aliaţilor, de foamete, de epidemii.

Niciodată nu a fost regina Maria mai frumoasă decât sub această cunună de diamante negre. Nobila ei familiaritate nu-i ştirbea cu nimic din maiestate, în clipa când apărea, fără niciun semn exterior al rangului ei, gândeai ca poetul latin: Incessu patuit dea11. În Antichitatea păgână, mai aproape ca noi de Olimp, muritorii ar fi făcut din ea o zeiţă. Astfel, era mai regină, mai femeie, mai maternă şi mai soră pentru toţi nefericiţii pe care-i ajuta.

Era astfel şi mai virilă prin acele virtuţi care, dacă ar fi să-i credem pe bărbaţi, sunt apanajul lor, dar pe care femeile le practică adeseori mai bine, lăudându-se mai puţin. Am auzit spunându-se: „Cine este mai ordonat ca un francez? O franţuzoaică”.

11 Umbletul ei dezvăluia o zeiţă.

Nu s-ar putea oare spune: „Cine este mai tenace decât bărbatul”) Femeia”. Fapt este că atunci când, după atâtea strădanii zadarnice la Sankt-Petersburg, toate autorităţile civile sau militare româneşti ori aliate renunţaseră să încerce să mai obţină ceva de la Rusia, regina Maria nu se descurajase şi nu încetase să-l hărţuiască pe vărul ei, ţarul Nicolae, fie direct, fie prin mijlocirea surorii ei, marea ducesă Kiril. În corespondenţa cu ei, din care îmi citea extrase când mă primea, nu se mulţumea să facă apel la lealitatea suveranului şi la sentimentul onoarei pentru a obţine îndeplinirea angajamentelor privind cooperarea militară a celor două ţări, ea îi semnala şi deosebirea scandaloasă de tratament între soldaţii ruşi care nu luptau, jefuiau depozitele de alimente, primeau un kilogram de pâine şi 600 de grame came zilnic, în timp ce soldatul român, care se bătea cât doi, primea în ţara sa, una din cele mai rodnice din lume, 300 grame de mălai pe zi şi 300 grame de carne de două ori pe săptămână. În altă scrisoare, după ce soldaţii ruşi, ca să se încălzească, arseseră toate sicriele disponibile, precum şi depozitele de scânduri de brad din care trebuiau fabricate altele, astfel încât numeroasele victime ale tifosului erau aruncate într-o groapă comună, fără cele

patru scânduri rituale cerute de religie, regina Maria îl ruga pe ţarul Rusiei, atât de bogată în păduri şi din cauza cărora erau atâtea cadavre în România condamnată la foamete, să procure cel puţin scândurile necesare unei înhumări mai decente. Ţarul răspundea în termeni plini de afecţiune, prin făgăduieli tot atât de sincere, pe cât erau de obicei sterile, indolenţa naturală a birocraţiei sale fiind, în acest caz, agravată de rea-voinţă. Totuşi, cine ştie dacă această corespondenţă nu a neutralizat în oarecare măsură ostilitatea administraţiei ruseşti şi nu a fost mai puţin zadarnică decât calea diplomatică? Şi mai ales datorită ascendentului ei asupra generalului Şcerbacev, comandantul şef al armatelor ruse, care avea mai multă admiraţie pentru suverana României, decât simpatie pentru România, a făcut acesta tot ce sputut pentru a împiedica comitetele revoluţionare de soldaţi să intervină în treburile interne ale ţării.

Într-o zi, în cursul unei deplasări în care era prevăzută o oprire într-o gară invadată de soldaţi ruşi, regina Maria aflase că

ştia îi pregăteau primirea scoţând portretul ei şi pe cel al re-l i Ferdinand şi pregătindu-se să o huiduie când va sosi. În – Ha sfaturilor suitei sale, ea merse mai departe, deschise surî-Ind portiera vagonului şi se adresă soldaţilor ruşi care o aplaudară frenetic.

Această întâmplare, care, din păcate, nu se putea generaliza tot frontul, îi insuflase reginei dorinţa să o repete în linia în – fi a trupelor ruseşti. Ea mă rugă să mă alătur suitei sale ca repreentant al Republicii franceze, fiică a Revoluţiei şi chezaşă, pe lângă suveranii României, a ortodoxiei lor democratice. Modest urmaş al unei familii masacrate şi ruinate de marea noastră Revoluţie nu eram oare calificat ca, prin prezenţa mea faţă de apostolii revoluţiei ruse, să dau nepoatei ţarilor un certificat de adeziune la spiritul vremilor noi şi la un program de emancipare politică şi de progres social? Tocmai, pe acest teren, regele Ferdinand, prin proiectul său de reformă

electorală şi agrară, arătase Rusiei calea de urmat. Cred totuşi că această temă, cu toate că era potrivită faţă cu un asemenea auditoriu, a contat mai puţin în succesul reginei – mult superior celui repurtat de Albert Thomas – decât îndrăzneala, frumuseţea, magnetismul ei fermecător prin graţie şi îmblânzitor prin energie, sau decât bricheta de aur cu care aprindea chiar ea ţigările pe care le dădea acestor mari copii care erau soldaţii ruşi. Au aclamat-o şi au purtat-o în triumf cu urale strigând: „Ah! Dacă am fi avut o împărătească ca tine, am fi păstrat-o şi am fi murit pentru ea”. Chateaubriand a scris: „Există o virtute în privirile unui mare bărbat”. Este şi mai multă virtute în privirile unei femei frumoase care, dacă şi-ar schimba sexul, ar fi un mare bărbat.

Pentru a nu trăda o intenţie de propagandă, această vizita nu fusese anunţată. Regina profita de o inspecţie pe frontul românesc pentru a-şi dovedi simpatia pentru „bravii ei aliaţi”. Deci nimic nu fusese prevăzut ca să-i ia ochii printr-un decor trucat ad usum Reginae, ca pe vremurile călătoriilor străbunei ei Eca-terina cea Mare, căreia favoritul ei Potemkin îi arăta de departe vesele sate de carton. Şampania care i-a fost servită de ruşi purta o marcă de la Hamburg, fără îndoială procurată de „companiile de înfrăţire” ale frontului german, care-i bombardau mai eficient

147

pe aceşti „bravi aliaţi” cu sticle şi manifeste pacifiste decât cu obuze. Unul din ofiţerii ataşaţi reginei ne-a arătat că, pe acest front, firele de sârmă ghimpată, în loc să fie dispuse paralel cu tranşeele, pentru a le proteja, erau aşezate perpendicular ca să servească de puncte de sprijin firelor telefonice germano-ruse care, între cele două tabere, făceau schimb de propagandă pacifistă.

14 iulie 1917 la Iaşi.

— La Iaşi, capitala României cotropite însă recent reînviată cu concursul misiunii noastre militare, acest 14 iulie a fost aniversat ca sărbătoare naţională a celor două ţări ale noastre, în Conservatorul devenit legaţia Franţei,

sala de concert era prea mică pentru a-i cuprinde pe ofiţerii, infirmierele, călugăriţele etc., care se înghesuiau în jurul generalului Bethelot şi generalului Prezan, generalisimul armatei române. Mulţimea umpluse camerele vecine, scara şi imensa curte, aclamând Franţa şi cântând Marseieza. Punctul de atracţie al serbării a fost prezenţa între Franţa şi România a marii lor aliate, noua Rusie, întruchipată în membrii cei mai de seamă ai „Comitetului de soldaţi" şi a multor acoliţi, sensibili la atracţia combinată a nemuritoarelor principii şi a unei şampanii, care nu provenea de la Hamburg. Unison fără precedent şi fără urmare.

Cu câteva zile mai înainte, secretarul general şi adevăratul şef al acelui Comitet, personaj curios pe care-l voi prezenta mai pe larg în capitolul următor, îmi expuse motivele participării lui la sărbătoarea noastră naţională, sărbătoarea tuturor popoarelor libere. Cunoscând mai bine ca mine istoria relaţiilor franco-ruse, îmi destăinui, potrivit unui raport al contelui de Ségur, ambasador al lui Ludovic al XVI-lea la Sankt-Petersburg în 1789, că ruşii, aflând de luarea Bastiliei, strigau prin pieţe şi pe străzi, cântau, se îmbrăţişau, plângând de bucurie. Dacă aşa a fost sub ţari, cum o fi acum delirul Rusiei libere? El îmi exprimă dorinţa să asiste la recepţia noastră împreună cu numeroşi membri ai Sovietului său şi să ia cuvântul. Cu toate că eram destul de îngrijorat în privinţa riscurilor elocinţei lui, am socotit că nu era cazul să o supun unei cenzuri prealabile. El nu a justificat temerile unora şi a depăşit speranţele altora. A omagiat virtuţile Franţei

şi ale României, şi a afirmat că, urmând exemplul lor, Rusia regenerată va lupta până la victorie pentru eliberarea popoarelor. x [c-a mai asigurat că, pe front, ne vom da seama foarte repede de realitatea acestei hotărâri. Pentru a explica lunga sa inerţie, a repetat cuvântul lui Gorceakov12: „Rusia nu este supărată, se reculege". Se reculegea pentru a lua conştiinţă de noile ei îndatoriri şi pentru a se pregăti să le îndeplinească. „Sus inimile", a

încheiat el. „Sus paharele”, am replicat eu, pentru a ciocni în sănătatea Rusiei şi a închina pentru viitoarele ei victorii. După care oratorul mă strânse în braţe, ceea ce, spuse el, avea valoarea unui jurământ. Reînnoi apoi jurământul pe obrazul generalului Berthelot şi pe cel al generalului Prezan. Cum nu puteam să-i las monopolul credinţei revoluţionare, m-am făcut ecoul acestui sursum corda, printr-o cuvântare reprodusă fără cruţare de prietenii mei români:

„Niciodată nu am avut motive mai temeinice să sperăm. Nu voi reţine decât unul din ele, este intrarea în scenă a doi aliaţi noi şi puternici ai Dreptului şi Libertăţii, poporul american şi poporul rus, căci poporul rus este un aliat nou.

Cei care se îndoiesc nu au decât să se lămurească ascultând tunul din Galiţia, care în acest moment vâră în capul cel tare al austro-germanilor idei juste asupra adevăratului caracter al revoluţiei ruse pe singura cale prin care ele pot pătrunde. Dacă, în psihologia lor opacă, duşmanii noştri se miră, noi francezii nu ne mirăm, îmi face plăcere să proclam aceasta în faţa membrilor Consiliului central al armatelor ruse, pe care sunt atât de fericit să-i văd la sărbătoarea noastră de familie etc.”

Nu credeam niciun cuvânt din ceea ce spuneam şi ştiam că tunul din Galiţia tăcea într-o ruşinoasă derută. Totuşi, acest act de credinţă se justifica în măsura în care credinţa, chiar simulată, îşi creează obiectul. Această manifestare de falsă solidaritate franco-rusă a contribuit poate, în urma unui consemn mai mult sau mai puţin sincer dat de Comitet, al cărui jurământ nu va fi

12 Gorceakov, Alexandru Mihailovici, prinţ (1798 – 1883), om politic rus. Diplomat de carieră, ambasador la Viena (1854), apoi ministru al Afacerilor Externe (1856 – 1882) şi cancelar al Imperiului (1866). Apromovat o politică de expansiune în Balcani.

violat decât după un răstimp convenabil, la menţinerea armat l ruse pe poziţii, până la viitoarele

operaţii foarte apropiate6

Astăzi, mi-e mai puţin ruşine de mine pentru uriaşul nead văr din cuvântarea mea, impus de buna-cuviinţă diplomaţi cât mi-e ruşine pentru Franţa, care a ales această dată pem sărbătoarea ei naţională.

Exact la opt zile după acest 14 iulie, la 22 iulie, se declanşa pe acest front o ofensivă după un plan aprobat la Chantilly şi care, de acord cu comandamentul rus, atribuia primul rol armatei române reconstituite. Cu două zile mai înainte, generalul Berthelot, pe care-l însoţeam pe front, îmi spusese arătându-mi cu mândrie noile regimente, unde tinerii din contingentul 1917 şi chiar 1918 se alăturau celor mai vechi: „Albert Thomas nu avea oare dreptate să exclame deunăzi când i-a văzut defilând: «Uitaţi-vă la ei: nu s-ar zice oare că sunt combatanţi ai Franţei?»” Pregătirile pentru ofensivă se făceau cu voioşie. Acolo unde lipseau caii şi boii, oamenii trăgeau tunurile cântând.

A fost o luptă îndârjită timp de cincizeci de zile, cu cele două episoade mai importante, Mărăşti şi Mărăşeşti, două victorii româneşti în care nemţii au fost bătuţi cu toată superioritatea lor în efective şi materiale şi cu toată atitudinea echivocă a ruşilor, atitudine care nu va lua sfârşit decât prin trădare, în timp ce trupele române erau angajate din plin, Kerenski dădea ordin ca operaţiile să fie suspendate „din cauza situaţiei generale pe frontul oriental”. O armată rusă şi-a părăsit atunci poziţiile fără luptă şi fără a-i preveni măcar pe români, care în plină bătălie le ocupară slăbindu-şi poziţiile în altă parte. O altă armată rusă a încheiat cu nemţii o convenţie, prin care se obliga să le semnaleze bateriile ruseşti sau româneşti care ar deschide focul „pentru a le permite să răspundă cu un număr dublu de proiectile”. Unităţi ruseşti care-şi părăseau poziţiile fără luptă trăgeau asupra românilor care-i înlocuiau.

Totuşi, această „bătălie a Moldovei”, această „Marna românească”, cea mai mare încleştare în această zonă din tot războiul, a scăpat de invazie ceea ce mai rămăsese din România, o parte din teritoriul ei şi guvernul ei. Dacă n-ar

fi trădat ruşii şi dacă s-ar fi obţinut colaborarea armatei franceze de la Salonic.

150

.000 prizonieri cehi, sârbi şi polonezi ce ne

— F J

n ns şi Pe ce* 7 Qe.000 prizonieri ce, şi poonez ce n f – Jeau braţele, dar de care Antanta se dezinteresa, am fi dis pe acest front de o armată de prim ordin, egală ca număr i cele 75 divizii inamice cărora pacea separată cu Rusia le va

— J „x „– „…0 contiiva frrmfiiliii OpP.iHpntal permi iţe în curând să se reverse asupra frontului Occidental.

VI A DOUA AGONIE A ROMÂNIEI

Anarhia rusească şi inerţia interaliată.

— Procesul de descompunere se accelera în Rusia. Armata rusă intra în agonie, ceea ce însemna o nouă agonie pentru România, a cărei soartă era geografic legată mai mult ca oricând de soarta imensului imperiu vecin, în timpul unui război care-i tăia orice contact cu puterile Antantei.

Pe frontul ruso-român, unde acest proces era mai lent ca oriunde datorită exemplului armatei române şi contra-propa-gandei misiunii noastre militare, reprezentanţii aliaţi emiteau însă un diagnostic mai pesimist – şi mai exact – decât la Petrograd sau la „Stavka” 1.

Prin armata română intercalată în armata rusă, oraşul Iaşi avea asupra Petrogradului avantajul de a fi cel mai bine plasat pentru a aprecia atât valoarea acestei armate, cât şi ceea ce Parisul, mereu orbit de legenda anului 1792 şi de egocentrismul nostru naţional, care ne reprezintă lumea după chipul nostru, numea dinamismul războinic al revoluţiei. Acest dinamism se exercita în sensul unei prăbuşiri complete cu îndoitul risc, pentru România, ca restul teritoriului care-i rămăsese să fie invadat şi ca retragerea în Rusia să nu se poată realiza din cauza unei înteţiri a anarhiei. Colegii mei aliaţi şi cu mine nu conteneam să înmulţim apelurile de ajutor prin

telegrame rămase mereu fără răspuns şi fără efect. Pentru a realiza pe loc unitatea de informare şi de acţiune, noi îi alertam prin telegrame „identice” după

1 „Stavka”, Starşâi Voionnîi Komitet, statul major al armatei ruse după revoluţie.

cum indica primul rând al textului lor. Pentru redactarea acestor telegrame zilnice, ne adunam în fiecare dimineaţă la mine acasă. Cu toate că, dintre toţi reprezentanţii aliaţi, eram cel mai recent acreditat, la cererea lor, eu eram socotit decan. Persoana mea nu avea nimic de-a face cu această anomalie. Dar situaţia specială a Franţei în România, unde misiunea noastră militară constituia un guvern de război, se impunea tuturor în mod imperios. Mai erau şi alte două considerente care o justificau. Apropierea de Preşedintele Consiliului, domnul Brătianu, ne permitea să discutăm cu dânsul fără să pierdem timp, când la mine, când la el. Apoi, aprovizionarea mea fiind, tot datorită misiunii noastre militare, atât calitativ cât şi cantitativ, superioară celei a colegilor mei, îi reţineam adeseori la masă. Pofta lor de mâncare făcea să cadă protocolul. Cu multă bunăvoinţă, colegii mei veneau în fiecare zi „la raport”, cum spuneau ei, în biroul meu şi semnau, aproape întotdeauna fără discuţii, telegramele a căror redactare îmi era încredinţată. Stabileam în prealabil textul în doi, cu colegul meu din Anglia, Sir George Barclay, al cărui concurs, tot atât de leal pe cât era de luminat, mi-a fost preţios în aceste momente critice. Colegul nostru, ministrul Statelor Unite, domnul Vopicka, om de treabă, care neştiind franceza, vorbea mai mult americană decât engleza şi nu cunoştea bine decât limba cehă, semna fără a cere explicaţii. Numai colegul nostru din Italia, domnul Fasciotti, sugera câteodată câte o modificare, însă, în ceea ce priveşte fondul, acordul franco-englez realizat înainte de venirea lui, se bucura de adeziunea lui, iar observaţiile pe care le făcea, întotdeauna fine şi pertinente, nu priveau decât forma. Această „identitate” ne sporea autoritatea,

după cum credeam noi, precum şi libertatea de acţiune, permiţându-ne să condamnăm colectiv inerţia guvernelor noastre, ceea ce fiecare dintre noi nu putea face separat.

În prima noastră telegramă „identică", începând cu 31 iulie – anume imediat ce o nouă trădare rusească, spărgând elanul ofensivei româneşti, lăsa Moldova descoperită, ameninţa Antanta cu un dezastru ireparabil pe front şi îl punea pe regele Ferdinand în alternativa dintre o luptă disperată, în care s-ar fi distrus tot ce mai rămânea din ţara lui şi exodul în Rusia – noi opuneam

153

Inerţia aliaţilor intensei activităţi a imperiilor centrale şi Su manevre „psihomilitare" menite să le combată pe ale lor imT111 ce, din punct de vedere militar, ei câştigau teren fără efomdin punct de vedere politic ne subminau poziţiile din spatele fi n>tului, printr-o propagandă care, dacă le lăsam câmp liber f adus foarte repede întreaga Rusie la discreţia lor. *

Pentru a riposta împotriva acestei ameninţări, noi cerea stăruitor guvernelor noastre să invite guvernul provizoriu de l Petrograd să ţină cu orice preţ o parte a frontului, urmând ea! caz contrar Antanta să-i retragă orice concurs financiar sau de altă natură, în ipoteza în care exodul ar deveni inevitabil, noi ceream guvernelor noastre să folosească acelaşi mijloc de presiune, pentru a impune Rusiei, în înţelegere cu aliaţii şi cu garanţia lor, stabilirea unui plan de evacuare comportând acordarea unei zone militare României, cu toate prerogativele suveranităţii pentru rege şi statul român, potrivit precedentului belgian în Franţa, însă progresele anarhiei ruseşti au făcut ca acest precedent să nu poată fi aplicat înainte ca Antanta să se fi hotărât să încerce ceva pentru a se inspira la timpul potrivit. Pe când noi căutam să întărim cu toate garanţiile indispensabile un eventual exod al familiei regale, al guvernului şi al armatei, trupele ruseşti puneau mâna pe toate mijloacele de transport pentru a înlesni propria lor fugă.

Franţa şi Anglia avansau bani şi trimiteau material de

război guvernului marionetă de la Petrograd, fără alt rezultat decât mărirea sumei împrumuturilor nerecuperabile şi îmbogăţirea prăzii Germaniei după încheierea unei păci separate, mai uşor de prevăzut decât de evitat, în acest scop, noi insistasem în zadar pentru constituirea unei armate recrutate printre nenumăraţii prizonieri slavi ai Rusiei, într-una din telegramele noastre constatam cu amărăciune că nu se încercase nimic pentru executarea acestui proiect. Mai rău, noi am primit ordinul să expediem la Salonic, prin Arhanghelsk, unica divizie sârbească de care dispuneam. Această plecare, în ciuda protestelor noastre, în momentul în care nu trebuia să trecem nimic cu vederea pentru ca, într-o situaţie tragică, să menţinem moralul foarte ridicat al guvernului român şi al armatei sale, le dădea acestora impresia că Antanta

154

— Ăsea, cu toate că părea să se resemneze la o pace separată! Pa est front, pace pe care, de fapt, o grăbea. Fără a ne face Pe a… asupra rezultatului, într-una din telegramele noastre emim această părere paradoxală, anume că drumul cel mai scurt ţea jaşi şi Salonic trecând prin Sofia şi nu prin Arhanghelsk, l° 1 mai nimerit ar fi ca această joncţiune să fie operată în Bul-ce-a şi Turcia, potrivit unui plan stabilit de colaboratorii noş – militari, deci un plan care presupunea că între guvernele noastre şi statele majore aliate domnea o unitate de vederi şi de acţiune tot atât de strânsă ca între reprezentanţii lor la faţa locului.

Când destrămarea statului rus, practic dominat de Germania, a făcut ca orice colaborare cu el să devină imposibilă, abandonarea planului nostru de a recruta o armată în lagărele sale de prizonieri de război ne-a determinat să ne gândim la înlocuirea unei părţi a trupelor de pe frontul rusesc cu trupe japoneze. Generalul Berthelot a obţinut chiar de la statul nostru major ca acest proiect să fie studiat şi aprobat. Dar guvernele noastre au refuzat să-l ia în considerare. Eroica tresărire a Rusiei regenerate prin revoluţie nu trebuia oare să fie de ajuns

pentru a salva libertatea lumii?

Trebuie să spun că, în acesta cursă spre prăpastie, campioană a fost Anglia, orbită de „ţarofobia" sa şi de ambasadorul său, Sir George Buchanan, a cărui grijă părintească faţă de revoluţia rusă a supravieţuit multă vreme primelor decepţii, în schimb, noul nostru ambasador la Petrograd, domnul Noulens, care a sosit acolo la 25 iulie, judeca revoluţia fără amor propriu de autor, cu aceeaşi clarviziune ca şi cei doi predecesori ai săi, Paleologue şi Albert Thomas, acesta din urmă după o scurtă dezintoxicare, necesară unui socialist venind de la Paris. Pe domnul Noulens nu l-am întâlnit niciodată, dar ne-am scris şi am colaborat cu el, de departe. Nu pot decât să omagiez bunăvoinţa cu care a sugerat aceeaşi politică precum cea dusă de colegii mei şi de mine la Iaşi.

„Arman", colaborator al lui Robert de Flers şi profesor de revoluţie.

— Enormele şi persistentele iluzii ale Franţei şi Angliei păreau pentru noi culmea lipsei de bun-simţ, cu atât mai

155

mult cu cât primii conducători ai revoluţiei ruse, cei mai le pierduseră pe ale lor, dacă le-or fi avut vreodată. Cel teligent dintre toţi, pe cât ştiu eu, secretarul general altului de soldaţi" al frontului ruso-român, vorbea despre liberă în termeni meniţi să stârnească indignarea ziarelor n tre' de stânga. L-am schiţat pe acest personaj în capitolul nr. dent, cu ocazia sărbătorii noastre naţionale de la 14 iulie u Ha luat cuvântul. El îmi fusese prezentat de Robert de Fie rs i 6 comparabilul „ataşat cultural" ale cărui antene „contactau" cum se spune azi, nu numai culmile gemului românesc prin scriitorii artiştii, universitarii, toţi iniţiaţi ai spiritului francez, dar şi print tr-o gamă întreagă de agenţi interpuşi, scursurile barbariei asiatice, gunoiul revoluţiei ruse. El căpătase asupra adevăratului său 4 elegat la Iaşi – căci preşedintele Comitetului său, un simplu soldat, era numai o icoană a noului cult – un ascendent atât de mare, încât colaborau în mod cordial

pentru a îmbunătăţi, pe cât se putea, raporturile ruso-române şi a împiedica intervenţia Comitetului în treburile interne ale ţării. Robert de Flers, colaborator în ale teatrului cu Arman de Caillavet2, era foarte amuzat de această colaborare în alt gen de spectacole. Pentru a simplifica lucrurile îl botezasem „Arman" pe acest dictator al frontului ruso-român, al cărui nume, mai greu de reţinut decât de pronunţat, l-am uitat. Pentru început, această colaborare produsese discursul lui „Arman" la sărbătoarea noastră de la 14 iulie. „Nu am schimbat niciun cuvânt, îmi spuse Robert de Flers, dar l-am «discutat» în prealabil cu autorul". Este adevărat că printre marii stăpâni ai revoluţiei ruse, fără îndoială niciunul nu era atât de calificat ca „Arman" să se înţeleagă cu Robert: tânăr inginer, mobilizat în geniu cu gradul de căpitan, „Arman" nu cunoştea numai limba franceză pe care o vorbea la perfecţie fără accent, inclusiv argoul; el cunoştea foarte bine Franţa, cu precădere Parisul, unde petrecuse mai mulţi ani. Robert cunoştea mai bine bulevardele, sălile de redacţie şi culisele teatrelor, „Arman" era mai familiarizat cu Montmartre, unde păstrase legături. Iată o

2 Caillavet, Gaston Arman de (1869 – 1915), scriitor francez. A scris în colaborare cu Robert de Flers numeroase comedii uşoare.

«ce Robert îl încânta şi ne inspira încredere în el. Să deseori la Moscova, la Consiliul central, sm – în S mult sau mai puţin ocult al Rusie, n™ mult

u

rure, decât pentru a primi ordine", spunea Sun poftit la masă împreună cu Robert. L-am l U cei dar cu inima mai strânsă ca oncând de m

ce

de curiozitate, ce vesti aducea de la Moscova. „O răspunse el, mai însemnată pentru mine decât toate ce-veSt6 L mea broşură despre Picasso se vinde foarte bine. lelf S revoluţiei la începuturile sale, căzut acesta în 10 T

Zbil al acestui primitiv decadent, mu mehipui ca telli Lola TO revoluţie ce se naşte, în Rusm, ca 9. În Franţa, °U r o atacţie irezistibilă asupra minţilor şi mmulor aceste! me de noutăţi şi, în acelaşi timp, de senzaţii tan, la curent cu actualitatea, pentru a se mulţumi pe i itolele ei următoare, fără să vrea elite care, lăudându-se

Petersbourg. „„«... IP de f 1753 – 1801), scriitor fran
Franţa, instalându-se la Hamburg (1791).
157

tism şi implica destul spirit critic pentru a-i permite lui „Arman" să se dedubleze, să judece obiectiv, ca spectator, drama ruseasc

Cunoscând istoria noastră, cel puţin istoria Revoluţiei noastre, mai bine ca noi, îi plăcea să o compare cu revoluţia rusă să scoată în relief analogiile şi opoziţiile dintre ele.

Îl considera pe Nicolae al II-lea un Ludovic al XVI-lea al Rusiei, încoronarea, ca şi căsătoria acestuia, fuseseră întunecate de moartea unui mare număr dintre supuşii săi, sufocaţi în mulţimea prea densă ca să le permită să respire. Făcătorii de horoscoape, numeroşi în Rusia, au văzut aici un semn prevestitor de mari nenorociri. Ca şi Ludovic al XVI-lea, Nicolae al II-lea era dominat de soţia sa, şi ca Marie-Antoinette, „Austriacă", împărăteasa Alexandra, născută principesă de Hessa şi foarte legată, după cum se spunea, de patria copilăriei sale, era denumită „Nemţoaica", întruchiparea duşmanului. „Arman" descoperea în Rasputin o sinteză rusească a favoriţilor şi favoritelor Măriei-Antoinette: Persen5, principesa de Lamballe6 etc. Ca şi Ludovic al XVI-lea, Nicolae al II-lea era foarte puţin militar, fără contact personal cu armata, care la Sankt-Petersburg, ca şi la Paris, s-a alăturat, în parte revoluţiei. Şi mai ales, ca Ludovic al XVI-lea, Nicolae al II-lea era nevolnic, cu intenţii excelente, care nu se concretizau niciodată prin hotărâri, „un Hamlet cenuşiu sau kaki", potrivit culorii

tunicii sale, spunea „Arman”, după Hamlet cel negru al lui Shakespeare şi Hamlet cel alb, Puiul de vultur (L’Aiglori) 1. Un Hamlet, pierdut de Ofelia sa conjugală şi malefică. Nicolae al II-lea este o copie a lui Ludovic al XVI-lea în faptul că amândoi şi-au pierdut tronul, nu pentru că sunt tirani, ci tocmai pentru că nu sunt. Supuşii lor îi răstoarnă, şi pe unul

5 Persen, Hans Axei, conte de (1755 – 1810), nobil suedez. A încercat să înlesnească fuga familiei regale franceze în timpul revoluţiei (1791).

6 Lamballe, Marie-Therese Louise de Savoie-Carignan, prinţesă de (1749 – 1792), nobilă franceză, prietenă a reginei Măria-Antoaneta, supraintendenta casei acesteia. A fost decapitată cu prilejul masacrelor din septembrie 1792.

7 L’Aiglon (Puiul de vultur), dramă a lui Edmond Rostand (1900), al cărei erou este ducele de Reichstadt (1811 – 1832), fiul lui Napoleon I şi al Mariei-Luiza.

158

— Ce celălalt, în numele libertăţii, deoarece, în fond, le poartă că pentru că nu au destulă autoritate, oamenii simţind nevoia fie cârmuiţi, iar în Rusia, să fie tiranizaţi. Nici Nicolae al II-lea, ci Ludovic al XVI-lea nu pot fi răsturnaţi: din lipsa acestei utorităţi, ei cad de la sine. Primul drept al popoarelor este dreptul de a fi guvernate.

Asupra acestui subiect pe care-l numea „filotocraţia” ruşilor, „Arman” era o sursă nesecată. El mi-a împrumutat celebrele scrisori din Rusia ale marchizului de Custine8, publicate în 1839; nu le citisem niciodată. Am recunoscut, descrisă fără fard, Rusia dintotdeauna şi de mai târziu, cu deosebire cea din 1917. Însă nu puteam să dau crezare anumitor exemple specific ruseşti de frenezie în servitute. „Totuşi, sunt prea de tot – îi spuneam eu lui „Arman” – boierul condamnat de Petru cel Mare să fie tras în ţeapă, care moare strigând: «Trăiască ţarul», şi generalul care rămâne în poziţie de drepţi, fără să se mişte sau să scoată măcar un ţipăt, în timp ce un mare duce îi străpunge piciorul cu sabia, pentru a-i da lui Custine o idee justă

asupra disciplinei care domneşte în armată!” „Greşiţi – îmi spuse «Arman» – aşa este sau aşa a fost, şi va fi iarăşi aşa, sub alte forme, şi nu încercaţi să înţelegeţi, iată singura explicaţie: oamenii nu sunt aceiaşi peste tot, aşa cum cred francezii”. Francezilor, fii ai dreptului roman şi ai logicii carteziene, cum ar putea să nu le fie de neînţeles şi imprevizibile reacţiile ruşilor? Cum spunea şi Custine, „Arman” îi descria îmbătaţi de sclavie la ei, dar dornici să stăpânească aiurea. Ei nu vor aprecia decât o libertate obligatorie. Vor purta jugul acestei libertăţi ca pe o coroană. Rusia, „singura ţară unde oamenii au ştiut să asculte”, declarase Balzac.

Fireşte, totul este minciună în declaraţiile guvernului rus şi în propaganda sa. „Arman” mai nota această asemănare între revoluţia rusă şi a noastră: totul se face în numele poporului, care de fapt nu are niciun cuvânt de spus. Aşa cum, din lipsa unei

8 Custine, Astolphe, marchiz de (1790 – 1857), scriitor francez. A publicat impresii de călătorie din Germania, Spania, Italia şi Rusia care prefigurează reportajul modern şi îl prezintă pe autor drept un adversar al despotismului (v. Scrisori din Rusia, Humanitas, 1993).

clase mijlocii din care să poată reînnoi cadrele armatei sale Rn sta era incapabilă să susţină un război prelungit, ea este incapa bilă de o revoluţie în esenţă burgheză ca a noastră, în contact cu realitatea rusească, noi nu ne puteam explica altfel decât printr-o neruşinată îmbuiere a capului toate enormele erori ale „marilor democraţii” în aceste două privinţe.

„Arman” mărturisea – încă o asemănare cu Revoluţia noastră – că revoluţia rusă, opera unei infime minorităţi, se îndeplinea fără popor, fără ştirea lui şi chiar fără voia lui. La niciun nivel, mistica mulţimilor şi a voinţei populare nu altera luciditatea lui „Arman”. El admira cu atât mai mult revoluţia, când se întâmpla să o admire, cu cât vedea în ea opera nu a maselor, ci a ceea ce el numea o elită, în legătură cu aceasta, îi citam un proverb arab, verificat prin

revoluţia rusă, şi pe care-l notă în carnetul său: „O mână de viespi valorează mai mult decât un sac de muşte”.

Încă o analogie cu Revoluţia noastră: în ambele cazuri, precursorii ei sunt viitoarele ei victime, aristocraţi răzvrătiţi şi fără discernământ. Primul şef al guvernului provizoriu a fost un prinţ, prinţul Lvov. Printre anarhiştii care, cu mai mulţi ani în urmă, au creat un climat favorabil prăbuşirii ţarismului, erau mulţi nobili.

„Arman” care, în calitatea sa de inginer, calcula forţele morale sau materiale prezente, recunoştea că revoluţia rusă era şi mai întâmplătoare ca a noastră. El recunoştea că aurul german juca la ruşi acelaşi rol pe care-l jucase aurul englez la noi. Cu toate acestea, niciodată revoluţia nu ar fi izbucnit fără război, sau dacă aliaţii ar fi profitat de toate ocaziile ca să-l scurteze. Cu tot războiul şi durata lui, chiar un Nicolae al II-lea ar fi evitat revoluţia fără îndoială dacă s-ar fi căsătorit cu vara sa, regina Maria a României. „Arman” aflase într-adevăr, de la alţii, nu de la mine, de primirea entuziastă ce i se făcuse reginei pe frontul rusesc. El recunoştea, de asemenea, că introducerea în Rusia de către Germania, într-un vagon sigilat, ca şi cum ar fi fost vorba de explozibile sau de culturi patogene, a lui Lenin şi a lui Troţki, constituia o cauză mai mult artificială decât naturală. Din clipa aceea, potrivit legii care acordă violenţilor victoria

gupra moderaţilor şi puterii insurecţionale izbânda asupra puterii legale, „Comitetele de soldaţi şi muncitori” anihilau puterea adunărilor de politicieni de la Petrograd, la fel cum se întâmplase ne vremuri cu cluburile de la Paris. „Prefer să fiu secretar al unui Comitet la Iaşi decât ministru la Petrograd”, mărturisea el.

Aici se opreau asemănările. La „Arman”, se putea ghici, teffiperat se politeţea sa faţă de reprezentantul Republicii franceze, un dispreţ fără margini pentru Revoluţia noastră, după opinia lui o simplă deplasare a privilegiilor în folosul burgheziei. Viitorul va demonstra de altfel că revoluţia rusă este o deplasare a privilegiilor în

folosul unei noi birocraţii, între timp, apostolii ei chiar şi cei mai sceptici ca „Arman”, proclamau superioritatea revoluţiei lor care, spuneau ei, o încheia, o încorona pe a noastră – sau o dezminţea – promulgând dogma egalităţii sociale, fără de care egalitatea politică rămâne o amăgire sau, cum spunea Jules Guesde9 despre anticlericalism, „un tertip pentru a păcăli proletariatul”. Pentru ce să menţii ereditatea singurului privilegiu care, de fapt, le implică pe toate celelalte, privilegiul averii? „De aceea, încheia «Arman» citându-l pe Chamfort10, «săracii sunt negrii Europei»”. Şi muncitorii, adăuga el. „Accelerarea istoriei”, cum se spune astăzi, nu are de-a face cu triumful aproape instantaneu al comunismului în Rusia. Revoluţia sa este în esenţă socială, căci o revoluţie politică pur şi simplu, ca a noastră, este şi fără obiect şi fără partizani, pentru un popor însetat de servitute mai mult decât de libertate. Ceea ce-i trebuie, spunea „Arman”, este nu atât ceva nou, cât o reînnoire, în mod inconştient, el năzuia la un super-Petru cel Mare. Astăzi, cu Sta-lin, este pe deplin satisfăcut.

9 Guesde, Jules (pe numele său adevărat Jules Bazile, 1845 – 1922), om politic francez, fondator, împreună cu P. Lafargue, al Partidului Muncitoresc Francez (1880), deputat (1893 – 1896 şi 1906 – 1922), ministru de stat (1914 – 1916).

10 Chamfort, Nicolas de (pe numele său adevărat Sébastien Roch Nicolas, 1741 – 1 794), moralist francez. A scris Eloge de Molière (1769), Dictionnaire dramatique (1776), Tableaux de la révolution (1790), Maximes eptensees et anecdotes (apărută postum, 1795). Membru al Academiei franceze (1781).

Între cele două revoluţii, iată o altă poziţie fundamentală cărei necunoaştere generează în Franţa şi în Anglia iluzii, ca & pe „front” – dacă această expresie nu este de pe acum par C doxală – ne uluiesc: revoluţia rusă este tot atât de pacifista n cât de războinică a fost Revoluţia franceză. Pacifism de ocazie nu de principiu, expedient mai mult decât doctrină, efect în acelaşi timp al

propagandei germane şi al unui calcul bazat pe necesitatea unei păci, cel puţin provizorie, pentru a organiza revoluţia Pacifism bazat şi pe imposibilitatea de a continua războiul cu o armată care era deja descompusă sub vechiul regim.

„Arman" ne învăţa aceste noţiuni elementare ale catehismului sovietic cum grano salis în folosul nostru, cu un surâs în doi peri. Poate aparţinea acelei categorii de revoluţionari care, în revoluţii, apreciază mai ales schimbarea şi frământarea lor proprie, ca voluptate de a trăi primejdios.

„Arman", care îl citea pe Custine, îl cita şi pe prinţul de Ligne", pentru a scuza revoluţia, sau ca s-o explice şi să prevadă câteva dintre consecinţele ei. Să dea Dumnezeu, spunea el despre prima noastră Republică, să fie morală timp de şase luni şi va fi distrusă. Republica, după părerea lui Montesquieu, care se bazează pe morală, s-ar „odihni" în sensul funerar al cuvântului, sensul pe care-l are în inscripţiile de pe morminte. Ea moare din virtute, dar trăieşte din opusul acesteia, teroarea.

Prinţul de Ligne considera că rezultatul cel mai evident al Revoluţiei noastre şi al terorii ar fi acela de a întări peste tot principiul monarhic, deoarece un astfel de regim, întocmai ca un ilot beat, va stârni sila de a-l imita. Sfânta Alianţă, sub dictatura lui Metternich, va justifica acest pronostic: „Arman" prevedea acelaşi efect la revoluţia rusă, dar îl înţelegea altfel. El

11 Ligne, Charles Joseph, prinţ de (1735 – 1814), feldmareşal austriac. A luptat în Războiul de 7 ani în armata austriacă, a îndeplinit diferite misiuni diplomatice pe lângă curţile europene, bucurându-se de aprecierea a numeroase personalităţi politice importante şi a întreţinut relaţii cu elita spirituală a epocii. A publicat Povestiri imorale sau conversaţii cu Belial (1801), Povestea contelui de Bonneval (1802), Memoriile prinţului Eu-geniu de Savoia (1809). A întruchipat cosmopolitismul luminat al secolului al XVIII-lea.

miţa că dictatura lui Lenin, salutată ca fiind triumfal

libertăţii, aova suprima, fie prin imitaţie, fie prin reacţie.

El prevedea, de asemenea, că revoluţia rusă, al cărei leagăn te Revoluţia franceză, îi va fi mormântul. În ceea ce priveşte marxismul, acesta nu era pentru „Arman” decât o plămadă intelectuală, încolţită de pe urma revoluţiei noastre, chiar fără ajutorul lui Karl Marx. Însă, odată cu marxismul care o depăşeşte, revoluţia noastră mai conţine şi sămânţa propriei sale dispariţii, deoarece, bazată pe un individualism excesiv, ea ajunge la sacrificarea individului pe altarul comunităţii sau al statului care o întruchipează. Prin aceasta, potrivit lui, Arman”, Marx îl anunţa pe Freud şi colaborează cu el în cadrul revoluţiei ruse: şi unul, şi altul reduc fenomenele psihice la reflexe, sau superiorul la inferior, sufletul la „gaster”, dezumanizează omul şi fac din el un robot, „în aceasta, observam eu, Revoluţia noastră se opune revoluţiei voastre, deoarece ea onorează persoana umană până într-atât încât o divinizează, aşezând-o pe altare lângă zeiţa Raţiune”. „Nicidecum – replica «Arman» – cu sufragiul vostru universal, neorganic, fără niciun respect pentru persoana umană, pentru ceea ce o deosebeşte de alta, voi trataţi oamenii ca pe nişte cifre într-o operaţie aritmetică, ca pe abstracţii toate egale. Acesta este principiul comunismului”, „în ambele cazuri, omul este un atom, electoral în Franţa, social în Rusia”.

„Arman” admitea, fără să prevadă mai mult ca mine cât de mult se va adeveri în viitor, ipoteza că cele două revoluţii colaborau în favoarea Germaniei. Imperiul german datorează Revoluţiei noastre naşterea sa, el îi datorează revoluţiei ruse salvarea în 1917, apoi îi va datora reînvierea.

După ce debutase în revoluţie sub guvernul ucenicilor vrăjitori, Miliukov & Co.Arman” evolua odată cu evenimentele şi părea să se bucure de încrederea maestrului vrăjitor, Lenin. În timp ce colabora în secret cu Robert de Flers la redactarea ziarului destinat armatelor ruse, „Arman” se conforma în declaraţiile sale publice doctrinei „maximaliste” pure. Acest joc dublu măgulea diletantismul spiritului său dezamăgit în privinţa

revoluţiei, totuşi nu desprins de ea, ci dimpotrivă: se interesa de revoluţie cu atât mai mult cu cât credea în ea mai puţin; ea căpăta

163

astfel în ochii lui întreaga ei valoare de experienţă de laborato Intru în ea, spunea el, din curiozitate, ca s-o observ din interio ca într-o retortă sau o eprubetă. „Dacă amestecul se dovedeşt1 exploziv, el este cu atât mai ciudat”. Faţă de mine, nu ascunde6 că totul era minciună în programul de la Moscova, dar îl aprob pe Lenin care afirma că minciuna, cu cât este mai mare, cu atât este mai credibilă, cu condiţia să conţină un dram de adevăr Nu ştiu ce a devenit „Arman”. Sper că, în colaborarea lui cu Robert de Flers, el s-a familiarizat cu arta de a deznoda, în acest vodevil tragic, situaţiile încâlcite şi că supleţea spiritului şi caracterului său îl va fi înarmat împotriva pericolelor „deviaţionismului”, menţinându-l mereu pe linia mişcătoare, la voia întâmplării, a ortodoxiei marxist-leniniste.

Davidşi Goliat. – în acest război, numit al „Dreptăţii”, ca în toate războaiele, numai forţa contează, inclusiv forţa morală însă. Ea susţine multă vreme o ţară mică, ruinată, decimată, redusă la o treime din teritoriul său, în lupta lipsită de orice ajutor exterior împotriva celor două imperii cele mai puternice, imperiul austro-german duşman şi imperiul rus. Este ceea ce face din această luptă a lui David cu Goliat un duel între Ariel şi Caliban.

La sfârşitul anului 1917, spectrul foametei şi al tovarăşului ei tifosul se iveşte din nou între armata rusă ai cărei soldaţi primesc, în afară de şampania şi bomboanele germane, raţiile cele mai bogate din toate cele distribuite armatelor beligerante, şi românii, constrânşi mai mult ca oricând la tainul de supravieţuire prin neputinţa Franţei şi Angliei, în timp ce această armată română îl apără murind de foame, Rusia reţine la Odessa alimentele care-i erau destinate şi copleşeşte guvernul român cu pretenţii ruinătoare.

Mai indignat ca oricând, domnul Brătianu mă cheamă

împreună cu colegul meu englez pentru a ne comunica aceste exigenţe şi a se sfătui cu noi cum trebuie să le dea urmare. „Ni se cere o chirie enormă pentru clădirile pe care le-am reţinut la Odessa în vederea unui eventual exod, cu toate că ele sunt încă ocupate de proprietarii lor, şi ni se refuză, aşa cum am propus

compensarea acestei sume pe care nu o datorăm cu suma de ută de ori mai mare pe care ne-o datorează Rusia pentru ne-o tnăratele clădiri pe care le ocupă armata ei la noi fără să plăască. Mai mult, mi se cere o despăgubire pentru deteriorarea materialului feroviar şi rutier care, zice-se, serveşte pentru aproizionarea noastră, în timp ce serveşte mai ales ca să jefuiască i s-a care prada în Rusia. Aceasta îmi aminteşte de taxa pe care, în trecut, ienicerii turci înainte de plecare, după ce «mâncaseră», cum spuneau ei, o ţară creştină, o încasau pentru «uzura fălcilor»”.

Spre a reduce pe cât posibil tensiunea ruso-română, l-am sfătuit pe domnul Brătianu să satisfacă pe cât posibil aceste pretenţii, chiar şi pe cele mai puţin justificate, dar să se tocmească, adăugând că vom cere guvernelor noastre să ia aceste cheltuieli în sarcina lor. „Ah, bună treabă! a exclamat Brătianu. Cum să contez pe guvernele dumneavoastră ca să obţin ceea ce nu-mi datorează, când îmi refuză ceea ce îmi datorează în virtutea unui tratat solemn, pe care l-aţi semnat în numele lor?”

Cu multă amărăciune, Brătianu s-a ridicat împotriva excluderii României de la o conferinţă reunită la Paris. Şi asta, după ce, la ultima conferinţă, şefii guvernelor englez şi francez proclamaseră sus şi tare principiul egalităţii în drepturi între puterile mari şi cele mici, înscris în tratatul nostru.

El ne aminti de asemenea că ultima conferinţă financiară de la Londra nu adusese nicio uşurare în situaţia critică a vistieriei româneşti, cu toate strădaniile noastre. „Nu s-a ocupat de noi, spuse el, decât pentru a reduce tonajul destinat României prin Arhanghelsk. Astfel,

guvernele dumneavoastră, fie prin inerţie, fie chiar prin acţiunea lor, colaborează cu cei mai mari duşmani ai noştri ca să ne dea lovitura de graţie”.

În timp ce eram la Preşedintele Consiliului, un apel telefonic de la palat ne invită să ne ducem urgent acolo. După rechizitoriul mai mult decât îndreptăţit al Preşedintelui Consiliului, eram destul de îngrijoraţi de această convocare, pe care o credeam pusă la cale de comun acord cu el. Nu ne chema oare suveranul pentru a ne sonda în legătură cu o „pace separată”?

165

Introduşi în cabinetul regelui Ferdinand, ne-a liniştit irned cordialitatea cu care ne-a întâmpinat şi prezenţa reginei. Ree? nu s-a plâns decât de trimiterea la Salonic a diviziei sârbeşti tla Galaţi, fără să se fi ţinut seama de „telegrama mea regelui Angliei, nici de protestele unanime ale reprezentanţilor diplomatic şi militari ai Antantei, nici de bunul simţ care, chiar dacă această divizie nu era indispensabilă aici, se opunea transferului ei de la un capăt la altul al acestui front imens, prin Vladivostok, cale mai sigură decât cea prin Arhanghelsk”.

Şi iată că fiind cu toţii prizonieri la Iaşi, întocmai ca regele şi regina, ai conjuraţiei româno-ruse, suveranii ne invită să călătorim cu ei în jurul lumii pentru a scăpa de această dublă strânsoare.

„Dacă, ne spuse regele, situaţia se înrăutăţeşte într-atât încât rezistenţa şi exodul devin imposibile şi inutile, nu mă voi resemna să suport ceea ce ar fi nu o pace separată, ci o capitulare impusă de foamete, împreună cu regina şi cu guvernul meu, socotesc că onoarea şi interesul ne-ar comanda să ne legăm până la capăt soarta de cea a aliaţilor, şi dacă drumul spre Anglia este tăiat, să căutăm azil mai degrabă în America sau în Japonia, decât să tratăm cu inamicul. Vă cer să studiaţi cu colaboratorii dumneavoastră militari un plan de călătorie spre Pacific, prin Siberia”.

Această hotărâre extremă s-ar impune în cazul când, potrivit anumitor informaţii de la Berlin, după o pace

separată cu Rusia şi de acord cu ea, Germania ar declara că nu vrea să trateze cu regele Ferdinand şi l-ar înlocui cu unul dintre fiii kaizerului pe tronul unei Românii mari, care ar cuprinde Basarabia şi Bucovina. Miraj de natură să seducă nu numai întreaga facţiune germanofila, rămasă în teritoriul ocupat, ci şi un popor care îi ura mai puţin pe nemţi decât pe ruşi.

Înlesnită de exasperarea ofiţerilor şi soldaţilor împotriva „camarazilor ruşi", o propagandă dibace pe această temă făcea din ce în ce mai nepopulară în armată ideea exodului în Crimeea, hotărât la început de guvernul român şi de reprezentanţii aliaţi. Regele ne-a spus că generalul Averescu, comandantul singurei armate române organizate, declara că se va opune: „Cunoaştem prea bine egoismul şi ostilitatea ruşilor pentru a ne face iluzii

166

— Ipra sorţii ce ne-ar aştepta. De altfel, nici nu ştim cum am

3 tea ajunge acolo. De pe acum ei pun mâna pe toate mijloacele

P transport pentru propria lor fugă. Când le-am cerut vagoane filtru exodul nostru, ne-au oferit vagoane de clasa a III-a sau

agoane de vite, în timp ce comisarii poporului nu călătoresc nevestele sau cu amantele lor decât în vagoanele salon ale marilor duci din familia imperială. În aceste condiţii, ofiţerii şi soldaţii care ar reuşi să treacă în Rusia după ce îşi vor fi lăsat familiile pradă răzbunării nemţilor ar face un sacrificiu al cărui unic rezultat ar fi acela că vor fi consideraţi trădători de cetăţenii viitoarei Românii Mari constituită sub egida Germaniei". Generalul Averescu recomanda rezistenţa până la capăt, dar numai pe teritoriul românesc. El ar fi preferat capitularea exodului în Rusia. „Expuneţi, încheia regele, această situaţie guvernelor dumneavoastră şi întrebaţi-le ce ne sfătuiesc să facem dacă, aşa cum mă tem, sunt neputincioase să obţină din partea Rusiei consideraţia pe care o meritǎm. Nu văd cum aş putea să intru cu armata în

Rusia, şi fără ea nu am nici securitate, nici demnitate pentru familia şi guvernul meu. Precedentul reprezentat prin instalarea guvernului şi armatei belgiene în nordul Franţei nu se poate aplica la cazul nostru. Eu vă sunt tot atât de ferm ataşat ca regele Belgiei, dar Rusia nu este o aliată ca Franţa".

Regina Maria ne adresă aceeaşi cerere şi adăugă: „Noi suntem de acord să îndurăm toate lipsurile, toate sacrificiile, toate riscurile, dar nu putem tolera nicio atingere la demnitatea noastră, nici să ne lăsăm batjocoriţi la noi acasă de nişte laşi şi trădători". Ea, ca şi regele, era de părere să se retragă cu el, cu copiii lor şi cu guvernul în Anglia, în Statele Unite sau în Japonia.

În timp ce regele şi regina vorbeau de expatriere la capătul pământului, colegii mei din Anglia, din Italia şi cu mine nu obţineam de la guvernele noastre nici măcar asigurarea că-şi vor îndeplini, orice s-ar întâmpla, obligaţiile asumate prin alianţa lor cu România. Era astfel alimentată o periculoasă propagandă germano-rusă pe tema: niciodată victoria Antantei nu va fi destul de strălucită pentru a-i permite să respecte faţă de România nişte angajamente de care nici nu mai îndrăzneşte să vorbească. Cu atât mai mult cu cât obţinusem, pe când era Kerenski la putere.

să subordonăm ajutorul financiar pe care ni-l cerea alimentări prealabile a României şi vizitei sale pe frontul ruso-român unde din consideraţie pentru extremiştii din partidul său, refuzase să-i însoţească pe Albert Thomas, cu toate că regele îl invitase. Prin telegrame „identice" zilnice, nu conteneam să cerem toate măsurile necesare şi posibile în vederea evitării sau întârzierii unui dezastru al cărui rezultat cel mai puţin însemnat ar fi fost să-i livrăm inamicului un material de război imens şi să-i permitem să-şi concentreze toate forţele pe frontul occidental. Toate strigătele noastre de disperare rămâneau fără ecou.

Totuşi, regele şi regina nu protestau împotriva guvernelor noastre. Dacă le menţionau greşelile, le

declarau, ca şi noi, neînsemnate pe lângă cele ale ruşilor.

Înainte de sfârşitul acestei întrevederi, regele şi regina au repetat că nimic nu-i va despărţi vreodată de cauza noastră, dar că ar vrea să poată conta pe guvernele noastre aşa cum şi acestea puteau să conteze pe ei. „Noi nu am înţelege din partea lor, ne spuse regele Ferdinand, nici cea mai mică dovadă de bunăvoinţă pe care ar arăta-o pentru revoluţia rusă, în clipa când noi ştim că ea negociază o pace separată şi se înţelege cu Berlinul ca să pregătească răsturnarea mea şi proclamarea unui fiu al Kaiserului în locul meu".

Puteam cu atât mai puţin să contest această informaţie pe care tocmai i-o spusesem suveranului, cu cât în ajun primisem vizita fostului ministru al Rusiei, generalul Molosov, care, după ce socotise mai prudent să rămână la Iaşi, îşi lua acum rămas bun de la mine pentru a pleca urgent la Petrograd. El îmi mărturisi, fără urmă de jenă, că guvernul îl convoca pentru a-i folosi relaţiile personale cu Wilhelm al II-lea. Nu-mi ascunse că spera să fie numit ambasador la Berlin.

„Nu am ajuns, ne mai spuse regele, la capătul curajului, dar am ajuns la capătul răbdării. S-a întrecut măsura de când omul de încredere al revoluţiei la Iaşi este, sub uniformă de colonel rus, un spion austriac, fost agent notoriu al propagandei germane la Bucureşti, internat imediat după intervenţia României, apoi predat Rusiei ţariste care-l cerea pentru că spionase împotriva

ei. Sper că dacă pun să-l aresteze şi să-l împuşte, guvernele voastre nu vor protesta pentru a fi pe placul bolşevicilor".

— „Sire, am răspuns eu, dacă rămâne la Iaşi, misiunea noastră militară va avea grijă de el, ceea ce va înlesni lucrurile şi va elibera de răspundere guvernul român".

Câteva zile mai târziu, domnul Brătianu îmi spuse că acest conducător a ceea ce încă nu se chema Coloana a V-a12, auzind ameninţările proferate împotriva lui de unii

ofiţeri francezi şi români, revoltaţi de asemenea scandal, se înapoiase în Rusia. „Mă felicit, îmi spuse Preşedintele Consiliului, căci, cu toate că am refuzat să-l primesc, prevenindu-i că voi pune să-l aresteze dacă rămâne la Iaşi, n-aş fi îndrăznit să o fac, de teamă să nu provoc un conflict cu Comitetele ruseşti care-l acreditau". Preşedintele Consiliului mi-a arătat în dosarul acestui individ scrisorile sale de serviciu şi paşapoartele prevăzute cu vizele autorităţilor legale, inclusiv aceea a generalului Şcerbacev, comandantul-şef al frontului ruso-român. Invitat să ordone arestarea sa, după o anchetă care a dovedit că organiza o agenţie de dezertare, generalul Şcerbacev a refuzat, pretextând că actele lui erau în regulă. Nu îndrăznea să ia măsuri împotriva unui spion confirmat, acoperit de comitetele revoluţionare. Colegul rus, domnul Poklevski, îmi mărturisi că spionul fusese atras la Iaşi de comandantul-şef cu speranţa că guvernul român sau ofiţerii noştri l-ar scăpa de el. Acest coleg fermecător, cu care raporturile mele au fost întotdeauna foarte cordiale, devenise unul din cei mai buni informatori ai mei din ziua în care, invitat de preşedintele „Comitetului soldaţilor" la o serbare de binefacere, am răspuns că nu pot să mă duc decât dacă invitaţia îmi era adresată şi de reprezentantul oficial al Rusiei. „Uitasem complet de existenţa lui", îmi răspunse preşedintele Comitetului. Foarte recunoscător, domnul Poklevski se comportă ca un aliat credincios al nostru, mai ales împotriva armatei ţării sale. De nenumărate ori mi-a dat indicaţiile necesare pentru a face să dispară, cu

12 „Coloana a V-a": expresie jurnalistică apărută în vremea războiului din Spania (1936 – 1939) pentru a desemna organizaţiile clandestine fasciste sau comuniste care puneau la cale spionajul din spatele frontului inamic.

concursul ofiţerilor francezi, spioni germani camuflaţi în dar mai puţin căptuşiţi cu documente oficiale ca acela al căru' dosar îmi fusese comunicat de domnul Brătianu. El a contribui să menţină mai mult ca în altă parte faţada unui

front rusesc permiţându-ne să reacţionăm împotriva eforturilor germano-ruse de a submina cât mai temeinic spatele frontului, până când va cădea de la sine.

Tot datorită lui am putut alerta la timp guvernul român pentru a dejuca încercările de lovitură de forţă, pregătite la instigaţia agenţilor germani de unităţi bolşevizate împotriva guvernului familiei regale şi legaţiilor aliate, întrucât generalul Şcerbacev invitat să le asigure protecţia, declarase că nu putea pentru că îi trimisese lui Kerenski singurele sale regimente rămase relativ credincioase, comandamentul român, cu concursul misiunii noastre, a concentrat trupe la Iaşi şi a anunţat că era hotărât să folosească forţa pentru a reprima orice dezordine. Colegii mei aliaţi şi cu mine, considermă mai elegant să pierim, la nevoie, alături de suveranii României, ne-am anunţat intenţia să ne ducem la palat când va suna ora cea mai critică. Agitatorii, intimidaţi, au renunţat la orice proiect de atentat.

Tot indicaţiile domnului Poklevski ne-au permis, cu fondurile importante de care dispunea misiunea noastră militară şi legaţia Angliei, să cumpărăm „fidelitatea” unora dintre agitatori şi să o controlăm.

Cea mai bună garanţie a noastră rămânea fidelitatea mai sigură a trupelor române. Fidelitate de nezdruncinat, mai ales după ce regele le promisese pământ, însă după victorie. Pentru un principe luminat, cel mai bun mijloc de a evita o revoluţie este să o facă la timp şi în măsura necesară. Şi atunci când, dimpotrivă, trupele ruseşti vor dezerta în masă pentru a fi de faţă, în satele lor, la o împărţire a pământului imediată şi violentă, trupele româneşti, cu maximum de disciplină, vor reduce devastările la minimum. Un batalion românesc va canaliza atunci exodul unei divizii ruseşti. Un David român, păstrându-şi praştia şi sângele rece, se impunea pe propriul său teritoriu unui Goliat beat şi dezarmat.

„Rumeherod”. Şedere la Odessa.

— Dorind să examinez la faţa locului posibilităţile sau imposibilitatea de evacuare, la

sfârşitul lui octombrie 1917 am plecat la Odessa. Mă duceam şi pentru a coordona activitatea diverşilor agenţi francezi, detaşaţi L misiunile noastre militară şi navală în această metropolă a Rusiei meridionale, baza materială a frontului ruso-român, cu ei 1 500.000 de oameni, parte încă relativ solidă a întregului front oriental datorită valorii armatei române. Acolo se puneau probleme vitale pentru această armată, care, comandată şi încă (jrată de misiunea noastră, constituia pentru noi echivalentul unei armate franceze. Soarta ei depindea mai strâns de aceasta, de când Odessa era totodată baza politică a întregii regiuni prin crearea unui Comitet revoluţionar care, dispunând de mijloace puternice, pretindea să domine toate celelalte Comitete locale prin delegaţia sa de la Iaşi. Comitetul se numea „Rumeherod”. Această prescurtare sintetică (analogă cu „Benelux”) însemna că jurisdicţia sa se întindea pe tot frontul românesc, în Cherson şi în sectorul Odessa. Acest „Rumeherod”, condus de evrei şi de germanofili, cumula puteri civile şi militare, ceea ce făcea din el principalul focar de anarhie în toată Rusia de Sud. Deşi guvernul român era la discreţia Rumeherodului, nu avea cu el niciun contact. De aceea mă rugase pe mine să profit de şederea mea la Odessa pentru a-l neutraliza pe cât se putea.

În afară de locotenentul de vas de Breda, eram însoţit de comandantul de Belloy, şeful misiunii noastre navale care, fost ataşat naval la Sankt-Petersburg, păstrase numeroşi prieteni printre ofiţerii de marină ruşi, cei mai mulţi acum refugiaţi în acest mare port de unde, dacă se înrăutăţea situaţia, puteau emigra mai uşor în străinătate. Ştiind că în Rusia transporturile, ca şi toate serviciile, erau dezorganizate şi că această deplasare comporta câteva riscuri, eram însoţit de un tehnician al călătoriilor anevoioase, fără îndoială cel mai bun din generaţia sa, André lagerschmidt, un tânăr fermecător, mobilizat în misiunea noastră militară, în viaţa civilă reporter cunoscut prin câştigarea unui concurs de viteză în jurul lumii,

organizat în 1912 de ziarele Excelsior şi Le Matin.

Spectacolul care mă aştepta la Odessa depăşea previziunile mele cele mai pesimiste. Imediat am avut impresia că mă aflam într-o lume răsturnată cu susul în jos sau într-o imensă casă de

171

nebuni, deseori nebuni de legat, în decorul cel mai clasic mai armonios, cel mai francez din toată Rusia, datorită duc de Richelieu. Dacă, la sfârşitul anului 1917, ducele ar fi e templat, de pe lumea cealaltă, opera sa demnă să servească droncadru desfăşurării fastuoaselor ceremonii de pe vremea lui L dovic al XIV-lea, ar fi fost cuprins de amărăciune, faţă de dezmăţ mai îngrozitor decât cel de care fugise pe vremea rev luţiei din ţara sa.

Gara Odessa era năpădită de dezertori fără arme, care luau trenurile cu asalt, în oraş însă, în timp ce bărbaţii fugeau, femeile se pregăteau să lupte, în pieţe, între maiestuoasele faţade, batalioane de femei, în aparenţă foarte disciplinate, făceau instrucţie cu puştile părăsite de soldaţi.

La principalul hotel al oraşului, Hotel d'Angleterre, ne regăseam în România. Holul, care amintea de Sala paşilor pierduţi a Parlamentului de la Bucureşti, era plin de deputaţi şi senatori, avangardă a retragerii în Rusia. „O nenorocire tot serveşte la ceva", îmi spusese Brătianu, explicându-mi că revoluţia îl scapă de Parlamentul lui.

La ora mesei, publicul devenea ruso-român, ca frontul, însă egalitatea proclamată de noul regim suferea unele excepţii: emigranţii români nu beau decât apă, ruşii nu beau decât şampanie. Masa „doamnelor-ofiţeri" era deosebit de veselă. Egalitatea nerecunoscută între naţiuni constă, între clase, în răsturnarea inegalităţilor: printre ordonanţele noilor ofiţeri, recunoşteam foşti ofiţeri ţarişti de la Iaşi, acum în serviciul foştilor lor soldaţi proşti, deveniţi şefii lor. Nu se arătau deloc stânjeniţi, ne strângeau mâna, erau la largul lor vorbind cu noi pe picior de adevărată egalitate, de care nu se bucurau cu foştii lor soldaţi-ofiţeri, ce-i tratau mai de sus decât erau ei înşişi

trataţi înainte de „reforma” armatei. Poate că se bucurau şi mai mult de umilinţa lor atunci când ne spuneau: „La urma urmei, ceea ce ni se întâmplă este din vina noastră”.

Am depus cărţi de vizită la palatul guvernatorului, devenit sediul comitetului „Rumeherod”. Câteva minute mai târziu, pre

— Emigrat în Rusia, ducele de Richelieu a fost numit de ţarul Alexandru I guvernator al Crimeei, obţinând credite ce i-au permis să construiască oraşul care, în toată Europa, semăna cel mai mult cu Versailles (n.a.).

172

tele său, un spion evreu plătit de nemţi, o depunea pe a sa. Se (T teţui nostru împreună cu o invitaţie pentru aceeaşi seară ’3 nneră, în l°Ja guvernatorului. Imposibil să ne sustragem, la meherod” informându-ne că în onoarea noastră se va pre” o oneră franceză, Carmen. Când am intrat în loja guverna – rului, toată sala se sculă în picioare şi strigă „Trăiască Franţa!”, ° timp ce orchestra atacă Marseieza pe un ritm atât de lugubru – cât semăna cu un marş funebru, în Carmen, chiar aria toreadorului se târa ca un bocet.

După ce fusesem primit cu onoruri aproape demne de un uveran, am fost tratat aproape ca un răufăcător, în toiul nopţii în cursul unei percheziţii, nişte comisari ai poporului au năvălit în camera mea, însoţiţi de soldaţi cu baioneta la puşcă, şi mi-au cerut actele. După ce le-au cercetat, s-au retras scuzându-se. A doua zi dimineaţă, preşedintele „Rumeherod” şi-a cerut şi el scuze, adăugând că pentru ca asemenea eroare să nu se mai repete, doi agenţi ai poliţiei secrete vor fi ataşaţi persoanei mele. În tot timpul şederii mele, agenţii nu m-au părăsit nici ziua nici noaptea, ceea ce m-a făcut să o scurtez.

A doua zi după sosirea noastră, am fost poftiţi la masă de văduva unui amiral pe care comandantul de Belloy îl cunoscuse la Sankt-Petersburg. Ne-a primit în salon cu pălăria pe cap şi cu mănuşi. „Vă duc, a spus, la restaurant, la mine cratiţa e în grevă. Bucătăreasa mea face un stagiu militar, iar jupâneasa asistă la o întrunire a

Sovietului din cartierul nostru”.

Restaurantul era plin de perechi vesele care, între felurile de mâncare, se sculau ca să danseze pe muzica unui taraf de ţigani. Seara, în toate locurile de distracţie, inclusiv în biserici, balurile se prelungeau până noaptea târziu. Pradă ameţelii în faţa prăpastiei, lumea bea, juca, dansa, masacra, iubea. La Odessa, care era în acelaşi timp Marsilia, Toulon, Cannes, Nisa şi Monte Carlo a Mării Negre, unde toamna aducea o a doua primăvară, zilnic erau bătălii cu flori13, singurele bătălii care interesau publicul.

13 „Bătălii cu flori”: doamne elegante, în caleşti împodobite cu buchete, ieşeau la plimbare pe bulevardul de pe faleză şi îşi aruncau una alteia flori. La urmă se împărţeau premii celor mai frumoase trăsuri.

Întorcându-ne la hotel, am observat statui uriaşe, cu văluri, pe piedestalele lor. Unul din îngerii mei păzit Or vorbea franţuzeşte, mă lămuri: sunt statuile foştilor tirani cel Mare, Ecaterina cea Mare etc. Nu ştiu dacă revoluţia da deja la Odessa o statuie a Libertăţii, ce ar fi fost prima ar fi trebuit acoperită cu văluri de vreme ce nu pot să fac ni re mişcare fără cei doi păzitori. Am întâlnit o maşină deschisă Å care un om, al cărui cap dispărea sub o cască uriaşă, emitea u lete sălbatice între doi tovarăşi care-l menţineau cu greu. Ace om, vom afla câteva clipe mai târziu, era un scafandru rechizitionat pentru a explora, în portul Odessei, epava unui crucişător recent scufundat de echipajul său, care în prealabil îi aruncase pe toţi ofiţerii peste bord, fiecare cu o ghiulea prinsă de picior Depus în mijlocul acestui stat major, care părea să ţină un consiliu de război sub preşedinţia amiralului, toţi în picioare, deoarece ghiuleaua le impunea poziţia verticală, şi gesticulând sub acţiunea curenţilor astfel încât păreau vii, nefericitul explorator al adâncurilor revoluţiei înnebunise subit.

Nu era singurul, nici cel mai periculos. Iată încă un exemplu al lumii răsturnate cu susul în jos: în timp ce eu,

reprezentant al Franţei, oficial aliată a Rusiei revoluţionare şi încă efectiv bancherul ei, eram pus sub supravegherea poliţiei, nemţii controlau această poliţie şi se comportau ca stăpâni ai ţării, cu complicitatea stăpânilor ei nominali, membrii „Rumeherodului”. Zilnic, avioane germane aterizau liniştit în satele regiunii populate de colonişti de origine germană, depuneau ofiţeri în uniformă, care primeau raportul agenţilor lor şi le dădeau instrucţiuni. A doua zi dimineaţă plecau înapoi, dar reveneau seara.

La Odessa, ca şi la Iaşi, dar aici mai mult pentru că erau în contact cu focarul de infecţie, toţi ofiţerii ruşi francofili sau ataşaţi alianţei (erau numeroşi, dar erau suspecţi sub vechiul regim, şi încă şi mai suspecţi sub cel nou) ne spuneau acelaşi lucru: „În realitate, pacea este încheiată între Germania şi guvernul provizoriu rus, dar acesta nu o proclamă pentru a nu fi lipsit de concursul financiar al aliaţilor, care-i este indispensabil ca să poată trăi”. Cu toţii (chiar cei care spuneau: este vina noastră)

174

Incriminau inerţia şi nevolnicia Antantei, ca şi ei, cu precădere cea a Angliei.

prevăzând catastrofa ce se va abate asupra ţării lor, mulţi aceşti ofiţeri îşi propuneau serviciile ca voluntari în Ro – ia e ca timP soldaţi în armata regulată, atât timp cât va 11 (1.

— I, fie, dacă evenimentele ar obliga-o să se supună unei i separate, într-o rezistenţă clandestină, de gherilă. Misiunea P astră militară se va folosi de un număr mare dintre ei, şi va r foarte mulţumită de acest ajutor, înţelepciune şi nebunie, credntă şi trădare, îndrăzneală şi fatalism, eroism şi laşitate, aroganţă şi umilitate, straniu amestec, tipic rusesc.

Am constatat la Odessa, cum au constatat de altfel toţi ofiţerii şi refugiaţii români, o stare de anarhie incompatibilă cu evacuarea armatei române. Nimic nu fusese pregătit pentru a o primi şi totul concura la a nu-i lăsa în Rusia altă perspectivă decât să moară de foame şi

de frig. Admiţând că accepta să părăsească teritoriul naţional pentru a se lăsa în grija celui mai mare duşman al ţării ei, cum s-ar fi dus armata română cu arme şi bagaje, mai ales cu artileria, când i se refuzau vagoanele pe care nu le putea lua cu forţa fără a provoca un conflict deschis cu revoluţia, conflict prin forţa lucrurilor mortal, în timp ce nemţii, profitând de dezertarea rusă, ameninţau s-o împresoare şi s-o distrugă? Şi dacă rămăşiţele ei ar fi ajuns la Odessa, ce ar fi devenit oare sub autoritatea unui „Rumeherod" vândut nemţilor, dominat de evrei violent românofobi, care nu iertau României supunerea coreligionarilor lor unui regim de excepţie, impus pentru ca ţara să nu devină depozitul de gunoaie al tuturor ghetourilor ruseşti? Şi dacă, prin imposibil, o armată română refugiată la Odessa ar fi păstrat o oarecare coeziune, germanii ar fi făcut din predarea ei una din condiţiile păcii separate, deja virtual încheiată. Însă Germania nu ar mai avea grija ei, pentru că armata română nu ar mai exista. Rusia, „putredă înainte de a se fi copt", devenise o cameră de fermentare puternică, după metode adaptate de la caz la caz. Ea ar fi descompus mai abitir armata română prin înfometare, cu un coeficient de ură ce nu exista faţă de sârbi.

Am constatat, de asemenea, că alt plan acceptat de regele Ferdinand şi de guvernul său era imposibil de realizat: să-şi

175

deschidă cu forţa o trecere prin Rusia meridională, nu ca – mână acolo, ci pentru ca să ajungă în Persia şi, dacă se rala frontul englez deschis în Mesopotamia. Acest plan pre în afară de vagoanele necesare trecerii în Rusia, vase pe a traversa Marea Neagră. Dar echipajele bolşevice scufunda cea mai mare parte a navelor, iar autorităţile mai mult sau puţin legale ale Rusiei deţineau flotila României. ai înainte de a părăsi Odessa, i-am primit pe reprezentanţii nr. şei locale, toţi evrei germanofili şi românofobi, care insista să-mi ia un interviu. La început i-am trimis la plimbare, fiindcă nu-mi dădeam seama ce puteam să le

spun care să fie util pentru aliaţi şi acceptabil pentru publicul şi stăpânii lor.

Dar, fiind informat de intenţia lor de a mă întreba despre zvonurile de pace separată ale României, mi-a fost teamă ca tăcerea mea să nu fie interpretată ca o confirmare a acestor zvonuri şi exploatată împotriva României. Apoi, ofiţerii francezi detaşaţi la Odessa, ofiţerii ruşi credincioşi alianţei noastre, precum şi toţi refugiaţii români considerau că declaraţiile mele asupra situaţiei României ofereau singura şansă spre a obţine ceva pentru aprovizionarea României, printr-o presiune exercitată asupra părţii încă sănătoase a publicului. Ceea ce mă hotărî să sacrific ultimele lăzi de şampanie şi de ficat de gâscă, evacuate cu o parte din arhiva legaţiei la Odessa, când, situaţia părând mai puţin precară ca la Iaşi, guvernul român se gândise să se stabilească acolo şi invita corpul diplomatic să se mute şi el.

Regăsesc depeşa mea din 24 octombrie 1917 către Quai d'Orsay: „Am acceptat să-i primesc pe reprezentanţii ziarelor locale, toţi împreună, pentru a-i obliga să se controleze reciproc, în chip de precauţie suplimentară, am convocat în acelaşi timp pe reprezentantul agenţiei Havas, care şi-a asumat sarcina de a face un rezumat din declaraţiile mele, moderându-le în acelaşi timp, pentru ziarele cele mai ostile Franţei şi României.

Partea cea mai puţin delicată a declaraţiilor mele a fost reprodusă întocmai de ziarele locale. M-am străduit să fac apel la câtă inimă şi ruşine a putut păstra democraţia rusă, insistând cu precădere asupra scandalosului contrast între belşugul şi inerţia în care trăia Rusia meridională şi eroismul pe care îl desfă

176

era alături, în ciuda foametei şi a lipsurilor de tot felul, armata mână. Am subliniat că dacă nu ţine seama de datoria sa de olidaritate, nu numai pe front, dar şi în spatele lui, unde nu cos-l nimic* dimpotrivă, dat fiind că furniturile sale îi erau bine plătite de celelalte puteri aliate, rezultatul acestei noi trădări va fi să facă să moară

de foame nu boieri şi burghezi, care chiar în România şi în timpul războiului au ce mânca, ci femeile şi copiii poporului".

Înfrumuseţat cu câteva expresii înflorite, dar cu totul artificiale, la adresa „Rumeherodului", ca şi a revoluţiei ruseşti, şi mai ales stropit din belşug, acest limbaj care n-ar fi reuşit să treacă rampa doar datorită meritului de a fi sincer şi evident, a inspirat auditorilor mei o campanie de presă fără urmare, dar nu fără efect pentru aprovizionarea „soldatului" român, opus cauzei proprietarilor şi ofiţerilor. Nu omisesem să beau cu aceşti germanofili în cinstea victoriei solidare (!) a democraţiei ruse şi a democraţiilor aliate. Nu ştiu în ce măsură s-au combinat mustrările de conştiinţă şi recunoştinţa stomacurilor pentru trimiterea la Iaşi a câtorva trenuri cu cereale. Dacă menţionez acest miracol, anume prefacerea vinului de Champagne şi a ficatului de Perigord în gnu, o fac pentru a da un exemplu cu privire la ceea ce ar fi putut face folosirea aceleiaşi metode pe o scară mai largă, când criza rusească era mai puţin acută, ca să-i modifice cursul.

În ziua plecării mele, mi se arătară, în gara Odessa, nişte încărcături de gnu cu destinaţia România. Intendenţii din misiunea noastră militară le însoţeau pentru a evita să fie deviate spre Constanţa în folosul nemţilor, pe care ruşii îi aprovizionau mai bucuros decât pe aliaţii lor.

„Rumeherodul" informându-mă că erau locuri rezervate pentru mine şi tovarăşii mei de drum într-un tren care se îndrepta spre Iaşi, m-am încrezut mai puţin în asigurările acestuia decât în talentul „tehnicianului meu pentru călătorii anevoioase", André lagerschmidt, şi bine am făcut. Priceperea lui mi-a întrecut aşteptările. Pe peronul gării, am constatat că trenul meu, inclusiv locurile rezervate pentru mine, era ticsit de dezertori nerăbdători să se întoarcă acasă. Erau ca ciorchinii pe acoperişurile.

pe treptele, pe tampoanele vagoanelor. Trebuie ştiut că Rusia fiind o ţară de şes, netedă, deci fără tuneluri, călătorii de pe aco nu riscă să fie decapitaţi. Anumiţi

călători, ofiţerii, erau supuşi altor riscuri.

Surâzător, lagerschmidt mă anunţă că toate lăzile mele, uşu rate de conţinutul lor de şampanie şi ficat de gâscă, sunt în vago nul de bagaje sub paza a doi oameni cu baioneta la puşcă. Ano mă conduse la un superb vagon de dormit ce-mi era rezervat şi a cărui intrare era păzită de un pichet de zece oameni, tot cu baioneta la puşcă. Cum mă miram că eram tratat la fel de bine ca un comisar al poporului şi că acest vagon superb nu era invadat ca celelalte, el mi-a explicat că, printr-o răstălmăcire potrivită împrejurărilor, inscripţia internaţionale de pe vagon, tradusă în ruseşte şi izolată de context (Compagnie internaţionale des wagons-lits), însemna pentru cetăţenii soldaţi că acest vagon, rezervat unui important personaj din Internaţionala proletară, era inviolabil. Deoarece mai erau numeroase cuşete libere după ce mă instalasem împreună cu cei trei tovarăşi de drum ai mei, l-am rugat pe comandantul de Belloy să le ofere acelor ofiţeri ruşi pe care-i cunoştea şi care plecau. Se poate ca asta să le fi salvat viaţa.

A doua zi dimineaţă, în unele gări, am întâlnit numeroase transporturi de grâu românesc expediat în Rusia. Se încrucişau cu trenurile cu grâu rusesc a căror expediere în România o obţinusem. Comandantul de Belloy, care cunoştea Rusia mai bine ca mine, nu se mira nici de această incoerenţă, nici de acest jaf.

În alte gări, în timpul lungilor opriri, un spectacol mai dureros ne lămurea asupra fraternităţii claselor în noua Rusie. Soldaţi şi ofiţeri coborau ca să-şi dezmorţească picioarele şi să prade bufetele. Beţi, poate fără metaforă, îmbătaţi fără îndoială de vodcă ideologică de marcă germană, unii oameni îi înjurau pe ofiţerii pe care-i recunoşteau cu toate că nu purtau însemnele lor. Trecând de la sudălmi la lovituri, unii smintiţi îi loveau în cap cu buşteni groşi, stivuiţi în toate gările ruseşti pentru locomotive.

O insuliţă de onoare într-un ocean de noroi. – în secolul al XVIII-lea, un diplomat transferat din Prusia în

Austria scria:

178

Sosind de la Berlin la Viena, mi se pare că ies dintr-un grajd". cg jjjtru într-un salon". Regăsind la Iaşi, chiar în zilele cele ai întunecate, lumină şi aer curat, m-am crezut pe o altă plata într-un salon, cel al elitei româneşti, soră prin cultură cu Hta franceză, într-o tabără ordonată, unde armata română trata misiunea noastră militară ca pe o soră mai mare, şi chiar într-un templu* cel al virtuţilor cele mai rare, dar cele mai obişnuite la Tasi unde toate clasele societăţii dădeau exemplu: eroism fără trufie, credinţă fără slăbiciune şi fără vorbe mari, seninătate în sacrificiu, virtuţi pure ca rouă de pe culmi.

Totuşi, Rusia nu se lăsa uitată. Umbra ei de moarte se întindea şi în fiecare zi apăsa mai mult asupra a ceea ce rămăsese din România.

La Iaşi, alertele se înmulţeau odată cu atentatele organizate împotriva familiei regale şi guvernului de către agenţi germani, cu concursul trupelor ruseşti în descompunere. Generalul Şcer-bacev, care nu recunoscuse guvernul „maximalist" după căderea lui Kerenski, pierdea ultimele rămăşiţe ale autorităţii sale şi se găsea el însuşi expus atentatelor majorităţii „bolşevizate" a trupelor sale.

În cursul lunii noiembrie, am fost trezit în toiul nopţii şi anunţat că vecinul meu, comandantul şef al armatelor ruseşti, mă aştepta în biroul meu, alături de camera mea de culcare, pentru o comunicare foarte urgentă. Fără a pierde timp pentru a-mi schimba pijamaua cu o ţinută mai protocolară, m-am grăbit să merg la el. Foarte demn şi foarte calm, mi-a spus următoarele:

— Chiar acum am aflat din sursă sigură că o coloană de dezertori înarmaţi se îndreaptă spre Iaşi pentru a da foc casei mele şi a mă arde de viu, dacă mă găsesc acolo, în situaţia în care se află Rusia, viaţa nu mai are niciun sens pentru mine, dar furia revoluţionară nu poate fi îngrădită şi dacă găseşte câmp liber, nu voi fi singura victimă, cu atât mai mult cu cât principala învinuire pe care mi-o aduc aceşti nebuni este lealitatea mea faţă de aliaţi, inclusiv

România. Vin să mă sfătuiesc cu dumneavoastră asupra măsurilor ce trebuie luate.

— Domnule general, nu depind de mine, ci de dumneavoastră dacă aveţi cu ce să faceţi faţă situaţiei.

179

— Nu am cu ce, căci nu dispun de nici o singură unitate dincioasă. e”.

— În acest caz, vă rog să veniţi cu mine la Preşedintele C siliului şi să-l rugaţi pe generalul Berthelot să vină şi Q\? l sperăm că vor găsi soluţia problemei. a

Câteva clipe mai târziu ne sfătuiam toţi patru în biroul în Brătianu. Generalul Şcerbacev i-a spus ce îmi spusese şi mie iar între ei a avut loc următorul dialog:

— Domnule general, nu văd ce aş putea face ca să vă ajut Dacă, aşa cum s-a întâmplat de mai multe ori, obiectivul ar fi familia regală, guvernul meu sau legaţiile aliate, trupele noastre ar fi însărcinate să-i apere, chiar făcând uz de armele lor. Acest caz de legitimă apărare nu poate motiva nicio critică, nici măcar la Petrograd. Dar nu pot mobiliza nici un singur soldat român pentru ca să vă apere împotriva propriilor dumneavoastră trupe fără a mă amesteca în certurile interne ale Rusiei şi fără a provoca un conflict cu noii ei stăpâni. Veţi admite că nu pot să complic mai mult situaţia deja dificilă în care mă aflu, între armata germană şi armata rusă în starea ei actuală. Luând de urgenţă dispoziţii pentru paza palatului, a ministerelor şi a legaţiilor aliate, nu pot decât să vă las grija propriei dumneavoastră paze. Aveţi măcar un regiment sigur?

— Cu părere de rău trebuie să mărturisesc Excelenţei Voastre că nu am niciunul.

— Aveţi totuşi un batalion?: u

— Dacă aş avea un batalion, nu v-aş cere nimic. v.

— O companie?

— Nici atât. Nu am niciun om sigur, nici măcar aghiotantul meu, nici ordonanţa mea. Tot ce am avut mai bun i-am trimis lui Kerenski, ceea ce nu a făcut decât să mă dezarmeze, fără a-l salva pe el.

Generalul Berthelot, care până acum rămăsese mut,

jovial ca întotdeauna, ne scoase din încurcătură: „Este foarte simplu, garnizoana românească şi poliţia vor păzi accesul la palat, la ministere şi la legaţiile aliate, ceea ce este dreptul şi datoria lor, chiar şi din punct de vedere rusesc. Ele vor putea astfel, fără a se compromite, să tragă în asediatori, dacă trec în preajma lor.

180

a ce priveşte domiciliul şi persoana dumneavoastră, le iau 10 °n-a mea. Este o chestiune de efect moral sau simbolic. Vă trimite un pichet de douăzeci de oameni, comandaţi de un V°bofiţer. Mă veţi scuza dacă nu pot face mai mult, dar ca simpli SU1 daţi nu am recât Şoferi şi ordonanţe, dintre care nouă zecimi să t pe front. Vom trâmbiţa peste tot că misiunea militară, fidelă Atonilor sale de aliată, ia sub protecţia sa Marele Cartier gene

1 al armatelor ruse de pe frontul ruso-român". Prestigiul Franţei era atunci atât de mare, încât coloana bolevică, cuprinzând mai multe mii de oameni şi sprijinită de nesecate rezerve, se retrase în Rusia fără să treacă pe la Iaşi, de îndată ce află că drapelul nostru îl acoperea pe generalul Şcerbacev.

Din grandoarea sa, acest fost satrap al frontului ruso-român, această stafie a Rusiei ţariste, nu mai păstra decât înfăţişarea lui aristocratică şi în cameră, lângă pat, un cufăr mare plin cu decoraţii ale fostului regim şi cu diplome semnate în alb de M.S. împăratul Nicolae al II-lea. El continua să le distribuie sub regimul lui Troţki şi al lui Lenin.

A doua zi după ce misiunea noastră militară îndeplinise această strălucită acţiune, regele mă convocă pentru a-mi mulţumi. După care îmi spuse: „Asta nu-i tot. îl aştept pe colegul dumneavoastră din Anglia, împreună cu el, sunteţi singurii doi aliaţi care îmi inspiraţi încredere. Vreau, în afară de guvernul meu, să îmi deschid inima în faţa dumneavoastră". După ce intră Sir George Barclay, ni se adresă:

„Vă rog să-mi spuneţi de urgenţă care ar fi atitudinea Franţei şi Angliei faţă de România în caz de pace separată

a Rusiei sau de debandadă totală a frontului rus. De ea depinde atitudinea mea.

Dacă, în ciuda dezertării Rusiei şi a slăbiciunii Italiei*, Franţa şi Anglia confirmă angajamentele luate faţă de România proclamând ferma lor voinţă de a le asigura executarea imediat după victoria finală, voi aduna tot ce voi putea din armata mea şi voi

— După grave înfrângeri, Italia traversa o criză de defetism exploatată în Rusia de partizanii unei păci separate (n.a.).

181

Încerca să-mi deschid cu forţa o trecere prin Rusia. Obi meu ar fi să dau mâna cu cazacii şi să ajung în Persia să i se poate, pe frontul englez din Mesopotamia.

În caz contrar, voi abdica pur şi simplu, după ce voi f stituit un guvern germanofil, pentru a da populaţiei maxirnonde garanţii. Ulâl în afară de această alternativă, prevăd şi ipoteza în care G mania ar fi de acord să trateze cu mine sau cu prinţul moştenit Dar nu voi negocia cu ea decât cu aprobarea dumneavoastră şi după confirmarea angajamentelor luate faţă de mine".

Noi am răspuns în numele nostru personal că, după imensele sacrificii ale României, Franţa şi Anglia se simţeau mai mult ca oricând legate de ea, în conformitate cu tratatul nostru, însă regele dorea să primească această asigurare oficială în numele guvernelor noastre. El voia să vadă asociindu-se la această declaraţie şi Statele Unite, al căror rol precumpănitor în viitoarea pace se putea presimţi, dacă nu aderând la tratat, cel puţin în termeni care să implice sprijinul lor în vederea realizării idealului naţional al României. Informat de noi în legătură cu această dorinţă, colegul nostru american, domnul Vopicka, o comunică guvernului american, avizând-o favorabil. El apăra împreună cu noi cauza României din spirit de echitate şi pentru că o considera ca solidară cu cea a ţării sale de origine, Cehoslovacia.

În ceea ce-l priveşte, Preşedintele Consiliului, imediat ce se convinse că era imposibil pentru guvern şi

armată să se retragă în Rusia sau prin Rusia, ne declară:

„Mă adresez numai dumneavoastră pentru că sunteţi singurii prieteni siguri ai României. Mă voi întreţine şi cu colegul dumneavoastră din Statele Unite, dar sunt lucruri pe care nu vreau să vi le spun decât dumneavoastră.

— Ofiţeri din misiunea noastră detaşaţi în regiunea cazacilor de pe Don sperau să obţină concursul lor pentru realizarea acestui proiect. Pentru a nu spori îngrijorările suveranului şi spre a putea păstra ipoteza, foarte fragilă, că se va ameliora situaţia în Rusia, am crezut că era mai bine să nu-i comunic rezultatul descurajator al recentei mele anchete la Odessa asupra şanselor unei asemenea întreprinderi (n.a.).

182

Înainte de toate şi orice s-ar întâmpla, să păstrez soli – a cu aflaţii mei. În ceea ce mă priveşte, eu nu voi semna separată, nici capitulare, dar pot, înainte de a mă retraa un sfat regelui. Trebuie oare, dacă prelungirea luptei ge SÂrea aici ca un sacrificiu inutil, să ne supunem inevita-ar T3? Trebuie oare, dimpotrivă, să luptăm până la ultimul om, scul să vedem nimicit tot ce mai rămâne din ţara mea?” °U Brătianu, cu ochii plini de lacrimi rostind aceste ultime cute ne rugă stăruitor să-i spunem părerea noastră. Vm Gravitatea răspunsului ne obliga să-l supunem guvernelor astre, singurele în măsură să-l formuleze după datele unei situaţii generale, pe care o cunoşteau mai bine ca noi.

Relatând această conversaţie într-o telegramă „identică” adresată Parisului şi Londrei, pentru a lumina hotărârile guvernelor noastre, textul nostru exprima părerea următoare:

„Spiritul de disciplină şi de sacrificiu de care a dat deja dovadă armata română în împrejurările cele mai disperate ne-ar permite să mai contăm încă o dată pe ea, pentru a reţine importante forţe inamice, atâta timp cât va fi aprovizionată. Totuşi, ne-am putea îndoi de această rezistenţă în condiţiile morale şi materiale în care s-ar produce. Pe de o parte, ar fi o luptă deznădăjduită pe un

front al cărui spate devastat ar fi prada a cinci sau şase sute de mii de jefuitori ruşi înarmaţi. Pe de altă parte, acest sacrificiu suprem nu ar avea alt scop imediat decât acela de a uşura situaţia unor aliaţi puternici, care nu au ştiut să scape România de dezastru după ce au târât-o în cele mai dureroase încercări. Nu am risca oare să o pierdem pe vecie dacă solidaritatea ei cu noi ar fi atât de scump plătită, mai ales că, spre deosebire de Belgia şi Serbia, ea a intrat de bunăvoie în război? Viitorul cauzei noastre comune în România ar fi cu mai multă certitudine ocrotit, dacă, în ziua în care va deveni evident că lupta dusă în continuare nu ar avea alt rezultat decât să prelungească agonia armatei şi să o expună unei capitulări fără condiţii, guvernul român, de acord cu aliaţii, ar demobiliza armata după ce va fi distrus tot armamentul, în acest caz, noi socotim că menţinerea regelui, sau cel puţin a dinastiei şi a guvernului

actual, cu condiţia ca inamicul să consimtă să trateze cu ei, ne-ar oferi maximum de garanţii.

Din cauza incertitudinii şi incoerenţei situaţiei din Rusia, este prudent să includem în prevederile noastre o astfel de situaţie încât, cu toate că ar părea disperată la început, ea să poată fi restabilită datorită Japoniei şi Statelor Unite”.

Pentru a nu fi învinuiţi că descriem răul fără a indica şi leacul, dacă mai exista vreunul, noi ceream stăruitor un anumit număr de măsuri adaptate la toate ipotezele şi de natură să amâne, dacă nu să înlăture, o nouă catastrofa.

În defavoarea Antantei, nu voi osteni niciodată înşirând toate dovezile neobositei sale inerţii. Totul se petrecea ca şi cum ar fi vrut să facă jocul imperiilor centrale, mai întâi încurajând nechibzuit Revoluţia rusă, apoi prefăcându-se prosteşte a fi convinsă, contrar oricărei evidenţe, pentru motive de politică internă, că servea cauza noastră.

Învinuirile le aduc Antantei, nu Franţei, de care nu depindea să o însufleţească şi să i se substituie pe întregul

front şi care era singura ce încerca să facă ceva folositor cu misiunea noastră militară pe frontul ruso-român. Am fi vrut ca aliaţii noştri să ne urmeze exemplul în celelalte sectoare ale frontului, Franţa singură neputând depune peste tot acelaşi efort. Şi când această soluţie deveni insuficientă înainte să fi fost încercată, noi preconizam ceea ce numeam recursul la chirurgie: instalarea de voie sau de nevoie a câtorva divizii japoneze în punctele cele mai primejduite. Astfel, spre mirarea Istoriei, Occidentul ar fi fost apărat împotriva avangardei Asiei de ariergarda ei. Acest proiect care ar fi fost uşor de realizat, potrivit statului nostru major, nu a fost niciodată studiat în plan politic. Nu ştiu pentru ce.

Iată încă un paradox: printre toate puterile Antantei, Franţa, cu mult cea mai democratică şi mama revoluţiilor, era singura care lupta împotriva fiicei ei, revoluţia rusă, la îndemnul membrului cel mai revoluţionar al guvernului nostru. Dacă acesta nu ar fi murit, nu aş menţiona această patriotică „trădare" care, în ipoteza cea mai favorabilă, l-ar expune la „epurare". Obişnuit să nu primesc de la guvernul meu ceea ce ceream, am fost foarte mirat când am primit ceea ce Parisul acorda cel mai puţin bucu

184

ros: bani. La cererea lui Albert Thomas, care ne văzuse lucrând la Iaşi şi înapoiat din Rusia, îşi reluase în posesie ministerul Armamentului, mi se deschise un credit pentru contrapropagan-dă revoluţionară. De altfel, nu m-am folosit de el, nu din scrupul revoluţionar, ci pentru că misiunea noastră militară dispunea deja din enormul buget al Războiului de credite aproape nelimitate şi mă consulta întotdeauna asupra folosirii lor.

După această contribuţie la istoria coaliţiilor, iată una la istoria revoluţiilor, în decembrie 1917, după lovitura „maximalistă" din noiembrie, comitetul „cadeţilor" (sau girondinii), refugiat la Odessa, exprima următoarea opinie despre „maximalişti" (sau iacobini), într-o declaraţie publică:

„Pe treapta de anarhie la care a coborât Rusia, şi în

timp ce singurul sentiment unanim al ţării este dorinţa de pace, partidul cadet însuşi este silit să preconizeze pacea şi chiar să o dorească. Această pace va fi ruşinoasă şi ne va ruina. Noi vrem să ne păstrăm cel puţin vieţile şi bunurile, noi preferăm să fim nemţi, chiar robi nemţi, decât cafri. Rusia va deveni India germană, dacă aliaţii nu trimit acolo forţe suficiente pentru a coaliza elementele de rezistenţă izolate şi incapabile să se organizeze singure”.

Transmiţând acest apel al cadeţilor ruşi prin telegramă la Paris, îl comentam, de acord cu colegii mei, în termenii următori:

„Este evident că Rusia este incapabilă să reacţioneze prin ea însăşi. Dacă acţiunea interaliată, pentru care, până acum, numai Franţa a dat exemplul, nu se exercită puternic şi imediat, vom vedea într-o bună zi trupe ruseşti luptând pe frontul occidental sub drapelul german.

Înaintarea masivă a nemţilor şi importanţa poziţiilor pe care le ocupă fac lupta dificilă, şi ea va deveni imposibilă, dacă aliaţii o mai amână.

Acţiunea financiară şi trimiterea de misiuni sunt mijloace necesare, dar insuficiente. Se consideră că numai un corp expediţionar poate să aducă un sprijin solid acţiunii interaliate şi reorganizării ţării”.

La rândul său, generalul Şcerbacev era de părere că „trimiterea imediată a unui corp interaliat în Rusia ar constitui o forţă

185

nu numai materială, ci mai ales morală, al cărei efect ar fi derabil”. Comunicând acest aviz guvernelor noastre printr-o tele” gramă „identică” din 2 decembrie 1917, noi adăugam: „Expe” rienţa pe care o avem cu trupele ruseşti şi observarea situaţie ne demonstrează temeinicia acestei păreri”. Ea avea mai multă valoare decât cea a cadeţilor. Nici „menşevic”, nici „bolşevic” ci exclusiv militar, generalul Şcerbacev era, fără îndoială, membrul cel mai leal şi mai clarvăzător din fostul stat major rus

Girondinii14 ruşi, care, după exemplul dat de ai noştri se înşelaseră atât de mult la începutul revoluţiei, nu

se mai înşelau asupra urmărilor ei. La Iaşi, unde-i observam mai de aproape, măsurăm virtutea regeneratoare a „noii ordini” după dezmăţul anarhiei cu cortegiul ei de crime: trădare, jafuri, violuri, asasinate. Ştiam din rapoartele agenţilor noştri din toată Rusia meridională că, departe de jandarmul român, teroarea domnea acolo mai complet şi prin procedee şi mai cumplite. La Petrograd, Lenin şi Troţki conduceau balul, fără să uităm şi valsul falsurilor şi al fabulelor neobrăzate pe care le răspândeau în lume. Iată o mostră destinată special pentru Iaşi: la 2 decembrie reprezentantul lui Lenin în Stavka îi telefona generalului Şcerbacev, pentru a-i oferi comandamentul suprem al armatelor ruse cu misiunea să facă pace. El menţiona o telegramă cifrată, care ar fi fost primită de reprezentantul armatei italiene şi afirma că aliaţii nu ridicau nicio obiecţie împotriva unei păci separate a Rusiei. „Eu ştiu foarte bine, ne spuse generalul, că această telegramă este imaginară sau constituie un fals, dar ca să am o acoperire faţă de armată, vă rog să-mi confirmaţi oficial că această telegramă, dacă există, este în contradicţie formală cu deciziile guvernelor dumneavoastră”. După metoda bolşevică, în aceasta uriaşă minciună se introducea un dram de credibilitate, exploatându-se curentul defetist care exista în Italia.

Atâta abjecţie ne revolta la Iaşi mai mult ca oriunde, prin contrastul cu înălţimea morală la care se ridicau suveranii, cu

14 Girondini: Grup politic de centru în timpul revoluţiei franceze (1791). Se ridică împotriva masacrelor din septembrie. Scoşi în afara legii, un mare număr dintre ei au fost ghilotinaţi. Autorul desemnează aici prin acest termen partidul moderat al revoluţionarilor cădeţi.

ernanţii şi soldaţii români pe măsură ce, prin trădarea rusească, V tuaţia lor devenea mai îngrijorătoare. Un rafinament de disci „lină şi de nobleţe face din acest petic de Moldovă „o insuliţă de onoare într-un ocean de noroi”, după cum spuneau reprezentanţii aliaţi şi din ce în

ce mai mulţi ofiţeri ruşi, care fugeau de noroi pentru a se refugia în insuliţă.

VII ÎN BEZNA PĂCII

Descompunerea armatei ruse şi armistiţiul.

— Imediat ce au preluat puterea, la 17 noiembrie, Lenin şi Troţki, printr-o radiogramă adresată lumii, au propus un armistiţiu şi au început tratative de pace.

La Iaşi, comandantul frontului ruso-român, Şcerbacev, a refuzat să recunoască autoritatea lui Krîlenko şi nu se considera obligat să recunoască armistiţiul acestuia. Dar, capitularea avusese parte de o publicitate mondială şi nu o putea ascunde trupelor sale care, potrivit noului statut al armatelor ruse, îşi destituiau ofiţerii, îi degradau, îi arestau, când nu-i măcelăreau, şi-i înlocuiau cu şefi aleşi din mijlocul lor.

Cu o lealitate vrednică de laudă, Şcerbacev îşi prezentă intenţiile guvernului român şi reprezentanţilor aliaţi: „Eu pot renunţa la comandamentul meu, ceea ce nu ar fi un mare sacrificiu, dat fiind ce s-a ales de el. Dacă aş demisiona, voi fi probabil asasinat, şi nici asta n-ar fi un mare sacrificiu pentru mine. Dar atunci, succesorul meu, numit de soldaţi, va semna o capitulare fără condiţii, şi o va semna pentru întregul front, inclusiv pentru armata română. Mai am încă, cel puţin aşa sper, destul prestigiu pe lângă Mackensen, pe care-l cunosc personal, pentru a discuta cu el şi a salva ce mai poate fi salvat. Am doar o putere negativa, aceea de a limita răul, ceea ce totuşi nu este de neglijat într-o situaţie atât de catastrofală. De exemplu, cum bine ştiţi, nu pot obţine de la soldaţii mei să mă apere dacă sunt ameninţat cu moartea de camarazii lor. Cu atât mai puţin îi pot obliga să lupte. Dar, negociind eu însumi armistiţiul, pot obţine să nu părăsească frontul cu toţii şi astfel pot câştiga timp. În schimb, dacă mă

cijivez, cea mai mică presiune a inamicului va provoca o debandadă generală, încercuirea armatei române şi invazia Moldovei-”.

La 3 decembrie, Şcerbacev îi comunica lui

Mackensen intenţia de a intra în tratative cu el. Ce va face România? Vrând, nevrând, armistiţiul o angaja şi pe ea. Încă de la 29 noiembrie, Rratianu, pe care-l prevenisem că Clemenceau nu va admite niciodată cazul de forţă majoră pentru a justifica încheierea armistiţiului românesc, îi adresase un memoriu expunându-i criza foarte complexă în care se zbătea ţara şi implorându-l să nu se îndoiască niciodată de sentimentele sale şi ale României. Potrivit reprezentantului său la Paris, domnul Antonescu, „Tigrul", care nu se înduioşa uşor, mărturisise că „soarta României îi stoarce lacrimi".

La rândul nostru, pentru a permite guvernelor noastre să se consulte din timp asupra atitudinii ce o vor lua, miniştrii Angliei, Italiei, Statelor Unite şi eu însumi nu conteneam, prin telegrame mereu „identice", să cerem de urgenţă instrucţiuni în eventualitatea unei fatalităţi prea lesne de prevăzut, în acelaşi timp, nu uitam să semnalăm că, potrivit părerii unanime a misiunilor noastre, agravarea rapidă a haosului din Rusia făcea ca evacuarea armatei române acolo să devină imposibilă. Cunoscând sentimentele regelui şi ale lui Brătianu, nu pregetam să garantăm pentru ele. Insistam asupra marelui interes de a arăta că avem încredere în România, pentru a dejuca o campanie de propagandă din ce în ce mai intensă împotriva aliaţilor, cu atât mai periculoasă cu cât era mai lesne de făcut şi mai justificată.

Nu era singurul caz în care ceream instrucţiuni fără să le primim şi când evenimentele la capătul frontului interaliat o luau înaintea deciziilor din capitalele noastre. Numai iluziile alergau repede şi erau de durată, ceea ce va costa nenumărate vieţi tinere. Noi nu am putut împrăştia acea iluzie foarte persistentă, inspirată, chiar după primele fapte care au dezminţit-o, de asigurările satisfăcătoare şi, după părerea mea, sincere, ale lui Mi-liukov. Degeaba repetam că în Rusia, mai mult ca oriunde, liberalismul nu poate fi decât o boală a copilăriei revoluţiei. Un regim li

liberal, care în Rusia se sprijinea doar pe vid, nu

putea, din prin. mul avânt, decât să cadă şi să se sfărâme.

Pe cadavrul acestui copil născut-mort înflori o nouă iluzie tot atât de absurdă şi de persistentă, iluzia că separatismul zărnis-lit prin descompunerea Rusiei ne va aduce noi aliaţi. Această iluzie, cultivată în Occident de câţiva aventurieri plătiţi de Germania şi întreţinută din fondurile propagandei acesteia, creştea îndeosebi în ce privea Ucraina şi regiunile alăturate, la care râvnea imperialismul german, încurajat de acest separatism. Din această combinare a separatismului cu imperialismul, pe baza principiului naţionalităţilor, se aştepta un „dinamism" războinic şi „tânăr" prin aceste patruzeci de milioane de „ucraineni", ce împărtăşeau împreună cu toţi ruşii defetismul mai mult ca bolşevismul. Se spunea că focul sacru, stins la Petrograd, se va aprinde la Kiev.

Ucraina, ca întreaga Rusie meridională, aflându-se în câmpul nostru de observaţie, repetam, zadarnic însă, că potrivit rapoartelor concordante ale tuturor agenţilor noştri şi declaraţiilor noului său guvern „independent" (de fapt creat de Germania), „Rada" de la Kiev voia pace imediat şi cu orice preţ. Guvernele noastre, cele mai luminate ale universului, erau mai dispuse să-i creadă pe agenţii germani camuflaţi în ucraineni şi plătiţi să-i înşele, decât pe propriii lor reprezentanţi diplomatici de la faţa locului, plătiţi să le spună adevărul.

Guvernele noastre nu ne credeau, sau se prefăceau că nu ne cred, nici atunci când, cerându-le instrucţiuni, îi anunţam că încheierea unui armistiţiu pentru armata română era la fel de inevitabilă şi iminentă ca pentru armatele ruse de pe acelaşi front.

În mod spontan, fără ca noi să exercităm vreo presiune, guvernul şi comandamentul român se străduiau, în aceste tratative, să-şi apere interesele şi să despartă cauza lor de cea a Rusiei. Cele două armistiţii nu trebuiau să aibă vreo legătură decât în ceea ce priveşte condiţiile de durată. La 4 decembrie, un consiliu de miniştri, prezidat de rege, hotărî în unanimitate că armistiţiul impus de un caz de forţă majoră, adică de trădarea Rusiei,

trebuie să formuleze precizări pentru viitor, păstrând un caracter exclusiv militar. Pentru a nu se implica personal, regele a trecut

generalului Prezan comanda armatei române. Delegaţia română va fi independentă de delegaţia rusă, care totuşi se va consulta cu ea pentru a limita pe cât posibil consecinţele capitulării lui Krîlenko în celelalte sectoare ale frontului. Şcerbacev mai păstra încă destulă autoritate pentru a-şi obliga delegaţii să declare că nu se consideră legaţi de semnătura lui Krîlenko şi că tratează în numele unui front independent.

Armistiţiul a fost semnat la 9 decembrie. Proclamarea lui a fost primită cu o bucurie fără margini în lagărul austro-german şi a provocat scene de fraternitate cu chefuri şi dansuri germano-ruse. Numai Şcerbacev rămânea demn, dar într-o situaţie paradoxală: el nu-l recunoştea nici pe Krîlenko, nici guvernul sovietic, care la rândul lor nu-l recunoşteau. După ce se folosise de el pentru a semna armistiţiul, nici armata nu-i recunoştea autoritatea şi îi reproşa colaborarea cu guvernul român şi cu reprezentanţii Antantei. Soldaţii lui nu mai ascultau de nimeni, nici măcar de şefii bolşevici pe care tot ei îi numiseră. Toţi ofiţerii ruşi care nu se alăturaseră noului regim căutaseră de mult adăpost în armata română. Frontul, atât de fragil chiar de la începutul revoluţiei, cu grupuri şi mici unităţi din ce în ce mai numeroase care dezertau, se prăbuşi deodată pe sectoare întregi.

Toate drumurile Moldovei erau înţesate de dezertori, de jefuitori care luau trenurile cu asalt şi-i obligau pe mecanici, ameninţându-i cu moartea, să le îndrepte spre Rusia. Unităţi înarmate încercau să năvălească la Iaşi pentru a proclama republica şi a-i măcelări pe suverani, pe Şcerbacev şi pe reprezentanţii aliaţi. Brătianu simţea o silă adâncă la ideea de a folosi armata română împotriva ruşilor, cu riscul ca, deschizând un conflict oficial şi general cu guvernul lor, să provoace distragerea a ceea ce rămânea din România, sau cel puţin să ducă la o ruptură

ireparabilă între ea şi Rusia. Dar iată că riscul acţiunii cântărea prea puţin pe lângă certitudinea că acel al inacţiunii va avea acelaşi rezultat, şi imediat.

În timp ce optsprezece divizii româneşti mai disciplinate ca oricând îşi extindeau flancurile şi îşi reduceau adâncimea pentru a ocupa tot frontul din Bucovina până la mare, toate rezervele erau mobilizate împotriva hoardelor ruseşti care încercau

191

din nou să atace laşul. Trecuse vremea când un pichet de francezi, comandaţi de un subofiţer, era de ajuns ca să-i res – ga. Sub acţiunea propagandei germane, prestigiul Franţe” 111” prăbuşea ca un simplu front rusesc. De-acum încolo, numai detorită unei gărzi româneşti putu Şcerbacev să scape de ucig ” Poliţia română îi aresta pe toţi membrii comitetelor celor mai flăcărate. Ruşii, fie dezertau abandonându-şi artileria şi vânzând tot ceea ce se poate vinde – cai, maşini, echipamente, alimente –, fie, în mase compacte de zece sau cincisprezece mii de oameni cu tunuri, încercau să-şi deschidă drum spre Iaşi, pentru a instala acolo bolşevismul. Ei se loveau mereu de trupele române care nu se lăsau rugate şi intrau în luptă l contra 10 20 sau 30. Un corp de armată rus, după ce a pierdut mai mulţi oameni răpuşi de gloanţele românilor decât a ucis români cu obuzele sale, s-a predat unui batalion român, care l-a dezarmat şi l-a expediat în Rusia. Alte unităţi ale acestei armate formidabile de un milion de oameni s-au predat austro-germanilor fără să lupte, pentru a scăpa de unităţile de rezervă româneşti, înşirate pe drumul spre Rusia.

Ca să menţină pe cât posibil ficţiunea tutelară a unei simple colaborări cu Şcerbacev având scopul de a asigura ordinea în armata sa, Brătianu a recrutat cu bani grei o slabă figuraţie de soldaţi ruşi, mereu aceiaşi, aşezaţi la vedere în primul rând al românilor.

La sfârşitul lui decembrie, mai precis în ziua de 28, la Iaşi, aflat la adăpost de o lovitură bolşevică, a avut loc, ca şi cum totul ar fi fost normal, deschiderea Parlamentului,

în discursul tronului, regele nu a făcut nicio aluzie la armistiţiu şi a prevăzut continuarea războiului, vorbind de dureroasele sacrificii care vor mai trebui făcute.

Mânia lui Clemenceau.

— La Paris, „Tigrul”, care se înduioşa până la lacrimi faţă de martiriul României, întâmpină vestea armistiţiului cu răcnete împotriva regelui, împotriva lui Brătianu şi, mai ales, împotriva mea.

La Paris, şi în toate capitalele „marilor aliaţi”, ca întotdeauna în toate statele democratice, evenimentele de război nu erau

reciate după importanţa lor la faţa locului, ci după efectul lor uora opiniei publice şi parlamentare, înainte de toate trebuie 3 ai un „comunicat” bun. Or, armistiţiul românesc oferea un ornunicat” catastrofal, cu atât mai mult cu cât opinia publică, selată de optimismul oficial asupra situaţiei frontului oriental, era pregătită pentru asemenea ştire. De la începutul război – ului, era primul armistiţiu încheiat de un suveran aliat, în pofida clauzei care excludea orice tratative separate cu inamicul, în loc să-l considere, cum cerea bunul simţ, ca o consecinţă inevitabilă a păcii de la Brest-Litovsk, enorma trădare a Rusiei era privită cu cea mai mare indulgenţă, în cazul acesta, o mare victorie morală nu compensa oare dezastrul militar? Cum să consideri că plăteşti un preţ prea ridicat pentru triumful democraţiei în cel mai mare imperiu al lumii? Dar România asta care-şi păstrează regele fără să facă revoluţie, ce scandal!

Însă vina nu este a mea. De ce oare „Tigrul”, dezlănţuit împotriva mea, îmi cere capul? Trebuie să spun că Brătianu, pentru a se acoperi în plan internaţional şi a proteja viitorul raporturilor ţării sale cu aliaţii, le ceruse reprezentanţilor lor de la Iaşi să-i adreseze o scrisoare prin care recunoşteau ceea ce la faţa locului sărea în ochi: că România, după ce luptase eroic până la limita imposibilului, era constrânsă de trădarea rusească la nevoia absolută să depună provizoriu armele şi că, drept

urmare, armistiţiul nu putea dăuna angajamentelor noastre faţă de dânsa., J) după cum vedeţi, ne spunea Brătianu arătându-ne rănile nefericitei sale ţări, îl am pe duşman în faţă, în jurul meu, în spate, la mine în ţară, împiedicând orice comunicare cu dumneavoastră, singurii mei prieteni. Ce vreţi să fac?" Deoarece nu ne-am crezut datori să răspundem: „Sacrificaţi-vă ultimul soldat", eu însumi şi colegii mei aliaţi am semnat fără a şovăi scrisoarea cerută de Brătianu. Chiar eu o redactasem.

Asta, „Tigrul" nu-mi ierta. Mâniat la culme, mi-a adresat o telegramă pentru a mă „dezavua" în numele guvernului şi a mă avertiza că voi avea de dat socoteală pentru atitudinea mea. Contrar tuturor uzanţelor care rezervau ministrului Afacerilor Externe corespondenţa cu reprezentanţii noştri în lume, primeam pentru prima şi ultima oară o telegramă oficială prevăzută cu

193

altă semnătură, cea a Preşedintelui Consiliului, ministru de R-boi. Era oare pentru a da mai multă pondere acestei de

brutale, sau pentru că ministrul meu, Pichon, totdeauna f binevoitor faţă de mine, dar terorizat de „Tigru", refuza să aplice? Tonul ameninţător al lui Clemenceau îmi promitea o ° în afară de revocare, tribunalul suprem sau consiliul de răzb Mă resemnam uşor la ideea să fiu pus în disponibilitate ne t câţiva ani pentru intransigenţă, dar mă revoltam la gândul – puteam fi revocat pentru „defetism". Cum nu puteam să intri în polemică cu Clemenceau prin telegramă, printr-o scrisoar particulară adresată lui Berthelot, care lucra cu „Tigrul" în fiecare zi, îmi justificam atitudinea invocând-o pe cea a colegilor mei. Puteam oare să mă ţin la o parte într-un astfel de caz, când Franţa era mai răspunzătoare de intrarea României în război decât oricare altă putere, fără să ne înstrăinăm de această ţară în care ne bucuram de o situaţie privilegiată? Trebuia oare Franţa singură să pretindă sacrificiul suprem, imposibil de obţinut de la oricare ţară, şi care ar fi fost de altfel cu totul inutil?

Philippe Berthelot mi-a răspuns că acest argument nu-l dezarma pe Clemenceau, toată lumea ştiind la minister că îi aveam pe colegii mei aliaţi „în buzunar" şi că ei semnau tot ce voiam fără să discute. O părere prea măgulitoare pentru mine şi nu îndeajuns pentru ei. În această scrisoare concepută în termeni foarte prieteneşti şi unde-şi atribuia meritul de a-mi pleda cauza pe lângă Preşedintele Consiliului de Miniştri, Berthelot adăuga, ceea ce îmi inspira oarecare îndoială în privinţa puterii de convingere a pledoariei sale, că acei colegi care mă văzuseră la treabă în Maroc, în împrejurări tot atât de critice, se mirau că nu reuşisem să-l conving pe rege să se retragă cu armata în Rusia, unde, spunea tot Berthelot, ar" fi intrat „ca o călăreaţă de circ trecând printr-un cerc de hârtie". Nici nu încercasem, dată fiind părerea unanimă a reprezentanţilor militari ai Antantei la Iaşi. „Niciunul nu s-ar mai întoarce", spuneau ofiţerii noştri. Armata română ar fi fost absorbită în haosul rusesc, aşa cum fuseseră diviziile sârbeşti de la Odessa în prima fază, oarecum benignă, a acestui haos. Soldaţii români nu s-ar mai fi întors, după cum nu se întorsese nici tezaurul românesc, încredinţat lealităţii guvernului

194

juţionar care, printr-un proces verbal în toată regula, se an – a se Pe onoarea sa şi sub garanţia puterilor aliate să aibă grijă fel şi să-l restituie României.

Nu se vec-e cum ** Profitat Antanta de un asemenea sacri-ţi în presupunând că, pentru a-i da lui Clemenceau prilejul unui municat care, pe moment, ar fi fost avantajos pe piaţa internă, România ar fi fost de acord să se sinucidă. Pentru aliaţii săi, ericolul era însă mult mai limpede: în virtutea armistiţiului, tara rămânea tăiată în două până la sfârşitul războiului, prin linia frontului inamic care reţinea zece divizii germane; dimpotrivă, după plecarea guvernului şi a armatei în Rusia, nemţii ar fi ocupat întreaga ţară preluând uriaşa cantitate de armament al armatelor ruso-române, din care cea mai mare parte va fi camuflată, iar puterile centrale puteau să

constituie la Bucureşti un nou guvern, devotat lor şi să recruteze o armată română capabilă, prin exploatarea rusofobiei ei, să înlocuiască trupele lor din Rusia şi să le facă disponibile pentru frontul francez, în locul celor cinci divizii care ar fi transportate acolo, refluxul ar aduce aici imediat treizeci sau patruzeci.

În răspunsul meu către Philippe Berthelot, în termeni calculaţi destinaţi lui Clemenceau, m-am folosit de aceste argumente şi de altele de care îi voi scuti pe cititori, pentru a-i combate argumentele firave, în ciuda caracterului său bătăios, Philippe Berthelot s-a abţinut să-mi răspundă. Tăcerea lui nu mă liniştea. Nu ar tăcea, îmi spuneam, dacă ar putea să mă anunţe că auto-apărarea mea, pe care contam mai mult decât pe zelul lui de a-l contrazice pe „Tigru" din prietenie pentru mine, ar schimba sentimentele acestuia faţă de mine.

Plecarea misiunii militare. – între timp, rapida evoluţie spre maxima deteriorare a raporturilor ruso-române demonstra, dincolo de prevederile cele mai pesimiste, că exodul în Rusia meridională devenise imposibil, într-un capitol precedent am citat numele doctorului Rakovski. Acest personaj (legal, cetăţean român de origine bulgară, dar în realitate socialist internaţional, plătit de imperiile centrale şi viitor ambasador al Sovietelor la Londra şi la Paris, arestat de guvernul român pe care-l acuza de

195

a fi vrut să-l execute, apoi eliberat cu forţa de soldaţii timpul manifestaţiilor de la l mai) organiza lupta împotriva n garhiei româneşti" la Odessa, unde guvernul bolşevic il a "°"proconsul. unu «iise

La 13 ianuarie, instigat de Rakovski, guvernul bolşevic arestat, chiar în localul legaţiei şi în pofida imunităţii clipi?° tice, pe domnul Diamandi, ministrul României la PetroeraH & – l-a închis împreună cu tot personalul său în fortăreaţa Petr? vlovsk, Bastilia rusească. La 14 iulie precedent, membrii ac „tui guvern serbaseră cu entuziasm glorioasa aniversare a cade" Bastiliei. În urma

protestelor unanime şi indignate ale corpul – diplomatic împotriva acestei violări a dreptului internaţional misiunea diplomatică română şi-a redobândit libertatea după trei zile de internare.

În acelaşi timp, la 16 ianuarie, guvernul sovietic adresă guvernului român un ultimatum, somându-l să dea, în 24 de ore explicaţii asupra „atentatelor" împotriva armatelor ruse. La 26 ianuarie, o radiogramă a lui Troţki anunţa lumii că el rupe relaţiile diplomatice cu România, că-i expulza pe toţi agenţii ei, că-l declara pe Şcerbacev duşman al poporului şi îl scotea în afara legii. După cum se vede, în timp ce la Paris lumea se mira că românii, lăsaţi pradă invaziei germane, prin trădarea ruşilor, nu erau dornici de ospitalitatea acestora din urmă, dat fiind că relaţiile româno-ruse nu se inspirau din relaţiile franco-belgiene de la începutul războiului din 1914. Pentru a le oferi românilor o idee asupra tratamentului care-i aştepta la Odessa, comitetul Rakovski îi aresta pe toţi compatrioţii lor refugiaţi şi îi transportă în Crimeea cu speranţa să-i sustragă grijii noastre. Ei nu scăpară de tortură şi de moarte decât datorită ocupării Rusiei meridionale de către trupele austro-ungare şi intervenţiei colonelului canadian Boyle, căruia îi dădusem mandat să aibă grijă de ei şi care, cu o energie admirabilă, cu revolverul într-o mână şi cu lire sterline în cealaltă, îi smulse călăilor lor.

Ca şi cum acest coşmar nu ar fi fost de ajuns, imperiile centrale profitară de situaţia din zi în zi mai disperată a României în agonie pentru a denunţa armistiţiul şi a-i impune o pace de capitulare. La 5 martie, ele consimţeau să prelungească armişti

196

— 1 cu paisprezece zile, dar cu condiţia ca, în acest răstimp, pacea

— E încheie pe anumite baze, din care una comporta plecarea j-n România a misiunii noastre militare şi a tuturor ofiţerilor purilor cu care „împătrita Alianţă" (Germania, Austro-Ungaria.

T treia, Bulgaria) se afla în stare de război.

Supunându-se tuturor lorlalte pretenţii, negociatorii români, din ordinul regelui, preţ’nseră ca imperiile centrale să dea un permis de liberă trecere pentru cei 500 ofiţeri de elită care compuneau misiunea noastră i permisiunea de a relua armele după înapoierea lor în Franţa.

Aici interveni un episod demn de un poem epic din Evul

Mediu.

Cu câteva zile înainte de data fixată pentru plecarea misiunii noastre, am aflat că, în ciuda angajamentelor luate, inamicul plănuia să o atragă într-o cursă şi să-i facă prizonieri pe ofiţerii noştri. Regele mă convocă şi îmi spuse: „Suntem neputincioşi şi nu putem face decât un singur gest pentru a denunţa lumii mişelia inamicului. Mai curând decât să tolerez cea mai neînsemnată atingere la securitatea sau la demnitatea oaspeţilor mei, aliaţilor mei, ofiţerii Franţei, în fruntea celor câteva trupe de care mai dispun voi trage spada şi vom pieri cu toţii la nevoie pentru onoarea noastră şi spre ruşinea duşmanilor noştri”. Ghicind în inima şi tăcerea mea un elan reprimat de respectul pe care-l aveam pentru rangul său, îmi deschise braţele şi, după ce mă îmbrăţişa, se îndreptă şi îmi apăru ca iluminat de eroism.

În aceeaşi zi, această rezoluţie a fost ratificată de un Consiliu de Coroană, întrunit în acest scop. Nemţii au fost fără îndoială informaţi, căci îi lăsară pe ofiţerii noştri să plece fără a-i deranja. Totuşi, spre a nu-i supune ispitei de a-şi călca promisiunea la ei acasă, generalul Berthelot refuză oferta lor de a da un permis de liberă trecere pe teritoriul lor. El preferă să înfrunte anarhia rusească în locul ordinii germane, îşi îmbarcă misiunea în cinci trenuri prevăzute cu mitraliere aşezate la vedere şi invită pe ofiţerii săi casieri să se aprovizioneze cu sume importante în ruble, dar şi în valută, franci sau lire sterline, în care revoluţionarii aveau mai multă încredere decât în propriile lor bancnote.

Într-o noapte rece de martie, în mica gară Socola,

unde o pană de electricitate imprima scenei o notă fantastică, numai

197

la lumina lunii pe zăpadă sau, când luna era acoperită de n-a torţelor purtate de soldaţii români sub casca tranşeelor „gele, regina, membrii guvernului, capii armatei, reprezentam” aliaţi, o mulţime imensă care cânta Marseieza, escortau misiun noastră care lăsa în pământ românesc mulţi dintre membrii’s” căzuţi pentru apărarea României şi gloria Franţei, în momentul în care trenurile erau gata să se pună în mişcare în strigătele d mii de ori repetate de „Trăiască Franţa”! „Trăiască România” i regele, excelent latinist, înconjurat de familia sa, îl îmbrăţişa pe generalul Berthelot, pronunţând acea vorbă de speranţă şi mângâiere: macte animo1. Aplecat la uşa vagonului său, generalul repetă de câteva ori: „Abientot!” Se va ţine de cuvânt mai devreme decât credeam. Toată lumea plângea.

Nemţii răspunseră la această manifestare printr-o asprime sporită. După documente care au fost publicate mai târziu, am aflat că plănuiseră atunci să-l detroneze pe regele Ferdinand şi să-l înlocuiască cu un german, „unul adevărat”.

Regina Maria, care mă primi a doua zi, îmi spuse: „În aceste vremuri atât de triste, i-am vedea cu disperare plecând pe ofiţerii dumneavoastră dacă nu am fi hotărâţi să sperăm, orice s-ar întâmpla”. Ea mai adăugă: „Aceste uniforme albastre erau ultimele bucăţele de cer pe care le mai puteau contempla românii, înainte de a intra în bezna păcii”. În această beznă se zărea o singură licărire: speranţa că vom intra iarăşi în război, în clipa când s-ar restabili legătura între România şi armata de la Salonic.

Regele Ferdinand.

— Această plecare a misiunii noastre impusă de inamic marchează punctul culminant al tragediei româneşti. Ea desăvârşea izolarea ţării care vedea în ea singura legătură cu aliaţii ei cei mai dragi şi cel mai bun temei de speranţă.

În ceea ce mă privea, mă aflam în plină beznă, ba oficial chiar în mormânt, în neant, deoarece, dezavuat de Clemenceau, nu mai reprezentam nimic. Nu-mi comunicase încă revocarea.

1 Macte animo, expresie latină având sensul îndemnului „Curaj!”

mă gândeam eu, pentru că voia să lase să treacă timpul necesar ca să nu apară în ochii lumii ca o sancţiune pentru crima mea (asentimentul la armistiţiul românesc), de fapt crimă colectivă a tuturor reprezentanţilor aliaţi, care primiseră aprobarea guvernelor lor; numai al meu se împotrivea, ceea ce ar fi scos la iveală încă o neînţelegere în Antantă”. Dar, îmi spuneam eu, nu pierd nimic aşteptând. Mă consideram deci ca un condamnat a cărui pedeapsă a fost suspendată.

După scrisorile din ce în ce mai rare pe care le primeam de la Paris prin Rusia atinsă de deliriwn tremens, Clemenceau mă menţinea provizoriu în postul meu, cu toate că nu mai eram demn de el. Lucrul se explica prin faptul că toţi colaboratorii mei diplomatici fiind obligaţi să se întoarcă în Franţa din motive de sănătate, interimatul nu putea fi încredinţat unuia dintre colaboratorii mei militari – cei câţiva ofiţeri pe care generalul Berthelot mi-i lăsase, dar cu titlu oficios şi pe cât posibil incognito – pentru a nu permite inamicului să denunţe menţinerea lor la Iaşi ca o violare a armistiţiului. Pe de altă parte, în cazul în care comunicaţiile de acum foarte precare între Paris şi Iaşi ar fi devenit cu totul imposibile, amatorii pentru un asemenea post, mai ales după asemenea răsplată, nu erau numeroşi.

Astfel se scurseră lungi săptămâni de tăcere la Paris şi, pentru mine, de îngrijorare şi chiar de disperare, la Iaşi. Apoi, un coleg mă anunţă că datorită unei „intervenţii înalte” eram menţinut în postul meu cu toată mânia lui Clemenceau împotriva mea. Această ştire mă punea în faţa unei enigme insolubile până la noi ordine. O înaltă intervenţie? Din punct de vedere constituţional, nu vedeam

alta decât cea a Preşedintelui Republicii, Poincaré, a cărui bunăvoinţă faţă de mine o cunoşteam, dar cel mai bun mijloc de a mi-o dovedi era să nu i-o arate lui Clemenceau care, în toate situaţiile, în loc să recunoască mărinimia cu care şeful statului îl numise în fruntea guvernului, în ciuda campaniilor lui injurioase împotriva acestuia, făcea exact contrariul dorinţelor sau sugestiilor sale.

Regele Ferdinand cunoştea situaţia, dar nu de la mine: cum i-aş fi putut-o destăinui când, teoretic, ea mă lipsea de orice autoritate? Regele aflase însă de ea prin reprezentantul său de la

199

Paris. „Cum staţi, mă întrebă el într-o zi, cu înspăimântăto Clemenceau? Mi se spune că lucrurile se aranjează". Durr i-am mulţumit pentru solicitudinea pe care o arăta pentru n °C blema mea, atât de neglijabilă faţă de propriile lui dificultăt" i-am vorbit de ceea ce mi se scria despre o „înaltă intervenţi " pe care renunţasem să o identific. „Presupun, răspunse el ceste cea a regelui Angliei. Regina şi cu mine i-am scris fiecare o scrisoare personală pentru a-l ruga să ceară la Paris, în interesul Antantei, menţinerea dumneavoastră aici. Barclay (ministrul Angliei în România) a transmis scrisorile noastre, sprijinindu-le cu un aviz foarte favorabil, motivat de faptul că, obişnuit să lucreze cu dumneavoastră în deplină încredere, n-ar fi avut aceeaşi încredere într-un nou venit". Acest excelent coleg nu-mi spusese nimic, comportându-se astfel ca un adevărat gentleman. Regele a aflat de la mine rezultatul „înaltei intervenţii" după care a rupt şi el tăcerea pentru a spulbera nesiguranţa mea în această privinţă. Cum spunea un ofiţer din misiunea noastră militară, „acest Sire este un Domn".

După ce alianţa engleză înlocui alianţa rusă în politica noastră externă, republica noastră îşi schimbă partenerul dar nu şi rolul. Menţinerea mea în post potrivit dorinţei Maiestăţii Sale britanice era o primă dovadă. A doua a fost, în aceeaşi epocă (mai 1918), rechemarea generalului Sarrail, cerută printr-o scrisoare a primului-

ministru englez, LIoyd George, lui Ribot, preşedintele Consiliului francez. Hotărâre, dacă aşa se putea numi, luată imediat la un semn al Londrei, după ce până atunci fusese zadarnic cerută de interesul nostru naţional şi de reprezentanţii noştri militari sau diplomatici cei mai calificaţi. De acum încolo Anglia înlocuia pentru noi Rusia din punct de vedere diplomatic, după cum Statele Unite o înlocuiau din punct de vedere militar.

Regele Ferdinand se bucură cu atât mai mult de bunele oficii ale vărului său din Anglia în ceea ce mă privea pe mine cu cât, îmi spuse el, „este prima oară când obţin ceva de la el”.

Regina Maria, care tocmai intrase în biroul regelui, îi întări spusele: „Sunt indignată, eu care nu mă supăr niciodată, şi regele la fel, în ciuda răbdării sale îngereşti, este la capătul răb

200

Ii-Acum trei luni, imediat după primul mesaj ameninţător i lui Mackensen, calculat astfel încât să ne pună într-o situaţie Disperată şi să ne împingă la pace separată, regele a telegrafiat eeelui Angliei: «Mă adresez, spunea el, în acelaşi timp suveranului aliat şi rudei mele, pentru a-i cere un sfat.» Şi eu la rândul meu i-am telegrafiat în termeni mai puţin oficiali şi mai insistenţi. Regele se aştepta să primească asigurări formale, potrivit tratatului nostru de alianţă în privinţa reîntronării sale, în caz de destituire sau de abdicare, şi a participării guvernului său la Congresul de pace după victoria Antantei, asigurări pe care demnitatea sa nu-i permitea să le ceară în mod explicit şi pe care, de fapt, nu le putea cere aliaţilor săi fără să pară că se îndoieşte de buna lor credinţă. Noi ne miram chiar că aceştia nu ni le-au dat în mod spontan, inspirându-se din atitudinea germanilor faţă de regele Greciei care, destituit pentru că era bănuit de simpatie pentru Germania, a primit garanţii asemănătoare şi i s-a plătit chiar şi lista civilă2. Totuşi, el nu a suferit din cauza Germaniei ceea ce suferă România datorită fidelităţii faţă de aliaţii ei. Dar noi nu am primit niciodată niciun

răspuns”.

„Acest răspuns vi-l voi da eu, am spus, ceea ce regele George, cu toată afecţiunea pe care o poartă Majestăţilor Voastre, nu ar putea face. Şi nu atât pentru a recunoaşte cât de bine a procedat vărul din Anglia faţă de mine, cât ca un omagiu adevărului şi pentru a atenua amărăciunea auguştilor mei interlocutori români, pledam cauza sa invocând diferenţa dintre situaţii, în ceea ce privea menţinerea mea la Iaşi, nu era vorba decât de o chestiune de persoană, însă confirmarea angajamentelor luate faţă de România punea o problemă de ordin guvernamental, care nu putea fi rezolvată decât de guvernul englez, pe când la Berlin, Wilhelm al II-lea rezolvase singur o problemă asemănătoare în virtutea puterii sale, de fapt absolută sub o faţadă parlamentară.

Acest refuz de a confirma angajamentele luate faţă de România pe când i se cerea să le depăşească pe ale ei, şi invitaţia.

2 Lista civilă: într-o monarhie constituţională, lista civilă este suma alocată anual membrilor familiei regale, prin vot parlamentar, pentru acoperirea cheltuielilor acestora. Listei civile se adăugau veniturile obţinute din administraţia Domeniilor regale.

201

pe ton de somaţie, făcută suveranilor români să plece în exil pentru a evita pacea separată, fără a le asigura însă mijloace d trai, trebuie adăugat la dosarul deja voluminos al incoerente sau al inconştienţei interaliate. De fapt, la acest capitol, nu putusem obţine mai mult de la guvernul meu. Însă domnul Poin-care, nefiind văr cu suveranii României, aceştia nu i se puteau adresa, aşa cum s-au adresat regelui Angliei. Pentru a salva obrazul Republicii, le-am declarat, fără să fiu câtuşi de puţin convins, că dacă nu primeau oficial din partea Franţei garanţia pe care o doreau, era pentru că ea se impunea prea puternic de la sine pentru ca să mai fie necesar să fie precizată. Tot atât de puţin convinşi ca şi mine, şi fără a mai face aluzie la regele Greciei în afară de precedentul listei civile, mi-au

mulţumit. Raportând această convorbire la Quai d'Orsay, care se grăbi să aprobe sugestiile mele şi să le recomande Londrei, am arătat că tăcerea suveranilor în privinţa mijloacelor de a-şi ţine rangul în exil dovedeau mai mult discreţie decât indiferenţă, toată averea lor aflându-se în România şi în Germania.

Intervenţia regelui şi reginei în vederea menţinerii mele la Iaşi, şi mai ales faptul că organizasem la palat, cu concursul ofiţerilor francezi rămaşi la dispoziţia mea, o poliţie secretă pentru a dejuca spionajul german, împotriva căruia siguranţa română, controlată de ocupant, era inoperantă, stabileau între ei şi mine o intimitate pe care nu o comportă relaţiile normale, de cele mai multe ori pur protocolare, între suverani şi diplomaţii acreditaţi.

Regele Ferdinand este un erou dintr-o tragedie de Corneille într-o dramă de Shakespeare.

Erou al lui Corneille prin iubirea de datorie mai presus de oricare iubire, însă datoria nu învinge fără luptă. De acolo măreţia lui cornelliană. Ea se arată mai ales în hotărârea de a intra în război, din datorie profesională, împotriva patriei familiei sale, a copilăriei sale, a amintirilor sale celor mai plăcute, a celor mai dragi prieteni ai săi. Unii colegi de-ai mei, crezând că-mi fac plăcere, m-au întrebat câteodată care este secretul acestei operaţii magice al cărui merit se prefăceau că mi-l atribuie mie: metamorfoza unui Hohenzollern în aliat fidel al Franţei, împotriva lui Wilhelm al II-lea. Le răspundeam: „Nu am făcut absolut ni

mic". Nu ştiu dacă am grăbit într-un fel intrarea României în război provocând intervenţia lui Poincaré pe lângă Nicolae al II-lea, pentru a învinge obstrucţia birocraţiei ruseşti şi a statului său major, însă decizia regelui Ferdinand, de care depindea totul, era luată înainte de sosirea mea în România, fără altă presiune decât cea a reginei Maria şi a conştiinţei lui. El nu mi-a vorbit de asta decât după multă vreme, în intimitatea acestei Plute a Meduzei3 care era oraşul Iaşi. I-am mărturisit că aveam

întrucâtva o presimţire retrospectivă amintindu-mi de prima mea întâlnire cu el, singura înainte de mobilizarea armatei sale, în ziua când i-am înmânat scrisorile de acreditare.

Unii membri ai Consiliului de Coroană care, sub preşedinţia lui, s-au pronunţat pentru război, mi l-au descris pe suveranul lor ca pe un martir al raţiunii de stat, răvăşit de drama sa interioară, cu ochii îndureraţi, cu vocea sugrumată ca de un hohot de plâns, cu mâinile tremurânde, dar cu inima hotărâtă. El a fost cel care mi-a mărturisit că, odată sacrificiul consumat, se bucura de răsplată în seninătatea redobândită. O seninătate destul de surâzătoare pentru a-i reînsufleţi simţul umorului. La sfârşitul Consiliului, domnul Carp, singurul care votase pentru intrarea în război alături de Germania, îi explică astfel împotrivirea sa: „Sire, Hohenzollernii nu pot fi învinşi”. „Iertare, dragă domnule Carp, răspunse regele, vă înşelaţi, chiar acum am învins eu unul: pe mine însumi”.

Alinarea ce urmase după ce se hotărâse, ca după o naştere grea, nu se dezminţi niciodată. Kaiserul a venit la Bucureşti şi a ţinut un discurs răsunător, chemând răzbunarea vechiului zeu al germanilor asupra capului lui Ferdinand şi proclamând decăderea acestui Hohenzollern vinovat de o triplă mişelie împotriva casei sale, a patriei sale, a aliaţilor săi, dar regele râdea cu poftă. „Sire, îi spusei eu, fără a fi prea sigur de ce spuneam, tronul dumneavoastră, care rezistă atâtor cutremure, este mai solid ca al lui”.

3 Plută a Meduzei, aluzie la celebrul naufragiu al vasului cu acelaşi nume, ce a avut loc în 1816, când, din 149 de de supravieţuitori refugiaţi pe o plută improvizată, au rămas în viaţă doar 15. Theodore Géricault a pictat în 1819 un renumit tablou înfăţişând tragedia naufragiului.

Departe de a lua o atitudine eroică, îi minimaliza eroismul şi vorbea de el cu voie bună. În această triplă „felonie” eroică el ţinea seamă de instituţia monarhică,

ereditatea puterii naţionalizând suveranii de origine străină mai bine ca un mandat electoral, care îi naţionalizează, în alte părţi, pe venetici4. El mai gen

4 Regele Carol I şi fratele său Leopold de Hohenzollern-Sigmarin-tatăl regelui Ferdinand-erau fiii prinţului Karl-Anton (1811 – 1885)

şi ai prinţesei Iosefma, născută prinţesă de Baden, a cărei mamă, franceză, Stéphanie de Beauharnais, era o rudă a împărătesei Josefina, soţia lui Napoleon I.

Bunica dinspre tată a lui Carol I şi a lui Leopold de Hohenzollern-Sig-maringen era Antoinette Murat, franceză din popor, dar rudă cu Joachim Murat, mareşal al Franţei şi vremelnic rege al Neapolelui, soţul unei surori a lui Napoleon. Căsătoria la 1808 a Antoinettei Murat cu prinţul de Ho-henzollern-Sigmaringen, ca şi căsătoria Stephaniei de Beauharnais cu prinţul de Baden fuseseră impuse de Napoleon, care-şi plasa rudele prin familiile suverane ale Europei.

Toate capetele încoronate erau înrudite îndeaproape în epoca primului război mondial, mai ales prin numeroasa descendenţă a reginei Victoria a Marii Britanii (1819 – 1901) şi a soţului acesteia, prinţul consort Albert de Saxa-Coburg-Gotha (1819 – 1861). Astfel, regele George al V-lea al Angliei, împăratul Wilhelm al II-lea al Germaniei, regina Maria a României (soţia regelui Ferdinand) şi regina Victoria-Eugenia a Spaniei (soţia lui Alfons al XIII-lea) erau veri primari, bunica tuturor fiind regina Victoria.

Prinţul consort Albert al Marii Britanii a fost la rândul său nepot de frate al lui Leopold de Saxa-Coburg-Gotha (1790 – 1865), primul rege al Belgiei sub numele de Leopold I, tatăl lui Filip, conte de Flandra, cel care, în 1866, a refuzat tronul României, al împărătesei Mexicului Charlotte (soţia lui Maximilian, fratele suveranului Austro-Ungariei, Franz-Iosef) şi al regelui Belgiei Leopold al II-lea.

Un văr primar al prinţului consort Albert, Ferdinand de Saxa-Coburg-Gotha (1816 – 1885) a fost prinţ consort al reginei Portugaliei, Maria da Gloria, prinţesă de Braganza. Fiica acestora, doña Antonia de Saxa-Coburg-Gotha,

prinţesă de Portugalia (1845 – 1913), devenită soţia prinţului Leopold de Hohenzollern-Sigmaringen, a fost mama regelui României Ferdinand I. Regele Bulgariei, Ferdinand I (1861 – 1948) aparţinea aceleiaşi familii, fiind fiul prinţului August de Saxa-Coburg-Gotha (fratele prinţului consort al Portugaliei) şi al prinţesei Clementina, fiica regelui Franţei Ludovic-Filip de Bourbon-Orleans. Ferdinand al Bulgariei a fost căsătorit prima oară cu prinţesa Louise de Bourbon-Parma (1870 – 1899).

ţinea seamă şi de atavismele latine. Din punct de vedere fizic şi moral, el moştenea mai mult de la mama sa, doña Antonia de Portugalia, vestită pentru frumuseţea ei. El mai moştenea şi de la strămoaşele sale Murat şi Beauharnais, cultul pentru Napoleon, neamul său după tată reproşându-i că-l aşază pe împăratul francez deasupra lui Friedrich der Grosse al lui.

Copil* el îşi învinsese antagonismul interior cu un ajutor care-l prefigurează pe cel pe care i-l va da Franţa, în primul război mondial. Iată cum:

Micul prinţ avea atunci o dădacă franceză, o alsaciană, care în fiecare seară îl învăţa să-şi facă rugăciunea, într-o seară, tatăl său, principele Leopold, vine şi se opreşte îngrozit în pragul camerei. Iată ce aude: „Doamne, te rog, la ca francezii să învingă şi ca Alsacia şi Lorena să le fie înapoiate pe veci”.

A urmat un scandal, şi scumpa dădacă alsaciană a fost concediată. Totuşi, s-a şi râs, pentru că prinţul Leopold şi doña Antonia îl adorau pe fiul lor.

Dacă odată cu recordul asupririi înainte de război, România îl deţinea şi pe cel al fidelităţii în timpul războiului, aceasta se datorează înaltului exemplu al regelui Ferdinand. La niciunul din aliaţii noştri fidelitatea nu a fost pusă la asemenea încercări. Cu opt zile înainte de intrarea României în război, armata de la Salonic trebuia să înceapă o ofensivă menită să-i ţină pe loc pe germano-bulgari în sud, ca să permită părţii celei mai importante a armatei române să se concentreze pe linia Carpaţilor.

Câteva zile după data stabilită solemn, primeam ştirea că într-adevăr sora ultimei împărătese a Austro-Ungariei, Zita, şi a doua oară cu prinţesa Eleonora Reuss, vară a celei de-a doua soţii a lui Wilhelm al II-lea al Germaniei. De amintit că atât Ferdinand I al României, cât şi vărul său Ferdinand I al Bulgariei, catolici şi unul şi celălalt, au fost excomunicaţi de papă atunci când şi-au botezat copiii în religia ortodoxă. Astfel contele de Saint-Aulaire are dreptate când afirmă că puterea monarhică îi naţionalizase pe suveranii care adoptaseră religia şi interesele ţării peste care domneau, în pofida legăturilor de rudenie străine. (Cf. Guy Coutant de Saisseval, Les maisons imperiales et royales d'Europe, Paris 1966; „Die Herzoge von Sachsen-Coburg-Gotha" în: Detlev Schwenicke, Stammtafeln zur Geschichte der Europäischen Staaten, vol. I, Marburg 1980, pp. 50 Şi 51).

pornise o ofensivă, însă nu cea franceză, ci una germano-bul împotriva armatei de la Salonic; atunci, cei mai buni ai noştri au simţit cum credinţa lor se clatină. Totuşi, semnat ordinul de mobilizare. După doi ani, în 1918 la Iaşi W explică atitudinea sa: „Dacă Franţa nu şi-a ţinut promisiunea1 îmi spuse el, înseamnă că nu a putut. Eu mi-o puteam ţine n-a mea. Era de ajuns". Respectarea acestei promisiuni, în tâmn ce aceea care o condiţiona era nesocotită, iată un lucru ce depăşeşte fidelitatea obişnuită. Şi mai mult: tot regele mă lămuri de ce, în ciuda aparenţelor, lealitatea noastră nu putea fi pusă la îndoială. „Marea vinovată este Anglia, îmi spuse el, prin slăbiciunea ei faţă de regele Constantin pe care-l menţinea pe tron în ciuda vastei organizaţii, tolerată dacă nu ajutată de el, a spionajului german în vecinătatea armatei din Orient. Astfel, planul ofensivei dumneavoastră a fost trădat inamicului, care a profitat pentru a inversa rolurile". Fără să mă mir, căci nu mă mai miram de nimic, de faptul că un Hohenzollern are mai multă grijă de onoarea Republicii franceze decât ea însăşi, am crezut că era mai bine să-i las iluziile, dacă nu asupra lealităţii noastre, cel puţin asupra

autorităţii şi libertăţii noastre de acţiune în cadrul Antantei.

Ceea ce conferă, de asemenea, fidelităţii regelui Ferdinand, a guvernului şi a armatei sale un caracter unic, este faptul că această fidelitate a fost contagioasă, în mediul cel mai refractar, anume în armata rusă, pe care a menţinut-o multă vreme pe front.

Nu mă miram să-l aud pe regele Ferdinand repetându-mi deseori, ca şi regina Maria: „Perspectiva unei păci separate ne umple de dezgust. Prefer orice decât să ajung aici un prefect neamţ". El va fi ultimul care va renunţa la exod, fie în Persia sau în Japonia: lipsă de vagoane sau de alte mijloace de a părăsi ţara, chiar pe jos, drumurile din Basarabia desfundate de ploile de toamnă, apoi acoperite cu zăpezi, devenind impracticabile, în timp ce Germania ocupa Rusia meridională, fără să întâlnească nicio rezistenţă şi de cele mai multe ori cu concursul populaţiei, pe când la Paris şi la Londra se mai aştepta şi acum ca această populaţie să se revolte! Această situaţie fără ieşire era mai bine

ca o îndurăm acasă în Moldova, decât într-o ţară cedată inamicului şi mai duşmănoasă decât duşmanul.

În împrejurările pe care telegramele „identice" şi zilnice le miniştriiol" aliaţi le calificau drept disperate, regele Ferdinand dădea exemplul încrederii în viitor şi al seninătăţii în sacrificiu. Eu ieşeam întotdeauna din biroul său mai îmbărbătat decât intrasem. Nu l-am văzut clătinându-se decât o singură dată, când la crucea sa de suveran atât de grea încât oricare altul ar fi căzut sub povară, i s-a adăugat o a doua cruce, aceea a unui părinte.

La sfârşitul lunii septembrie 1918, mergând să-i văd pe rege şi regină, chemat de ei, pentru prima oară i-am găsit plângând. Regele ţinea în mână o scrisoare pe care mi-o întinse, cerându-mi să o citesc. „Sunt prea amărât, spuse el cu glasul stins, pentru ca să pot citi cu voce tare". Această scrisoare venea de la prinţul Carol, în vârstă atunci de 24 de ani. După ce plecase în taină din România,

el îşi exprima intenţia să se angajeze pe frontul occidental. Era însoţit de o domnişoară din burghezia română, domnişoara Lambrino. Incognito-ul său fiind lesne dezvăluit, nu putuse ajunge decât până la Odessa, unde tocmai se căsătorise cu tovarăşa sa de drum. Cu toate că putea fi anulată uşor, această căsătorie nelegală a prinţului ridica, în opinia publică, problema decăderii din drepturile sale. Germanii exploatau incidentul prin toate mijloacele, pentru a impune abdicarea regelui şi proclamarea celui de-al doilea fiu al său, prinţul Nicolae, încă minor, cu un Consiliu de regenţă pe care se lăudau că-l vor forma şi domina.

Cedând ordinului regelui, prinţul moştenitor se întoarse la Iaşi pentru a se înfăţişa unui consiliu de generali, chemat să sancţioneze actul de indisciplină pe care-l comisese părăsind comanda regimentului său fără autorizaţie legală. Regele dispuse să i se aplice 75 de zile de arest. Regele şi regina mi-au fost foarte recunoscători pentru că m-am sfătuit cu colegii mei, reprezentanţii Angliei, Italiei şi Statelor Unite, pentru a obţine, mai întâi în ţările aliate, ca presa să nu pomenească de acest dureros incident, apoi să se facă rectificările necesare după informaţiile mincinoase ale presei inamice, care, pentru a impune decăderea prinţului moştenitor, îl descriau ca pe un dezertor. Dar, cum de

207

vedea scrisoarea pe care mi-o comunicară părinţii lui, ninv această năzbâtie de tinereţe nu-i păta onoarea; el părăsea un fi unde trădarea Rusiei ducea la armistiţiu, ca să meargă acolo °ni se dădeau lupte. e

Asta, spuse regele, aş vrea foarte mult să fac şi eu. Dar doria mă înlănţuie aici”. Niciodată nu am admirat mai mult finitatea inimii lui, în mijlocul triplei crize: familiale, dinasti şi naţionale.

România mai antantistă decât Antanta.

— Armistiţiul încheiat la 9 decembrie 1917 punea problema păcii separate pe tot frontul oriental. Reprezentanţii aliaţi la Iaşi nu neglijară să supună imediat

această gravă problemă guvernelor lor, cerând şi chiar sugerând instrucţiuni pe care nu le-au primit nici la sfârşitul lunii. Ei nu aveau niciun răspuns la rugăminţile lor reînnoite de nenumărate ori, sub formă din ce în ce mai stăruitoare şi însoţite cu note tehnice din ce în ce mai precise de la colaboratorii lor militari, în vederea menţinerii unui front în Rusia, chiar fără ruşi, cu armatele recrutate printre prizonierii slavi ai Austro-Ungariei, un proiect care se mai putea realiza.

Ciudat lucru, prietenii noştri români arătau mai multă solicitudine decât Antanta pentru interesele ei care, ce e drept, se confundau cu interesele ţării lor.

La 3 ianuarie, la o oră prea târzie pentru a fi recunoscut pe stradă, cu faţa ascunsă până sub ochi de gulerul şubei ridicat până la marginea căciulei, pe jos, în zăpadă, la – 30°, pentru a evita indiscreţia şoferului său, domnul Take Ionescu, vicepreşedintele Consiliului şi şeful partidului conservator, intra la mine în casa pentru a-mi spune următoarele:

„Pacea separată a României este iminentă dacă Antanta nu se opune prin veto. Să declare imediat că în niciun caz nu va admite o pace separată legală, şi că invită pe rege şi guvernul să pună totul în mişcare, cu concursul aliaţilor, ca să se retragă în Rusia (ceea ce mai părea posibil), sub protecţia unei părţi a armatei, în acest caz, partizanii păcii separate, care exploatează tăcerea Antantei, vor trebui să renunţe, şi dacă nu renunţă spontan, îi voi sili eu, ameninţând că mă voi retrage din guvern cu

208

— Nrietenii mei, care sunt întru totul de acord cu mine. Însă Anta sau ce-Putm Franţa şi Anglia, trebuie să se pronunţe fără”.

Întârz.

Take Ionescu îmi expuse apoi cu multă forţă consecinţele care ar duce, pentru Antantă, orice pace separată legală: \. Efectul moral dezastruos peste tot.

2. Luarea în stăpânire pe termen lung a României de

către Germania.

3. Imposibilitatea ca armata română să opună din nou rezistenţă şi ca armata rusă să se reorganizeze.

Am răspuns domnului Take Ionescu că, personal, îmi dădeam şi eu seama de necesitatea urgentă a acestui veto şi că cerusem guvernului meu autorizaţia să-l pronunţ. El plecă de la mine repetând insistenţele.

A doua zi dimineaţă, în timp ce redactam pentru Paris o telegramă în care prezentam această convorbire, am primit vizita prinţului Ştirbey5, administratorul domeniilor Coroanei şi om de încredere al regelui, pe care, contrar obiceiului meu, nu-l văzusem de câteva zile, o criză de reumatism reţinându-mă în casă. În numele suveranului, îmi vorbi întocmai ca Take Ionescu: „Regele v-a spus deja că preferă riscul unui exod în Rusia rolului de prefect german la Bucureşti. El nu se va resemna decât în ziua când, aşa cum suntem pe cale să o facem, i se va fi demonstrat că între anarhia din Rusia şi inerţia Antantei, datoria sa este să rămână aici în interesul ţării; numai o intervenţie categorică a Antantei, cu precădere a Franţei, îl poate opri pe această pantă. Această intervenţie trebuie să fie imediată”.

Ca şi Take Ionescu, prinţul Ştirbey mă rugă să fac cunoscut demersul său guvernului meu. Această comunicare provocă cele trei telegrame simultane şi concordante a lui Poincaré regelui Ferdinand, a lui Clemenceau lui Brătianu, şi a lui Pichon către mine. Toţi, potrivit sugestiilor mele, legau menţinerea angaja

5 Prinţul Ştirbey (Barbu) (1872 – 1946), nepotul de fiu al domnitorului Barbu Ştirbey. Om politic liberal, cumnat – prin sora sa Eliza – cu Ion I.C. Brătianu şi apropiat al reginei Maria. Administrator al Domeniilor regale, apoi prim-ministru (1927) şi unul din negociatorii cu aliaţii la Cairo (1944).

mentelor lor de excluderea unei păci separate, cel puţin legal Azi, Poincaré este descris ca un om sec, chiar orbit de hipertrofi simţului juridic. Dar acest avocat

„îngheţat”, cum îl numea Caii laux, îşi redacta telegramele către şefii de stat, la nevoie, cu tot atât simţ psihologic cât şi juridic, şi cu o sensibilitate reţinută şi cu atât mai eficace. Telegrama lui către regele Ferdinand, mo del al genului, îl uşura vădit pe rege, deplasând spre Franţa, sau împărţind cu ea răspunderea propriului său veto la orice pace separată. După ce a recitit-o în faţa mea (telegrama îi parvenea prin mijlocirea mea), el repetă că, în caz de imposibilitate absolută de a prelungi rezistenţa, va abdica mai curând decât să semneze pacea, dar prefera totuşi retragerea în Rusia.

Mai puţin nuanţată, telegrama lui Clemenceau către Bră-tianu era atât de brutală şi de nedreaptă, încât m-am crezut obligat să o corectez înainte de a o înmâna Preşedintelui Consiliului. Clemenceau nu ţinea seama de deosebirea, totuşi esenţială, între pacea legală, singura căreia puteam să ne opunem, şi o pace de fapt, încheiată cu „colaboratorii” de la Bucureşti, pe care puteam să o ignorăm. Confuzie şi mai gravă, el nu făcea deosebire între partizani şi adversari ai păcii în guvernul român. Aşa cum am înştiinţat Quai d’Orsay care mă aprobă, am înlocuit în acest text prin formula „anumiţi membri ai guvernului dumneavoastră” aceea de „guvernul dumneavoastră”, expresie prea generală pentru a nu ofensa şi a nu îndepărta de Franţa mai mulţi miniştri, cei mai buni prieteni ai noştri, vrăjmaşi neîmpăcaţi ai oricărei păci separate, îndeosebi pe şeful lor, Take Ionescu. Mi-ar fi stricat relaţiile cu el, lăsându-l să creadă că nu semnalasem iniţiativa lui Parisului, pe a cărui recunoştinţă sconta după victoria Antantei.

Dimpotrivă, Brătianu, care, cred, nu a avut niciodată cunoştinţă de „iniţiativa personală” a vicepreşedintelui său de Consiliu, dorea şi el veto-ul nostru la o pace separată, însă cu condiţia ca, în aparenţă, să i se impună în loc de a-l cere, pentru a se acoperi faţă de partidul său, partidul liberal, favorabil în ansamblu unei asemenea păci. El nu putea să ignore, nici să dezaprobe demersul făcut pe lângă mine, în numele regelui, de prinţul Ştirbey.

Totuşi, în mesajul lui Clemenceau, chiar corectat de mine, gheara „Tigrului” răzbătea prea mult pentru a nu-l jigni pe Bră-tjanu. Asta se simţea în răspunsul său pe care mi-l comunică înainte să-l expedieze, ceea ce mi-a permis să-l corectez pe cât posibil şi pe acesta pentru a nu-i învenina relaţiile cu Clemenceau. Brătianu îşi manifesta intenţia de a se retrage dacă Antanta, şi mai ales Franţa, nu-i arătau încredere. Colegii mei aliaţi, considerând, ca şi mine, că rămânerea lui la putere era necesară, m-am înţeles cu ei pentru a-l scoate personal din cauză, învinuindu-i pe unii dintre miniştrii săi suspectaţi că au arătat bunăvoinţă faţă de propaganda pacifistă. Autoritatea Franţei îmi permitea să-i declar lui Brătianu că aceştia ar trebui sau să-şi schimbe atitudinea, sau să fie înlocuiţi fără întârziere.

Colegul meu englez, cu care eram în cea mai strânsă colaborare, primi instrucţiuni mult mai puţin ferme ca ale mele. Ca şi telegrama lui Clemenceau, aceste instrucţiuni omiteau orice deosebire între pace legală şi pace de fapt, manifestând totodată aceeaşi indiferenţă pentru amândouă. Astfel, guvernul de la Londra se arăta mai defetist în România decât regele şi mai mulţi membri ai guvernului care, în caz de imposibilitate de a se retrage în Rusia, preferau abdicarea şi captivitatea în Germania, mai curând decât pacea. De acord cu mine, Sir George Barclay nu se folosi de aceste instrucţiuni.

Instrucţiunile date colegului meu italian îi cereau acestuia să se opună oricărei păci separate, „pentru moment”. A fost şi el de acord cu mine şi nu a făcut nimic. Mai mult încă, el a prezentat veto-ul său cu aceeaşi intransigenţă ca a mea, dar cu mai puţină autoritate. Nimeni nu ignora în România curentul de opinie care se manifesta în Italia pentru o pace separată, cu toate că în ciuda înfrângerii dezastruoase de la Caporetto6, teritoriul ei era de abia atins şi aliaţii se grăbeau s-o ajute. Ca un bun patriot, baronul Fasciotti se temea de defecţiunea ţării sale şi lupta

6 Caporetto (bătălia de la), victorie repurtată asupra italienilor în Slovenia (octombrie 1917) de austro-germani care au invadat apoi provincia Veneto.

aprig la Iaşi împotriva oricărui proiect de pace legală, care, spunea el, ar grăbi-o, constituind la Roma un precedent.

Cele paisprezece puncte ale lui Wilson. – în ceea ce îl priveşte pe colegul meu din Statele Unite, bunul domn Vopicka violent austrofob şi apărător înverşunat al principiului naţionalităţilor din cauza originii sale cehe, el nu îndrăznea să se mai arate de când cu proclamarea faimoaselor „paisprezece puncte" ale preşedintelui Wilson. Se ştie că, în „nobila sa candoare" după expresia lui Clemenceau, acest dogmatic rătăcit în politică începea să organizeze, sau mai bine zis să dezorganizeze viitoarea pace, în loc să câştige războiul. Considerându-se faţă de Antantă nu ca un „aliat" ci ca un simplu „asociat", care-i aducea asistenţă gratuită, nelegată de niciun tratat, el revendica o libertate completă de judecată şi de acţiune.

În realitate, Wilson nu era decât părintele adoptiv, naşul sau editorul responsabil al faimosului mesaj, care preconiza o astfel de pace şi al cărui punct 14, cel mai important, prevedea crearea după război a Societăţii Naţiunilor. Monstrul se naşte din împerecherea, în aparenţă contra naturii, a revoluţiei ruse cu imperialismul german, în ianuarie 1918, agenţii noştri secreţi de pe lângă Soviete ne comunicau că, pe data de 3 ianuarie, un anumit domn Sisson, reprezentantul la Petrograd al aşa-numitului Committee of Public Information (agenţie americană, paravan al acţiunii oculte în Rusia a înaltelor cercuri bancare din New York), adresa preşedintelui Wilson, al cărui om de încredere era, o lungă telegramă îndemnându-l să facă urgent o declaraţie solemnă asupra condiţiilor unei „păci democratice", în termeni calculaţi pentru a sluji propagandei americane în Rusia şi în Germania. De îndată ce a primit acest „diktat", Wilson se puse pe treabă şi, după câteva zile, întocmi un program,

comunicat mai întâi sovietelor, cărora le aparţinea ideea. La 13 ianuarie, tot potrivit agenţilor secreţi, domnul Sisson telegrafia la Washington că zidurile de la Petrograd erau acoperite cu această declaraţie, că aceeaşi publicitate i se va face la Moscova şi că milioane de copii vor fi distribuite pe frontul rusesc şi pe frontul german, în „nobila sa candoare", preşedintele Wilson, prin mirajul acestei „păci

democratice", îşi închipuia că va deturna revoluţia rusă de la o pace separată. Câteva săptămâni mai târziu, se încheia totuşi pacea separată de la Brest-Litovsk, apoi începea redutabila ofensivă a Germaniei pe frontul occidental.

Din acest program de paisprezece articole (sau paisprezece puncte) nu reţin aici decât articolul l O, privitor la Austro-Ungaria. Departe de a-i prevedea dezmembrarea, el recomanda reorganizarea ei pe bază de federalism şi de statu-quo teritorial ante bellum. Cel mult erau admise câteva rectificări de frontieră în favoarea Italiei. Indignarea la Roma nu a fost depăşită decât de consternarea de la Iaşi. În aceste condiţii, cum să ceri României holocaustul total şi gratuit al ultimilor săi soldaţi, cu perspectiva de a fi ştearsă de pe harta lumii?

În ciuda a ceea ce era absurd şi chiar monstruos într-o asemenea exigenţă, eu continuam totuşi să o susţin, afirmând cu mai multă energie decât convingere că va fi de ajuns cuvântul Franţei ca să asigure viitorul României. Adăugam cu şi mai puţină convingere „şi cuvântul Angliei", colegul meu Sir George Barclay dându-mi autorizaţia, într-o zi, pentru a da mai multă putere îndemnurilor noastre, le formulam împreună în biroul lui Brătianu, când i se aduse o telegramă. Păli citind-o. Era o telegramă de la domnul Antonescu, ministrul său la Paris, care rezuma un discurs pronunţat de Lloyd George la 5 ianuarie (trei zile înainte de publicarea la 8 ianuarie a programului Wilson) în faţa congresului sindicatelor britanice, în acest discurs inspirat din aceleaşi principii ca acest program, primul-ministru englez declara că dezertarea Rusiei impunea o revizuire a

tratatelor, dezmembrarea Austro-Ungariei devenind irealizabilă. Era, precedând şi chiar depăşind cele paisprezece puncte, o renegare brutală a tuturor angajamentelor luate faţă de România. Lloyd George supralicita, plin de zel prowilsonian.

Această retractare cinică a lui Lloyd George nu zdruncină mai mult ca mesajul lui Wilson voinţa de neînfrânt a lui Clemenceau de a merge până la capăt. Telegrame zilnice, semnate de Pichon, îmi transmiteau somaţiile lui, pe care le telefonam vecinului meu Brătianu, pentru a ne scuti pe amândoi de discuţii pe cât de penibile, pe atât de inutile. „Când îmi telefonaţi, îmi

213

spuse el într-o zi peste gardul care despărţea grădini parcă aud dangătul clopotelor vestind moartea ROrn – noastre, noşteam poziţia lui de neclintit: ar fi demisionat mai T 61; „Cusă negocieze o pace separată, dar l-ar sfătui pe regel decât altul să o negocieze, chiar de-ar fi să nu o ratifice C Pe ranului său, viteaz din alte vremuri, visând să cadă «! Temână ca un paladin apărând concepţia sa cavalereasrân onoarei militare, Brătianu afirma că, dacă un astfel de „T*5* legitim şi chiar sublim pentru un individ, un om ml *6 Ste dreptul să-l impună ţării sale. O naţiune, spunea el este un!? moniu indiviz, iar fiecare generaţie se bucură doar de uzufh îi lui şi trebuie să dea socoteală generaţiilor următoare ceea ce clude dreptul la sinucidere şi îi obligă pe conducătorii ei să?” pretindă decât sacrificii în folosul viitorului acesteia Mă întreb, îmi mărturisea el, dacă nu am depăşit deja această măsură” şi asta mă împiedică să dorm”.

Faptul că pentru rezistenţa pe frontul românesc al războiului până la ultimul soldat nu se mai pronunţa decât un singur om şi acela era Clemenceau, conferea reprezentantului său la Iaşi monopolul prea puţin plăcut al intransigenţei. Eram acuzat că voiam să dau lovitura de graţie României aflate în agonie, fără niciun avantaj pentru cauza aliaţilor, dimpotrivă, numai pentru a satisface belicismul senil al preşedintelui meu de Consiliu care, în

telegramele sale, îmi mulţumea, tratându-mă implicit drept defetist.

Eram singurul care mai rezistam printre miniştrii Antantei, dar aveam aliaţi printre patrioţii români. Faţă de această problemă atât de îngrijorătoare, opinia era împărţită în două tabere, reprezentate în cadrul guvernului: partidul liberal se pronunţa pentru o pace separată, precedând-o chiar pe cea a Rusiei, a cărei încheiere ar pune România cu totul la discreţia Germaniei, lipsind-o de avantajele relative pe care le-ar obţine înainte, însă cei mai înfocaţi adepţi ai acestei păreri declarau că, în orice caz, pacea nu ar trebui încheiată decât cu consimţământul aliaţilor Este de la sine înţeles că dacă aliaţii şi-ar da acest consimţământ, nu se mai putea conta pe rezistenţa armatei române, în ciuda moralului ei foarte ridicat. Va trebui, de asemenea, părăsită orice

214

cneranţa de a constitui în Rusia centre de rezistenţă pentru careenţinerea frontului românesc era una din condiţiile esenţiale. Cuffl ar putea ezita guvernul român între revenirea la Bucureşti după o pace relativ avantajoasă, încheiată cu consimţământul aliaţilor, şi perspectiva unui exod în Rusia? Aşa cum telegrafiam la Paris, înainte de mesajul lui Wilson şi abandonul lui Lloyd George, „o asemenea situaţie extremă nu ar fi acceptată decât dacă ar fi impusă de aliaţi, ca o condiţie a menţinerii angajamentelor lor”. Adăugam: „Este esenţial ca atitudinea Angliei să fie conformă cu a noastră. Se repetă aici că Franţa este singura ţară aliată care arată României neîncredere şi în acelaşi timp pretinde de la ea sacrificii excesive”.

Opace germană.

— Mesajul lui Wilson, discursul lui Lloyd George şi evenimentele din Rusia m-au silit foarte repede să nu mai pot apăra această poziţie. Cum să o apăr singur, în timp ce. colegii mei aliaţi o abandonau? Multă vreme ne acordasem viorile în ciuda tuturor disonanţelor aliate din alte părţi. Cum să menţinem acest unison în mijlocul unei cacofonii

asemănătoare cu cea care se mai numea încă „înţelegerea europeană”? Colegul meu englez se străduia să atenueze pe cât posibil această cacofonie dând, la Iaşi, altă notă decât Lloyd George la Londra, însă ataşatul său militar nu se arăta la fel de rezervat, într-o zi, intrând la palat pentru o audienţă la regină, l-am întâlnit pe scări pe generalul Ballard care, în ciuda calmului său britanic, nu-şi ascundea furia. Regina Maria, pradă unei violente emoţii, îmi spuse: „Ballard mi-a cerut o audienţă pentru a-mi declara că statul major englez ne sfătuieşte să facem pace, situaţia fiind cu totul disperată. L-am dat afară, calitatea mea de principesă engleză îmi permitea să nu mă jenez de el. Nu aş putea face acelaşi lucru cu dumneavoastră, dar ştiu sigur că nu-mi veţi da acelaşi sfat”. Sfatul ataşatului militar englez a fost răspândit în public, stârnind panică şi confirmând părerea, acreditată de-acum prin evacuarea tuturor organizaţiilor de Cruce Roşie engleze de pe front şi din spatele frontului, că începând de atunci, Anglia considera inevitabilă pacea separată a României.

215

Dacă, pe plan internaţional, mă aflam complet izolat în h nul de fildeş al intransigenţei lui Clemenceau, sau, cum am a – „tat, înduram chiar atacurile celor mai buni aliaţi ai noştri eram izolat pe plan local, ceea ce-mi permitea să mă menţin f „să îndepărtez pe toată lumea de mine. O parte a guvernului’s opiniei publice resimţea aceeaşi aversiune pentru o pace sen rată ca regele şi regina.

O fracţiune a guvernului, grupată în jurul lui Brătianu, socotea că pentru a câştiga timp şi a feri România de o distrugere totală, trebuiau începute tratative cu inamicul, menţinând în acelaşi timp solidaritatea cu aliaţii care, aşa se spunea, cu excepţia Franţei, recunoşteau că România era supusă unui caz de forţă majoră. Fracţiunea conservatoare a cabinetului, grupată în jurul lui Take Ionescu, preconiza o rezistenţă cât mai îndelungată, pentru a acoperi o încercare de retragere în Rusia, apoi, când rezistenţa va deveni imposibilă, prefera

capitularea pur şi simplu oricăror tratative cu inamicul. Acesta, spuneau conservatorii, era singurul mijloc de a menţine ipoteca României asupra Antantei, fie chiar în pofida Antantei.

Dintre cele două partide istorice, liberalii şi conservatorii, antantiste şi unul şi celălalt, cei din urmă, pentru motive în acelaşi timp politice şi psihologice, manifestau cea mai înflăcărată francofilie. Printre ei, mai mult ca la liberalii recrutaţi cu precădere din profesii liberale, se aflau mari proprietari în strânse legături cu Franţa, unde fuseseră crescuţi, unde posedau deseori o reşedinţă, unde se obişnuiseră să gândească şi să simtă ca francezii, chiar mai mult în franceză decât mulţi francezi. I-am auzit pe mai mulţi dintre ei spunând: „Dacă România ar fi vecină cu Franţa, ar cere să-i fie anexată".

Acestei stări de spirit i se opunea cea a liberalilor, mai specific români şi chiar naţionalişti. „Conservatorii, spuneau ei, resping orice negocieri cu inamicul pentru că inima şi mintea lor sunt mai mult franceze decât române. Ei se resemnează mai uşor ca noi faţă de o ocupaţie totală şi prelungită a României, pentru că interesele lor materiale sunt mai puţin grav atinse. Inamicul nu-şi poate însuşi moşiile lor, în schimb lichidează în folosul unor societăţi austro-germane toate întreprinderile noastre fi

216

neiare şi industriale". La rândul lor, conservatorii îi acuzau Q liberali că voiau să trateze cu inamicul pentru a-şi păstra averile

Aceste învinuiri reciproce, frecvente în politica internă din orice ţară şi din orice vremi, erau neglijabile în atmosfera de uniune sacră care domnea la Iaşi, dominându-le. Ele nu scad cu nimic admiraţia bine meritată pentru o rezistenţă înduioşătoare; românii, departe de a se lăuda, spuneau că era firească la un ponor obişnuit prin istoria sa să numere cu veacurile ocupaţiile străine, în ansamblul lor, conducătorii români, cu toate că erau deseori originari din Fanar (cartierul grecesc din Constantinopol de unde Poarta îi recruta pe domnitorii

principatelor dunărene), se trăgeau din Sparta mai curând decât din Bizanţ.

Mulţi dintre ei, liberali şi conservatori, însufleţiţi de ideea „luptei până la capăt”, tot atât de crâncenă ca aceea dorită de Clemenceau, dar mai meritorie, cerură generalului Berthelot şi statului major român un plan de rezistenţă cu orice preţ, până la ultimul om. Acest plan prevedea concentrarea armatei într-o zonă îngustă care constituia o fortăreaţă naturală, botezată pentru această împrejurare triunghiul morţii1. Murind acolo eroic, ultimii apărători ai României ar face-o să intre în legendă, dar ar şterge-o, pe viitor, din istorie. Menţionez acest proiect ca să ne dăm seama de gradul de exaltare pe care îl atingeau cei mai înflăcăraţi patrioţi români, în mijlocul celor mai deprimante catastrofe. Guvernul Brătianu nu putea adopta ceea ce pe drept cuvânt numea o soluţie de sinucidere. Eu nu puteam să o recomand fără a dăuna şi mai mult situaţiei Franţei în România, şi fără niciun avantaj pentru situaţia mea personală pe lângă Clemenceau. Intransigenţa izolată în care mă încăpăţânam, poate mai mult decât era nevoie, de teamă să nu renunţ la ea înainte să devină inutilă, atrăgea asupra noastră resentimentul şi chiar

7 Triunghiul morţii – o idee a generalului Berthelot, constând în organizarea unui centru de rezistenţă „până la ultimul om” al armatei române între Iaşi, Huşi şi Vaslui, cu Prutul drept bază. Scopul era de a împiedica plecarea trupelor germane de pe frontul românesc spre a întări forţele germane de pe frontul francez. (Cf. I.G. Duca, Amintiri politice, München 1982, III, p. 54).

revolta unei părţi importante a opiniei publice. Numai Franţa, se spunea, pretinde de la noi nimicirea totală a României şi mi măcel îngrozitor. Se mai spunea că Franţa ne cere imposibilul dorind să afle în refuzul nostru de a ne sinucide un pretext pentru a-şi retracta angajamentele, aşa cum făcuseră Rusia şi Anglia. Ziarele din Bucureşti, publicate sub controlul ocupantului şi

răspândite în Moldova de agenţii săi, denunţau „egoismul feroce” al Franţei în articole intitulate: „Generalul Berthelot şi triunghiul morţii”, „Noii senegalezi8 ai Franţei” etc.

După ce mi-au dat multă vreme un concurs leal, dar inutil, pentru că atitudinea guvernelor şi a ataşaţilor lor militari o dezminţea pe a lor, colegii mei aliaţi îmi declarară că instrucţiunile şi conştiinţa lor nu le mai permiteau să persevereze. Sir George Barclay telegrafie la Londra că împrejurarea prevăzută de cabinetul englez pentru o pace încheiată cu consimţământul aliaţilor, anume „izolarea ireparabilă” a României, se realiza. Baronul Fasciotti telegrafie la Roma că situaţia României era disperată şi că o tentativă de exod în Rusia ar duce, fără niciun folos pentru Antantă, doar la măcelărirea familiei regale.

Despărţită de Rusia şi de aliaţii săi occidentali, România era despărţită şi de armata aliată de la Salonic. Nicio speranţă să scape de strânsoarea Germaniei care, socotind că România se afla acum la discreţia ei, hotărî să termine cu ţara asta. Macken-sen ameninţă cu întreruperea armistiţiului dacă România nu trimitea imediat delegaţi la Bucureşti pentru a negocia pacea.

Acest ultimatum (5 februarie) provocă demisia Cabinetului Brătianu ai cărui membri aveau opinii diferite asupra hotărârii ce trebuia luată.

Regele făcu atunci apel la generalul Averescu. Refuzul celor două mari partide istorice impunea alegerea unui general.

Germania vru mai întâi să impună drept condiţie prealabilă detronarea regelui Ferdinand şi proclamarea altui Hohenzollern

8 „Senegalezi”: aluzie la trupele coloniale compuse din africani, trimise de Franţa să întărească linia frontului cu Germania. Prost instruite, aceste trupe erau descrise drept „carne de tun” de către propaganda germană, care difuza fotografii de prizonieri negri, reprezentând „civilizaţia franceză”.

mai sigur. Pentru viitorul apropiat, o pace care ar fi fost negociată nu de regele Ferdinand (care nu o va confirma niciodată), dar sub domnia sa şi de miniştri numiţi de el, ar fi reprezentat un exemplu periculos în Italia, însă schimbarea dinastiei, în afară de cazul când victoria Antantei ar fi fost destul de completă pentru a anula întreaga acţiune a imperiilor centrale, compromitea viitorul, îndeosebi cel al Franţei, în România şi în toată această parte a Europei. Rivalităţile austro-germane şi solidaritatea monarhică îl menţinură pe regele Ferdinand pe tron. Pledând cauza ei la Berlin, contele Czernin9 îşi închipuia că va putea atrage viitoarea România Mare în orbita unui imperiu al Austriei federalizat. El mai arătă interesul pe care-l aveau toţi regii să nu compromită funcţia, să nu devalorizeze coroanele, aruncând încă un suveran în circulaţie. Pentru prima şi ultima oară colaboram, fără să-mi dau seama atunci, cu contele Czernin, abătându-l pe regele Ferdinand, care mă consultă, de la o abdicare care-l ispitea ca fiind mai conformă cu idealul său cavaleresc.

Generalul Averescu urmă acest sfat al lui Brătianu: „Să nu vă lăsaţi sabia în anticameră pentru astfel de negocieri”. Lăsând să înţeleagă că armata română ameninţa cu o ofensivă disperată, el obţinu o prelungire a armistiţiului, apoi tărăgăna discuţiile până în luna martie. Atunci, considerând condiţiile inamicului inacceptabile, el demisiona, lăsându-l în loc pe Marghiloman.

Pacea semnată la 7 mai la Bucureşti constituia totuşi o capitulare. Cei mai înflăcăraţi partizani ai Antantei se felicitau pentru ea, ca, pentru o pace vădit impusă, nu acceptată.

În toată această pace înrobitoare, clauzele privind amputările de teritorii, îndeosebi în favoarea Bulgariei, şi demobilizarea armatei erau cele mai blânde. În cursul unei şedinţe, unul din delegaţii români, profesorul de drept internaţional domnul Missir, a cărui specialitate nu era într-adevăr de niciun folos în elaborarea unui asemenea

diktat, neputându-şi reţine lacrimile, preşedintele delegaţiei germane îl mângâie cu aceste cuvinte: „Nu

9 Czernin (Ottokar, conte von) (1872 – 1932), om politic şi diplomat austro-ungar. Ministru plenipotenţiar la Bucureşti (1913 – 1916) şi ministru al Afacerilor Externe (1916 – 1918).

plângeţi pentru atâta lucru; toate astea nu reprezintă nimic pe lângă ceea ce pregătim Franţei, Angliei şi Italiei când vom încheia pacea din Vest”.

În faţa acestei păci atât de dureroase, de care guvernele lor erau responsabile, deşi nu toate în aceeaşi măsură, reprezentanţii Antantei au recunoscut în scris, în numele lor personal, că România „s-a achitat cu lealitate de angajamentele sale”. Numai guvernul francez, cel mai puţin vinovat dintre toţi, va aproba şi chiar va completa această declaraţie în mod explicit.

Nu am neglijat să cer această declaraţie de la guvernul meu printr-o lungă pledoarie care era mai ales un rechizitoriu împotriva Aliaţilor. Am înfierat greşelile lor cu atât mai multă vigoare, cu cât ele reveneau cu precădere Angliei şi Statelor Unite. Repetam cu această ocazie cât fusese de absurd şi chiar de rer voltător să se ceară României să-şi depăşească angajamentele.

Subliniam anomalia tratamentului naţiunii celei mai puţin favorizate care fusese aplicat României. Ea intrase în război de bunăvoie, la cererea noastră şi în schimbul unor garanţii imediat uitate, nu ca Serbia şi Belgia, invadate şi provocate de inamic.

De fapt, eroismul conducătorilor români, al poporului şi al armatei, depăşea prevederile cele mai optimiste. Serviciile aduse de România se ridicau la înălţimea sacrificiilor sale. Dintre toţi aliaţii Franţei, inclusiv Italia, ea a fost aceea care, după Anglia, a atras cele mai multe trupe germane şi, în acelaşi timp, prin influenţa ei salutară asupra armatelor ruse cu care era în legătură, armata română a menţinut în întregime sau parţial frontul oriental, unde elementul cel mai bun a fost tot ea.

La tribuna Camerei, de acord cu Clemenceau, Pichon, ministrul Afacerilor Externe, a adus un omagiu „nobilei şi nefericitei Românii, ameninţată până şi în existenţa sa de dezertările care se organizau în jurul ei, pe frontul rusesc”. El a mai declarat: „Am intervenit la Iaşi pentru a încunoştinţa guvernul român că toate angajamentele luate faţă de România când a intrat în război vor fi menţinute”.

Germania pune mâna pe Rusia.

— Cât mai fusese încă timp, reprezentanţii aliaţi de la Iaşi nu conteniseră să-şi implore cu

220

f

vernele să intervină în Rusia. De multe ori, în telegrame „identice”, repetam cu toţii că inerţia lor, multă vreme după ce nicio iluzie asupra caracterului revoluţiei ruse nu mai era posibilă, provoca o adevărată stupoare în România, că regele ne rugase să nu mai lăsăm multă vreme câmp liber nemţilor, că elementele sănătoase10 din Rusia meridională ne ofereau concursul lor, cerând ca o dovadă de sinceritate controlul din partea ofiţerilor noştri. La Iaşi, colegul meu englez, mai clarvăzător decât guvernul său şi decât ambasadorul britanic la Sankt-Petersburg, Sir G. Buchanan, se asocia strădaniilor mele, atâta timp cât i-a îngăduit lipsa de instrucţiuni. Cu un spirit de echipă care, dacă ar fi existat şi în alte sectoare ale frontului, ar fi grăbit victoria, el puse chiar la dispoziţia ofiţerilor noştri creditele de care dispunea, mult superioare faţă de ale mele. El avea bani, dar nu avea agenţi. Eu aveam agenţi, dar nu aveam bani. Datorită acestei contopiri a resurselor noastre care se completau reciproc şi de acord cu generalul Şcerbacev care accepta controlul nostru odată cu banii noştri, constituisem embrionul unei armate mercenare puţin numeroase, dar foarte solidă. Era o experienţă pe care noi contam pentru a ne determina guvernele să o extindă destul pentru a menţine o parte a frontului oriental şi a opri invazia germană. Acest embrion de armată se compunea, în afară

de o brigadă de ofiţeri ruşi degradaţi de revoluţie, dintr-o divizie de polonezi ruşi şi o divizie de musulmani din Rusia, care declarau că nu voiau să depună armele decât când se va încheia pacea generală. Astfel, Sfânta Rusie, părăsită de fiii ei, nu mai era apărată decât de „necredincioşi” şi de catolici, însă Antanta, neprofitând de suspendarea ostilităţilor iarna, cum ceream noi stăruitor, pentru a-şi organiza acţiunea în Rusia, îndeosebi controlul asupra Transsiberianului spre a-şi asigura comunicaţiile, rolul acestor unităţi, după încheierea păcii, se reduse la activităţi de gherilă.

10 „Elementele sănătoase”: armatele antibolşevice, „albii”.

VIII SABOTAREA VICTORIEI

Odiseea lui Robert de Flers.

— La 20 martie 1918, către orele 9 dimineaţa, pe un frig de – 15°, sosisem într-o maşină la Conservatorul de la Iaşi, „legaţia noastră de bejenie”, cum spunea Robert de Flers. În acelaşi timp, în spatele automobilului meu se opreşte o maşină deschisă, prăpădită. Coboară din ea doi urşi albi uriaşi care se reped la mine. Aducându-mi aminte de articolele care, inspirate de nemţi, încurajau atentatele împotriva reprezentanţilor aliaţi, printr-un reflex instantaneu m-am dat înapoi şi m-am pus în gardă, în timp ce şoferul meu şi îngerul meu păzitor, aşezat în faţă, mă încadrau scoţând revolverele. Dar iată-mă deja în braţele unuia din urşi şi simt cum stalactitele care-i atârnau de mustaţă se topeau pe obrazul meu la căldura îmbrăţişării. Era Robert de Flers pe care nu-l puteam recunoaşte, acoperit cum era până pe sub ochi de o şubă de oaie albă, al cărei guler era ridicat până peste marginea căciulii. Fâşii de blană suprapuse peste „valinki”, cizme înalte de pâslă, îl „ursificau” din cap până în picioare. Căciula se poartă fie cu vârful în sus ca o căpăţână de zahăr, fie cu vârful teşit ca un ghiveci de flori. Robert de Flers alesese căpăţână de zahăr, iar tovarăşul său, ghiveciul. Acest tovarăş de drum era încântătorul Emmanuel Chaumie,

unul dintre ofiţerii însărcinaţi de statul nostru major să asigure legătura cu marile cartiere generale rus şi român, îi aşteptam în fiecare lună cu nerăbdare ca pe nişte Moşi Crăciun, chiar în afara iernii, sacul lor conţinând mai multe „valize” şi anexe care ne aduceau, împreună cu scrisorile, conserve, dulciuri şi alte „articles de Paris”.

222

Uitasem că, aproape cu două luni mai înainte, la 1 ianuarie 1918, de sărbători, drept cadou pentru mine şi pentru România, îmi exprimasem la Paris dorinţa să-l revăd la Iaşi, dacă se putea, pe Robert de Flers, acest „colaborator vremelnic şi prieten definitiv”, cum se definea singur în dedicaţia de pe una din cărţile sale. Colaborator unic în felul său, în care îmi recunoşteam dascălul, cel puţin în domeniul lui, greşit etichetat de Quai d’Orsay drept „propagandă”. Termen impropriu, ca şi cum ar implica artificiul, îl consideram mai curând ca ataşatul meu pentru aprovizionarea morală a României şi a mea, în împrejurări care-i făceau prezenţa atât de necesară. Manifestasem deci dorinţa ca el să revină, înainte ca aceste împrejurări să închidă definitiv cercul în jurul nostru. Nu prevedeam că dorinţa mea va fi atât de repede împlinită şi că Robert de Flers, pentru a mă regăsi, va trebui să înfrunte riscuri şi aventuri de care aş fi vrut să-l scutesc.

Periplul său – iată încă un termen impropriu, pentru că înseamnă o călătorie numai pe mare – s-a făcut prin toate mijloacele de transport posibile, în afară de avion: cu vaporul, cu sania, cu căruţa, călare, pe jos, cu maşina. De la Marea Baltică până la Marea Neagră, din regiunile polare până la regiunile cele mai sudice ale Europei. Mai întâi pe un cargou ruginit, printre submarinele germane, apoi, în vagoane de vite, a trecut de mai multe ori peste liniile germane, cu riscul să fie prins şi împuşcat dacă, la o percheziţie, s-ar fi descoperit uniforma sa militară sub hainele civile împrumutate de la unul din consulii noştri în Rusia. Pe paşaportul său, încărcat cu o cascadă de semnături ale tuturor „autorităţilor” care mişunau în

anarhia noii Rusii, de la Republica Finlanda la Republica Ucraineană, la Republica de pe Don a cazacilor şi la cea a Basarabiei, el îmi arătă râzând viza nu mai ştiu cărei Kommandantur acordată markgrafului (marchiz) von Flers. Tovarăşul său de drum (nu aveam să aflu niciodată de la el ce este mai eroic la Robert) mi-a spus: „A petrecut mai multe zile şi nopţi fără să se dezbrace, fără să se spele, aproape fără să mănânce, fără să-şi piardă vreodată surâsul. El pretinde că nu are niciun merit, pentru că doarme întotdeauna ca un prunc, chiar în condiţii în care eu nu puteam să închid ochii. Are conştiinţa împăcată, în toate oraşele unde există un teatru, la Stockholm.

223

la Petrograd, la Kiev, la Chişinău, petrecea seara acolo, chiar dacă noaptea precedentă nici nu se putuse întinde. Fără să în teleagă niciun cuvânt din limba respectivă, era interesat în cel mai înalt grad de tot ce auzea, înţelege şi se face înţeles în toate limbile pe care nu le cunoaşte. Cu «noii domni», cum îi numeşte el pe bolşevici, are, ca om de teatru, intuiţia scenei pe care trebuie să o joace pentru a obţine ce doreşte. El pretindea că a învăţa limbile străine înseamnă pentru un francez să se expună la uitarea propriei sale limbi, prea complicată pentru a lăsa timp să înveţi alta, şi prea nobilă ca să-i poată tolera alăturarea. Fără a pune la socoteală că este şi o dovadă de lipsă de imaginaţie, căci omul dispune şi de alte mijloace de comunicare cu semenii săi”. La Kiev, el a obţinut mijloacele să-şi continue călătoria adresându-se „dumei municipale” care, compusă pe jumătate din evrei, pe jumătate din naţionalişti ucraineni, nu a rezistat celor două cuplete ale sale despre gloria lui Israel şi slava lui Mazeppa1.

Cu ochii săi albaştri luminaţi de un surâs, mărturisi reginei şi doamnelor ei de onoare că de mai multe ori, după un post negru de peste douăzeci şi patru de ore, el şi Chaumie au mâncat ciocolatele „Marquis” expediate cam târziu de la Paris la palat pentru ziua de Anul Nou, în frumoase cutii legate cu fundiţe poleite. Pentru elita

acestui oraş asediat, el reprezenta Parisul căruia toţi şi toate îi duceau dorul. Nu vorbea niciodată de pericolele şi greutăţile acestei legături periculoase între Paris şi Iaşi, sfâdând nenumăratele Kommandantur din uriaşa Rusie. Nu povestea decât episoadele comice, îndeosebi acel supeu în „separeu" special, într-un vagon de vite, cu bomboanele „Marquis", şi fondantele „Boissier" destinate unei regine şi unor principese, avându-l în faţă pe Emmanuel Chaumie, aşezaţi amândoi pe podea, la lumina unei lumânări ce ţinea loc de candelabru, lipită cu propria ei ceară topită pe un cufăr care le servea drept masă. Însă partea eroică a acestui gen de sport şi plăcerea de a juca feste mami

1 Mazeppa, Ivan Stepanovici (1644 – 1709), hatman al Ucrainei (1687 – 1708). În serviciul ţarului Petru cel Mare, îl părăseşte pentru a se alia cu Carol al XII-lea, care-i promisese să recunoască independenţa Ucrainei. După înfrângerea acestuia la Poltava, se refugiază la tătari.

eului îi trezea pofta să pornească iar la drum. Curând, aproape fără voia mea, după ce îmi smulse un consimţământ pe care apoi mi l-am reproşat, a asigurat o legătură şi mai periculoasă.

Iată telegrama mea oficială din 6 noiembrie 1918 prin care raportam această legătură la Quai d'Orsay:

„Sublocotenentul de Flers a revenit azi de la Salonic la Iaşi după ce a stabilit prima legătură prin avion între generalul Franchet d'Espèrey2 şi mine.

Sublocotenentul de Flers era deosebit de calificat pentru a expune comandantului şef al armatelor din Orient şi generalului Berthelot situaţia complexă a României şi pentru a le da toate elementele necesare hotărârilor de natură să grăbească o nouă intervenţie română şi să-i dea maximum de eficacitate.

Pe de altă parte, personalitatea sa, care permitea ascunderea legăturilor oficiale cu legaţia Franţei, angaja cât se poate de puţin răspunderea mea în caz de reclamaţie germană pe lângă guvernul român.

Propunându-se cu insistenţă pentru această misiune

extrem de periculoasă, căreia îi acordam o mare importanţă, domnul de Flers şi-a câştigat noi titluri de onoare pe care este de datoria mea să le semnalez guvernului. Ajuns la Salonic, după o călătorie de patru zile cu avionul, în cursul căreia a fost de multe ori ţinta tirurilor inamice şi a învins mari greutăţi, el a făcut dovada unei îndrăzneli şi a unui spirit de sacrificiu pentru care a fost citat în ordinul de zi al armatei din Orient.

A venit înapoi în condiţii şi mai critice, aparatul aterizând cu mare dificultate şi sfărâmându-se în afara liniilor inamice, în regiunea Galaţi.

Sublocotenentul de Flers meritase deja prin împrejurările înapoierii sale în România o recompensă pe care am cerut-o pentru el, propunând militarizarea crucii Legiunii de onoare pe care o deţine. Reînnoiesc această propunere, rugându-vă să binevoiţi a interveni să fie aprobată cât de repede posibil".

2 Franchet d'Espèrey, Louis (1856 – 1942). Mareşal al Franţei. S-a distins în luptele de la Marna (sept. 1914). Comandant suprem al trupelor aliate în Balcani (1918). A forţat Bulgaria să capituleze.

225

Răceala absolută şi concizia relativă a stilului oficial exclud, mai ales în telegrame, pitorescul şi emoţia. Nu puteam, fără a stârni râsul în birouri, să menţionez lacrimile de bucurie cu care a fost primită la Iaşi înapoierea lui Robert de Flers într-o camionetă rablagită pe care pilotul avionului sfărâmat se dusese să o aducă de la Galaţi, în timp ce pasagerul său, condamnat la imobilizare de serioasele contuzii suferite, adăpostit sub aripa aparatului, aştepta cu răbdare, citind un volum din Eseurile lui Montaigne. Şi mai puţin puteam să spun că românii, mai mult superstiţioşi decât credincioşi, au fost emoţionaţi de această întoarcere ca şi cum li s-ar fi întors norocul, pentru că pilotul respectiv, asul armatei din Orient, se numea Nocl [Crăciun]. Acest prim contact între România captivă şi armata eliberatoare anunţa într-adevăr o eră nouă.

Nu puteam nici să spun că, în legătură cu acest zbor, prietenia care mă lega de Robert de Flers a fost umbrită de singurul nor pe care l-a cunoscut vreodată. El îmi expuse planurile sale cu o elocvenţă irezistibilă care-mi inspira însă îndoieli. Simţind că l-aş jigni dacă aş invoca aceste îndoieli pentru a-l abate de la o încercare atât de periculoasă, nu i-am opus decât obiecţiuni privind interesul general. Cum să presupui că o lovitură atât de îndrăzneaţă nu s-ar afla, mai ales dacă cel ce avea s-o săvârşească era el? Nu vom trezi oare prea devreme atenţia nemţilor? N-aveam să atragem astfel noi catastrofe asupra României, silită să tacă, în timp ce era jefuită? La momentul oportun, eu dispuneam de specialişti în acest fel de operaţiuni, cei câţiva ofiţeri în civil lăsaţi de misiunea militară. Toţi, cu acelaşi dispreţ faţă de primejdie, solicitau aceeaşi onoare, lăsând să se întrevadă o nobilă invidie faţă de Robert de Flers, favorit, în orice caz, în această cursă către moarte.

De ce tocmai el? Această misiune excepţională nu era o treabă de specialişti, nicio chestiune de grad. O treabă în care, ca în toate problemele grave, factorii psihologici precumpăneau asupra celor tehnici. Mai întâi de toate, trebuia câştigată încrederea generalului comandant al armatelor aliate, pentru a obţine de la el toate secretele. Dar prudenţa cea mai elementară interzicea încredinţarea oricărui document scris agentului de legă

tură. Deci nu puteam să-i dau o scrisoare pentru generalul Franchet d’Espèrey, devenit prietenul meu în timpul colaborării noastre în Maroc. Robert de Flers trebuia să se acrediteze singur. Trebuia, de asemenea, să priceapă tot ce i se va spune la Salonic. Şi nu era oare vorba, de fapt, de o lovitură de teatru şi de pregătirea unui deznodământ fericit cu aceşti mari actori, popoarele? Celebritatea şi specialitatea acestui sublocotenent, mareşal al spiritului, îl impuneau pentru această misiune.

De altfel, Robert de Flers nu era oare tot atât de ameninţat pe pământ, la Iaşi, ca şi în aer? La Iaşi, nemţii

puseseră preţ pe capul lui, ceea ce îl amuza grozav. Totuşi, nu era o glumă. Când nemţii jură că vor să facă o figură urâtă, este singurul caz când îşi respectă jurământul. Drept mărturie, am cele două gloanţe care au străpuns perna prietenului nostru comun, comandantul de Belloy, ataşatul meu naval, al cărui cap fusese obiectul aceleiaşi favori, şi care a scăpat pentru că în seara aceea nu era în pat, ci la masă la mine. Esenţial pentru siguranţa lui Robert de Flers şi a României, ca şi pentru întreaga lume, era să terminăm odată cu nemţii.

Trebuie să spun că regele Ferdinand şi Brătianu, consultaţi asupra acestui proiect, nu au pregetat să accepte cu un stoicism admirabil riscurile unor represalii groaznice. Prudenţa mea era mai puţin înţeleaptă decât îndrăzneala lor. Datorită lor, diplomaţia mea de cancelarie a fost învinsă de cea a lui Robert de Flers, diplomaţie în aer liber, în plin văzduh.

Când, în 1928, Parlamentul român află trista veste a morţii sale timpurii, îşi manifestă doliul ca pentru un suveran prieten, cu deosebirea că, de data aceasta, protocolul nu era amestecat cu nimic.

Eliberarea. – între Paris şi Iaşi se stabili o altă legătură ce o justifică pe cea pe care o datoram lui Robert de Flers cu Salonicul. Printr-un fenomen de telepatie care, în exil, făcea ca inimile noastre să bată la unison cu inima Franţei ce ne dezvăluia, de departe, ceea ce nu ne putea spune, noi simţeam, odată cu guvernul nostru, că împrejurările cereau cu stăruinţă o nouă colaborare franco-română. Chiar când o începeam cu generalul

227

Franchet d’Espèrey, Parisul ne invită să o pregătim printr-un mesaj transmis în condiţii care, în diplomaţia noastră de război, m-au făcut să pierd recordul cu care mă lăudam pe nedrept, cel al situaţiilor unde precedentele şi formularul cancelariilor sunt de prea puţin ajutor.

Într-o dimineaţă, către orele unsprezece, la biroul meu de unde nu plecam niciodată înainte de douăsprezece şi jumătate, unu, sunt chemat la telefon de la domiciliul

meu personal şi rugat să mă întorc imediat, lăsând totul la o parte. Nu mi se spune pentru ce. Câteva minute mai târziu, credinciosul meu Paul (un servitor al familiei mele), cuprins de o emoţie puternică, mă întâmpină în pragul uşii: „E de neînţeles: se află aici un simplu soldat francez, într-o uniformă albastră, care a sosit de la Salonic. Spune că este ministru şi ne-a pus pe toţi să jurăm pe onoarea noastră de soldaţi francezi că nu spunem nimănui că este aici". Intru în birou-salonul meu şi cad în braţele lui Victor Antonescu, fost ministru la Paris în guvernul Brătianu şi demisionar la venirea guvernului Marghiloman. Era trimis de Clemenceau la Iaşi, prin Salonic, pentru a ne spune că vine momentul ca România să intre din nou în război alături de noi. Această misiune, tot atât de periculoasă ca aceea a lui Robert de Flers, îl expunea, după ce scăpase de focul inamicului, să fie împuşcat dacă se afla de ea. În ceea ce mă privea, nu aş fi putut invoca prerogativele diplomatice şi dreptul internaţional pentru a evita expulzarea, poate chiar lagărul de concentrare, pentru actul de ostilitate pe care îl reprezenta, pe timp de armistiţiu, acest azil acordat unui combatant în casa mea. Prima mea grijă a fost să-l dezbrac de uniforma care-i servise de paşaport ca să treacă prin liniile aliate şi să-l îmbrac în civil, apoi să-l întremez cu ultima mea sticlă de coniac, căci, lăsat de un avion de la Salonic într-un loc pustiu la patruzeci de kilometri de Iaşi, sosise la mine istovit, după un marş forţat toată noaptea cu uniforma militară ascunsă sub piei de oaie şi cu o căciulă mare. După care, l-am rugat pe vecinul meu Brătianu să vină imediat la masă la mine. Fostul şi viitorul Preşedinte al Consiliului şi Antonescu, fostul şi viitorul său ministru de finanţe şi unul din colaboratorii săi cei mai siguri, se îmbrăţişară îndelung şi schimbară confidenţe tot atât de liber

ca şi cum ar fi fost în tête-à-tête, neavând, spuneau ei, niciun secret faţă de mine. Antonescu îmi aducea veşti şi de la familia mea despre care nu ştiam nimic de multă vreme, toate fiind, cum au fost şi cu Robert de Flers, şi

pentru acelaşi motiv, încredinţate memoriei. După atâtea precauţiuni, cea mai mică indiscreţie l-ar fi dat pe mâna autorităţilor germane. Sechestrat la mine în casă, el nu va mai ieşi de-acolo decât atunci când inamicul va părăsi ţara. Semn al unei discipline rare, nimeni nu află de prezenţa lui Antonescu la Iaşi, în afară de cercul totuşi numeros al prietenilor care veneau să-l vadă. Prietenii săi fiind şi ai mei şi venind deseori la domiciliul meu, afluenţa lor nu atrăgea atenţia şi nu trezea nicio bănuială. Brătianu se întreţinea în fiecare zi cu el şi cu principalii săi colaboratori din ajun şi din viitor. El nu acceptă oferta mea de a mă retrage în timp ce discuta în biroul meu cu acest guvern independent al României, care era încă în lanţuri, dar care saluta deja în victoriile noastre zorile eliberării.

La rândul meu, o salutam în aceste prime contacte cu Franchet d'Espèrey. Îl cunoşteam prea bine de când fusesem colegi în Maroc, din 1912 până în 1914, şi aveam multă încredere în steaua lui. Nu m-am îndoit niciodată că, în locul lui Sarrail în 1916, cu mijloacele de care dispunea în 1918, el ar fi scurtat războiul cu doi ani, scutind Franţa şi lumea de groaznicele consecinţe ale acestei prelungiri, hecatombele, ruinele, revoluţia rusească, intervenţia americană şi falsa pace a lui Wilson etc. Aveam în el o îndoită încredere în virtutea vechilor noastre relaţii, evocate de el şi de mine într-un schimb de telegrame foarte cordiale, imediat ce am putut coresponda, şi pentru că principalul său colaborator politic era fostul meu alter ego până la plecarea misiunii noastre militare, şi azi unul din prietenii mei cei mai buni, comandantul Cartier (de atunci, ajuns general), principalul meu colaborator militar şi agent de legătură oficial cu guvernul român care, apreciind competenţa şi calităţile sale excepţionale, a făcut din el şeful serviciului său de informaţii. Cunoaşterea aprofundată a eşichierului politic şi militar pe frontul din Orient, câştigată în aceste funcţii, îl impunea ca şef al Birou

lui 2 de informaţii al armatelor aliate de la Salonic,

adică în realitate, ca ministru al Afacerilor Externe al comandantului şef.

Imediat ce Franchet d'Espèrey a preluat comanda armatelor pe care generalul Guillaumat i le predase în stare mai bună decât le preluase de la Sarrail, evenimentele s-au precipitat. După nefericita întârziere de doi ani, a pornit ofensiva stipulată în tratatul nostru cu România drept condiţie prealabilă a intrării ei în război.

Încă de la 15 septembrie (Franchet d'Espèrey preluase comanda în iunie 1918), această ofensivă se declanşa şi armata franco-sârbă străpunse frontul inamic. Apoi, la 29 septembrie urmă luarea localităţii Uskub şi deruta completă a inamicului; a doua zi, la 30 septembrie, era semnat armistiţiul cu Bulgaria, la Salonic. Guvernele aliate, tulburate de acest marş fulgerător atât de contrar obiceiurilor lor, erau tot atât de „derutate" ca şi inamicul. Ele au oprit această ofensivă lângă Uskub. De abia la 6 octombrie, după o ofensivă tot atât de victorioasă, Franchet d'Espèrey a obţinut autorizaţia să o reia în direcţia Dunării.

Armistiţiul bulgar, primul din acest război, determină curând un al doilea. Bulgaria fiind scoasă din luptă, Turcia, despărţită de Occident, tu nevoită să capituleze la rândul ei, la 30 octombrie.

În timp ce Bulgaria capitula la Salonic, reprezentantul ei la Berlin semna cu ceilalţi trei delegaţi ai împătritei alianţe (ai Germaniei, Austro-Ungariei şi Turciei) un protocol prin care Dobrogea era cedată ţării sale în întregime şi fără restricţii, Dobrogea care fusese mai întâi atribuită în condominium coaliţiei lor. Triumfător, el sosi la Sofia cu acest trofeu în geantă şi acolo află că, prin capitularea Bulgariei, această provincie îi era luată integral. Dobrogea rămase însă câtva timp un măr al discordiei între România şi aliaţi, ca şi între Clemenceau şi mine. Presa de la Bucureşti (încă sub control german) exploata o telegramă de la Paris, conform căreia aliaţii s-ar gândi la o împărţire a Dobrogei între România şi Bulgaria. De aici se trăgea concluzia că Antanta suferea de o

„bulgarofilie” incurabilă şi că avea pretenţia să dispună de teritoriile eliberate de armatele sale, fără să ţină seama de angajamentele luate faţă de România. După o dezminţire dată de guvernul francez, concepută în termeni suficient de ambigui ca să poată fi interpretată ca o confirmare par

ţială, am cerut guvernului francez, printr-o telegramă din 27 octombrie, o declaraţie destul de categorică pentru a pune capăt unei campanii de presă cu atât mai regretabilă, cu cât România se pregătea să coopereze din nou cu noi.

În Amintirile sale, Poincaré povesteşte ieşirea lui Clemenceau la şedinţa Consiliului de miniştri, unde Pichon3 a citit telegrama mea: „E prea de tot cu românii ăştia care ne-au părăsit şi ne tot cer câte ceva!” Poincaré nu a reprodus vorbele de ocară şi ameninţările la adresa umilei mele persoane rostite de „Tigru”, care continua să-mi impute armistiţiul românesc şi toate dezastrele pe care Antanta le datora pe acest front neexecutării promisiunilor pe care le făcuse, inerţiei sau incoerenţei mişcărilor ei. Cum secretul deliberărilor ministeriale nu exista mai mult pe timp de război decât pe timp de pace, am aflat prin scrisori particulare de aceste afirmaţii precum şi de merituoasa şi victorioasa intervenţie a lui Pichon în favoarea mea. El atrase atenţia că telegrama incriminată aparţinea categoriei de telegrame „identice” a tuturor reprezentanţilor aliaţi în România şi că reprezentantul Franţei nu putea avea altă opinie decât colegii săi asupra acestui punct fără ca astfel să dăuneze influenţei noastre la Iaşi.

Din aceleaşi scrisori aflam, fără să mă mir, că „Tigrul” cheltuia mai puţină energie împotriva lui Sarrail, care nu avea dreptate, decât împotriva mea, care aveam atât de evident dreptate. Nu puteam mobiliza pentru cauza mea nici cea mai neînsemnată lojă masonică. Toţi fraţii celor „trei puncte” 4 făceau semnul „pericol” când venea vorba de rechemarea lui Sarrail. „Nu vom permite, spuneau ei, ca un general republican să fie umilit”. La

rândul său, Clemenceau repeta în faţa Consiliului de miniştri: „Sarrail trebuie să dea socoteală”. Nu i s-a cerut socoteală niciodată. Lui Pétain, comandantul şef al armatelor franceze, Clemenceau îi spuse într-o zi: „Vi-l voi pune pe Sarrail la dispoziţie”. – „Mulţumesc pentru dar, asta înseamnă că îmi lăsaţi mie răspunderea

3 Pichon, Stephen (1857 – 1933), om politic francez, ministru al Afacerilor Externe al Franţei (nov. 1917-ian. 1920).

4 Simbolul triunghiului masonic.

să-l demit”. – „îmi voi lua eu însumi această răspundere”. Nu şi-a luat-o niciodată, şi nu a luat-o niciun alt om politic francez, deoarece Ribot aşteptă somaţia lui Lloyd George pentru a-i numi un succesor la Salonic, dar fără a-l demite. Sarrail era menajat cu atâta grijă, încât i s-a acordat medalia militară în aceeaşi zi în care i s-a decernat şi generalului de Castelnau, ca pentru a echilibra această distincţie conferită unui „iezuit cu cizme” cu cea a unui înalt demnitar al francmasoneriei.

Franchet d’Espèrey merită medalia militară şi justifică rechemarea lui Sarrail dovedind de ce sunt capabile armatele de la Salonic conduse de un şef adevărat. La 20 octombrie, francezii au ajuns la Dunăre în regiunea Vidin şi l-am Palanka. Arunci sosi la Salonic generalul Berthelot, investit cu o nouă comandă, cea a „armatei de la Dunăre”, pe care nesăbuinţa sau invidia Parisului o lăsase aproape independentă de Franchet d’Espèrey. Aceşti doi mari comandanţi supremi, cu toate că se apreciau reciproc, nu se simpatizau. Simţind aceeaşi afecţiune şi aceeaşi admiraţie pentru unul şi pentru celălalt, îmi promiteam că mă voi strădui să le împrăştii prejudecăţile reciproce. Cer umbrelor lor iertare. Le subestimam virtuţile. Am rămas cu bunele mele intenţii: acelaşi înalt sentiment al datoriei transformă fosta lor rivalitate într-o nobilă şi rodnică emulaţie. Franchet d’Espèrey înţelese imediat că, prin popularitatea de care se bucura în România, Berthelot era acel sortit să joace

primul rol pe plan militar şi îi pregăti o intrare triumfală în Bucureşti.

Ofensiva fulger a armatei noastre din Orient lovi ca un trăsnet în câteva zile pe toţi adversarii noştri de pe acest front şi grăbi prăbuşirea lor pe frontul occidental. La 30 octombrie, amiralul englez Calthorpe semnă la Mudros armistiţiul cu Turcia, în numele tuturor aliaţilor, dar în beneficiul exclusiv al Angliei care, instalând Cartierul general al generalului Milne la Constantinopol, îi înlătură pe Franchet d'Espèrey şi Franţa. Niciun foc nu s-a tras între aliaţi şi turci. La l noiembrie, sârbii intrau în Belgrad. Ungaria, ţara cea mai reacţionară din Europa, era în plină revoluţie bolşevică, ceea ce atestă virulenţa veninului în climatul înfrângerii. La 6 noiembrie, Franchet d'Espèrey, asistat de Cartier, semnă la Belgrad armistiţiul ungar cu Mihály Kârolyi

232

Clauzele principale: armata ungară va fi total demobilizată; trecerea armatei franceze în direcţia Germaniei va fi cu totul liberă şi înlesnită; Banatul sârbesc şi Transilvania românească vor fi evacuate de autorităţile ungare; forţele germane care nu vor fi evacuat Ungaria până la 7 noiembrie vor fi internate în lagăre.

La 9 noiembrie, armata de la Dunăre sub comanda lui Berthelot trecu fluviul în trei locuri în amonte de Giurgiu, pentru a face joncţiunea cu armata română, căreia fostul şef al misiunii noastre militare îi dădu întâlnire printr-un vibrant mesaj radiodifuzat. Ea va fi mai punctuală la această întâlnire decât divizia engleză de la Salonic, afectată de Franchet d'Espèrey armatei Dunării, dar reţinută de generalul Milne mai aproape de Bosfor, pentru a consolida acolo preponderenţa britanică.

În cursul acestor evenimente, situaţia din România evolua în acelaşi ritm şi în acelaşi sens. Ocupaţia germană devenea din ce în ce mai brutală, cu cât era mai ameninţată. Opinia publică se familiariza cu ideea unei noi mobilizări. Imediat după semnarea armistiţiului bulgar prevestitor al celor ce vor urma, regele mă convocă pentru

a-mi spune: „Ştiţi că eu nu am încetat să mă consider aliatul dumneavoastră. Mi-am ţinut promisiunea să nu închei pacea cu inamicii dumneavoastră şi ai mei. În ciuda ameninţărilor lor, am întârziat schimbul instrumentelor de ratificare ale tratatului de sclavie pe care ni l-au impus după trădarea rusească. Sunt nerăbdător să lupt alături de prietenul nostru Berthelot, dar orice gest prematur nu ar duce decât la o nouă catastrofă, la un măcel inutil şi la distrugerea a ceea ce mai rămâne din armata şi din ţara mea. Totuşi, împreună cu toţi şefii armatei, sunt gata să decretez mobilizarea, chiar înainte de a stabili contactul nostru efectiv cu trupele franceze, şi să înfrunt riscuri mari neaşteptând această legătură, dacă există o şansă serioasă s-o grăbesc. Pentru moment, nu am putea să vă dăm decât trei sau patru divizii, cea mai mare parte a efectivelor noastre aflându-se în teritoriul ocupat, dar socotim că la o lună după plecarea nemţilor, vom dispune de patru până la cinci sute de mii de combatanţi. Dacă este prea târziu ca să participăm la victorie, armata mea vă va ajuta să o confirmaţi. Dacă există o dreptate, nimeni nu vă va contesta-o, căci toate popoarele subjugate

Îşi vor datora eliberarea cu precădere Franţei. Pentru ca această victorie să vă fie asigurată, puteţi să contaţi pe armata mea, încadrată de ofiţeri francezi, ca pe o armată franceză”.

La 3 noiembrie, la Bucureşti, răspândindu-se vestea că sosesc trupele franceze, populaţia aclamă Franţa şi cântă Marse-ieza sub ferestrele lui Mackensen. Proclamarea stării de asediu şi executarea a numeroşi ostatici restabiliră provizoriu ordinea.

La 6 noiembrie, regele ceru demisia lui Marghiloman şi constitui un guvern de tranziţie sub preşedinţia generalului Coandă, desemnat de Brătianu, cu generalul Grigorescu, eroul de la Mărăşeşti, unul din cei mai valoroşi colaboratori ai lui Berthelot, la Ministerul de Război, ceea ce puse în mişcare executarea planului pe care mi-l expusese regele câteva zile mai înainte, în acelaşi timp,

două decrete dizolvau Parlamentul ales sub controlul inamicului, precum şi întreaga lui operă legislativă.

Recenta lege de naturalizare a evreilor era astfel anulată, ceea ce provocă o neînţelegere între România şi Antantă. Sfătuisem pe Brătianu, şef ocult al guvernului, să declare că această naturalizare se va efectua imediat ce se va întruni un Parlament liber ales. Brătianu, politician prea fin ca să nu înţeleagă necesitatea acestei naturalizări, ne răspunse: „Vom face această declaraţie cât de repede va fi posibil, dar, în interesul însuşi al evreilor, este mai bine să o amânăm până la sfârşitul mobilizării, când guvernul va fi astfel în măsură să împiedice pogromurile pe care această reformă ar risca să le provoace acum. De altfel, aproape toţi evreii doreau făţiş victoria germană. Faptul că dintre evrei provine şi majoritatea conducătorilor sovietici măreşte şi mai mult exasperarea împotriva lor”.

La Londra şi chiar la Washington, această amânare inspirată de o solicitudine mai luminată faţă de evrei va fi considerată ca o crimă. Germanofilia acestora, reflex al celei a coreligionarilor lor din Europa Orientală şi Centrală, se explica, de asemenea, prin iudeofilia atribuită Germaniei de când cu tratatul de la Berlin care, în 1878, prevedea la articolul VII egalitatea de tratament între israeliţii români şi autohtoni. „Pentru Bismarck, spunea regele Carol, orice evreu este un Rothschild cultivat”.

234

La 10 noiembrie, regele ordonă mobilizarea. Delegatul militar al guvernului român îi înmânã lui Mackensen un ultimatum care-i dădea douăzeci şi patru de ore pentru a părăsi teritoriul românesc cu toate trupele sale. Guvernul român declară inamicului că tratatul de pace cu imperiile centrale nefiind ratificat, consideră că alianţa din 1916 este în vigoare.

Dragostea pentru Franţa, multă vreme împiedicată să se manifeste, izbucni atunci cu violenţă, în aceeaşi zi de 10 noiembrie, ziua celei de-a doua mobilizări, o mulţime mai numeroasă şi mai entuziastă ca la prima mobilizare din 1916 năpădi imensa curte a Conservatorului-legaţie şi se

revărsă pe străzile vecine aclamând Franţa şi cântând Marseieza. Am fost obligat să apar la balcon şi să reînnoiesc, fără autorizaţia guvernului meu, angajamentele alianţei noastre. Această mulţime, neputând să prevadă armistiţiul care s-a încheiat a doua zi pe frontul occidental, acceptă cu bucurie, după atâtea sacrificii, alte sacrificii noi. Ea ilustra acest loc comun că îţi iubeşti cu atât mai mult patria, ca şi vreo altă fiinţă, cu cât suferi mai mult pentru ea.

În opinia românilor, Antanta era întruchipată atât de complet doar de Franţa, încât uitau de ceilalţi membri ai ei. Dintr-un sentiment de solidaritate interaliată, a trebuit să insist ca să obţin organizarea unei „manifestaţii spontane" în faţa legaţiilor Angliei şi Statelor Unite.

La 12 noiembrie, avu loc altă manifestaţie, dar mai autentic spontană. La ora 10 dimineaţa, înconjurat de tot personalul legaţiei şi cu cei câţiva ofiţeri francezi camuflaţi în civil în timpul ocupaţiei şi acum în uniformă pentru prima oară de la plecarea misiunii noastre militare, m-am dus la gara din Iaşi pentru a înmâna Crucea de Război reginei Maria care se înapoia după o noapte întreagă de inspecţie a ambulanţelor reorganizate în grabă. O mulţime imensă o primi pe suverană cântând Marseieza. La scurta mea cuvântare care celebra eroismul ei, ea răspunse simplu, mângâind crucea pe care tocmai o prinsesem pe uniforma ei de infirmieră: „Iată ce-mi face mai multă plăcere decât toate marile decoraţii cu cordoane". Apoi, ghicind că dacă nu lua ea iniţiativa, respectul ce-l purtam rangului ei excludea ritul îmbrăţişării, adăugă: „Ce aşteptaţi pentru a mă îmbrăţişa?" N-am

aşteptat să mi-o spună de două ori. Mulţimea, tot în sunetul Mar seiezei, o duse în triumf până la maşina ei.

În mod foarte delicat, Berthelot, sosit la porţile Bucureştiului în fruntea armatei eliberatoare, aşteptă ca să intre, la l decembrie, înapoierea regelui şi reginei pentru a-i asocia, împreună cu câteva regimente româneşti, la onoarea acestei zile istorice De acord cu mine, Berthelot

invită chiar şi contingente engleze să defileze între soldaţii regelui Ferdinand şi soldaţii noştri, în fruntea cortegiului, pe cai minunaţi, călăreau regele, regina în uniformă de colonel de roşiori şi generalul Berthelot, într-un uragan de aclamaţii frenetice, sub o ploaie de flori. Pe tot parcursul, la ferestre şi balcoane, fluturau drapele româneşti şi franceze, printre care câteva drapele englezeşti, italiene şi americane erau arborate la vedere, din ordinul prefectului de poliţie.

La 5 decembrie am oferit un banchet regelui, reginei, statului major al lui Berthelot şi colegilor mei aliaţi, în răspunsul său la toastul meu, regele Ferdinand, fără să uite de celelalte puteri ale Antantei, a pus accentul mai ales pe fraternitatea franco-română şi pe bucuria sa să vadă „în fruntea armatelor aliate pe generalul Berthelot, Berthelot al nostru, căci este într-adevăr şi al nostru, prin calitatea sa de cetăţean român şi prin prietenia pe care n-a încetat să o arate ţării mele”.

La 7 noiembrie, clubul „Tinerimea”, care prin statutul său era închis străinilor, mă primea, împreună cu ofiţerii armatei Berthelot, pentru a ne dovedi – proclamă preşedintele – că la Bucureşti, francezii nu sunt socotiţi străini.

În ziua în care au intrat trupele franceze, un ziar ilustrat le saluta publicând un desen reprezentând o femeiuşcă decoltată aşezată în faţa mesei ei de toaletă încărcată cu flacoane de parfum goale, cu legenda: „Vin francezii, în sfârşit vom avea Coty adevărat”. Profesorul Iorga, mandatat de Comitetul clubului pentru a ne ura bun venit, îşi încheia cuvântarea cu cuvintele: „Noi iubim Franţa mai puţin pentru domnişoarele ei, cât pentru că este cea mai mare doamnă a Istoriei”.

Două ocazii pierdute.

— La câteva zile după aceea, Bucureştiul îl primea pe Franchet d’Espèrey cu onoruri aproape re

gale. Găzduit la palat, a fost obiectul celor mai măgulitoare atenţii. Din stocurile armatei, ne-a

aprovizionat din belşug cu şampanie, încălţăminte (bocanci de ordonanţă pe care i-am împărţit colegilor mei din corpul diplomatic, pentru a-i face să preţuiască avantajele unui comandament francez pe acest front) şi parfum pentru doamne. Mi-a oferit şi argumente pentru a-l face, pe cât posibil, pe ministrul Afacerilor Externe să adere la opiniile sale asupra exploatării şi consolidării victoriei. Însă frontul parizian, sau aşa cum îl numea statul său major „coaliţia dintre Anglia şi Clemenceau", rezista mai bine ca frontul turco-bulgar.

Cu toate că îl ştiam egal sau chiar superior oricărui destin, mă aşteptam să-l găsesc oarecum îmbătat de succesele sale cele mai strălucite şi cele mai rapide ale războiului, de ovaţiile şi arcurile de triumf care-l întâmpinau în ţările eliberate. Franchet d'Espèrey era însă indignat. Ca toţi marii oameni de acţiune, el se uita înainte, nu înapoi. Armistiţiul de la 11 noiembrie5 pe care, pe drept cuvânt, îl considera prematur, a oprit brutal pe „chişiţe", cum spun cavaleriştii noştri, acest pur sânge care-şi roade frâul. În loc să-şi continue marşul rapid prin Budapesta şi München până la Berlin, pentru a da mâna cu Foch, spre a impune principalului inamic pacea în capitala lui şi să asigure astfel victoria pretutindeni, Franchet d'Espèrey visa un Leipzig6 invers, unde saxoni şi bavarezi ar trece în tabăra adversă, cea a Franţei, atraşi de avantaje deosebite; visa un Maraton al civilizaţiei creştine, bătălie a naţiunilor unde, sub comandamentul suprem al statului nostru major, ar lupta români, sârbi, greci, polonezi, cehi, ce se ofereau cu dragoste sub efectul acelui „coup de foudre", în sensul pasional al cuvântului, care era pentru ei victoria noastră. Pe lângă aceste naţiuni, surori greco-latine, întâietatea spirituală a Franţei şi dezinteresul ei teritorial absolut, îi asigurau un con

5 La 11 noiembrie 1918, la Rethondes, s-a semnat armistiţiul care îi impunea Germaniei învinse retragerea de pe teritoriile ocupate.

6 La Leipzig a avut loc „Bătălia naţiunilor" (16 – 19 octombrie 1813) între Napoleon şi aliaţi (austrieci,

prusieni, ruşi şi suedezi), care s-a încheiat cu înfrângerea trupelor franceze, datorită trupelor saxone şi bavareze, care au fost silite să se retragă peste Rin, şi cu pierderi foarte grele pentru ambele părţi (115.000 de oameni ucişi).

237

curs destul de puternic pentru a răsturna în favoarea sa raporh de forţe în ocuparea Germaniei. Dar, de pe acum, diktatul an glosaxon limita această ocupaţie în spaţiu şi în timp, spre neno" rocirea tuturor celor interesaţi, inclusiv germanii.

Foarte clarvăzător, Franchet d'Espèrey atribuia acest armistiţiu mai ales presiunii britanice. Mai târziu, voi auzi spunându-se la Londra că, răspunzând lui Lloyd George care-l întreba la începutul lui noiembrie 1918, cât timp ar trebui pentru a impune Germaniei pacea, Foch răspunse: „Între o lună şi patru luni". Lloyd George ar fi preferat un armistiţiu imediat, pentru că prelungirea ostilităţilor timp de patru luni ar fi însemnat o contribuţie mult mai masivă a Statelor Unite, care ar fi sporit corespunzător pretenţiile lor la conducerea lumii de după război. Oprind armatele aliate în Occident la Rin şi în Orient la Dunăre, Lloyd George era preocupat şi de oprirea ascensiunii Franţei, care, din punct de vedere militar, conducea pe cele două fronturi. Aceasta în virtutea reflexului care ridică întotdeauna politica britanică împotriva oricărei preponderenţe pe continent. La Iaşi, strălucita victorie a lui Franchet d'Espèrey şi armistiţiul de la 11 noiembrie, departe de a ne face să renunţăm la planurile noastre de intervenţie în Rusia, ne ofereau argumente în favoarea lor şi mijloace să le realizăm. Cum să nu folosim imensul prestigiu şi elanul acestei victorii pentru a o consolida organizând pacea pe cele două fronturi, mai ales când ne punea la îndemână, împreună cu armatele aliate din Orient, instrumentul necesar acestui scop?

Chiar la 19 noiembrie telegrafiam la Paris şi generalului Franchet d'Espèrey: „O intervenţie militară în Rusia, chiar cu efective reduse, ar avea cele mai mari

şanse să prevină o anarhie care, lăsată în voia ei, se va generaliza foarte repede şi va cere în curând eforturi foarte mari pentru a o stăpâni.

Confirm că este esenţial, din punctul de vedere al situaţiei noastre viitoare în Rusia, ca Franţa să ia ostentativ iniţiativa deciziilor care se impun şi pe care colegii mei le vor cere într-o viitoare telegramă".

Într-adevăr, colegii mei, prea încrezători în guvernele lor, aşa cum eram şi eu în al meu, nu bănuiau că, în ciuda tuturor

greşelilor lor pe acest front, acestea vor fi destul de nesăbuite pentru a lăsa să le scape ocazia de a obţine în Rusia rezultate incalculabile, fără prea mare cheltuială, aşa cum doreau delegaţii Rusiei încă nebolşevizate.

Această delegaţie rusească de la Iaşi, singurul loc unde putea lua contact cu aliaţii, reprezenta toate grupările politice ruseşti cu excepţia extremei drepte şi a extremei stingi, adică absolutiştii şi bolşevicii, sub preşedinţia lui Miliukov, cuminţit de necazurile sale şi mai clarvăzător decât guvernele noastre, încă din luna august, el le judeca, pe ele şi situaţia lor, fără iluzii, într-o convorbire la Kiev cu Robert de Flers pe care i-l trimisesem pentru a pune de acord acţiunea sa şi a noastră. Iată declaraţiile lui Miliukov, transmise imediat la Paris, aşa cum le regăsesc, dictate de el şi consemnate de Robert de Flers:

„Politica aliată în Rusia seamănă de mult timp cu cea a unui om care se îneacă şi încearcă să se agaţe de un pai. Ea a susţinut pe rând pe Kerenski, pe Rada ucraineană (guvernul Ucrainei separatiste) şi pe bolşevici. Nu a luat niciodată în serios mişcarea monarhică, la Paris Kerenski este sărbătorit şi aceasta ar fi de ajuns să îndepărteze de aliaţi toate elementele sănătoase din Rusia. Pe Don, armata noastră de voluntari nu este susţinută, pentru că este monarhistă, şi, cu toate că ţine cu aliaţii, este paralizată din lipsă de mijloace materiale.

Dacă, aducând colaborarea partidului meu, pot

obţine proclamarea unui guvern la Moscova şi revizuirea tratatului de la Brest-Litovsk7, îmi voi face datoria de bun patriot, hotărât să rezist tendinţelor separatiste, acceptând acest târg. Pentru a-l evita, aliaţii nu pot face decât un singur lucru: să proclame imediat monarhia în Siberia. Germanilor le este foarte frică de asta. Însă Parlamentul republican al Franţei va putea oare permite aliaţilor să joace acest rol?

7 La Brest-Litovsk, la 3 martie 1918, s-a semnat tratatul de pace între Germania, Austro-Ungaria, Bulgaria şi Imperiul Otoman pe de o parte, şi Rusia Sovietică de cealaltă, care renunţa atunci la Polonia şi Ţările Baltice, încheierea ostilităţilor pe frontul de est permitea Germaniei să accentueze presiunea asupra frontului francez.

Dacă Franţa l-ar juca, aş fi fericit, căci simpatia şi admiraţia mea pentru ea nu s-au schimbat”.

La delegaţia prezidată de domnul Miliukov se asocie domnul Poklevski, fost ministru al lui Nicolae al II-lea în România acreditat de generalul Denikin (succesor al generalului Alexeev în fruntea unei armate contrarevoluţionare) pe lângă cei patru miniştri ai Franţei, Angliei, Italiei şi Statelor Unite, singurul lor organ de comunicare cu guvernele noastre. Noi le transmiteam deci părerile tuturor elementelor „antantofile” din Rusia, „absolutiştii” şi „bolşevicii”, care nu erau reprezentaţi pe lângă noi fiind, de asemenea, şi progermani, primii – care fuseseră întotdeauna progermani – pentru că scontau pe victoria germană pentru a recuceri puterea, iar ceilalţi, pentru că o datorau în mare parte sprijinului Berlinului.

La sfârşitul primei noastre şedinţe de deliberări cu delegaţia rusă, noi transmiteam prin telegrame „identice” guvernelor noastre un memoriu în care aceasta cerea intervenţia lor. îl comentam în felul următor:

„Cu aprobarea unanimă a delegaţiei, domnul Miliukov ne-a declarat că nu a luat contact cu germanii decât pentru că reprezentau singura forţă organizată

pentru menţinerea ordinii.

Solicitând stăruitor o intervenţie militară imediată a Antantei pentru reconstituirea Rusiei, el ne-a cerut să considerăm bolşevismul ca ultimul aliat al Germaniei. A adăugat că nu este vorba numai de existenţa Rusiei, ci şi de necesitatea de a suprima pericolul universal pe care-l reprezintă propaganda bolşevică.

Delegaţia rusă insistă foarte mult ca, fără să aştepte organizarea unui corp expediţionar, Antanta să facă începând de pe acum o demonstraţie navală în porturile ruseşti de la Marea Neagră.

Potrivit tuturor informaţiilor noastre, această demonstraţie ar produce un efect moral ce ar înlesni sarcina trupelor care vor trebui trimise ulterior.

Rugăm guvernele noastre să ne facă cunoscute de urgenţă deciziile lor asupra acestui subiect”.

Aceste decizii nu le-am aflat decât în tăcerea şi inerţia guvernelor noastre. Pentru a răspunde tuturor obiecţiunilor posibile.

240

noi repetam că delegaţii chemaţi să formeze, cu concursul nostru, viitorul guvern rus ne dădeau toate garanţiile necesare pentru interesele noastre şi cele ale aliaţilor: o declaraţie că nu îi interesa Basarabia, declaraţie căreia România îi subordona concursul ei indispensabil, cel puţin ca bază, pentru o acţiune interaliată împotriva bolşevismului; recunoaşterea independenţei Poloniei, care furniza deja contingente armatei lui Denikin. O delegaţie a Comitetului naţional polonez de la Cracovia, acreditată, de asemenea, pe lângă noi, colabora în mod cordial sub auspiciile noastre cu delegaţia rusă împotriva duşmanului comun principal, extremismul moscovit.

Potrivit scrisorilor personale pe care le primeam de la Paris, ni se reproşa că ne luam drept centrul universului, că ne lăsam înşelaţi de nişte emigraţi fără nicio autoritate în Rusia şi că eram gata să prelungim războiul.

La Iaşi eram însă bine şcoliţi în privinţa neîncrederii

faţă de ruşi, fără deosebire între vechiul şi noul regim: şi unul, şi altul ne trădaseră acolo mai mult ca oriunde, dar în mod foarte inegal. De aceea transmiteam indicaţii la Paris numai după ce fuseseră controlate de numeroşii noştri agenţi în Rusia, iar cererile lor de ajutor, numai dacă Brătianu, care dintre toţi oamenii de stat ai vremii se temea probabil cel mai mult de Rusia, le considera conforme cu posibilităţile şi cu interese generale ce se confundau cu cele ale României. Or, Brătianu ne oferea să aprovizioneze armata lui Denikin cu muniţii luate din depozitele ruseşti care mai existau în România, până când comandantul armatelor din Orient va fi în măsură să se îngrijească de această aprovizionare.

Nu neglijam să aducem acestor cereri, câteodată dictate de nerăbdare, corectivele impuse de prudenţă. Astfel, delegaţii ruşi evaluau la 150.000 de oameni efectivele necesare pentru a restabili ordinea cu ajutorul lui Denikin; noi eram de părere că această evaluare, fără îndoială corectă cu o lună în urmă, era acum prea slabă, pentru că nici timpul nu lucra pentru noi, nici Germania, care livra armatei bolşevice în curs de formare arme şi muniţii de care nu dispunea armata contrarevoluţionară, mult superioară în celelalte privinţe.

241

Pentru a le permite guvernanţilor noştri să-şi măsoare autoritatea morală pe acest front, după victoriile lui Franchet d’Espèrey, le semnalam afluenţa la Iaşi a unor delegaţi din întreaga Rusie meridională, terorizaţi de bolşevism şi implorându-ne să dăm ordin nemţilor „să menţină ordinea până la sosirea trupelor aliate”. Se generaliza şi se consolida peste tot convingerea că doar o dictatură militară interaliată, însoţită de propagandă şi de o acţiune politică, putea salva Rusia de o anarhie sângeroasă. Eram rugaţi stăruitor, dacă nu puteam să-l reţinem pe jandarmul german, măcar să reducem la minimum intervalul necesar între plecarea lui şi sosirea primelor trupe aliate. Brătianu ne punea la dispoziţie armata română, ca să intervină în Rusia în virtutea unui

mandat al aliaţilor şi sub controlul lor. Dar, foarte înţelept, el observa că din cauza antagonismului româno-rus acţiunea acestei armate ar fi proporţională cu forţa ei efectivă, pe când prezenţa unor trupe aliate ar produce un efect moral cu totul superior, care ar permite obţinerea unor rezultate importante, chiar şi cu contingente slabe. Raporturile ruso-japoneze fiind grevate de acelaşi antagonism, concursul eventual al trupelor Mikadoului în Siberia reclama cu atât mai mult o faţadă şi o direcţie interaliate, cu precădere cea a francezilor. Cu această condiţie, delegaţia rusă accepta şi chiar solicita ajutor din partea tuturor, căci „cel care este în fundul prăpastiei, spunea Miliukov, se face frate şi cu dracul ca să iasă”.

Miliukov ne repeta că trupele trimise de Antantă în Rusia (cu precădere cele franceze) ar da un randament mai ridicat ca oriunde, valoarea lor proprie fiind sporită prin forţa lor de atracţie şi de impulsionare, în Rusia, opinia publică aştepta, mai ales de la noi, iniţiativa şi dirijarea acestei operaţii de salvare, Franţa fiind de departe cel mai vechi dintre aliaţii ei, cel mai democrat şi cel mai dezinteresat.

Acţiunea noastră militară trebuia să fie dublată de o acţiune financiară prin crearea unei bănci interaliate şi a unei acţiuni comerciale menite să aprovizioneze Rusia cu articole de primă necesitate, ce nu se puteau găsi acolo, pe care austro-germanii nu le puteau procura, dar care în America şi în Japonia existau

din belşug. Astfel, Antanta i-ar apărea ca o providenţă economică şi politică.

La Paris, departamentele Războiului şi Marinei aprobau fără rezerve planul elaborat pe aceste baze de ataşatul nostru militar şi de ataşatul naval, în vederea executării acestui plan, s-a luat legătură cu toţi ofiţerii noştri care vorbeau ruseşte şi, desemnaţi de mine, cu ofiţerii coloniali pe care-i văzusem lucrând în Maroc şi care mi se păreau cel mai bine pregătiţi pentru o sarcină complexă, atât militară cât şi politică. Această aprobare a

ministerelor tehnice, singurele care erau convinse de necesitatea şi posibilitatea intervenţiei noastre, pune în evidenţă caracterul exclusiv parlamentar sau ideologic al piedicilor ce trebuiau învinse.

Exprim aici nu o părere personală, ci o constatare unanimă a tuturor celor care, din primele rânduri, observau prima fază a revoluţiei ruse. Această unanimitate, niciodată dezminţită, a diplomaţilor şi militarilor Antantei, în legătură cu care nu cunosc alt exemplu în tot timpul războiului din 1914 – 1918, în oricare punct al diverselor sale teatre, imprimă constatării lor pecetea evidenţei celei mai autentice. Se va spune oare că eram înşelaţi de o optică locală, limitată la periferia acestei ţări imense? Dar această periferie cuprindea jumătatea Rusiei despărţită de Moscova, în ceea ce priveşte Rusia septentrională, mă refeream la părerea ambasadorului nostru, domnul Noulens, a cărui corespondenţă ajungea la mine via Arhanghelsk-Paris-Salonic.

La Iaşi nu eram obligaţi, în telegrame confidenţiale, să respectăm menajamentele impuse domnului Noulens faţă de preşedintele Wilson în amintiri destinate publicului. Noi cunoşteam mai bine decât el slăbiciunile sovietelor care, la ele acasă, în capitala lor, ridicau un zid poliţienesc între diplomaţii străini şi realităţi, în sfârşit, cunoşteam mai bine şi forţele mult superioare care se ofereau Antantei pentru a se răfui cu ele: armata română, armata albă a lui Denikin şi numeroşii voluntari polonezi ce se înscriau la Comitetul lor naţional, care avea o delegaţie la Iaşi. Pentru a le folosi şi a le coordona, lipsea doar armamentul (nemţii livraseră bolşevicilor toate depozitele ruseşti) şi un stat-major francez.

243

Nu era vorba, aşa cum eram acuzaţi la Paris, ca armata franceză să se angajeze într-o aventură nesăbuită, să reînceapă campania lui Napoleon I, cu acelaşi rezultat dezastruos, între acea campanie şi cea pe care o propuneam ar fi fost aceeaşi diferenţă ca între cumplitul

război din Spania8 din vremea lui Napoleon război de cucerire care fanatiza întreaga naţiune împotriva lui şi plimbarea militară care, sub Restauraţie, a restabilit acolo autoritatea regală. Ceea ce ne lipsea nu era un Napoleon, ci un Ludovic al XVIII-lea.

Guvernul sovietic nu era atunci decât un amestec fragil şi eterogen, dar exploziv la termen dacă nu era distrus, compus din fanatism, din sadism, din nebunie curată şi din corupţie. Teroarea şi Directoratul în acelaşi timp, cu Robespierre, Marat, Fou-quier-Tinville şi Barras, la scara barbariei asiatice, dar fără urmă de Danton. Ministru de Război în Rusia era Verkovski, pe care-l cunoscusem bine la Iaşi, bisericos, ţarist, petrecăreţ şi venal, cucerit apoi de atracţia bolşevismului. Aflând de capitularea oraşului Riga, el a toastat pentru înfrângerea Rusiei şi apoi a aruncat paharul şi portretul ţarului pe fereastră.

Între timp, la Paris, un curent puternic de opinie împingea guvernul să folosească situaţia noastră în România pentru a intra în acţiune în Rusia meridională împotriva regimului bolşevic, prin asfixierea economiei şi printr-o intervenţie militară pe graniţele Basarabiei şi pe frontul maritim al Mării Negre.

La 27 octombrie 1918, o dispoziţie secretă, transmisă de la Paris prin comandantul suprem Franchet d'Espèrey, îi ordona generalului Berthelot să „intre în acţiune" în Rusia de Sud împreună cu România, pentru a „realiza încercuirea economică a bolşevismului şi a-i provoca prăbuşirea". (Text oficial)

Biroul 2 (biroul politic) al armatelor aliate din Orient nu putea decât să aprobe principiul acestei intervenţii. Şeful biroului, comandantul Cartier, stabilise un plan care se inspira din aceleaşi idei directoare ca proiectele elaborate la Iaşi de colabo

8 Războiul din Spania (1808): Napoleon goneşte dinastia de Bour-bon de pe tronul Spaniei şi o înlocuieşte cu fratele său Joseph. În 1814, după înfrângerea lui Napoleon la Waterloo, sub Ludovic al XVIII-lea, Fer-dinând

al VII-lea de Bourbon revine pe tronul Spaniei.

ratorii noştri militari, idei impuse de natura lucrurilor: încadrare şi întărire a celor două armate contrarevoluţionare ale generalilor Denikin şi Kolceak şi cooperarea trupelor din Africa (puşcaşi, legiune) nedemobilizabile şi de voluntari. Parisul nu ţinu nicio socoteală de aceste proiecte şi întâmpină criticile la adresa „dispoziţiilor" sale cu ordinul formal de a fi executate. Lucrurile se petreceau ca şi cum, pentru a da o satisfacţie aparentă dreptei în timp ce era ascultată stânga, guvernul voia să demonstreze imposibilitatea de a acţiona în Rusia, întrunind totodată toate condiţiile unui eşec lamentabil. Să nu uităm, de asemenea, subordonarea vădită, dar limitată nu doar la Constantinopol, a politicii noastre politicii Angliei, mereu mândră de opera ei în Rusia, a cărei revoluţie o considera drept „cel mai mare succes al ei". (Declaraţii ale ambasadorului său la Sankt-Petersburg, Sir George Buchanan, ofiţerilor noştri, în septembrie 1917)

„Mâna liberă" dată generalului Berthelot în Rusia meridională era o mână goală. Nu se mai adăuga nimic celor opt divizii ale noastre, care de abia ajungeau să asigure ocuparea Ungariei, Bulgariei şi Turciei europene, dacă nu voiam să fim complet înlocuiţi de „aliaţii" noştri englezi, acum mai ostili faţă de noi decât foştii noştri adversari. Şi cum să cerem un efort indefinit în timp şi în spaţiu oamenilor noştri slăbiţi de oboseală şi de boli, în timp ce în Franţa camarazii lor demobilizaţi şi încununaţi cu lauri se întorceau la vetrele lor? Ca şi cum aceasta nu ar fi ajuns ca să-i demobilizeze moralmente, li se impunea o campanie de iarnă în Rusia în uniformă de pânză, cea din vara anului 1918. Cu cine? împotriva cui? Cu o armată contrarevoluţionară, aceea a albilor din Rusia, împotriva fraţilor lor aflaţi în libertate, noii cetăţeni ai marii Republici a Sovietelor? Nimic nu a fost trecut cu vederea pentru a face jocul ruşilor roşii, care au trecut la mobilizarea imediată, nu a unor regimente inexistente, ci a tuturor femeilor de moravuri uşoare care vorbeau

franţuzeşte, ca să primească la Odessa trupele noastre de debarcare. Această mare Republică, de la care democraţiile aşteptau regenerarea lumii, se menţinea în interior prin poliţia ei secretă şi cu sprijinul unei echipe de călăi, iar împotriva duşmanului exterior printr-un escadron de prostituate, cu mult mai redutabile

decât batalioanele de femei pe care le văzusem manevrând cu câteva luni înainte, tot la Odessa. Sub protecţia trupelor române ceea ce rămânea din divizia noastră debarcată la Odessa se retrase de-a lungul coastelor Mării Negre, spre Basarabia. Din această încercare de a provoca prăbuşirea „bolşevismului” nu mai rămânea, în afară de consolidarea lui printr-o victorie atât de uşoară, decât o lovitură puternică dată prestigiului nostru şi câteva sute de prizonieri francezi în mâinile roşilor. Recuperarea lor în cursul verii 1919 a fost foarte anevoioasă şi foarte costisitoare.

O dată trecută, revoluţia rusă pare irezistibilă ca o forţă a naturii. Dar nu era nimic mai artificial sau mai prefăcut ca această combinaţie de şiretenie germanică şi de candoare anglo-saxonă. Însă, după venirea la putere a lui Lenin şi Troţki expediaţi de la Berlin la Sankt-Petersburg şi finanţaţi de Washington şi Londra, nimic nu ar fi fost mai firesc decât prăbuşirea lor, dacă aliaţii, dezamăgiţi de lecţia dată de fapte, ar fi tras concluziile impuse de bunul simţ şi de instinctul de conservare. Istoria nu este un repertoriu de fatalităţi şi forţa lucrurilor este deseori un alibi al slăbiciunilor omeneşti. Niciodată în cursul carierei mele nu am avut, ca în 1918, la Iaşi, sentimentul unui destin în suspensie, la discreţia voinţei umane. Atunci aliaţii erau într-adevăr stăpânii prezentului şi ai viitorului, cu condiţia să fi profitat de această oră trecătoare în care lumea aflată în fuziune în creuzetul războiului atinsese un grad de plasticitate pe care-l va pierde curând, şi unde dinamismul degajat de exaltarea victoriei la unii coincidea cu pasivitatea înfrângerii la ceilalţi. Ceasul voinţei trece şi bate ceasul fatalităţii dacă

aşteptăm ca lutul să se răcească şi să se întărească. Observaţie valabilă pentru Germania, ca şi pentru Rusia, în 1918, lipsea artistul care să modeleze acest lut. Sau mai curând, libertatea a lipsit artiştilor de care dispuneam. Un duumvirat, cu Foch în Occident şi Franchet d'Espèrey în Orient, ar fi salvat lumea, atât cât poate fi salvată aici, pe pământ.

Dacă, la Iaşi, reprezentanţii aliaţi, fără să obosească, trăgeau necontenit şi zadarnic semnalul de alarmă, făceau asta nu pentru că ar fi avut viziunea catastrofelor în lanţ care se mai desfăşoară

şi astăzi9: triumful bolşevismului în Rusia, contaminarea universală, reacţia nazismului şi fascismului, conjuraţia germano-rusă, al doilea război mondial, sacrificarea celor mai siguri aliaţi ai noştri în spatele cortinei de fier, demisia, ca să nu spun sinuciderea Europei, declinul Occidentului, războiul rece, o nouă şi ruinătoare cursă a înarmărilor etc.

Noi simţeam în mod vag că, fără intervenţie în Rusia, Moscova va deveni, în toate ipotezele, epicentrul tuturor seismelor viitoare. Dacă, până la urmă, s-ar descompune, cadavrul ei ar otrăvi lumea, dispariţia ei ar crea o prăpastie fără fund, unul din acele viduri de care politica se îngrozeşte tot atât cât natura. Dacă ar învia, ar face-o pentru a creşte sub imboldul unei noi seve, iar greutatea ei ar face Europa să se răstoarne în altă prăpastie.

Bela Kunw, protejat al creştinătăţii.

— Da, 1918, una din acele clipe când Franţa ţinea balanţa destinului, dar punea greutăţi false, falsa ideologie, care făcea jocul Moscovei, confundând revoluţia rusă cu antiteza ei: pacea, libertatea, prosperitatea, dreptatea.

La Consiliul suprem de la Paris, acest areopag care, sub preşedinţia lui Clemenceau şi sub inspiraţia lui Wilson, promulgă o nouă Cartă a umanităţii, toate avantajele erau pentru Soviete şi toată severitatea pentru România,

principala lor victimă.

Asupra Conferinţei de pace nu ştiu decât ceea ce toată lumea ştie, şi uită, fapt care îmi îngăduie să o amintesc. La Paris, în timpul concediului meu din 1919, niciodată nu l-am văzut pe Clemenceau, nici pe vreunul din cei „big five", cei cinci mari, cu americanul Wilson, englezul Lloyd George, italianul Seialoja şi japonezul al cărui nume îmi scapă. Congresul vorbea engle

9 în anii '50, ai redactării memoriilor.

10 Kun, Bela (1886 – 1937), om politic maghiar. A înfiinţat Partidul Comunist Ungar şi, printr-o insurecţie, a cucerit puterea în martie 1919, instaurând un regim de teroare (Republica Sovietică Ungară). După înfrângerea armatei sale şi ocuparea Budapestei de către trupele române, s-a refugiat la Viena, apoi în U.R.S.S. unde a activat în cadrul Internaţionalei a III-a şi a fost executat din ordinul lui Stalin.

zeşte şi gândea americăneşte. Ministrul meu de Externe, Pichon întotdeauna foarte binevoitor pentru mine – nu fără merit, căci înspăimântătorul său patron, Clemenceau, tot îi mai cerea capul meu – mă sfătuia să mă dau la fund şi să-mi prelungesc concediul. „Mai ales, atunci când vă veţi înapoia la post – altul mai bun nu vă pot da la ora actuală – nu luaţi niciodată nicio iniţiativă fără să vă acoperiţi cu adeziunea colegilor aliaţi. Numai această adeziune mi-a permis să vă salvez". Nu mă salvase decât pe mine. Tardieu11, membru al delegaţiei noastre şi preşedintele Comisiei afacerilor române, îmi spuse aproape acelaşi lucru. El îmi mărturisea: „Duc o luptă aprigă ca să fie recunoscută calitatea de aliat lui Brătianu şi României. Am împotriva mea pe Clemenceau care nu-l iartă că a încheiat armistiţiul, pe Wilson care declară că nu ştie nimic despre tratatul nostru de alianţă din 1916 şi pe toţi juriştii pentru care pacea cu Germania din 7 mai 1918 răpeşte României calitatea ei de aliată. Până acum îmi pierd vremea ca să le demonstrez că această pace nu-i este opozabilă nici moral, nici politic, deoarece marii aliaţi au

aprobat-o, şi nici juridic, deoarece regele nu a ratificat-o niciodată şi a decretat din nou mobilizarea la primul contact cu armata de la Salonic, într-un cuvânt, în numele dreptăţii, se face o mare nelegiuire dorindu-se pedepsirea României pentru nenorocirile îndurate, de care aliaţii sunt răspunzători, noi înşine pentru că nu ne-am ţinut angajamentele la Salonic, apoi, şi mai ales, Rusia, prin josnica ei trădare".

După acest „război ai dreptului", România, dintre toţi aliaţii noştri cea care a suferit cel mai mult, a fost cea mai prost tratată, în formă, nu în fond. Consiliul suprem nu putea, fără a renega principiul său esenţial, principiul naţionalităţilor, s-o împiedice să-l aplice realizându-şi unitatea şi dublându-şi teritoriul. Evidenta dreptate a cauzei sale şi presiunea opiniei europene, mişcată de imensitatea sacrificiilor sale, au biruit reaua-voinţă.

11 Tardieu, André (1876 – 1945), om politic francez. Deputat (1914), reprezentant al Franţei la Conferinţa de pace de la Paris (1919), ministru al Lucrărilor Publice (1926 – 1930), preşedinte al Consiliului (1929 – 1930), ministru al Agriculturii şi de Război (1931 – 1932), din nou preşedinte al Consiliului (febr. – mai 1932).

248

I

Acest război, zis şi „războiul democraţiilor", a ajuns la o pace în esenţă aristocratică; elaborată şi impusă celor mici de „cei cinci mari", o „Pentarhie" cum fusese numită Sfânta Alianţă care, fără să înalţe steagul democraţiei, a avut cel puţin meritul să garanteze pacea mai multă vreme. Nu s-a ţinut deloc seama de angajamentul luat faţă de România, căreia, pentru a o atrage în război, i s-a promis că va fi tratată pe picior de egalitate cu ceilalţi aliaţi.

Eu primeam confidenţele lui Brătianu, redevenit Preşedinte al Consiliului în decembrie 1918, ale cărui previziuni sumbre asupra acţiunii celor cinci mari erau depăşite. „Câte nerozii! spunea el. N-aş fi crezut niciodată". El numea Consiliul suprem „Sindicatul suprem

al bolşevismului”. Rămăsese uimit de ignoranţa şi de iluziile privitoare la revoluţia rusă, pe care o compara cu acele săruri, care nu se conservă decât într-un flacon negru şi se descompun la lumină. Dar lumina inspira teamă. Cât despre pacea de la Versailles, nu se amăgea asupra duratei sale. El denunţa viciul ei capital, contrastul între nimicnicia garanţiilor şi severitatea condiţiilor, prin această formulă pitorească: „Ghirlande wilsoniene în jurul unor clauze napoleoniene”. Variantă a aprecierii rostite de Jacques Bainville13 asupra unui tratat „prea blând pentru ceea ce are dur în el”.

De acord cu mine, Brătianu a sfătuit-o pe regina Maria să se ducă la Paris pentru a încerca să-l farmece pe Clemenceau care, după o primă întrevedere cu ea, a declarat: „Un tigru nu a făcut niciodată pui cu o leoaică”. Regina a râs cu poftă de această glumă, pe care i-am spus-o după ce Tardieu mi-o repetase mie. Cine ştie, totuşi, dacă influenţa ei tainică şi regească nu a contribuit întrucâtva la puiul pe care Clemenceau, deşi nega aceasta.

12 Sfânta Alianţă, pact încheiat în 1815 între Rusia, Austria şi Prusia pentru stăvilirea aspiraţiilor liberale şi naţionale ale popoarelor europene, născute în urma Revoluţiei franceze şi a războaielor napoleoniene.

13 Bainville, Jacques (1879 – 1936), istoric francez. Conservator şi naţionalist, a studiat relaţiile Franţei cu Germania şi a elogiat politica monarhică (Histoire de France, 1942, Napoleon, 1931). A considerat că politica democratică a Franţei constituie o slăbiciune în faţa pangermanismului. Membru al Academiei franceze (1935).

Îl obţinu de la Consiliul suprem recalcitrant: o rezolvare care va îndeplini aspiraţiile naţionale ale României?

Acest Consiliu deveni „Consiliul suprem al bolşevismului” atunci când, în conflictul României cu Ungaria bolşevizată, a luat partea acesteia din urmă. Revoluţia de la Budapesta se înfăptui în sunetele Marseiezei, ceea ce a fost de ajuns ca să cucerească

inimile democraţiilor, în afară de aceasta, în capitala Ungariei, „Yudapesta” cum era numită în mod curent, statul major al lui Béla Kun se compunea exclusiv din coreligionarii săi, ceea ce-i asigură la New York preferinţa băncilor şi a presei.

Încurajat de atâta indulgenţă, Béla Kun înteţi atrocităţile în interior şi agresivitatea în exterior. În loc să dea, în numele interesului european, mandat României să distrugă regimul lui sângeros, Consiliul suprem angaja noi tratative cu Béla Kun. El aruncă anatema asupra românilor care, fără să aştepte acest mandat, au atacat şi au înfrânt armata lui Béla Kun. Şi atunci, după ce eram cât pe ce să fiu revocat pentru că, împreună cu toţi aliaţii, aprobam armistiţiul româno-german după trădarea Rusiei, am fost ameninţat să fiu revocat pentru că sprijineam rezistenţa României faţă de îndemnurile Consiliului suprem, care voia să-i impună un armistiţiu cu Béla Kun. Brătianu, care, trântind uşa, tocmai părăsise Parisul şi Conferinţa de pace, îl sfătui pe regele Ferdinand, cum l-am sfătuit şi eu, să nu se lase intimidat de ameninţările molatice ale Consiliului suprem şi, în ciuda veto-ului acestuia, să salveze România şi civilizaţia în această parte a Europei. La 3 august, armata maghiară era complet distrusă. Béla Kun a fugit la Viena. Principalul său locotenent şi călău-şef, Ţi-bor Samuely, şi alţi revoluţionari, au fost măcelăriţi de populaţie. Armata română ocupă Budapesta sub comanda generalului Moşoiu14. Acolo se lovi de ostilitatea şefilor de misiune italiană şi engleză, coloneii Romanelli şi Cunningham, primul căutând în

14 General Moşoiu, Traian (1868 – 1942), general român. Sublocotenent în armata ungară, demisionează şi se angajează în armata română. Intră în Transilvania în fruntea regimentului 2 Infanterie (sept. 1916). Numit guvernator militar al Transilvaniei (1918). Ocupă Budapesta punând capăt regimului instaurat de Béla Kun (aug. 1918).

Ungaria un aliat împotriva ambiţiilor sârbeşti în

Adriatica, al doilea conform instrucţiunilor lui Lloyd George, purtându-se jignitor cu România, cea mai credincioasă aliată a Franţei. Trebuia pus capăt acestui dublu scandal: România, singura ţară aliată care ocupa capitala principalului său duşman şi smulgea bolşevicilor o poziţie cheie, care deschidea toate statele vecine propagandei sale! Faţă de atâtea nesăbuinţe şi atâta extravaganţă, Brătianu cita proverbul românesc: „Nici chiar un măgar nu cade de două ori în aceeaşi mlaştină”.

În cursul lunii august 1919, mă luptam la Paris, fără niciun succes, împotriva aberaţiilor Consiliului suprem aliat. Nu am putut să-l împiedic să reînnoiască veto-ul său când Budapesta a fost ocupată de români, însărcinat să notific acest veto la Bucureşti, Henri Cambon, care gira legaţia noastră în lipsa mea, nu ţinu cont de el mai mult ca mine. El a fost dezaprobat cu şi mai multă asprime, cu toate că era în totul de acord cu tatăl său, Paul Cambon, pe atunci lumina şi conştiinţa, insuficient recunoscute, ale politicii noastre externe. „Asta-i numai de formă, îmi spuse Pichon. Sunt deseori obligat să trimit telegrame numai ca să poată Clemenceau să le arate lui Wilson şi lui Lloyd George”.

Uşurinţa relativă cu care armata română, în ciuda acestei ostilităţi, extirpă cancerul ruso-maghiar pe care marii aliaţi se străduiseră să-l agraveze, reprezenta încă o condamnare a politicii lor de pasivitate şi de complicitate alternative faţă de Moscova. Pentru a termina odată cu bolşevismul, o lovitură de pumn dată acestui paralitic ar fi fost de ajuns. Aliaţii au preferat să-i atace pe români, să instituie o comisie interaliată pentru a supraveghea rechiziţiile lor şi pentru a le interzice recuperarea obiectelor furate de unguri în timpul ocupaţiei. Li s-au imputat jafurile comise de bolşevici. Nu li s-au lăsat decât 50 de locomotive din cele 1 200 luate de inamic. Aliaţii îi tratau pe români ca pe duşmani, în timp ce foştii lor duşmani, ungurii, îi tratau ca pe eliberatori. Campania împotriva lor era condusă îndeosebi de israeliţi, în timp ce românii, prea umani şi iscusiţi politicieni pentru a-i

persecuta pe evrei, i-au apărat, nu fără greutate, pe cei din Unga

na, amenințați cu pogromuri de populația care-i făcea răspunzători de teroarea roșie.*

Bogăția României constituia pentru ea atunci o slăbiciune, dând oamenilor de afaceri americani o posibilitate de șantaj, îndeosebi domnului Hoover, viitorul președinte al Statelor Unite care, pe atunci, dicta în ceea ce privește aprovizionarea în Europa. El subordona aprovizionarea României, sleită de război, unor concesiuni industriale în folosul unui grup de financiari evrei din America, amenințând-o cu pierderea „sprijinului Arne-ricii la Conferință".

Mă indignam de aceasta în chip naiv, adică prostesc. Nu cunoșteam doctrina care ridica la rang de religie „eficiența", „productivitatea", „productivismul", și Statele Unite ca templu al acestui cult.

În timpul ocupației române a Budapestei am făcut acolo o scurtă ședere, atât din curiozitate, cât și pentru că regele Ferdinand mă lăsase să înțeleg că relațiile mele amicale cu anumiți magnați unguri pe care-i cunoscusem în timpul misiunii mele, din 1909 până în 1912, la Viena, mi-ar permite să le înlesnesc legăturile cu autoritățile militare. Evitam totuși să mă duc, temându-mă ca prezența mea să nu fie denunțată la Paris ca un act de rebeliune împotriva Consiliului suprem, care excomunica România pentru crimă de lezbolșevism. Astfel, comandantul șef, generalul Moșoiu, poftindu-mă la masă, nu am acceptat decât sub rezerva de a fi primit în intimitate, împrejurările nepermițându-mi să fiu oaspetele său decât cu titlu personal și impunându-mi incognito-ul. Deși mi-a dat toate asigurările, nu a putut rezista dorinței de a-l folosi pe reprezentantul Franței, care pentru el era singura putere aliată a României, spre a consfinți ocupația în fața populației și a neutraliza pe cât posibil ostilitatea Statelor Unite, a Angliei și a Italiei. Ducându-mă la acest dejun, am fost surprins să constat că toate trupele garnizoanei erau

în

* înainte de războiul din 1914, cu toate că nu reprezentau decât 5% din populaţie, evreii din Ungaria acaparaseră comerţul, industria, profesiile liberale, finanţele şi presa. Administratori ai marilor proprietari, ei domneau la ţară. Béla Kun şi călăul său Samuely, ei înşişi evrei, îşi recrutau principalii colaboratori printre coreligionarii lor (n.a.).

252

F

— Şirate în calea mea, în timp ce fanfara lor cânta Marseieza. În cel mai mare hotel al oraşului, a cărui faţadă era împodobită

— Cu drapele franceze şi româneşti alternate, masa era pusă pen

— Tru trei sute de persoane, toţi ofiţerii români din capitala şi din l regiune, fiecare având în faţă o sticlă de Tokay rechiziţionată din pivniţele arhiepiscopului. Prevăzând că în momentul toasturilor, Consiliul Suprem va fi tratat mai curând milităreşte decât protocolar, eram cu atât mai îngrijorat cu cât printre invitaţi figurau toţi corespondenţii ziarelor pariziene, dintre care, cel mai cunoscut pe atunci era Sauerwein, corespondent al ziarului Le Matin. Nu ştiu cum m-am descurcat printr-o improvizaţie la care m-am tot gândit de la supă până la şampanie, în căutarea unui echilibru imposibil de realizat între entuziasmul asistenţei şi constrângerile situaţiei mele echivoce. Dar nu uit nici acum că toţi corespondenţii noştri au ascultat de consemnul tăcerii dat de Sauerwein, care le-a atras atenţia că simpla mea prezenţă la acest banchet oferea o sută de motive de revocare a mea şi de sporire a asprimii împotriva României. Pentru aceşti profesionişti ai indiscreţiei, oare n-a fost această tăcere cea mai bună justificare a României şi o condamnare fără apel a Consiliului suprem?

Discursul ungurilor aducea aceeaşi justificare şi aceeaşi condamnare. Deşi foarte umiliţi că fuseseră eliberaţi de români, bucuria de a ieşi din paradisul infernal

organizat de Soviete – paradis pentru diriguitorii lor, infern pentru victime – precumpănea asupra oricărui alt sentiment. Doamne din lumea mare, pe care le cunoscusem la Viena, mi-au povestit cum, după principiul schimbului de locuri între clase – care se aplică îndeosebi obligându-i pe ofiţerii degradaţi să servească drept ordonanţe soldaţilor lor şi mutându-i pe proprietari, în pivniţele lor în timp ce „proletarii” le goleau pentru a chefui în saloane – Béla Kun nu s-a mărginit doar să le dea afară pe doamne din casele lor, ci le închisese în bordeluri, unde trebuiau să slujească drept servitoare „pensionarelor”, pe care le lăudau foarte mult. De un nivel moral mult superior celui al „bărbaţilor publici”, care aveau pretenţia să regenereze lumea, aceste umile prostituate se sileau să facă mai suportabilă captivitatea „doamnelor servitoare” şi să le scutească de tot ce ar fi putut să le jignească demnitatea

sau să le revolte pudoarea. Alte doamne din societate, mai puţin privilegiate, au fost rechiziţionate „pentru răsplata eliberatorilor poporului”, adică oferite bestialităţii lor.

Comandantul de Belloy, care mă însoţea, mai liber ca mine în deplasări datorită unui incognito mai uşor de păstrat, a vizitat subsolurile poliţiei sovietice, camerele de tortură mânjite de sânge, unde a văzut fiarele de înroşit în foc, cleştele de smuls unghiile, scalpele şi alte instrumente de tortură, celule negre unde arestaţii erau lăsaţi pradă morţii lente, după interogatorii care durau treizeci şi şase de ore, sub proiectoare supravoltate, îndreptate asupra ochilor „acuzatului”. S-a dus să le vadă în temniţele lor pe femeile călăi, studente evreice lamedicină, trimise de Moscova, dintre care una lua pulsul victimei şi o readucea în simţiri ca să prelungească chinul şi să scoată din ea cât mai multă suferinţă.

În această complicitate, în aparenţă paradoxală, dintre bolşevism şi viitoarele lui victime, nu este alt mister decât cel al prostiei oamenilor, mai ales a oamenilor

politici, când se lasă înşelaţi de iluziile şi pasiunile momentului, sacrificând interesele viitorului. Astfel se închega în favoarea bolşevismului coaliţia forţelor pe care acesta le ameninţa cel mai mult. Cel puţin „între principalele forţe, capitalismul şi comunismul, între aceşti doi poli opuşi, curentul s-a stabilit prin internaţionalism şi materialism, sub egida lui Israel care le domina atunci pe amândouă. Israel este de altfel orbit de resentimentul său împotriva antisemitismului vechii Rusii, căci comunismul se va emancipa curând şi va stârni, prin reacţie, nazismul care, cu camerele de gazare şi genocidul lui premeditat, va extermina în câţiva ani mai mulţi evrei decât pogromurile din toată Rusia ţaristă vreme de mai multe secole, între timp, am constatat la Budapesta în 1919 prezenţa, sub uniforme americane, a numeroşi evrei unguri expulzaţi înainte de război şi refugiaţi în Statele Unite unde, mobilizaţi, au cerut să fie trimişi pe lângă diversele misiuni de aprovizionare sau de alt gen, trimise în Europa Centrală. Rapoartele lor inspiră şi explică politica lui Wilson. Astfel, la Budapesta ca şi la Moscova, nebuni de legat dictează tablele legii celei noi cu binecuvântarea acestui nebun umanitarist.

254

Alta dintre aceste forţe, socialismul, în rândurile căruia în democraţiile occidentale, Franţa şi Anglia, comunismul îşi recrutează cei mai mulţi simpatizanţi, era şi mai lipsit de logică. Socialismul este nu atât oportunismul comunismului, cât cel păcălit de el, deoarece nu recunoaşte în acesta pe inamicul lui principal, întrucât îşi fac concurenţă, certându-se pentru aceeaşi clientelă, proletariatul.

Totodată, intelectualii care, aşa cum constatam la Paris în 1919, aderaseră de la început în număr atât de mare la comunism, erau dintre toţi partizanii săi, cei mai proşti sau cei mai cinici.

Însă premiul întâi în materie de aberaţie aparţinea creştinilor bolşevizanţi, în frunte cu Wilson. Ei au devenit apostolii unei religii noi, ai unui Islam care a măcelărit în

câteva luni mai mulţi preoţi ai celorlalte religii decât au ucis credincioşii lui Mahomet într-o mie de ani.

Franţa, Ioana d'Arc a naţiunilor.

— Errare humanum est, perseverare diabolicum, exire angelicum15. Potrivit acestui adagiu, falşii creştini care, protejându-l pe Béla Kun, au deschis bolşevismului porţile Occidentului şi nu au iertat românilor faptul că le-au zăvorât, sunt într-adevăr diabolici, căci au perseverat în eroare chiar când a devenit evident că această eroare devine nebunie sau crimă. Guvernul francez, oficial cel mai puţin creştin, a fost totuşi cel mai angelic, căci va ieşi din eroare, pentru prea puţin timp, înaintea puritanilor de la Londra şi de la Washington. La Bucureşti, era imposibil să ne lăsăm înşelaţi. Suferisem prea mult din cauza bolşevismului şi aveam în faţa ochilor prea mulţi oameni care sufereau şi mai mult ca noi. În fiecare zi soseau refugiaţi ruşi, despuiaţi de toate bunurile lor şi plângând moartea groaznică a unora dintre ai lor. Îndurau necazurile cu ceva ce nu pot numi stoicism admirabil, căci umila supunere la voinţa divină era mai tare decât mândria. Ei erau adevăraţii persecutaţi, cu complicitatea fariseilor de la Consiliul suprem.

15 A greşi e omeneşte, a persevera e diabolic, a scăpa de greşeală e angelic.

Printre aceşti refugiaţi erau numeroşi evadaţi care proveneau din diversele lagăre de concentrare şi nu se cunoşteau între ei Concordanţa mărturiilor lor înspăimântătoare ne lămurea deci asupra îngrozitorului regim din „infernul alb", Siberia. Fără îmbrăcăminte călduroasă când termometrul cobora la – 70°, cu membrele îngheţate, deportaţii piereau în masă de frig, de foame sau sub loviturile gardienilor lor, care, recrutaţi printre criminalii de drept comun, îşi exercitau autoritatea asupra prizonierilor politici, deportaţi pentru că erau suspectaţi, deseori în urma unui denunţ anonim, de nesupunere sau de „deviaţionism". Deportaţii trăiau şi mureau în murdărie, în mizerie, păduchi, ploşniţe şi teroare. Călăii le luau

mamelor copiii încă în faşă, torturau copiii în faţa părinţilor, sau invers, pentru a le smulge mărturisiri false, care duceau la alte chinuri, pentru alţi nevinovaţi. Din aceste povestiri, spuse cu un tremur de spaimă şi cu priviri de animal hăituit, se degaja o putere de evocare halucinantă.

La Bucureşti, groaza faţă de Soviete şi dragostea pentru Franţa creşteau concomitent, parcă în funcţie una de cealaltă, în ziua intrării triumfale a suveranilor în capitala lor, împreună cu generalul Berthelot, lumea a observat că, trecând în revistă detaşamentele aliate, ei s-au aplecat mai îndelung şi mai adânc în faţa drapelului francez decât în faţa tuturor celorlalte. Se ştia că, în ciuda a tot ce ne reproşa în mod nejustificat, Clemenceau nu se asocia cu ostilitatea Consiliului suprem decât constrâns şi forţat de subordonarea noastră generală la politica anglo-saxonă şi că, stimulat de unanimitatea opiniei publice franceze, intervenea pentru a asigura, pe cât posibil, aprovizionarea americană a României cu fărâmiturile rămase din ajutorul american dat Ungariei bolşevizate.

Franţa nu se tocmea în ceea ce priveşte aprovizionarea intelectuală care i se cerea, şi i se cerea numai ei. În 1919, revenirea la „regat” a provinciilor surori, Transilvania, Bucovina, Basarabia, marcate de cultura germano-maghiară, sau de lipsa de cultură rusă, punea o problemă de unificare, începând cu cea a programelor şcolare menite să răspândească spiritul latin în populaţiile acestor teritorii. O astfel de sarcină depăşea mijloacele universităţilor de la Bucureşti şi de la Iaşi. Eminenţii lor profesori, for

maţi prin metodele noastre şi deseori de dascălii noştri, dar ale căror efective nu mai corespundeau imperativelor noi, erau cei dintâi care ne cereau întăriri pentru a sprijini România intelectual, aşa cum o sprijinisem din punct de vedere militar, când naţiunea se contopea cu armata. Fără nicio presiune din partea noastră, guvernul român ne adresă o cerere în acest scop.

Greutatea nu consta în a provoca cereri de ajutor, ci în a le limita la posibilităţile noastre şi a obţine ca guvernul francez să le dea satisfacţie în măsura acestor posibilităţi, îl însărcinasem pe Robert de Flers, asistat de un tânăr savant, Henri Farge, membru şi el al misiunii noastre militare, să stabilească, de acord cu ministrul român al Instrucţiunii Publice, un program de cooperare intelectuală şi să-l trimită la Paris, unde situaţia sa literară şi relaţiile sale parlamentare îl recomandau mai bine ca pe mine pentru o astfel de negociere. A îndeplinit însărcinarea cu toată inima şi cu toată inteligenţa lui. Acest proiect îl pasiona. Vedea în el mijlocul cel mai sigur de a consolida şi de a extinde primatul nostru moral şi intelectual şi, prin urmare, cel politic şi economic în Europa Orientală, cu această bază excelentă, România, ce-şi va dubla teritoriul şi, datorită mamelor sale, cele mai fecunde din Europa, va număra curând douăzeci de milioane de locuitori. „O văd, spunea el, ca principal factor al viitorului în Orientul apropiat şi ca soră mai mică a Franţei prin cultură ca şi prin geografie”. Pentru a dirija această misiune el îl propunea, în chip judicios, pe Édouard Herriot, care poseda în acelaşi timp competenţa profesorului universitar şi influenţa unui membru al Parlamentului cu însuşiri personale de elocvenţă şi har. În ciuda insistenţelor mele, Pichon, care tremura în faţa „Tigrului”, nu a îndrăznit să ratifice această alegere, Herriot neapar-ţinând majorităţii guvernamentale. Misiunea a fost totuşi compusă astfel încât să aibă maximum de eficacitate. Dirijată de Lucien Poincaré, rector al Academiei de la Paris şi frate al Preşedintelui Republicii, ea număra printre membrii săi pe domnii Bedier, Charles Diehl, de Martonne, Mario Roques, André Berthelot etc. Ca să o primească, ferestrele Bucureştiului au înflorit cu drapele franţuzeşti, iar inimile au regăsit însufleţirea Eliberării.

257

Guvernul român n-o aşteptase să vină pentru a dubla orele închinate învăţării limbii franceze, apoi pentru a

decreta obligativitatea ei în toate şcolile primare şi secundare, în virtutea unei convenţii semnate de domnul Angelescu, ministrul Instrucţiunii Publice, şi de Lucien Poincaré, un prim lot de treizeci de profesori francezi şi de lectori, detaşaţi pe lângă catedrele de franceză din toate universităţile, atât în noile provincii cât şi în Vechiul Regat, a sosit în România unde i s-a făcut o primire frăţească. Azi, mai mulţi dintre ei îşi dorm somnul de veci în pământ românesc.

Prestigiul Franţei în România a atins punctul culminant în 1921, ziua încoronării regelui Ferdinand la Alba Iulia, în Transilvania. Regele mă poftise cu titlu personal la această festivitate. Reţinut la Londra de criza deja aproape cronică a relaţiilor franco-engleze, cu mare părere de rău nu m-am putut duce. Franţa era reprezentată mai bine ca de oricare altul de mareşalul Foch16 în calitate de ambasador extraordinar, în timpul primei părţi a ceremoniei, el se afla la locul său în mijlocul celorlalţi ambasadori, în minutul de tăcere impresionantă când Mitropolitul primat se pregătea să aşeze coroana pe capul monarhului, ministrul Afacerilor Externe şi mareşalul curţii l-au luat pe Foch, fiecare de câte un braţ, şi l-au condus până la altar. Regele a fost încoronat la doi paşi de mareşalul Foch, care stătea înaintea tuturor, ca Ioana d'Arc la Reims pentru ungerea lui Carol al VII-lea. La ieşirea din catedrală, un membru al guvernului i-a spus generalului Petin (fost şef de stat major al generalului Berthelot în România) de la care ştiu aceste cuvinte: „Noi cunoaştem Istoria Franţei. Ca Ioana d'Arc în ziua ungerii regelui Franţei, Franţa care a dus pe vremuri greul, se bucură azi de toate onorurile".

Titulescu, ministrul României la Londra unde reprezentam Franţa, mi-a spus: „Niciunul din ceilalţi ambasadori nu s-a mirat de importanţa acordată astfel mareşalului Foch, nu ca fost generalisim al armatelor aliate, ci ca întruchipare a Franţei".

16 Foch, Ferdinand (1851 – 1929). Mareşal al Franţei, Marii Britanii şi Poloniei. S-a distins în bătălia de

la Mama (1914); a comandat bătălia de pe Somnie. Comandant suprem interaliat al trupelor Antantei în Europa (1918) până la victoria asupra Germaniei.

258

Şi a adăugat: „Nimic mai firesc. Nu este oare Franţa Ioana d'Arc a naţiunilor? Eliberatoarea lor?" Subordonarea nefastă a guvernului francez faţă de politica Londrei făcea iarăşi din ea prizoniera englezilor.

ANEXĂ

M.S. Regina a adresat următoarea scrisoare comitetului de iniţiativă pentru sărbătorirea domnului conte de Saint-Aulaire, ambasadorul Franţei:

Domnilor.

Apreciez călduros iniţiativa pe care aţi luat-o de a sărbători pe d. de Saint-Aulaire şi de a dovedi astfel recunoştinţa ţării faţă de acela care a împărţit, ca un adevărat prieten, speranţele, neliniştile, lipsurile inerente zilelor de pribegie a căror pecetie arzătoare a fost păstrată în inimile noastre. D. de Saint-Aulaire ne-a dovedit că era adevăratul prieten în vremurile de restrişte.

Când, în clipa aleasă de aliaţii noştri, soarta ne-a copleşit, cu toată frumoasa împotrivire pe care am opus-o unor forţe zdrobitoare, prin încurajările sale, el a fost unul din principalele reazeme, unul din apărătorii noştri.

În timpul calvarului nostru, alături de postul nostru de luptă, a contopit cauza ţării sale cu aceea a ţării noastre. Şi când, izolaţi, părăsiţi, chinuiţi, trădaţi, orice legătură cu prietenii noştri era distrusă, lipsiţi de orice ajutor moral sau material, el nu a şovăit, cu toate că glasul său părea că răsună în pustiu, să ia împotriva acelora care erau gata să-l uite, apărarea micului popor ce lupta atât de departe de posibilitatea unui ajutor efectiv din partea marilor săi aliaţi.

D. de Saint-Aulaire, martorul celor îndurate de noi, a cunoscut suferinţa noastră supremă, mizeria noastră de neînchipuit. A cunoscut frământarea aşteptării, speranţele dezamăgite, cererile zadarnice de ajutor. A ştiut de asemenea cât de mult Ro

mânia torturată a rămas credincioasă, în ciuda unui nenoroc covârşitor. A înţeles cât era de greu şi câtă vitalitate trebuia ca să întreţină flacăra entuziasmului, atunci când nu venea nicio încurajare din afară, în clipa cea mai întunecată, d. de Saint-Aulaire a ştiut să găsească cuvintele care sprijină, care înalţă, care întăresc şi inspiră curajul şi care dau o împrospătare de speranţă inimilor pe care excesul suferinţei îi fac să se îndoiască de Dumnezeu.

Am fost printre aceia care au văzut pe d. de Saint-Aulaire la lucru. Am fost din aceia pe care glasul şi strângerea-i de mână i-a îmbărbătat.

Viaţa este de o ingratitudine nemiloasă. Anii trec, măturând totul dinaintea lor, dezrădăcinând vechile credinţe, aruncând şi înlocuind vechii idoli.

Uitarea fără deferentă şi fără milă cade asemenea unei draperii grele asupra trecutului. Oamenii de ieri nu mai au altceva de făcut decât să privească cu o uimire îndurerată pe aceia care se cred chemaţi azi să indice o nouă cale.

Zilele de glorioasă mizerie au făurit prietenia acelora care au suferit, sperat şi au putut sfârşi prin a se bucura împreună – amintirea sfântă pe care anii ce trec au călit-o.

Dacă am dorit să fiu azi în fruntea acelora care ştiu să-şi aducă aminte, e că, rămasă singură, despărţită prin moartea Aceluia ale cărui zile bune, ca şi rele le-am împărtăşit-am impresia că se alătură de mine, că glasul său vorbeşte într-al meu, în clipa aceasta în care, cu emoţie, primim pe prietenul care ne-a sprijinit în clipele de primejdie.

MĂRIA

CUPRINS

Introducere… 5
CONFESIUNILE UNUI BĂTRÂN DIPLOMAT
I Un surghiun care nu este surghiun… 23
II România în război… – 53
III Catastrofa… 77
IV România martiră… 94

V învierea României... 114
VI A doua agonie a României... 152
VII în bezna păcii... 188
VIII Sabotarea victoriei... 222
Anexă... 261